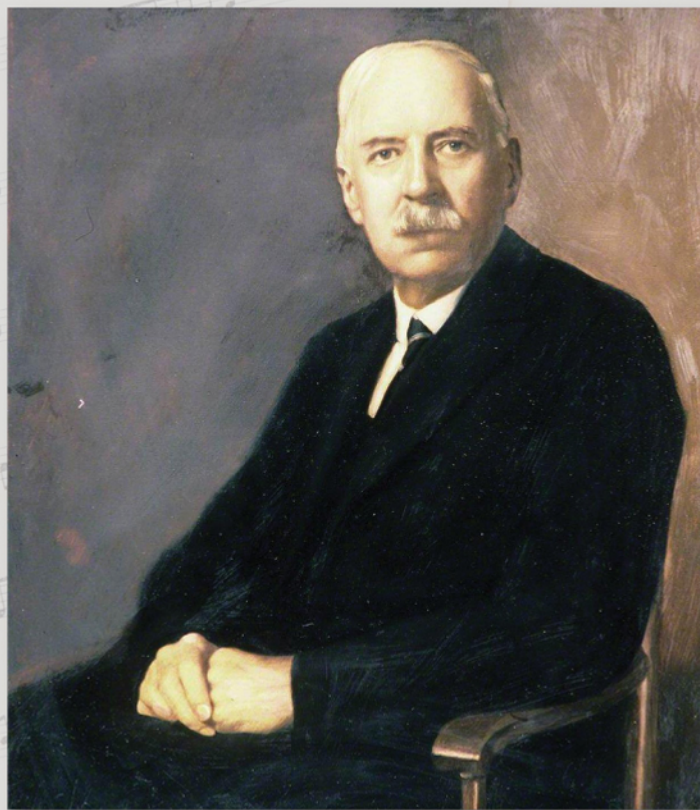

Y MEDDWL A'R DYCHYMYG CYMREIG

Y GELFYDDYD GYMODLAWN

T. GWYNN JONES
A CHERDDORIAETH

ELEN IFAN

Y Gelfyddyd Gymodlawr

Y MEDDWL A'R DYCHYMYG CYMREIG

Golygydd Cyffredinol: Aled Llion Jones

Dan olygyddiaeth gyffredinol John Rowlands

1. M. Wynn Thomas (gol.), *DiFfinio Dwy Lenyddiaeth Cymru* (1995)
2. Gerwyn Williams, *Tir Neb* (1996) (Llyfr y Flwyddyn 1997; Enillydd Gwobr Goffa Ellis Griffith)
3. Paul Birt, *Cerddi Alltudiaeth* (1997)
4. E. G. Millward, *Yr Arwgerdd Gymraeg* (1998)
5. Jane Aaron, *Pur fel y Dur* (1998) (Enillydd Gwobr Goffa Ellis Griffith)
6. Grahame Davies, *Sefyll yn y Bwlch* (1999)
7. John Rowlands (gol.), *Y Sêr yn eu Graddau* (2000)
8. Jerry Hunter, *Soffestri'r Saeson* (2000) (Rhestr Fer Llyfr y Flwyddyn 2001)
9. M. Wynn Thomas (gol.), *Gweld Sêr* (2001)
10. Angharad Price, *Rhwng Gwyn a Du* (2002)
11. Jason Walford Davies, *Gororau'r Iaith* (2003) (Rhestr Fer Llyfr y Flwyddyn 2004)
12. Roger Owen, *Ar Wasgar* (2003)
13. T. Robin Chapman, *Meibion Afradlon a Chymeriadau Eraill* (2004)
14. Simon Brooks, *O Dan Lygaid y Gestapo* (2004) (Rhestr Hir Llyfr y Flwyddyn 2005)
15. Gerwyn Williams, *Tir Newydd* (2005)
16. Ioan Williams, *Y Mudiad Drama yng Nghymru 1880–1940* (2006)
17. Owen Thomas (gol.), *Llenyddiaeth mewn Theori* (2006)
18. Sioned Puw Rowlands, *Hwyaid, Cwningod a Sgwarnogod* (2006)
19. Tudur Hallam, *Canon Ein Llên* (2007) (Enillydd Gwobr Goffa Ellis Griffith)
20. Enid Jones, *FfugLen* (2008) (Enillydd Gwobr Goffa Ellis Griffith)

Dan olygyddiaeth gyffredinol Gerwyn Williams

21. Eleri Hedd James, *Casglu Darnau'r Jig-so* (2009)
22. Jerry Hunter, *Llwybrau Cenhedloedd* (2012)
23. Kate Woodward, *Cleddyf ym Mrwydr yr Iaith?* (2013)
24. Rhiannon Marks, *'Pe Gallwn, Mi Luniwn Lythyr'* (2013)
25. Gethin Matthews (gol.), *Creithiau* (2016)
26. Elaine Price, *Nid Sianel Gyffredin Mohoni!* (2016)
27. Rhianedd Jewell, *Her a Hawl Cyfieithu Dramâu* (2017)
28. M. Wynn Thomas, *Cyfan-dir Cymru* (2017)
29. Lisa Sheppard, *Y Gymru 'Ddu' a'r Ddalen 'Wen'* (2018)

Dan olygyddiaeth gyffredinol Aled Llion Jones

30. Siwan Rosser, *Darllen y Dychymyg* (2020)
31. Gareth Evans-Jones, *'Mae'r Beibl o'n Tu'* (2022)
32. Ruth Richards, *'Golwg Ehangach'* (2024)

Y GELFYDDYD GYMODLAWN

T. Gwynn Jones a
Cherddoriaeth

Elen Ifan

GWASG PRIFYSGOL CYMRU

2026

Hawlfraint © Elen Ifan, 2026

Mae'r gwaith hwn wedi'i drwyddedu dan y Drwydded Ryngwladol Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0. I weld copi o'r drwydded hon, ewch i: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/> neu anfonwch lythyr at Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, UDA

www.gwasgprifysgolcymru.org

Mae cofnod catalog i'r llyfr hwn ar gael gan y Llyfrgell Brydeinig.

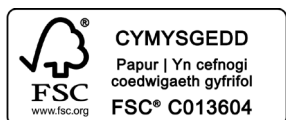
ISBN 978-1-83772-332-4

e-ISBN 978-1-83772-333-1

Datganwyd gan Elen Ifan ei hawl foesol i'w chydabod yn awdur ar y gwaith hwn yn unol ag adrannau 77 a 79 Deddf Hawlfraint, Dyluniadau a Phatentau 1988.

Ar gyfer ymholiadau Rheoliadau Diogelwch Cynnyrch Cyffredinol (GPSR), cysylltwch ag Easy Access System Europe Oü, 16879218 Mustamäe tee 50, 10621, Tallinn, Estonia

gpsr.requests@easproject.com

Cysodwyd gan Richard Huw Pritchard

Argraffwyd gan CPI Antony Rowe, Melksham

Cynnwys

Cydnabyddiaethau	vii
1. 'Peroriaeth rhamant': T. Gwynn Jones a cherddoriaeth	1
2. Y 'mawrion' a'u miwsig: <i>Caniadau</i> a cherddoriaeth	31
3. 'Simply specimens': cyfieithiadau T. Gwynn Jones o eiriau caneuon 1922–1938	67
4. 'We should do as much as we can together': T. Gwynn Jones a W. S. Gwynn Williams	105
5. 'A tremendous contribution': cyfieithiadau T. Gwynn Jones ar gyfer Cwmni Cyhoeddi Gwynn 1937–1945	139
6. 'Mapio'r Cyfandir Gwynn'	175
Nodiadau	187
Llyfryddiaeth ddethol	231
Atodiad: rhestr o eiriau caneuon gan T. Gwynn Jones	237
Mynegai	287

Mae'r dudalen hon yn fwrriadol wag

Cydnabyddiaethau

Ffrwyth gwaith ymchwil PhD yn Ysgol y Gymraeg, Prifysgol Bangor yw craidd y gyfrol hon. Dymunir diolch yn bennaf i oruchwyliwr y prosiect, yr Athro Jason Walford Davies, am bob cymorth a chynghor yn ystod y cyfnod astudio, am sylwadau manwl a chraff ar ddrafftiau cynnar, ac yn wir i holl staff yr ysgol am eu cefnogaeth yn ystod y cyfnod hwnnw. Cyhoeddwyd rhannau o'r ymdriniaeth ddilynol mewn pedair ysgrif yn *Gwerddon, Llên Cymru, Translation Studies* a'r *Traethodydd*. Dymunir diolch i olygyddion ac arfarnwyr y cyhoeddiadau hynny am adborth adeiladol a defnyddiol ymhob achos.

Diolch hefyd i holl staff Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Llyfrgell ac Archifau a Chasgliadau Arbennig Prifysgol Bangor, Archif Llyfrgell Prifysgol Aberystwyth, Llyfrgell a Chasgliadau Arbennig Prifysgol Caerdydd, Archif Cerddoriaeth Draddodiadol Cymru, Prifysgol Bangor a Tŷ Cerdd am bob cymorth wrth ymchwilio i ddeunydd cynradd.

Diolch i'r Athro Mererid Puw Davies am yr anogaeth i gyhoeddi'r gwaith hwn. Diolch i'm holl gydweithwyr yn Ysgol y Gymraeg, Prifysgol Caerdydd yn yr un modd, am eu cynghor doeth a'u cwmniaeth, ac i Dr Rhiannon Marks, Dr Jonathan Morris a Dr Siwan Rosser yn arbennig. Diolch hefyd i ddarlennydd mewnol yr Ysgol am eu sylwadau gwerthfawr ar y gwaith. Ac wrth gwrs, diolch i'm teulu a'm ceraint oll, am bopeth.

Mae'r dudalen hon yn fwrriadol wag

1

‘Peroriaeth rhamant’: T. Gwynn Jones a cherddoriaeth¹

Yn 1971, dywedodd Alun Llywelyn-Williams, ‘mae cymaint wedi’i ddweud a’i sgrifennu eisoes am Gwynn Jones a’i waith fel nad oes obaith i un o’m cenhedlaeth i ddarganfod dim newydd amdano.’² Gyda’i dafod yn ei foch y gwnaeth y sylw, mae’n debyg, ond mae’n gwahodd y cwestiwn: a yw’r honiad hwn yn deg? Yn sicr, mae sawl beirniad llenyddol wedi troi at waith y polymath T. Gwynn Jones (1871–1949) dros y blynyddoedd. ‘Un o lenorion mwyaf amlochrog Cymru’ ydoedd, yn ôl y *Bywgraffiadur Cymreig*: un o brif ffigyrau’r tirlun llenyddol yn hanner cyntaf yr ugeinfed ganrif yng Nghymru, a ganodd awdlau – ‘Ymadawiad Arthur’, ‘Madog’ a ‘Tir na n-Og’³ yn eu mysg – a oedd yn rhan allweddol o’r dadeni llenyddol a welwyd yng Nghymru ar droad y ganrif honno.⁴ Yn wir, ‘Canodd ei gân ... ac nid yw ein llên yr un’, oedd teyrnged T. H. Parry-Williams iddo yn 1949.⁵ Roedd yn aruthrol o gynhyrchiol yn ystod ei oes: fel y dywed Llŷr Gwyn Lewis, roedd yn ‘ddiwydiant-un-dyn o gerddi, nofelau, dramâu, cyfieithiadau, ysgrifau a chyfrolau academaidd, beirniadaethau eisteddfodol, a myrdd o weithiau a chyfraniadau eraill’.⁶ Rhestra *Llyfryddiaeth Thomas Gwynn Jones* dros 3,000 o weithiau o’i eiddo yn y gyfrol.⁷ Digon niferus yw’r ymatebion beirniadol i’w waith hefyd: mae dros 700 o weithiau yn adran ‘Gweithiau ar Thomas Gwynn Jones neu Amdano’ y *Llyfryddiaeth*.⁸ Yn eu plith, ceir erthyglau o gylchgronau, adolygiadau cyfoes â chyfnod Gwynn Jones, ac ymdriniaethau beirniadol â’i waith yn ystod ei fywyd ac wedi ei farwolaeth hyd 1977,

---

blwyddyn gyhoeddi'r *Llyfryddiaeth*. Efallai mai gorchwyl anodd yw canfod 'rhywbeth newydd' i'w ddweud.

Dyna, fodd bynnag, union fwriad yr astudiaeth hon. Cynigir yma, am y tro cyntaf, archwiliad cerddo-lenyddol o rai o weithiau T. Gwynn Jones, gan gynnwys testunau cyfarwydd o gyfrol *Caniadau*, yn ogystal â gweithiau llai adnabyddus sy'n cwmpasu geiriau caneuon, cyfieithiadau a gweithiau ar gyfer y llwyfan. Yn wir, hon fydd yr astudiaeth estynedig gyhoeddedig gyntaf ym maes astudiaethau cerddo-lenyddol yn y Gymraeg.⁹ Gobeithir felly y bydd y gyfrol hon nid yn unig yn bwrw goleuni gwahanol ar waith T. Gwynn Jones, ond hefyd yn agor cwys newydd rhyngddisgyblaethol i faes astudiaethau llenyddol y Gymraeg yn fwy cyffredinol, gan ddangos potensial ymdriniaethau o'r fath i'n dealltwriaeth a'n deongliadau o waith llenorion Cymraeg a Chymreig. Byddir yn troi maes o law at rai o brif gysyniadau a dulliau dadansoddi'r maes hwn, ond cyn hynny, cynigir trosolwg o'r darlun beirniadol presennol ynghylch gwaith T. Gwynn Jones, er mwyn dangos yn fwy eglur y bwlch yng nghyswllt ymdriniaethau â'i ymwneud â cherdoriaeth.

Y cyd-destun beirniadol: T. Gwynn Jones

Yn ail hanner y ganrif ddiwethaf, cyhoeddwyd ymdriniaethau beirniadol a gadarnhaodd statws Gwynn Jones yn y canon llenyddol Cymraeg. Ymysg conglfeini'r lenyddiaeth sy'n ymdrin â'r ffigwr mawr hwn mae cofiant David Jenkins, *Thomas Gwynn Jones*, a gyhoeddwyd yn 1973, cyfrol gynhwysfawr o ran hanes bywyd Gwynn Jones, sydd hefyd yn arddangos amrediad rhyfeddol ei gynnyrch llenyddol, ac yn gofnod pwysig o rai o'r cerddi nas cyhoeddwyd yng nghyrolau'r bardd cyn hynny.¹⁰ Flwyddyn ynghynt, cyhoeddwyd cyfrol Derec Llwyd Morgan, *Barddoniaeth Thomas Gwynn Jones*, astudiaeth bwysig sy'n cyflwyno'r ddadl bod gwaith Gwynn Jones fel bardd – er harddwch ei fynegiant yn gyffredinol – yn ei hanfod yn mynegi ei ddadrith, ei chwerwedd a thrueni yr oes yr oedd yn byw ynddi.¹¹ Yn 1982, Gwynn Jones oedd y trydydd llenor i gael cyfrol *Cyfres y Meistri* amdano (Waldo Williams ac R. Williams Parry o'i flaen), wedi'i golygu gan Gwynn ap Gwilym. Mae'r gyfrol yn gasgliad o ysgrifau coffa a beirniadol, sawl un wedi'u

hailgyhoeddi o rifyn coffa *Y Llenor* i Gwynn Jones o 1949. Ynnddi hefyd ceir cerddi sy'n dyddio o'i lencyndod hyd diwedd ei oes nas cyhoeddwyd yn un o'i gyfrolau nac yng nghofiant David Jenkins chwaith.¹² Yn 1987, cyhoeddwyd cyfrol R. M. Jones *Llenyddiaeth Gymraeg 1902–1936*, ac ynnddi dair pennod yn ymdrin â gwaith Gwynn Jones; T. H. Parry-Williams yw'r unig ffigwr llenyddol arall sy'n cael cynifer o benodau yn y gyfrol. Mewn un bennod, honna Jones mai yn 'hollol hyderus' y gellid defnyddio'r term 'mawredd llenyddol' wrth drafod gwaith y bardd.¹³

Mae'r bennod honno, 'Mawrion Thomas Gwynn Jones', yn ymdrin yn benodol ag awdlau Gwynn Jones sydd wedi'u gwreiddio mewn mythau: 'Ymadawiad Arthur', 'Gwlad y Bryniau', 'Tir na n-Og', 'Madog', 'Argoed' a 'Cynddilig' (teg dweud y gellid cynnwys yr awdlau 'Brosélfâwnd' ac 'Anatiomarus' ymysg y 'mawrion' hefyd, er nad yw R. M. Jones yn cyfeirio'n uniongyrchol atynt yn y bennod). Mae'r mawrion hyn – sydd i gyd, heblaw 'Cynddilig', wedi'u cyhoeddi yn y gyfrol enwog *Detholiad o Ganiadau* (1926), a ailgyhoeddwyd fel *Caniadau* yn 1934¹⁴ – wedi hawlio cyfran helaeth o'r sylw beirniadol dros y blynyddoedd. Yn enwedig efallai 'Ymadawiad Arthur', awdl 'epoch-defining', yn ôl Robert Rhys.¹⁵ Caiff awdl arobryn Eisteddfod Bangor 1902 ei hystyried yn garreg filltir yn hanes llenyddiaeth Gymraeg: dyma waith hollol wahanol i'r testunau athronyddol, cymhleth ac aneglur sy'n britho cyfansoddiadau'r blynyddoedd blaenorol. Mae'r gerdd hon, ynghyd â sawl un o'r mawrion eraill, yn cael ei henwi gan Alun Llywelyn-Williams yn ei astudiaeth *Y Nos, Y Niwl a'r Ynys*, wrth iddo osod Gwynn Jones fel ffigwr canolog ym mudiad Rhamantaidd llenyddiaeth Gymraeg.¹⁶ Cysylltir Rhamantiaeth T. Gwynn Jones â'r modd y defnyddiodd chwedlau Celtaidd yn sail i'w weithiau, yn ogystal â'i ieithwedd ganoloesol a'i feistrolaeth o'r mesurau caeth. Ond fe geir amrywiaeth mewn deongliadau ac ymdriniaethau hefyd: i M. Wynn Thomas, alegori i dranc mudiad 'Cymru Fydd' yw 'Ymadawiad Arthur', ac mae Jerry Hunter yn dadlau bod mynegiant o Foderniaeth y bardd (nodwedd eglur yng nghyfrol ddiweddarach Gwynn Jones, *Y Dwymyn*, a gyhoeddwyd yn 1944) i'w weld yn yr awdl hefyd.¹⁷

Mae'r mawrion yn rhan greiddiol o astudiaeth Derec Llwyd Morgan, wrth iddo ddadlau mai newid arddull, yn hytrach na newid gweledigaeth, a geir rhyngddynt a cherddi *Y Dwymyn*:

gweledigaeth drasig fu gweledigaeth Thomas Gwynn Jones erioed. Beth a ddigwyddodd yng nghyfnod y cyfansoddi mythaidd oedd iddo fwrw blodau mor helaethwych ar goeden ei awen fel nad edrychodd llawer o bobl i weld beth oedd lliw bôn y pren. Ym mlynnyddoedd canol y tri-degau, torrodd y bardd y canghennau enwog i ffwrdd, gan ein gadael ni gyda'i weledigaeth mewn noethni newydd.¹⁸

Mae beirniaid eraill wedi troi at weithiau y tu hwnt i'r mawrion, gan roi sylw i weddau gwahanol ar Gwynn Jones y llenor. A throi yn ôl at benodau R. M. Jones yn ei gyfrol *Llenyddiaeth Gymraeg 1902–1936*, mae dwy o'r dair sy'n ymdrin â gwaith Gwynn Jones yn canolbwyntio ar ei weithiau llai cyfarwydd: 'Manion Gwynn Man Draw', sy'n craffu ar amrywiaeth cyfrol *Manion* (1932), a 'Mapio'r Cyfandir Gwynn', sy'n amlinellu topograffi o yrfa Gwynn Jones yn ehangach, gan drafod ei waith fel bywgraffydd (ysgrifennodd gofiannau i Thomas Gee ac Emrys ap Iwan), beirniad llenyddol, cyfieithydd a nofelydd. 'T. Gwynn Jones fel Cyfieithydd' yw ffocws H. Idris Bell hefyd, a hynny mewn ysgrif sy'n ymddangos yng nghyfnod *Cyfres y Meistri*, lle mae'n ymdrin â nifer dethol iawn o'r cannoedd o gyfieithiadau llenyddol a wnaed gan Gwynn Jones. Mae Bell yn dadlau bod rhai o gyfieithiadau Gwynn Jones 'ymhlith campweithiau'r gelfyddyd o gyfieithu: y maent yn wir farddoniaeth yn eu haeddiant eu hunain' – yn eu mysg, cyfieithiad Gwynn Jones o ran gyntaf *Faust* gan Goethe, *Macbeth* gan Shakespeare a chyfieithiadau ganddo o waith y bardd clasurol Rhufeinig, Horas.¹⁹ Cafodd rhai o'i gyfieithiadau eu cyhoeddi fel rhan o'r gyfres lenyddol *Cyfres y Werin*: cyfrol o gyfieithiadau o farddoniaeth Wyddeleg, *Awen y Gwyddyl*; *Dychweledigion*, cyfieithiad o ddrama Norwyeg Henrik Ibsen *Gjengangere*; cyfieithiadau o epigramau Groegaidd yn y gyfrol *Blodau o Hen Ardd*; yn ogystal â'i drosiad o ran gyntaf *Faust*.²⁰ Cyhoeddwyd hefyd ddedoliad o'i gyfieithiadau llenyddol yng nghyfnod *Manion*.²¹ Heblaw am ysgrif Bell, nid yw'r elfen hon ar waith Gwynn Jones wedi derbyn prin dim sylw; ethriad pwysig diweddar yw ysgrif Llŷr Gwyn Lewis ar gyfieithiadau Gwyddeleg Gwynn Jones.²² A'r tu hwnt i gyfraniad yr awdur presennol i *Translation Studies*, prinnach fyth yw unrhyw gyfeiriad at gyfieithiadau Gwynn Jones yng nghyd-destun

cerddoriaeth, sy'n cwmpasu cannoedd o weithiau, rhai ohonynt a drafodir maes o law yn y gyfrol hon.²³

Yn ogystal â'i farddoniaeth, ei waith bywgraffyddol a'i gyfieithiadau, roedd Gwynn Jones hefyd yn awdur rhyddiaith toreithiog, a hynny'n rhannol o ganlyniad i'w waith fel newyddiadurwr rhwng 1881 a 1909. Ef oedd yn bennaf gyfrifol am gynnyrch llenyddol *Papur Pawb* a'r *Herald Cymraeg* rhwng 1906 a 1908, gan gyfrannu nifer fawr o straeon a nofelau cyn y cyfnod prysuraf hwnnw hefyd, a chyhoeddwyd yn agos at y cyfan o'i waith rhyddiaith i blant ac oedolion – yn nofelau a gyhoeddwyd fesul wythnos, neu'n straeon byrion – am y tro cyntaf mewn papurau newydd. Fel yn achos y cyfieithiadau, mae cannoedd o weithiau rhyddiaith o'i eiddo yn bodoli a'r rheiny, erbyn hyn, bron yn gyfan gwbl anhysbys i'r darllynydd cyffredin. Yn ei gofiant diweddar i Gwynn Jones, *Byd Gwynn* (2019), mae Alan Llwyd yn gwneud gwaith pwysig drwy ddod â rhai o'r testunau hyn yn ôl i olwg cynulleidfa gyfoes. Y tu hwnt i sylwadau Llwyd, fodd bynnag, prin yw'r ymdriniaethau beirniadol â'r gweithiau rhyddiaith hyn. Digon adnabyddus ydoedd Jones fel nofelydd yn ei gyfnod, fel y tystia adroddiad *Y Genedl Gymreig* i'w briodas â Megan Jane Davies, sy'n dwyn y pennawd 'Priodas Nofelwr Enwog'.²⁴ Priodolir 12 nofel wreiddiol iddo yn *Llyfryddiaeth Thomas Gwynn Jones*, oll yn gynnyrch gofynion y papurau newydd rhwng 1897 a 1908. Cyhoeddwyd *Gwedi Brad a Gofid* (1898), *Gorchest Gwilym Bevan* (1900), *John Homer* (1910) a *Lona* (1923) fel cyfrolau unigol yn ogystal ag fel cyfres yn y papurau newydd (yn achos *Lona*, 15 mlynedd wedi ei hymddangosiad cyntaf), ond, fel y trafodir gan Alan Llwyd ac R. M. Jones, prin yw'r ymwybyddiaeth gyffredinol ohono – a'r ystyriaeth feirniadol iddo – fel awdur rhyddiaith. Yn ddiweddar, mae gwasg Melin Bapur wedi ailgyhoeddi *Lona* a *Gorchest Gwilym Bevan*, yn ogystal â chyfieithiad o'r olaf i'r Saesneg gan Adam Pearce.²⁵ Mae'r wasg hon hefyd wedi cyhoeddi *Enaid Lewys Meredydd*, nofel wyddonias gynnar yn y Gymraeg gan Gwynn Jones, a hynny am y tro cyntaf y tu hwnt i dudalennau *Papur Pawb* ers 1905.²⁶

Casglwyd ambell un o'i straeon byrion yn y gyfrol *Brethyn Cartref: Ystraeon Cymreig* (1913), ond ar y cyfan, mae'n rhaid mynd i chwilota ar gasgliad ar-lein y Llyfrgell Genedlaethol o bapurau newydd, neu

ymysg copïau digon prin o'r papurau eu hunain mewn llyfrgelloedd er mwyn eu darllen bellach. Mae'r rhan fwyaf ohonynt yn perthyn i gyfnod 1906–8, pan fu Gwynn Jones yn ysgrifennu straeon ar gyfer *Papur Pawb*, a gafodd wedyn eu cyhoeddi yn *Yr Herald Cymraeg*.²⁷ Yn *Byd Gwynn*, mae Alan Llwyd yn bwrw goleuni ar gyfraniad Gwynn Jones i'r byd llenyddol Cymraeg fel nofelydd ac awdur straeon byrion. Pwysleisia faint o waith a gynhrychwyd ganddo, ond mae hefyd yn dadlau iddo gael ei esgeuluso'n annheg yn feirniadol: mae'n honni bod T. Gwynn Jones nid yn unig yn 'un o sylfaenwyr y nofel Gymraeg', ond hefyd 'yn un o arloeswyr y stori fer Gymraeg'.²⁸ Wrth drafod y straeon byrion, pwysleisia Llwyd eu deialog naturiol, a'r cyswllt dadlennol rhwng rhai o gymeriadau a digwyddiadau'r straeon hyn a phrofiadau Gwynn Jones ei hun yn ystod cyfnod y cyfansoddi.²⁹ Er mai anwastad yw safon y cynnyrch rhyddiaith, a'r cyfan ohono'n perthyn yn llwyr i'w gyfnod, mae'n deg dweud bod y gweithiau hyn wedi cael eu hesgeuluso a'u hanghofio: patrwm tebyg, fel y gwelwn maes o law, i'r hyn a welir yn achos cynnyrch 'cerddorol' T. Gwynn Jones hefyd.

'Eb y gigfran / "Ofer yw!": dyma gyfieithiad Gwynn Jones o gerdd Edgar Allan Poe, 'The Raven'.³⁰ Ond ai ofer yw'r gobaith o ganfod 'rhywbeth newydd' i'w ddweud am ei waith, yn ôl datganiad Alun Llywelyn-Williams? Fel y gwelwyd, mae llawer wedi'i ddweud eisoes. Ond yn amlwg ddigon, efallai, hyderir y bydd gan y gyfrol hon rywbeth i'w gyfrannu at y corff eang o waith beirniadol sydd eisoes yn bodoli. Ymysg y cannoedd o gyhoeddiadau beirniadol sy'n ymdrin â'r bardd a'r llenor amlochrog hwn, mae un bwch amlwg, sef dylanwad cerddoriaeth ar yrfa Gwynn Jones. Yn wir, prin iawn yw'r astudiaethau hynny sy'n trafod gwaith Gwynn Jones yn y cyd-destun hwnnw, neu'n ymdrin â'r corff enfawr o waith o'i eiddo sy'n gysylltiedig â cherddoriaeth. Ceir ysgrif gan E. Wyn James sy'n trafod y gyfrol *Old Welsh Folk-Songs* (1927) gan Gwynn Jones a'r cerddor a'r cyhoeddwr W. S. Gwynn Williams, a phennod werthfawr gan Arthur ap Gwynn yng nghyfrol *Cyfres y Meistri* yn olrhain gwaith Gwynn Jones a'r cyfansoddwr David de Lloyd gyda'i gilydd.³¹ Mae ambell i gyfeiriad cyhoeddedig at Gwynn Jones fel emynydd, megis gan John Roberts yn 'Emynwyr Tref Caernarfon', ac mae'r awdur presennol wedi cyhoeddi

cyfraniadau ar Gwynn Jones a cherddoriaeth yn y cyfnodolion *Llên Cymru, Translation Studies a'r Traethodydd*.³² Y tu hwnt i hynny, fodd bynnag, mae'n anodd dweud bod yr elfen hon ar ei waith wedi derbyn sylw digonol.

Prinnach fyth, efallai, nag ymdriniaethau beirniadol o waith T. Gwynn Jones yng nghyswllt cerddoriaeth yw'r ymwybyddiaeth gyffredinol ohono. Rhyfedd hynny mewn gwirionedd, gan ystyried cynifer o weithiau a gynhyrchwyd ganddo yn y cyswllt hwn. Yn y rhagymadrodd i'w olygiad diweddar o gerddi T. Gwynn Jones, nodâ Llyr Gwyn Lewis ei fod wedi gorfod gosod 'o'r neilltu ... ei gyfieithiadau niferus o ieithoedd eraill, yn ogystal â'r holl eiriau i amrywiol ganeuon a gyfansoddodd yn ystod ei yrfa' wrth ddedol ar gyfer y gyfrol, a hynny 'dan wynebu anferthedd corff T. Gwynn Jones o waith'.³³ Gwelir enghraifft o rychwant yr 'anferthedd' hwnnw yn y corff o waith cerddorol: mae bron i 400 o ganeuon â'u geiriau yn eiddo i Gwynn Jones, a'r nifer hwnnw'n cynnwys geiriau gwreiddiol, cyfieithiadau ac addasiadau o eiriau traddodiadol.³⁴ Yn ogystal â'r nifer aruthrol hwn o weithiau, cyfansoddodd Gwynn Jones hefyd naw o weithiau llwyfan y mae cerddoriaeth yn perthyn iddynt, yn operâu, dramâu cerddorol a chantawdau. A rhoi gweddill gwaith Gwynn Jones o'r neilltu am ennyd – yr awdlau mawrion, y cyfieithiadau medrus o ddramâu enwog, yn ogystal â'i nofelau, ei straeon byrion a'i waith ffeithiol amrywiol – a meddwl am y gweithiau sy'n gysylltiedig â cherddoriaeth yn unig, mae'n amhosibl dadlau nad oes yma gyfraniad aruthrol i gerddoriaeth a llenyddiaeth Gymraeg. Pe na bai Gwynn Jones wedi cynhyrchu dim heblaw am eiriau'r caneuon hyn, byddai wedi cael gyrfa gynhyrchiol iawn. Bwriad y gyfrol hon, felly, yw mynd i'r afael â chorff o waith sydd wedi cael ei wthio i'r mylon – yn rhannol o ganlyniad i fawredd proffil y bardd: ei weithiau sy'n ymwneud â cherddoriaeth.

Y cyd-destun beirniadol: astudiaethau cerddo-lenyddol

Y mae'r astudiaeth hon ym maes astudiaethau cerddo-lenyddol, yn ogystal â thynnu ar gysyniadau gwerthfawr o faes astudiaethau cyfieithu. Ond beth yn union yw astudiaethau cerddo-lenyddol?

Ystyrir cyfrol a gyhoeddwyd yn 1948 gan Calvin S. Brown, *Music and Literature: A Comparison of the Arts*, fel yr astudiaeth gyntaf yn y maes. Yn y rhagarweiniad dywed Brown:

This book was written with the hope that it might open up a field of thought which has not yet been systematically explored ... there has been no survey of the entire field. This book attempts to supply such a survey.³⁵

Ers cyfrol Brown, mae'r maes wedi datblygu yn gysyniadol ac yn fethodolegol. Yn ei gwmpas mwyaf eang, ymddiddorir yn y gwahanol ffyrdd y mae'r ddwy gelfyddyd yn gorgyffwrdd, boed hynny mewn cân, yn ddarn o gerddoriaeth offerynnol sy'n ceisio mynegi naratif penodol, neu'n gynrychiolaeth destunol o gerddoriaeth neu ffurfiau cerddorol. Mae'r model teiran hwn wedi'i ddiffinio fel 'music and literature, literature in music and music in literature' gan Steven P. Scher.³⁶ Dyma faes lle y dadleuir bod i'r gweithiau rhyngddisgyblaethol hyn werth academaidd o'u harchwilio a'u hastudio ac, mewn sawl achos, lle y ceir gwaith pwysig yn dwyn gweithiau a aeth yn angof i sylw cynulleidfaoedd ehangach.³⁷

Mae'r union ddulliau dadansoddi yn amrywio yn ddibynol ar natur y gwaith dan sylw, ac mae ymchwilwyr yn tynnu ar gwmpas eang o fethodolegau a chysyniadau o wahanol feysydd, yn ogystal â dulliau dadansoddi neilltuol i'r maes cerddo-lenyddol. Gwelir dylanwad astudiaethau diwylliannol, astudiaethau llenyddol, cerddoleg, astudiaethau cyfieithu, hanes ac astudiaethau cymharol oll ar fethodolegau'r maes. Fel y dywed Delia da Sousa Correa, 'joint research on literature and music is characterised by the diversity within its constituent disciplines as well as the multiplicity of work that is enabled when literature and music are brought together'.³⁸ Mae i'r maes sawl enw yn y Saesneg: *word and music studies*, *musico-literary studies*, *musico-poetics* neu *melopoetics*. Mae gwahanol academyddion yn ffafrio gwahanol dermau, ond mae'r termau a nodir uchod oll yn safonol ac yn dderbyniol. Y tueddiad yw i'r rheiny sy'n defnyddio *melo-* neu *musico-poetics* ganolbwyntio fwy ar agweddau mwy cerddolegol ar y berthynas rhwng y ddwy gelfyddyd, a defnyddio,

o ganlyniad, ddulliau dadansoddi o faes cerddoleg. Term mwy hygyrch, efallai, yw *word and music studies*, sydd hefyd wedi'i ffurfioli gan yr International Association for Word and Music Studies, corff sy'n cyhoeddi prif gyfrolau'r maes ac yn cynnal cynadleddau academiaidd. Mae *musico-literary studies* yn derm cyffredinol arall, ond sydd efallai'n llai cynhwysol gan ei fod yn cyfyngu ar natur y geiriau dan sylw: mae gofyn penodol iddynt fod yn 'llynyddol' eu hanian. Yng nghyswllt y gyfrol hon, mae'r ddau derm yn addas, ond defnyddir 'astudiaethau cerddo-lenyddol' fwyaf aml wrth drafod yma.

Mae Scher yn ffigwr allweddol a ddisgrifiwyd fel 'mastermind' yn sgil ei rôl yn natblygiadau'r maes cerddo-lenyddol yn ystod ail hanner yr ugeinfed ganrif.³⁹ Ef oedd yn gyfrifol am y dull o ddosrannu'r maes drwy gyfrwng y model teiran y cyfeirir ato uchod. Bathodd hefyd y term dylanwadol *composed reading* yn 1986, gan adeiladu ar gysyniad blaenorol gan Edward Cone: dyma ddull a fydd yn hollbwysig i'r astudiaeth bresennol.⁴⁰ Yn ei gyfrol *The Composer's Voice* (1974), mae Cone yn codi cwestiynau ynghylch natur cyfanwaith cân, perchnogaeth ac awduraeth. Cyfeiria at y gwahanol 'leisiau' sydd i'w clywed mewn cân gelf: llais yr adroddwr (yn y gerdd), llais y perfformiwr (y llais corfforol) a llais y cyfansoddwr (a glywir drwy'r gerddoriaeth). Mae llais y bardd, meddai, wedi'i gollu yn y cyfanwaith, ac yn hytrach, fe glywn lais y cyfansoddwr yn 'siarad' drwy gyfrwng ei osodiad cerddorol: 'he [y cyfansoddwr] makes it [y gerdd] his own by turning it into music'.⁴¹ O sylwadau Cone, datblygodd Scher ddull o ymdrin â chaneuon a elwir ganddo'n *composed reading*. Awgryma Scher mai darlenniad beirniadol y cyfansoddwr o'r gerdd yw gosodiad cerddorol o ddarn o farddoniaeth, a thrwy ddadansoddi'r gerddoriaeth drwy gyfrwng alaw, harmoni, cyfeiliant, offeryniaeth, a.y.b., cawn ddarlun cyflawn o ddehongliad y cyfansoddwr: 'song composition may be viewed as the act of the composer's assimilative reading of the original poem'.⁴² Hynny yw, mae archwilio, neu ddarllen y gosodiad cerddorol yn rhoi mewnwelediad i ni i agweddau ar y gerdd honno sy'n bwysig neu'n arwyddocaol i'r cyfansoddwr ei hun. Er bod hwn yn gysyniad o'r 1980au, mae'n ddilys yn y maes hyd heddiw (er efallai nad yw'r

union derm yn cael ei ddefnyddio bob tro). Cyfeiria Walter Bernhart at y mathau hyn o gyfansoddiadau fel 'interpretive songs', ble y mae'r 'interpretive intention of the composer' yn ganolog i'r gosodiad.⁴³ I Philip Ross Bullock, mae cân yn fwy na 'version of a source text to be judged ... rather – like a translation – it constitutes a creative response to an original work'.⁴⁴ Mae synio am osodiadau cerddorol o destun fel deongliadau, a bwrw ati i ddehongli'r deongliadau hynny yn feirniadol, yn gallu bod yn werthfawr, yn enwedig pan fo mwy nag un gosodiad o'r un gerdd yn bodoli. Mae William P. Dougherty yn pwysleisio hyn, gan ddefnyddio term Scher: 'a comparative analysis of these "composed readings" ... forms an instructive record of interpretive choices that might otherwise have remained hidden'.⁴⁵ Bydd yr astudiaeth bresennol hefyd yn ymdrin â gosodiadau cerddorol o waith Gwynn Jones yng ngoleuni *composed reading*, gan graffu ar y gosodiad fel dehongliad y cyfansoddwr o'r geiriau, a gweld beth sydd gan y llais hwnnw i'w ddweud. Wrth geisio awgrymu term Cymraeg hylaw, gwelwn nad yw cyfieithiadau llythrennol megis 'darlleniad wedi'i gyfansoddi' yn eglur nac yn arbennig o naturiol. Gan fenthyg 'interpretive' gan Bernhart, felly, bydd y gyfrol hon yn arddel y term 'gosodiad cerddorol deongliadol' wrth ymdrin â chysyniad y *composed reading*.

Yn nhermau'r dull dadansoddi, mae'n bwysig nodi bod y maes yn gyffredinol – fel yn achos astudiaethau llenyddol – wedi symud y tu hwnt i'r tueddiad o geisio canfod 'ystyr' darn o farddoniaeth yn ei gosodiad cerddorol. Mae'r syniad bod modd darganfod 'gwir ystyr' unrhyw ddarn o waith llenyddol yn un a gwestiynir, wrth gwrs: yng nghyd-destun ôl-foderniaeth, er enghraifft, ystyrir bod yr awdur, y darllenydd, y cyd-destun diwylliannol a thestunau eraill yn rhyngweithio i greu haenau o ystyr i'r testun, haenau sy'n hyblyg a newidiol.⁴⁶ Ymysg academyddion cerddo-lenyddol, prin y gwelir bellach unrhyw ymgais i ganfod arwyddocâd mewn elfennau ffurfiolaidd yn unig, megis paentio geiriol, sef y syniad bod cerddorion yn adlewyrchu delwedd benodol o'r geiriau yn eu gosodiad. Yn wir, yn gysyniadol, mae yn y maes lawer o ddiddordeb yn y berthynas ddiwylliannol ehangach rhwng testun a'i gerddoriaeth (a hynny mewn cyd-destun hanesyddol neu gyfoes), ac

yn yr hyn a gyflwynwyd gan Lawrence Kramer fel astudiaeth ar lefel strwythurol-ddofn neu *deep-structure*, sef y cysyniad y gall gweithiau celfyddydol ymddangosiadol ddi-gysylltiad fod mewn deialog â'i gilydd drwy gyfrwng elfennau strwythurol, a hynny o ganlyniad i gyd-destun diwylliannol.⁴⁷ 'The possibility of convergence', meddai, 'is a function of cultural history'.⁴⁸ Gwelwn hyn ar waith, er enghraifft, wrth ystyried *genres* cerddorol arbennig, a sut y gall cynodiadau sy'n perthyn i arddull gerddorol fod yn arwyddocaol wrth ymdrin â gwaith cerddorol.⁴⁹ Bydd y cyd-destun diwylliannol hwnnw, a'r deialogau sy'n bodoli rhwng y gweithiau celfyddydol unigol – y ddwy gelfyddyd sy'n eu cwmpasu, yn ogystal â'u llwyfannau a'u gofodau perfformio – yn ystyriaethau pwysig inni yma.

Ar lefel ymarferol, gwelwn fod ysgolheigion yn y maes hwn yn yn tueddu i gyfuno'r agweddau diwylliannaidd, hanesyddaid a ffurfiolaidd, gan ddadansoddi'r gosodiadau cerddorol yng ngoleuni elfennau diwylliannol a hanesyddol strwythurol-ddofn, yn ogystal ag ar lefel unigol sy'n craffu ar ffurf a chynnwys.⁵⁰ Rhoddir sylw i'r berthynas ddiwylliannol ehangach, bid siŵr, ond hefyd i elfennau dadansoddiadol mwy ffurfiolaidd megis patrymau harmonig, rôl y cyfeiliant a'i berthynas â llinell leisiol, effaith y gosodiad ar ffurf a strwythur y testun llenyddol, a hefyd elfennau mwy llythrennol y gosodiad.⁵¹ Dyma'n bennaf y dull a arferir yn yr astudiaeth hon, yn arbennig wrth ymdrin â gosodiadau cerddorol unigol: gan graffu ar elfennau ffurfiolaidd a diwylliannol, bydd y gweithiau'n cael eu hystyried fel gosodiadau cerddorol deongliadol. Gwelir maes o law sut y gall ymdrin yn y modd hwn â'r gweithiau hyn bwysleisio gwahanol agweddau ar y farddoniaeth wreiddiol. Wrth drafod yn eu cyd-destun ehangach y gosodiadau cerddorol hyn yn ogystal â gweithiau eraill (e.e. cyfieithiadau Gwynn Jones o eiriau caneuon celf, caneuon traddodiadol ac emynau), gwelwn fod modd bwrw goleuni gwerthfawr ar elfennau diwylliannol dadlennol.

A'r bennod gyntaf hon eisioes wedi gosod yr astudiaeth yn ei chyd-destun syniadol, eir ymlaen yn y man i roi trosolwg o gefndir cerddorol Gwynn Jones, ei allu cerddorol a'i ddiddordeb yn y gelfyddyd. Hefyd, amlinellir yn eglur amrediad eang y corff o waith dan sylw. Yn yr ail bennod, trown at graffu ar weithiau

cyfarwydd drwy lens gerddo-lenyddol, gan ganolbwyntio ar gyfrol fwyaf adnabyddus Gwynn Jones, *Caniadau* (1934). Bydd y bennod yn trafod cefndir cerddorol ‘cudd’ ambell un o’r *Caniadau*: ‘Dirgelwch’, y telynegion ‘Eryri Wen’ a Breuddwyd Dafydd Rhys’, awdl ‘Brosélfâwnd’, yn ogystal ag awdl ‘Tir na n-Og’, yr ‘awdl delynegol at beroriaeth’. Cyfansoddwyd ‘Tir na n-Og’ yn wreiddiol fel libreto i opera, ac fe’i gosodwyd yn ei chyfanrwydd i gerddoriaeth gan David de Lloyd yn 1930. Yn y bennod hon, felly, caiff elfennau rhai o’r gosodiadau cerddorol o weithiau Gwynn Jones eu trafod ynghyd â’r farddoniaeth, gan ddangos sut y gall ymdriniaeth gerddo-lenyddol â gosodiad cerddorol ddyfnhau ein dealltwriaeth a chynnig darlenniadau gwahanol o weithiau cyfarwydd.

Bydd y drydedd bennod yn troi at agwedd arall ar waith Gwynn Jones a cherddoriaeth, sef ei waith fel cyfieithydd geiriau caneuon. Fel y nodir uchod, roedd yn gyfieithydd llenyddol toreithiog, ond prin yw’r ymwybyddiaeth gyffredinol o faint ei gyfraniad i gyfieithiadau geiriau caneuon yng Nghymru. Bydd y bennod hon felly’n craffu ar enghreifftiau o wahanol gyfieithiadau cerddo-lenyddol cyhoeddedig ganddo, megis y cyfieithiadau ar gyfer *Welsh Festival Music* (1924), a’r ystyriaethau gwleidyddol sy’n codi o’i gyfraniad i gyfrol a gyhoeddwyd i’w defnyddio yn Arddangosfa’r Ymerodraeth Brydeinig yn Wembley. Gwelir yma hefyd ei gyfraniad i waith Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru yn y 1920au, gyda chyfieithiadau i’r Saesneg o alawon gwerin. Cysylltir hyn â’i waith ar lèn a diwylliant gwerin, yn ogystal ag â’r cyfieithiadau sydd yn *Emynau Mynyw* (1938). Bydd y bennod hon yn cynnwys yr astudiaeth feirniadol gyhoeddedig gyntaf o rai o’r cyfieithiadau hyn, gan ddangos nad yw’n gorff o waith sy’n bodoli ar wahân, ond yn hytrach ei fod yn dwyn perthynas â gwaith ehangach Gwynn Jones. Er na fydd i’r ymdriniaeth â’r gosodiadau cerddorol deongliadol yr un manylder â’r bennod flaenorol, gwelwn yma wedd wahanol ar y maes cerddo-lenyddol, sef ymdriniaeth â chyfieithiadau sy’n uniongyrchol gysylltiedig â cherddoriaeth. Defnyddir cysyniadau beirniadol sy’n perthyn i faes Astudiaethau Cyfieithu megis gweithrededd (*agency*) a chyfieithu gweithredol (*activist translation*), yn ogystal â theori ‘pentathlon’ Peter Low, sy’n ymdrin yn benodol

â'r gwahaniaethau methodolegol sy'n codi wrth gynhyrchu neu archwilio cyfieithiadau cerddo-lenyddol.⁵²

Bydd y ddwy bennod ddilynol yn troi at waith sy'n gysylltiedig â ffigwr amlwg iawn yng nghyswllt gwaith Gwynn Jones a cherddoriaeth, sef y cerddor a'r cyhoeddwr W. S. Gwynn Williams. Yn wir, byddai unrhyw astudiaeth gerddo-lenyddol o waith Gwynn Jones yn anghyflawn heb gydnabod y berthynas rhwng y ddau Gwynn. Yn y bennod gyntaf o'r ddwy, byddwn yn mapio'r cydweithio rhwng y ddau, gan graffu hefyd ar rai o'r gweithiau ar gyfer y llwyfan a gyfansoddwyd ganddynt ar y cyd: *Y Gainc Olaf* (1934), 'Gwlad yr Hud' (1939) a *Dewi Sant* (1942). Mae hyn eto'n rhoi cyfle i osod y darnau sy'n ymwneud â cherddoriaeth yng nghyd-destun corff o waith ehangach Gwynn Jones. Yn yr ail bennod ar waith Gwynn Jones a Gwynn Williams, dychwelwn at Gwynn Jones y cyfieithydd, gan edrych yn benodol ar rai o'r cannoedd o gyfieithiadau a gynhyrchodd ar gyfer Cwmni Cyhoeddi Gwynn o 1937 ymlaen. Fel ag yn y drydedd bennod, bydd y dadansoddiad o'r gosodiad cerddorol deongliadol yn llai blaenllaw ei dulliau dadansoddol, gan graffu ar lefel unigol ar destunau a'r cysylltiadau rhwng y cyfieithiadau hyn a'u cyd-destun cyhoeddedig diwylliannol. Dangosir eto gysylltiadau rhwng y gweithiau hyn a gwaith ehangach Gwynn Jones, gan graffu ar ddelweddaeth a syniadaeth: dadleuir hefyd sut y gellir ystyried y corff o waith hwn yng ngoleuni theori cyfieithu gweithredol (*activist translation*), wrth archwilio penderfyniadau unigol y cyfieithydd a'r cyhoeddwr.

T. Gwynn Jones a cherddoriaeth

Mewn ysgrif gofiannol i'w dad, pwysleisia Arthur ap Gwynn cymaint oedd gwerthfawrogiad T. Gwynn Jones o gerddoriaeth: 'O'r celfyddydau cain cerddoriaeth a brisiai uchaf. Dywedai weithiau y rhoi'i holl waith sgrifenedig am gael mestrolï'r piano yn llwyr.'⁵³ Yn ogystal â chariad at y gelfyddyd, gwelir bod gan y bardd beth gallu cerddorol hefyd. Wrth ddisgrifio'r taid yn diddanu ei wyrion yn y *Cofiant*, dywed David Jenkins, 'Ac yno ar y ryg o flaen y lle tân eisteddai "taid" ... ffidil dan ei ên ... [yn] canu pwt o bennill bob yn ail

i gyfeiliant ambell gord llinynnol.⁵⁴ Yn y cyfrolau o atgofion personol a gyhoeddodd Gwynn Jones, megis *Y Môr Canoldir a'r Aifft* (1912) a *Brithgofion* (1944), mae trawsgrifiadau o alawon mewn sol-ffa, gan dystio i bwysigrwydd arhosol cerddoriaeth iddo.⁵⁵ Cyfeiria ap Gwynn hefyd at lais tenor ei dad, a'i hoffter o ganu:

'Roedd ganddo lais tenor dymunol a byddai clywed ymchwydd ei denor ei hun yn rhoi dirfawr bleser iddo. Byddem yn aml, mewn cyfarfodydd lle y cenid 'Hen Wlad fy Nhadau' i ddiweddu, yn gweld llawer yn troi i weld pwy oedd yn cael y fath hwyl ar y nodau olaf.⁵⁶

Roedd clust gerddorol Gwynn Jones yn un gadarn, ond yn un anghyffredin hefyd, fe ymddengys. Ni chafodd, mae'n debyg, unrhyw hyfforddiant cerddorol yn ystod ei blentyndod. Yn ôl ei fab, roedd ei arddull gerddorol yn unigryw:

Byddai'n aml yn chwarae'r piano ei hun – er na chawsai wers arno erioed, hyd y gwn, ac na allai ddarllen ond solffa. Yn yr un cywair y chwaraeai wastad – G ♭ neu E ♭ leiaf – ac ar system o harmoni oedd yn eiddo iddo ef ei hun ac i neb arall ... Hwyrach mai safle a phatrwm y nodau duon yn y cywair hwn oedd sylfaen y gyfundrefn – 'wn i ddim.⁵⁷

Yn Llyfrgell Hugh Owen ym Mhrifysgol Aberystwyth, cedwir nodiadau anghyhoeddedig yn llaw Arthur ap Gwynn a luniwyd mewn cydweithrediad â Gwynn Jones ei hun yn 1945, o bosibl at ddiben cofiant.⁵⁸ Mae'r nodiadau hyn yn dyst i bwysigrwydd cerddoriaeth yn atgofion y bardd: maent yn frith o gyfeiriadau at gerddoriaeth o wahanol fathau. Crybwyllir eto ei arddull gerddorol unigryw wrth i'r nodiadau adrodd hanes Gwynn Jones yn ei ieuenctid yn ceisio cyfansoddi cerddoriaeth: 'Dan ddylanwad [John H. Lewis, codwr canu yng Nghapel y Fron, Dinbych], aeth T. [Gwynn Jones] mor bell â chynnig ar gyfansoddi tôn – tôn a enillodd ganmoliaeth gan y beirniaid, ond condemniad am ei harmoni.'⁵⁹

Fel y mae ei ysgrifau hunangofiannol cyhoeddedig yn awgrymu, ymddengys i gerddoriaeth a sain aros yn aros yn fyw yng nghof Gwynn Jones. Mae pennod *Brithgofion* am yr 'Hen Bentref', er enghraifft, yn llawn o gyfeiriadau at hen benillion, at gorau a cherddoriaeth a glywodd yn ei ieuentid, gan nodi ambell i alaw mewn sol-ffa, hyd yn oed.⁶⁰ Yn ei gyfrol o ysgrifau bywgraffyddol, *Cymeriadau* (1933), mae sawl hanesyn ac atgof ynghlwm wrth gerddoriaeth neu sain, er nad yw'r un o'r unigolion a bortreadir yn y gyfrol yn gerddor.⁶¹ Mae nodiadau'r tad a'r mab yn ategu pwysigrwydd cerddoriaeth i'w gof, fel y mae'r disgrifiad hwn o Gaernarfon yn dangos:

Roedd [Caernarfon] yn dref gerddorol, ac ynddi gorau da ...
Tua'r Nadolig, byddai'r dref yn llawn bob nos tan ddeg, yna cychwynnai'r dorf adre dan ganu. Byddai T. [Gwynn Jones], wedi mynd i'w wely, yn gwranddo arnyn nhw, a'r lle yn llawn o sŵn canu. Fel hyn y cofia T. [Gwynn Jones] y dref – canu yn mhob man.⁶²

Mae'r cyswllt cryf hwnnw rhwng sain, cerddoriaeth ac atgof i'w weld yng ngwaith llenyddol Gwynn Jones hefyd. Mae nifer o'r cerddi a gyfansoddodd tra oedd yn ceisio gwella rhag haint ar yr ysgyfaint yn yr Aifft, er enghraifft, yn frith o gyfeiriadau at sain a cherddoriaeth. Cymerer 'Cairo', a gyfansoddwyd yn 1905. Myfyrdod ar ffydd yw'r gerdd hon yn ei hanfod, ond un o'r tensiynau mwyaf trawiadol ynddi yw'r modd y chwery'r bardd â thawelwch a sain.⁶³ Yn y caniad cyntaf, mae'r pwyslais ar dawelwch llonydd 'Adeilion mosg', a'r 'Merched mygydog hen ... Yn eistedd yn yr haul, o ddydd i ddydd, Mor llonydd ac mor fud â'r Sphinx ei hun'. Mae'r ail ganiad, wedyn, yn tarfu ar y tawelwch llonydd hwn gan bwysleisio 'llef y Muezzin o'r meindwr'.⁶⁴ Mae llafargan yr *Adhan*, y gwahoddiad i weddio, yn nodweddiadol gyffredin mewn unrhyw wlad Fwslemaidd, ac mae'r pwyslais hwn gan Gwynn Jones ar y profiad clywedol o fod yn yr Aifft yn dyst i bwysigrwydd sain wrth iddo bortreadu'r olygfa.

Mae 'Music (To an Italian Pianist Playing Chopin)', un arall o gerddi'r Aifft, y tro hwn yn gerdd Saesneg a gyhoeddwyd yn 1925 yn y

Western Mail, yn disgrifio'r profiad o wrando ar berfformiad o ddarn o gerddoriaeth Chopin mewn cyngerdd:

Softly, through the dreamy air
of the still Egyptian night,
floated the music out,
out of a garish room
    into the glorious gloom –
murmured and rippled and rang
in the freedom of that great gloom⁶⁵

Mae'r modd y pentyrrir y berfau yn y darn hwn yn rhoi anadl einioes i'r gerddoriaeth, bron: er mai 'To an Italian Pianist' y cyfansoddwyd y gerdd, ymddengys o'r disgrifiadau hyn fod y gerddoriaeth fel petai'n symud o'i gwirfodd ei hun: 'floated', 'murmured', 'rippled', 'rang'. Mae'r ymdeimlad hwn o symudiad yn drawiadol gyferbyniol i'r 'still Egyptian night', a'r gerddoriaeth, erbyn diwedd y gerdd, yn rym trosgynnol sy'n cyffwrdd y gwrandäwr hyd wylo: 'tears came into the eyes, with a feeling of sad content, / and the joy of weeping was known'.⁶⁶

Diamau yw pŵer hud y gerddoriaeth y mae telynor 'Gwlad y Bryniau' yn ei chwarae yng nghaniad 'Dadeni' yr awdl hefyd.⁶⁷ Yn ôl y bardd ei hun, seiliwyd y caniad hwn ar atgof agosach at adref, sef o'r Gynhadledd Geltaidd yng Nghaernarfon yn 1903.⁶⁸ Yn y gerdd hon, disgrifir nodau'r gerddoriaeth fel dafnau o law sy'n disgyn ar y gynulleidfa, sydd eto'n llawn bywyd:

Yno'r hen delynor oedd,
Bwrw hud ar bawb yr ydoedd,
Pob nôd fel pe bai'n neidiaw
Yn gawod wllth gyda'i law,
Fel y naid barrug o'r grug ar greigiau,
A drain a ergydier, yn îr gawodau,
    Ond bod yr ysgafn ddfnau yn cwmpo
Gwedi eu swyno'n gawod o seiniau.

Mae 'swyn' y gerddoriaeth yn ennyn ymateb emosiynol yn y dorf: 'nid oedd dyn / Nad wylodd gyda'r delyn'. Mae 'prudd-der tyneraf' yr alaw wedi deffro'r gynulleidfa i 'boen dyhëad' annifiniadwy, a'r ymdeimlad o brofiad ingol, emosiynol, i'w ganfod yn gryf yn yr adran hon o awdl 'Gwlad y Bryniau'.⁶⁹ Mae'r disgrifiad yma'n dwyn i gof eto 'Music (To an Italian Pianist Playing Chopin)', sydd, fel y nodwyd uchod, yn cloi wrth ddisgrifio'r modd y mae'r gerddoriaeth yn cyffroi ymateb emosiynol yn y bardd nad yw ei hun yn ei lawn ddirnad.

Rhith o sain y gorffennol nad yw'n bodoli bellach yw'r gerddoriaeth a bortreedir yn 'Penmon': 'rhyw gân bêr ... Lleisiau cerdd yn arllwys cân / I lâd nef' sy'n diflannu wrth i'r adroddwr sylweddoli 'Mwy nid oedd namyn y dail ... Mwy, ni chaem weld Mynaich Môn'.⁷⁰ Gwelwn, felly, fod Gwynn Jones yn defnyddio cerddoriaeth nid yn unig fel techneg o ddoriaethu atgof personol, ond fel cynrychiolaeth o oes a fu, neu o fywyd colledig adroddwr neu gymeriad. Gwelir yr elfen hon droeon yn ei waith. Er enghraifft, mae geiriau'r rhith o Fynach Llwyd yn 'Y Gyneddf Goll' yn sôn am '[b]eroriaeth rhamant oedd yn sŵn y gwynt ... y beraidd dôn / Brudd dyner honno'.⁷¹ Wrth ganu i 'Dafydd ab Edmwnd', mae'r bardd yn pwysleisio '[ll]afar lën' y dyddiau gynt', a '[rh]yfedd rin' y 'gwÿr a wyddai gamp y tannau mân'; mae 'cerddorion addwyn' y gorffennol yn sbarduno myfyrdod am Dafydd ap Gwilym a'i gyfnod yn 'Nyth Wag'; a '[ch]anu rhyfedd ... fel hwnnw gynt ... a ddaeth / I glyw telynor mwyn y Garreg Wen' yn rhan o ddelfrydu 'Y Nef a Fu'.⁷² Er mai digon prin yw cerddoriaeth *Y Dwymyn* (1944), y gyfrol honno sy'n amlygu 'noethni' canghennau ei weledigaeth, chwedl Derec Llwyd Morgan, mae rhith sain y gorffennol i'w gweld ar waith rhwng ei chloriau hefyd, a hynny yn yr olaf o'r 'mawrion', 'Cynddilig'. Wrth i Cynddilig hel atgofion am ei frawd, Gwên, yn blentyn, clyw, ymysg '[c]riau'r plant wrth eu chwaraeon', '[g]lân y Brodyr yn y côr'.⁷³ I'r gwrthwyneb, yn 'frathog ddirmygus'⁷⁴ y disgrifir cerddoriaeth y presennol yn y gerdd 'Alltudion' o'r un gyfrol: 'awen y gelfyddyd newydd; / symudiadau fel neidiau broga, / ... seiniau fel gelynion i'w gilydd, / ... ninnau, ni wenem, / namyn edrych yn synn'.⁷⁵

Un o gerddi Gwynn Jones sy'n arddangos fwyaf amlwg y dechneg hon o gysylltu cerddoriaeth â'r gorffennol yw awdl 'Tir na n-Og'.

Clyw Osian gerddoriaeth y gorffennol yn ei feddwl wrth iddo hiraethu am Iwerddon o Tír na nÓg, ac mae lleisiau'r dynion o'i gartref gynt i'w clywed fel adlais drwy ail adran y gerdd:

Awn yno, lle cawn ennyn
Pêr hiraeth,
A'i lethu'n hudoliaeth hen y delyn.⁷⁶

Mae ymateb Osian yn ymylu ar wallgofrwydd, a'i ebychiadau a'i gwestiynau rhethregol yn dyst i effaith seicolegol yr adleisiau hyn:

Pêr hiraeth! Pa ryw eiriau?
Pa ryw hud sydd yn parhau?
Hudoliaeth hen y delyn,
Pa ryw hud sy'n peri hyn?⁷⁷

Yn wir, mae cerddoriaeth fel petai'n cynrychioli ysbrydion y gorffennol yn y gerdd hon. Ar ddychweliad Osian i Iwerddon yn adran olaf yr awdl, cyfeirir at y gerddoriaeth a fu yno: 'Oesau'n ôl', cana'r seiri, '[c]artre'r gân / Felysaf' oedd cartref Osian, ac wrth grwydro ymysg ei adfeilion, mae Osian ei hun fel petai'n gallu clywed y 'melys ganu' fu unwaith yn llenwi'r lle.⁷⁸ Mae ei synhwyrau'n ymgawdoli'r gorffennol pell, wrth iddo sylweddoli mai camgymeriad oedd dychwelyd i Iwerddon at ddiben dim ond profi'r golled o'r newydd.

Fel '[c]erddor o fardd, yn yr ystyr bod ganddo glust ardderchog i sŵn a rhythm geiriau', y disgrifir Gwynn Jones gan John Rowlands mewn ysgrif ar ddylanwad cerddoriaeth ar lenyddiaeth Gymraeg, 'Ein Llenorion Cerddorol'.⁷⁹ Ond byr yw'r ymdriniaeth â'i waith yn yr ysgrif mewn gwirionedd, a dadleua Rowlands mai 'digon cyffredinol yw'r disgrifiadau o fiwsig sydd ganddo yn ei gerddi'.⁸⁰ Dyfynna adran o 'Ymadawiad Arthur' lle mae Arthur yn y bad yn gadael am Afallon, a Bedwyr yn clywed 'melysdon' ar yr awel, yn ôl Rowlands, 'fel mewn ffilm ramantus'.⁸¹ Yn yr un gerdd, wrth i Bedwyr betruso ynghylch a ddylai daflu Caledfwlch i'r dŵr, clyw '[f]wynder hiraethus meindon / Awel', ac mae'r dechneg hon o ddisgrifio cerddoriaeth natur yn codi ambell waith yn ei gerddi.⁸² Enghraifft nodedig yw 'Gwlad Hud',

wrth i'r adroddwr ddychmygu clywed cerddoriaeth clychau'r eirllys, neu glychau mebyn: 'gwrandewais oni chlywais / Hwyl yn canu i'm diddanu, / Enau gwynion, am y gwanwyn'.⁸³ Mae'r adar yn cael eu disgrifio fel 'mwyn gantorion ... a'u celfyddyd yn eu rhyddid', a golau haul mis Mai yn gerddor sanctaidd: 'yntau gerddor / Berw ei nwyd, yn bwrw ei nodau / Yn blethiadau, yn gawodau o gryndodau a gwadau ... Diau wenu Duw ei hunan'.⁸⁴

Mae'n anodd cytuno'n llawn â datganiad Rowlands: gwir, ar adegau, mae'r disgrifiadau o gerddoriaeth yng ngwaith Gwynn Jones yn darllen fel trac sain i ffilm, megis yn 'Ymadawiad Arthur'. Ond mae sain a cherddoriaeth hefyd, fel y dangoswyd, i'w gweld yn chwarae rôl bwysig ym marddoniaeth y bardd: maent yn rhan ganolog o synwyrusrwydd disgrifiadau'r bardd, gan ddiriaethu atgof a gosod y darlennydd yn rôl y gwrandaŵr. Er nad oes gan y geiriau eu hunain y gallu i ail-greu'r gerddoriaeth yn uniongyrchol, mae'r bardd yn manteisio ar alluoedd dychymyg ei ddarllenwyr fel modd o rannu'r profiad o wrando ar a chlywed cerddoriaeth, gan ddod â'r profiad hwnnw'n fyw i'r darlennydd. Yn ogystal â diriaethu atgof, caiff cerddoriaeth ei defnyddio yn ei waith hefyd fel dyfais i gynrychioli gorffennol delfrydol a choll, gan roi arwyddocâd synhwyrus i thema greiddiol sawl un o'i gerddi mwyaf adnabyddus.

Mae cerddoriaeth hefyd i'w gweld ar brydiau yng ngweithiau rhyddiaith T. Gwynn Jones, er mai llai amlwg yw'r gyfeiriadaeth gerddorol yn y cyfrwng hwn. Mae'r straeon byrion yn bennaf yn hanesion sy'n ymwneud â pherthnasau pobl â'i gilydd, amgylchiadau pobl gyffredin, neu'n straeon dirgelwch neu antur i blant, a phrin iawn yw'r cyfeiriadau at gerddoriaeth ynddynt.⁸⁵ Wedi dweud hynny, mae straeon fel 'Merch y Tylwyth Teg', 'Y Cerddor' a 'Y Telynor Brenhinol' yn defnyddio cerddoriaeth fel dyfais cyd-destunol i'r plot.⁸⁶ Ar adegau, fodd bynnag, mae cerddoriaeth yn cael ei defnyddio gan Gwynn Jones yn ei nofelau fel dyfais i symud y plot yn ei flaen. Yn *Gorchest Gwilym Bevan*, er enghraifft, mae'r glowyr sydd ar streic yn teithio o amgylch y wlad yn canu emynau, ac mae eu datganiad cerddorol, ac araith gefnogol Gwilym iddynt yn sgil eu perfformiad, yn un o'r digwyddiadau sy'n peri i chwarelwyr Craig y Coed ddechrau gweld Gwilym Bevan fel arweinydd iddynt.⁸⁷

Mae swyddogaeth cerddoriaeth yn ddeublyg yn nofel *Lona*: mae'n fodd o symud y plot yn ei flaen, megis uchod, ac mae iddi bwrpas mwy symbolaidd hefyd. Ar ddechrau'r nofel, wrth i'r gweinidog Merfyn Owen eistedd gyda chyfaill yn ystyried pa un o'i ddwy alwad i'w hateb, clyw ddau ddarn o gerddoriaeth, sef 'Shepherd of Souls' gan Edward German a 'Cavalleria Rusticana' gan Mascagni. Mae'n dal i glywed yr ail ddarn yng nghlyw ei gof wrth iddo gysgu'r noson honno, ffaith sy'n ei gymell i ymweld â phentref Minfor, lle y mae, maes o law, yn ateb yr alwad i fod yn weinidog ar y Methodistiaid yno, ac yn cyfarfod â chymeriad eponymaidd y nofel. Mae'r darn arall, 'Shepherd of Souls', yn nhyb ei gyfaill, yn cynnwys 'enaid yr hen Gristnogion cyntefig', wrth iddo ddatgan bod modd 'dywedyd pethau mewn cerddoriaeth na ddywedir monynt byth mewn geiriau, mewn carreg, na phaent'.⁸⁸ Ar ddiwedd y nofel, pan fo Merfyn a Lona'n aduno wedi tair mlynedd o dorcalon, clywir o'r stryd organ faril yn chwarae 'canu peroriaeth addfwyn brydferth ... "Shepherd of Souls"', yn siarad ar ran y pâr o gariadon sydd, fe awgrymir, yn teimlo gormod i'w fynegi 'mewn geiriau'.⁸⁹

Er gwaethaf diddordeb amlwg Gwynn Jones mewn cerddoriaeth, a phresenoldeb y gelfyddyd yn ei fywyd drwy ei oes, ni chaiff ei hystyried gan feirniaid yn brif ddylanwad ar ei waith: yn wir, prin y caiff cerddoriaeth ei chrybwyll o gwbl yng nghyswllt ei farddoniaeth. Fel y gwelwyd uchod, er iddo gynnwys y bardd fel un o '[L]enorian Cerddorol' Cymru, digon cyffredinol yw cyfeiriad John Rowlands at yr elfen hon ar waith Gwynn Jones, er bod modd dangos rôl bwysig i gerddoriaeth yn ei waith, yn arbennig wrth iddo ymdrin â chof ac atgof yn ei farddoniaeth. Ond beth am y corff o waith hwnnw sydd yn wahanol eto i'w farddoniaeth gyhoeddedig a'i ryddiaith? Hynny yw, beth am y corff eang hwnnw o weithiau a gyfansoddwyd i'w profi gan gynulleidfaoedd y tu hwnt i'r tudalen: cannoedd o weithiau sydd â chysylltiad uniongyrchol â cherddoriaeth, yn eiriau caneuon gwreiddiol, cyfieithiadau, dramâu cerddorol a chantodau? Yn gyffredinol, o ran gwaith 'cerddorol' Gwynn Jones, efallai bod tueddiad gan feirniaid i feddwl amdanynt (os gwyddys amdanynt, neu os cyfeirir atynt o gwbl) fel corff o waith sy'n atodol i'w brif gynnyrch. Gobaith y gyfrol hon yw dangos nad atodol yw'r corff o waith hwn,

ond yn hydrach, bod yma weithiau sy'n haeddu cael eu cydnabod a'u harchwilio'n feirniadol.

Beth, felly, yw hyd a lled y corff o waith cerddoro-lenyddol? Trown yn gyntaf at waith Gwynn Jones ym maes geiriau caneuon. Ceir yma enghreifftiau dirifedi o weithiau gwreiddiol, cyfieithiadau o eiriau caneuon a luniwyd gan eraill a chanddo ef ei hun, ac addasiadau ganddo o eiriau traddodiadol. Mae *Llyfryddiaeth Thomas Gwynn Jones* yn rhestru rhai cannoedd o weithiau, ac wedi ymchwil manwl pellach i gyhoeddiadau cerddorol, cylchgronau a chyfnodolion y cyfnod, ynghyd â phapurau Gwynn Jones a gedwir yn y Llyfrgell Genedlaethol, amcenir bod 397 enghraifft o eiriau caneuon y gellir eu priodoli i Gwynn Jones. Mae'r rhain yn cynnwys gweithiau sy'n cwmpasu'r tri dosbarth a enwir uchod, sef gweithiau gwreiddiol, cyfieithiadau ac addasiadau o eiriau traddodiadol, a chynhwysir rhestr lawn ohonynt fel atodiad ar ddiwedd y gyfrol hon. O'r 397 hwn, mae 84 ohonynt yn weithiau gwreiddiol gan y bardd ei hun. Ac o'r 84, gallwn ymrannu ymhellach: gosodiadau cerddorol o farddoniaeth gyhoeddedig Gwynn Jones, a gweithiau a gyfansoddwyd yn arbennig ar gyfer cerddoriaeth.

Mae'r is-ddosbarth cyntaf hwn, sef gosodiadau o eiriau a gyhoeddwyd eisoes, yn cynnwys caneuon megis *Ymadawiad Arthur* a *Caledfwlch* – gosodiadau D. Vaughan Thomas o adrannau o awdl enwog Eisteddfod Bangor; *Ystrad Fflur*, y gerddoriaeth gan Idris Lewis; a dau osodiad o'r gerdd adnabyddus 'Rhos y Pererinion' – y naill gan Dilys Elwyn-Edwards, a'r llall gan Meirion Williams. Gwelir yn y gweithiau hyn bontio hollbwysig rhwng y canonaidd gyfarwydd a'r agwedd newydd, gerddorol hon ar gyfraniad Gwynn Jones. Gwelir maes o law sut y gellir ystyried gosodiad cerddorol o gerdd gyhoeddedig yn ddarlleniad beirniadol ohoni, a'r modd y mae ei gyfuno â cherddoriaeth yn newid testun llenyddol o ran ei ffurf a'i bwyslais, ac yn gallu gwahodd darlleniadau beirniadol newydd o waith cyfarwydd. Agwedd arall ar y gosodiadau hyn o ddarnau gwreiddiol Gwynn Jones yw bod nifer ohonynt wedi cael eu cyfieithu i'r Saesneg, a llawer ohonynt wedi'u cyhoeddi a'r ddwy iaith yn gyfochrog. T. Gwynn Jones ei hun yw cyfieithydd nifer o'r rhain, ffaith sy'n codi trafodaeth ddiddorol ar agwedd a welir fwy nag unwaith yn y gyfrol hon, sef sut y gall cerddoriaeth sbarduno'r bardd i ailystyried

ac ail-greu ei waith ei hun. Yn y cyswllt hwn, ceir cyfieithiadau ganddo o 'Bywyd' ('Life'), 'Ystrad Fflur' ('Strata Florida') a 'Gwenoliaid' ('Swallows'), ymysg eraill.

Yr is-ddosbarth arall o fewn y corff o weithiau gwreiddiol gan Gwynn Jones sy'n gysylltiedig â cherddoriaeth yw'r geiriau a luniwyd ganddo yn unswydd ar gyfer eu gosod i gerddoriaeth. Daw'r gweithiau hyn yn bennaf o gyfnod tra chynhyrchiol Gwynn Jones o gydweithio â W. S. Gwynn Williams o ganol y 1930au ymlaen. Er enghraifft, cyfrol i blant gyda cherddoriaeth wreiddiol gan Gwynn Williams o'r enw *Cerddi Mebyd* (1939), yn ogystal â darnau yn y cyfrolau *12 Rounds: 12 Tôn Gron* (1942) a *Canu Haf: Summer Carols* (1944). Ceir hefyd mewn ambell gyfrol o ganeuon traddodiadol a gyhoeddwyd gan Gwmni Gwynn rai geiriau gwreiddiol gan Gwynn Jones ar gyfer hen alawon.⁹⁰ Rhaid ystyried y gweithiau hyn – darnau a gyfansoddwyd gan Gwynn Jones yn arbennig er mwyn cael eu gosod i gerddoriaeth – ar wahân i'r grŵp a drafodwyd uchod (gosodiadau cerddorol o gerddi a oedd eisoes yn gyhoeddedig) gan fod eu natur yn hollol wahanol. Gellid synied am osodiad cerddorol o gerdd a fodolai eisoes fel dehongliad beirniadol ohoni, yn ymgorfforiad o ymateb y cyfansoddwr i'r gwaith arbennig hwnnw; ond, yn achos y gweithiau a luniwyd yn benodol ar gyfer cerddoriaeth (gan fenthyg cysyniad o faes theori cyfieithu), gellir dweud bod *skopos*, neu fwriad, y cyfansoddiad yn wahanol.⁹¹ Ceir yma gywaith rhwng barddoniaeth a cherddoriaeth, ac mae Gwynn Jones yma'n cyfrannu at y cyfanwaith, gan ei fod yn ymwybodol o'r bwriad cerddorol wrth lunio'r cerddi. Ffrwyth cywaith creadigol rhwng bardd a cherddor a geir yn achos gweithiau o'r fath.

Y dosbarth o weithiau gan Gwynn Jones sydd fwyaf o ran nifer, a hynny o bell ffordd, yw ei gyfieithiadau. O'r 397 o eiriau caneuon a briodolir iddo, mae 249 ohonynt yn gyfieithiadau. Er bod y rhan fwyaf o'r rhain naill ai wedi'u cyfieithu o'r Gymraeg i'r Saesneg neu o'r Saesneg i'r Gymraeg, ceir hefyd rai caneuon wedi'u cyfieithu gan Gwynn Jones i'r ddwy iaith, a'r rheini o ieithoedd Ewropeaidd megis Almaeneg, Ffrangeg ac Eidaleg. Yr hyn sy'n drawiadol ynghylch y gwahanol gyfieithiadau yw'r amrywiaeth enfawr a geir, o emynau Lladin a briodolir i St Ffransis o Assisi, i farddoniaeth gan Goethe, i eiriau caneuon traddodiadol o'r Wyddeleg. At ei gilydd, ceir 172 o

gyfieithiadau i'r Gymraeg, a 77 i'r Saesneg: cyhoeddwyd y rhain i gyd rhwng 1921 a 1970, gyda dau eithriad, sef cyfieithiad i'r Saesneg o 'Dychweliad y Cwch' gan Bryfdir, y gerddoriaeth gan J. Griffith Thomas, a gyhoeddwyd yn 1904, a chyfieithiad arall o waith Bryfdir, 'Marchogion Arthur', dan y teitl 'King Arthur's Knights' a gyhoeddwyd yn 1908.⁹² Fel y nodwyd uchod, mae'n amhosibl dadlau bod y nifer aruthrol hwn o gyfieithiadau wedi derbyn y sylw maent yn eu haeddu. Cyfeiriadau brysiog a geir gan amlaf, fel yn achos cofiant David Jenkins, sy'n rhoi un paragraff yn unig i gwmpasu cyfraniad Gwynn Jones i'r maes, er i Jenkins ddweud mai 'un o'r meysydd y gwnaeth Gwynn Jones fwyaf o waith ynddo oedd cyfansoddi a chyfieithu caneuon ar gyfer cerddoriaeth'.⁹³ Yn yr un modd, brawddeg wrth fynd heibio sydd gan John Rowlands yn cyfeirio at ei gyfieithiadau 'ar gyfer yr Eisteddfod Genedlaethol er mwyn cadw at y rheol Gymraeg' yn yr ysgrif 'Ein Llenorion Cerddorol', ac mae Alan Llwyd yntau'n cyfeirio at y ffaith y byddai Gwynn Jones yn chyfieithu geiriau caneuon '[e]r pan oedd yn ifanc iawn', ac yn crybwyll cyhoeddi cyfrol *Cerddi Canu* yn 1942.⁹⁴ Yn ei drafodaeth ar gyfieithiadau Gwynn Jones, nid yw H. Idris Bell yn cyfeirio o gwbl at ei gyfieithiadau ar gyfer cerddoriaeth. Gwelir felly sut mae'r corff hwn o waith wedi cael ei anwybyddu neu ei osod i un ochr, a hynny hyd yn oed mewn ymdriniaethau beirniadol â chyfieithiadau'r bardd.

Dechreuodd Gwynn Jones gyfieithu geiriau caneuon yn rheolaidd yn y 1920au, a chafodd nifer o weithiau'r cyfnod hwn eu cyhoeddi gan y Cyngor Cerddoriaeth Cenedlaethol (National Council of Music). Syr H. Walford Davies (1869–1941), Athro yn Adran Gerddoriaeth Coleg y Brifysgol, Aberystwyth (lle'r oedd Gwynn Jones, erbyn hynny, yn Athro yn yr Adran Gymraeg) oedd cyfarwyddwr y Cyngor Cerddoriaeth. Mae'n ddigon posibl felly mai Walford Davies oedd y catalydd i waith cyfieithu T. Gwynn Jones ym maes geiriau caneuon, wrth iddo fynd ar ofyn y bardd am eiriau dwyieithog ar gyfer cyfrolau a gyhoeddwyd gan y Cyngor, megis *Musical Mission in Wales Service Book* (1922) ac *A Student's Hymnal* (1923), sy'n cynnwys cyfieithiadau gan Gwynn Jones o emynau gan yr Esgob Walsham How a St Ffrancis o Assisi.⁹⁵ Mae'n ddiddorol bod cynifer o gyfieithiadau Gwynn Jones ar gyfer cerddoriaeth yn grefyddol, yn enwedig o ystyried ei agwedd at

grefydd yn gyffredinol: ‘anwastad ei gerddeddiad crefyddol’ ydoedd, yn ôl David Jenkins.⁹⁶ Yn ei gofiant i’r bardd, cyfeiria Jenkins at ysgrif Gwynn Jones o’r enw ‘Credoau a Chyffesion Enwadol: ai Rhaid Wrthyt?’ , a ymddangosodd yn *Y Geninen* yn 1903, sy’n dangos bod Gwynn Jones o’r farn bod enwadaeth ‘yn gyfrifol am gymaint gelyniaeth rhwng pobl a ddylai, ac a allai, gydweithio â’i gilydd er lles dynion’.⁹⁷ Ni cheir yn yr ysgrif hon ddatganiad o anffyddiaeth, fodd bynnag, ond yn hytrach un o ddiffyg ffydd mewn enwadau crefyddol penodol. Er iddo gael ei ystyried yn rhan o garfan ‘Ein Didduw Brydyddion’ gan Glyn M. Ashton yn y cylchgrawn *Diwinyddiaeth* yn 1970, parhaodd Gwynn Jones yn ‘wrandäwr’, os nad yn aelod, mewn capel hyd ddiwedd ei oes.⁹⁸ Mae’r cyfieithiadau crefyddol hyn felly’n cynnig cipolwg eithriadol o ddiddorol inni ar ymwneud cymhleth Gwynn Jones â chrefydd, a thrafodir yr agwedd hon ymhellach yn y man.

Yn ogystal â chyrolau i bobl ifainc, roedd Walford Davies hefyd yn gyfrifol am gydlynu’r gyfrol *Welsh Festival Music*, sef llyfr canu’r cyngerdd Cymraeg a gynhaliwyd yn ystod Arddangosfa’r Ymerodraeth Brydeinig yn Wembley yn 1924.⁹⁹ Mae’r gyfrol hon yn cynnwys amrediad eang o eiriau caneuon o ran cyfnod a *genre*, nifer fawr ohonynt wedi’u cyfieithu i’r Gymraeg a’r Saesneg gan Gwynn Jones. Y mae *Welsh Festival Music* yn cyfod rhai o gyfansoddwyr a beirdd mawr Ewrop â gweithiau Cymraeg a Chymreig yn enw bri ac enwogrwydd yr Ymerodraeth Brydeinig: dyma gyfrol gerddorol sy’n cynnig cyfle dadlennol i archwilio agweddau cymhleth Gwynn Jones at Brydeindod, a thrafodir hyn ymhellach maes o law. Wedi *Welsh Festival Music*, parhaodd Gwynn Jones i gyfieithu gweithiau ar gyfer cyfrolau’r Cyngor Cerddoriaeth Cenedlaethol a Walford Davies, megis y *New Song Book* (1929), *The Choral Festival Book* (1934) ac *A Third Book of Choral Songs for Male Voices* (1936). Ymddengys yn y cyfrolau hyn eto nifer o ganeuon o’r traddodiad Ewropeaidd, a’u geiriau wedi’u trosi i’r Gymraeg, y tro hwn er mwyn hybu gweithgareddau cerddorol yng Nghymru, drwy gyfrwng y Gymraeg.

Yr un oedd cenhadaeth W. S. Gwynn Williams (1896–1978) wrth iddo sefydlu Cwmni Cyhoeddi Gwynn yn 1937, cwmni a gyhoeddodd bron i dri chwarter o’r cyfieithiadau o eiriau caneuon sy’n eiddo i Gwynn

Jones. Mae nifer y gweithiau hyn yn syfrdanol, yn enwedig o ystyried eu cyfansoddi yn ystod 20 mlynedd olaf bywyd Gwynn Jones, a fu farw yn 1949.¹⁰⁰ Yr oedd Gwynn Williams, fel Gwynn Jones, yn weithiwr brwd ac egniol, ac mae catalog y cwmni yn brawf o'i ymdrechion diflino. Prif gyfnod y gweithgarwch rhwng Gwynn Jones a Gwynn Williams yng nghyswllt Cwmni Cyhoeddi Gwynn oedd 1938–45: cyhoeddwyd cyfrolau o ganeuon a chaneuon unigol fel ei gilydd, â geiriau gan Gwynn Jones, drwy gydol y blynyddoedd hyn. Dyddiad y cyfieithiad olaf gan Gwynn Jones ar gyfer Cwmni Gwynn a gyhoeddwyd yn ystod ei fywyd yw 1948, a chyhoeddwyd y gwaith olaf un, 'Cân y Bugail', 'The Shepherd's Song', cyfieithiad i'r Gymraeg gan Gwynn Jones, yn 1957, wyth mlynedd wedi marwolaeth y bardd. Ymysg y beirdd a gyfieithwyd gan Gwynn Jones ar gyfer catalog Cwmni Gwynn y mae enwau megis Walter Scott, Eifion Wyn, William Shakespeare, Heinrich Heine, Robert Burns, Ceiriog a John Milton. Nod Gwynn Williams gyda'i gwmni oedd gwella'r arlwy cerddorol i'r genedl, a hynny drwy gyfrwng gweithiau o bell ac agos, gan ddwyn geiriau Cymraeg a Saesneg arnynt, ac fe recriwtiodd Gwynn Jones at yr achos.

Cedwir cannoedd o lythyrau sy'n rhychwantu bron i 30 mlynedd gan Gwynn Williams at Gwynn Jones ymhlith papurau Gwynn Jones yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru: dyma brawf o'r berthynas glos a chynhyrchiol a ddatblygodd rhwng y ddau ddyn. Fel y dywed E. Wyn James, mae'r casgliad yn 'ffynhonnell eithriadol bwysig ar gyfer y cydweithio a fu rhyngddynt'.¹⁰¹ Dechreuodd eu gohebiaeth yn 1922 pan ysgrifennodd Gwynn Williams at Gwynn Jones i ofyn am gyfraniad i'r cylchgrawn *Y Cerddor Newydd*, a dyma 'the start of a long and fruitful friendship', fel y dywed David R. Jones.¹⁰² Ceir yn y llythyrau hyn lawer o wybodaeth ynglŷn â'r cwmni, fel y noda Jones, ond ceir hefyd gipolwg dadlennol ar berthynas y ddau ohebydd, yn ogystal â gwybodaeth ddiddorol am y modd y byddai'r bardd yn mynd ati i gyfieithu. Bydd y gyfrol hon yn craffu ar dechneg Gwynn Jones o gyfieithu ar gyfer Cwmni Gwynn, dull sydd yn arbennig o ddiddorol gan ei fod yn dangos bod Gwynn Jones yn cyfieithu geiriau'r caneuon hyn heb y gerddoriaeth ei hun o'i flaen.

Elfen bwysig o waith W. S. Gwynn Williams yw'r gerddoriaeth draddodiadol Gymreig a gyhoeddwyd gan Gwmni Gwynn. Mae

diddordeb Gwynn Jones yn y diwylliant gwerin Cymreig yn hysbys, o ganlyniad i'w gyfrol gynhwysfawr *Welsh Folklore and Folk-Custom* (1930). Diau i'w waith yn y maes ddeillio o fflam a gyneuwyd yn ei blentyndod gan ddiddordeb ei dad mewn llên gwerin, fel y noda David Jenkins yn ei gofiant, gan ddyfynnu Gwynn Jones ei hun:

Syniad fy nhad oedd mai cais dynion i esbonio pethau nis deallent oedd Llên Gwerin ac ofergoelion. Deuthum innau i synio'r un peth. Byddai fy nhaid yn canu hen gerddi i'm tad pan oedd yn blentyn ... Parhaodd diddordeb deallus fy nhad, ac felly, efallai, y dechreuodd fy niddordeb innau yn gynnar.¹⁰³

Amlygir diddordeb Gwynn Jones ym maes cerddoriaeth a diwylliant gwerin yn rhai o'r cyfieithiadau cynharaf ganddo o eiriau y mae cerddoriaeth yn perthyn iddynt – cyfieithiadau i'r Saesneg o eiriau caneuon Cymraeg traddodiadol ar gyfer *Cylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru* yn 1922. Ymysg y cyfieithiadau hyn ceir 'Let Mary Live Long' ('Hir Oes i Fair'), 'My Love is the Fairest' ('Mae 'Nghariad i'n Fenws') a 'Joy Forsakes Me, Sorrow Takes Me' ('Yn Iach Lawenydd, Croeso i Gerydd'). Er y pwysleisia Gwynn Jones ei hun mewn llythyr nad oedd yn ystyried y cyfieithiadau hyn yn rhai difrifol-lenyddol, parhâi â'r gwaith o gyfieithu ac addasu geiriau traddodiadol ymhen rhai blynyddoedd, yn bennaf eto ar gyfer Cwmni Cyhoeddi Gwynn.¹⁰⁴ Er bod rhai cyhoeddiadau nad ydynt yn gysylltiedig â'r cwmni hwnnw, megis y gwaith golygu ac addasu a wnaeth Gwynn Jones ar 'Deryn Bach Syw' a gynhwyswyd yn y gyfrol *Hwiangerddi* a gyhoeddwyd gan Hughes a'i Fab yn 1935, mae'r mwyafrif helaeth o'r gwaith ym maes caneuon traddodiadol yn perthyn i gatalog Cwmni Cyhoeddi Gwynn. Ymddengys gwaith Gwynn Jones yn y cyswllt hwn mewn cyfrolau megis *Chwe Chân Werin Gymreig: Six Welsh Folk-Songs* (1938), *Tair Hen Gân Gymreig: Three Old Welsh Songs* (1942), *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae: Old Welsh Songs of Work & Play* (1943) a *Hen Faledi Cymreig: Old Welsh Ballads* (1946).

Yn achos nifer o gyfrolau o ganeuon traddodiadol a gyhoeddwyd gan Gwmni Gwynn, roedd Gwynn Jones nid yn unig yn awdur y

cyfieithiadau Saesneg, ond hefyd wedi golygu rhai o'r testunau gwreiddiol ar gyfer y gynulleidfa gyfoes: 'cyfaddasu' yw'r union derm a ddefnyddir yn y cyhoeddiadau. Ffrwyth diddordeb dwfn dau ddyn, Gwynn Jones a Gwynn Williams, yn niwylliant traddodiadol Cymru yw'r cyfrolau hynny a gyhoeddwyd gan Gwmni Gwynn. Cyhoeddodd Gwynn Williams ei hun astudiaeth yn y maes hwn hefyd, sef *Welsh National Music and Dance* (1932), a noda yn y rhagymadrodd fod Gwynn Jones wedi darllen nifer o ddrafftiau ohoni.¹⁰⁵ Mae'r cyfrolau hyn o ganeuon traddodiadol y tynnwyd sylw atynt uchod yn rhan allweddol bwysig, felly, o gyfraniad a gwaith y gwŷr hyn yn y maes dan sylw.

Agwedd arall ar waith Gwynn Jones sy'n ymwneud â cherddoriaeth yw ei weithiau ar gyfer y llwyfan: dramâu cerddorol, cantodau ac operâu. Lluniwyd naw o weithiau gan Gwynn Jones ar gyfer eu perfformio ar lwyfan, a chwech sydd wedi'u cyhoeddi. Nid oes cerddoriaeth wedi'i chadw ar gyfer dau o'r tri gwaith anghyhoeddedig, sef 'Cantref y Gwaelod' (1932) a 'Gwlad yr Hud' (1939), ond ceir tystiolaeth lawysgrifol y bwriadwyd perfformio 'Cantref y Gwaelod' fel pasiant cerddorol yn Aberystwyth yn 1932, a bod Gwynn Williams hefyd wedi bwriadu cyfansoddi cerddoriaeth ar eiriau Gwynn Jones ar gyfer 'Gwlad yr Hud'.¹⁰⁶ Drama o 1912 yn cynnwys cerddoriaeth draddodiadol yw 'Y Canorion', y trydydd o'r gweithiau anghyhoeddedig.

Y ddau brif ffigwr a gysylltir â gweithiau llwyfan cerddorol cyhoeddedig Gwynn Jones yw Gwynn Williams a David de Lloyd (1883–1948), yr olaf yn gydweithiwr i Gwynn Jones yng Ngholeg y Brifysgol, Aberystwyth. Amrywiaeth yw un o brif nodweddion gwaith Gwynn Jones a Gwynn Williams, ac nid yw'r cyfansoddiadau ar gyfer y llwyfan gan y ddau yn eithriadau. Mae ffrwyth cyhoeddedig eu cydweithio fel a ganlyn: *Y Lloer* (1932), cantawd â'i cherddoriaeth wedi'i seilio ar waith y cyfansoddwr Saesneg Henry Purcell gyda geiriau wedi'u cyfieithu i'r Gymraeg gan Gwynn Jones; *Y Gainc Olaf* (1937), 'drama-ganu' yn cynnwys alawon traddodiadol ac emynau o gyfnod y Diwygiad, a'r gerddoriaeth wedi'i threfnu gan Gwynn Williams a geiriau newydd ar gyfer nifer o'r ceinciau gan Gwynn Jones; *Dewi Sant* (1942), cantawd â cherddoriaeth wreiddiol gan Gwynn Williams ar fywyd a gwaith Dewi Sant, y geiriau Cymraeg a Saesneg gan Gwynn

Jones; a *Cân y Nadolig* (1945), cantawd â cherddoriaeth wreiddiol eto gan Gwynn Williams ar thema'r Geni, ac, yn yr un modd, y geiriau Cymraeg a Saesneg gan Gwynn Jones. Mae'r amrywiaeth o ran pynciau ac arddull gerddorol yn drawiadol yn y gweithiau hyn, gan gynnig cysylltiadau â rhai o themâu gweithiau llenyddol mwy cyfarwydd Gwynn Jones, megis crefydd, hunaniaeth unigolyn mewn perthynas â'i gymdeithas, ac ymchwil am wlad, neu sefyllfa, sydd well. O edrych yn thematig ar y gweithiau llwyfan hyn gan Gwynn Jones, daw nifer o lynnau cyswllt arwyddocaol rhyngddynt a cherddi 'canonaidd' y bardd i'r fei – cyfatebiaethau a archwiliir yng nghwrs yr astudiaeth sy'n dilyn.

Ceir wedyn ddau waith llwyfan ac iddynt gerddoriaeth gan de Lloyd, sef *Gwenllian* (1923) a *Tir na n-Og* (perfformiwyd 1925, cyhoeddwyd 1930). Addasu ac ychwanegu at libreto gan 'Eurwedd', neu T. Williams, Llanelli, a wnaeth Gwynn Jones yn achos *Gwenllian*, cywaith cyntaf Gwynn Jones a de Lloyd. Arweiniodd llwyddiant y 'chwaragerdd' hon at waith arwyddocaol, sef yr unig osodiad cyflawn o 'Tir na n-Og', 'Awdl Delynegol' Gwynn Jones 'at Beroriaeth'.¹⁰⁷ Cafodd yr awdl ei chyfansoddi yn 1910 yn wreiddiol er mwyn ei gosod i gerddoriaeth, ond aeth pymtheng mlynedd heibio cyn perfformio gosodiad o'r gwaith cyfan. Er bod cyfansoddwyr eraill – David Evans a D. Vaughan Thomas – wedi ceisio gosod yr awdl hon i gerddoriaeth, de Lloyd yn unig a lwyddodd. Megis yn achos y gosodiadau o rai o'r cerddi sydd i'w canfod yn *Caniadau* ('Ystrad Fflur' a 'Rhos y Pererinion', er enghraifft), mae'r gwaith hwn yn pontio rhwng y cerddorol a'r llenyddol, gan gynnig golwg o'r newydd inni ar awdl bwysig yr ysgrifennwyd cymaint amdani.

Y mae'r amlinelliad hwn o'r corff o waith Gwynn Jones sy'n gysylltiedig â cherddoriaeth yn dangos inni amrediad eang y mathau o weithiau dan sylw, yn ogystal â'r ffaith bod swmp y gweithiau yn frwydychus o fawr. *Embarras de richesses*, yn wir. Wrth reswm felly, bu'n rhaid dewis a dethol yn llym wrth benderfynu pa weithiau i graffu arnynt yn fwy manwl yng nghwrs y gyfrol. Gobeithir y bydd yr arolwg a gynigiwyd uchod, yn ogystal â'r atodiad ar ddiwedd y gyfrol, yn gymorth i ymchwilwyr eraill, gan oleuo'n gyhoeddedig am y tro cyntaf hyd a lled trawiadol y maes hwn. Mawr obeithir hefyd y

bydd yr ymchwil a wnaed yma, ynghyd â chyhoeddiadau diweddar eraill sy'n ymwneud â gwaith Gwynn Jones, yn ysgogi eraill i edrych o'r newydd ar ei weithiau yn eu perthynas â cherddoriaeth a mwy, gan sbarduno astudio ymhellach o'r corff syfrdanol hwn o waith a anwybyddwyd gyhyd.

Mae'r dudalen hon yn fwrriadol wag

2

Y 'mawrion' a'u miwsig: *Caniadau* a cherddoriaeth¹

Gwelwyd yn y bennod flaenorol mor amlochrog ac amrywiol yw'r corff o waith 'cerddorol' gan T. Gwynn Jones, ac yng nghwrs y gyfrol, craffwn ar sawl agwedd ar y cynnyrch hwn. Yn y bennod hon trafodir gosodiadau cerddorol o farddoniaeth Gwynn Jones, gan astudio'r darnau hyn drwy lens gerddo-lenyddol. Gwelwn sut y gellir ystyried gosodiadau cerddorol fel deongliadau neu 'ddarlleniadau' cyfansoddwyr o waith y bardd, ymatebion a all, yn ôl-dremiol, ddylanwadu ar ein deongliadau blaenorol ninnau o waith Gwynn Jones. Yn y bennod hon hefyd, ystyrir cerddoriaeth fel grym gweithredol ar farddoniaeth Gwynn Jones, a hynny drwy fynd i'r afael â chefnidir cerddorol lled anhysbys nifer o gerddi *Caniadau*, gan gynnwys yr awdlau 'Tir na n-Og' a 'Broséliâwnd'. Gwelwn sut mae craffu ar gyd-destun cerddorol darnau adnabyddus yn fodd o ddyfnhau ymhellach ein dirnadaeth o weithiau canonaidd.

Y darn cyhoeddedig cynharaf o eiddo Gwynn Jones y medrir ei gysylltu â cherddoriaeth yw'r gerdd 'Yr Ornest'. Gosodwyd hi i gerddoriaeth gan 'Mr. Willie Davies, Abergele', a'i chyhoeddi (heb gerddoriaeth ynghlwm) yn yr *Abergele and Pensarn Visitor* ym mis Mai 1890.² Awdur y geiriau yw 'Gwynn ap Iwan', un o ffugenwau llenyddol cynnar Gwynn Jones.³ Adrodda'r gerdd hanes gornest ar faes y gad canoloesol rhwng Cymro a Sais, y ddau hen elyn. Mae'n ymdebygu i'r math o ganu a welir gan Gwynn Jones yn y gyfrol

---

Dyddiau y Parch. Richard Owen gyda Chynhyrchion Buddugol Ereill, a gyhoeddwyd yn 1891 ac y cyfeiriodd y bardd ati'n ddiweddarach fel ei '[b]lechod llenyddol cyntaf'.⁴ Yn sicr, cyfrol o *juvenilia* a geir yma, ond mae ynddi awgrymiadau o botensial y bardd, fel y noda W. Beynon Davies: 'it was evident from this that here was someone who had a great feeling for words and a cultivated and extensive vocabulary'.⁵ Mae'r gwladgarwch milwrol a gyflwynir mewn cerddi megis 'Gwalia' a 'Môr o Waed Dros Gymru Wen' yng nghyfrol *Dyddiau y Parch. Richard Owen* yn amlwg hefyd yn 'Yr Ornest':⁶

Meddai'r Sais – 'Rhaid it, ymladd am rhyddid [sic],

Neu fod yn garcharor i ni:'

...

Mae rhyddid yn plyccu y bŵa,

Ac angeu yn arwain y saeth

A'r gelyn a genfydd tra chwympa,

Yr Ornest yn rhyddid i'r caeth!⁷

Er y nodir yn y *Visitor* bod y geiriau wedi eu gosod i gerddoriaeth, ni cheir unrhyw fanylion ynghylch cyhoeddi'r gân fel cyfanwaith, ac mae'r gerddoriaeth bellach ar goll. Ni cheir gwybodaeth fanwl ychwaith am gyfansoddwr y gerddoriaeth, heblaw mai 'Mr. Willie Davies, Abergele', ydoedd. Dilynwn y sgwarnog hon am ychydig. Gellid tybio ar yr olwg gyntaf mai'r cyfansoddwr William Davies (1859–1907) sydd yma, gan fod ganddo yntau gân sy'n dwyn y teitl 'Yr Ornest', ond 'Morwyllt', nid 'Gwynn ap Iwan', biau'r geiriau hynny.⁸ Mae'r unig gyfeiriad at 'Willie Davies' a geir yn y corff o waith beirniadol a bywgraffiadol am Gwynn Jones i'w gael yng nghofiant David Jenkins i'r bardd, sy'n ei ddisgrifio fel 'cerddor ifanc o Abergele'.⁹ Anodd iawn yw darganfod unrhyw wybodaeth ynghylch bywyd a gwaith Willie Davies o Abergele, ond ceir ymysg papurau Gwynn Jones yn y Llyfrgell Genedlaethol dri llythyr sydd o bosibl yn taflu rhywfaint o oleuni ar yr unigolyn anhysbys hwn.

Dyddiad y llythyr cyntaf o'r tri at Gwynn Jones sydd wedi'u harwyddo gan Mr W. Davies, Deganwy, yw 28 Mawrth 1916. Mae'r llythyr yn gais cwrtais gan hen ffrind i Gwynn Jones am gyfieithiadau

i'r Saesneg o ddau ddarn o farddoniaeth a osodwyd i gerddoriaeth. Mae'n amlwg, o gynnwys y llythyr, nad yw'r ddau ddyn wedi siarad ers tro:

Dear Mr. Jones,

There is many a year since I have seen you or had the pleasure of a word with you in any way, ever since the old times in dear old Abergele.¹⁰

Mae'r cyfeiriad at Abergele yn addawol. Er na cheir cyfeiriad uniongyrchol yn y llythyr ei hun at gerddoriaeth, mae'r geiriau i'w cyfieithu sydd ynghlwm yn nodi mai 'Song' a 'Part-Song' yw'r ddau waith y mae Davies yn gofyn i Gwynn Jones eu cyfieithu.¹¹ Rhaid cofio, er gwaethaf enwogrwydd Gwynn Jones mewn cylchoedd llenyddol yng Nghymru erbyn 1916, na ddaeth y bardd yn adnabyddus fel cyfieithydd geiriau caneuon tan y 1920au. Yn y llythyr, dywed Davies, 'I could not think of anyone more capable' i gwblhau'r dasg, sydd efallai'n awgrymu mai profiad personol sydd wrth wraidd y cais, bod Davies eisoes wedi cydweithio â Gwynn Jones mewn cyd-destun cerddorol, a'i fod, wrth weithio ar ddau gyfansoddiad newydd, wedi penderfynu cysylltu â'i hen gyfaill am gymwynas. Cynigir, felly, mai cyfansoddwr cerddoriaeth 'Yr Ornest' yw awdur y llythyrau hyn hefyd.

Er nad yw ymateb Gwynn Jones wedi goroesi, gwelir o lythyr nesaf Davies iddo wrthod cyfieithu un o'r ddau ddarn a anfonwyd ato, a hynny, ymddengys, am resymau moesol. Casglwn fod Davies, yng nghanol y Rhyfel Byd Cyntaf, wedi mynd ati i gyfansoddi cân a oedd yn clodfori aberth milwr: 'Bu Farw Dros Ei Wlad'. Edrydd y geiriau, gan Dewi Glan Peris, hanes 'Hoff fachgen ... o Gymru, / N'wirfoddol aeth i'r gad', sy'n cael ei ladd mewn brwydr waedlyd.¹² Pwysleisir yn y byrdwn arwriaeth yr aberth: 'Bu farw dros ei wlad'.¹³ Yn ei ail lythyr (yn y Gymraeg y tro hwn) at Gwynn Jones, sy'n llai ffurfiol o ran arddull na'r cyntaf (cyferchir Gwynn Jones â'r ymadrodd 'Annwyl Ffrynd [*sic*]' yn lle'r 'Mr. Jones' blaenorol), diolcha Davies am gyfieithiad 'hynod o brydferth' Gwynn Jones o 'Bythod Cymru' Ieuan Gwynedd, gan ddweud ei fod yn 'hollol bwrpasol i'r gerddoriaeth'.¹⁴

Wrth sôn am y gwaith arall, fodd bynnag, dywed Davies, ‘yr wyf wrth gwrs yn cydymdeimlo a’ch [sic] teimladau, er nad hwrach [sic] yn cydweld lygad yn llygad, ond “rhydd i bawb ei farn, ac i bob barn ei llafar”’.¹⁵ Casglwn felly fod Gwynn Jones, fel heddychwyr, wedi gwrthod cyfieithu ‘Bu Farw Dros ei Wlad’. Mynych y mynegodd Gwynn Jones ei atgasedd tuag at y Rhyfel Mawr: er enghraifft, yn ei ddyddiadur anghyhoeddedig a gedwir yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru – ‘Diary of a Pacifist’ – ei ymateb personol i nifer o ddigwyddiadau yn Aberystwyth mewn cyfnod cythryblus yn hanes y dref; mewn amryw lythyrau gwelir ei fod yn colli gobraith, a’r awydd i barhau i lenyddu. Gellid cyfeirio hefyd at ei awdl ‘Madog’ a gyfansoddodd fel dihangfa, ac fel beirniadaeth ar yr ‘enbydrwydd’ o’i gwmpas.¹⁶ Dychwelwn at yr elfen hon ar ei gymeriad mewn penodau diweddarach.

Ni cheir dyddiad ar y llythyr olaf o’r tri oddi wrth Davies sydd ar gadw, er bod modd damcaniaethu ar sail cyfeiriad ynddo at gyhoeddi ‘Bythod Cymru’ ei fod wedi’i ysgrifennu yn yr un cyfnod â’r lleill.¹⁷ Gofynna Davies yn y llythyr hwn a oes gan Gwynn Jones unrhyw eiriau eraill a fyddai’n addas i’w gosod i gerddoriaeth, ac er nad yw’r ymateb i’r cais hwn yn hysbys, ceir nodyn ar y llythyr yn llaw Gwynn Jones sy’n awgrymu ei fod yn awyddus i gydweithio ymhellach â’i hen gyfaill: ‘Would very much like to have a try at an opera, or oratorio. Anything in that line if we could collaborate in the near future.’¹⁸ Er hyn, nid oes unrhyw ohebiaeth bellach rhyngddynt yn goroesi, nac unrhyw dystiolaeth eu bod wedi cydweithio ymhellach. Gwelwn maes o law fod uchelgais Gwynn Jones i roi cynnig ar gyfansoddi opera neu oratorio wedi’i wireddu yn ystod ei oes, er nad ar y cyd ag awdur y llythyrau hyn.

Caniadau (1934)

Yng nghyswllt y categorïau a amlinellwyd yn y bennod flaenorol, bydd y bennod hon yn canolbwyntio ar y ‘gweithiau gwreiddiol’. Diffinnir y rhain fel darnau o farddoniaeth gan Gwynn Jones sydd ynghlwm â cherddoriaeth ar ffurf caneuon. Mewn rhai achosion, fel ‘Yr Ornest’ uchod, nid yw’r gerddoriaeth yn hysbys, ond fe’u hystyrir yn yr un modd gan fod y cysylltiad hwnnw â cherddoriaeth yn bodoli. Wrth

gasglu ynghyd yr holl weithiau sy'n ymwneud â cherddoriaeth, a'u categoreiddio, gwelir bod gan 84 o weithiau y medrir eu hystyried fel caneuon eiriau gwreiddiol gan Gwynn Jones, a 80 o'r rheiny yn weithiau Cymraeg. Wrth ddistyllu'r nifer at bwrpas y bennod hon, canolbwyntir ar farddoniaeth sy'n ymddangos yn *Caniadau*, neu a gysylltir mewn rhyw fodd â'r gyfrol enwog honno. Mae archwilio cysylltiadau cerddorol gweithiau sy'n gyfarwydd i ddarllenwyr fel darnau llenyddol pur yn rhoi cyfle i bontio'r gagendor rhwng y llenyddol a'r cerddorol. Gan ddefnyddio cysyniad y gosodiad cerddorol deongliadol (*composed reading*) a gyflwynwyd yn y bennod ddiwethaf, ynghyd â'r dull dadansoddol hyblyg sy'n cyfuno elfennau ffurfiolaidd a diwylliannol, gobeithir dangos yn y bennod hon fanteision astudiaeth gerddo-lenyddol o'r fath. Gwelwn maes o law sut mae craffu ar bwyslais y gwahanol gyfansoddwyr ar elfennau neilltuoel o'r testunau yn gallu cyfoethogi, yn ôl-dremiol, ddarlleniadau o destunau cyfarwydd ac anghyfarwydd.

Ystyrir *Caniadau*, a gyhoeddwyd gyntaf fel *Detholiad o Ganiadau* yn 1926 gan Wasg Gregynog, yn un o gyfrolau Cymraeg mwyaf dylanwadol yr ugeinfed ganrif. Cynhwysir ynddi, yn ôl John Eilian, '[g]ampweithiau'.¹⁹ Synna D. Gwenallt Jones at amrywiaeth ei chynnwys, gan weld ynddi 'noethni syml arddull y Cynfeirdd, rhuthr cadarn y Gogynfeirdd, telynegrwydd serchus Dafydd ap Gwilym a diarhebrwydd llinellau Wiliam Llŷn a Thudur Aled'.²⁰ I Iorwerth C. Peate, nid yw'r gyfrol yn ddim llai na 'drych ... i ddangos inni ddyfnder ein henaid'.²¹ Aeth Saunders Lewis mor bell (mewn adolygiad yn 1926, 26 blynedd yn unig ers dechrau'r ugeinfed ganrif) â'i disgrifio fel 'prif gampwaith Cymru' y ganrif honno.²² Dyma gyfrol a dreiddiodd i ymwybyddiaeth cenedl, ac felly nid yw'n syndod bod rhai o gyfansoddwyr amlycaf Cymru yn eu cyfnod wedi troi ati fel ffynhonnell geiriau i'w gosod i gerddoriaeth.

O'r 14 gosodiad cerddorol cyhoeddedig o gerddi, neu adrannau o gerddi, a ddaw o *Caniadau*, ceir pum cân sy'n osodiadau o ganu caeth – detholiadau o awdlau 'Ymadawiad Arthur' a 'Tir na n-Og' – a naw gosodiad o ddarnau o ganu rhydd. Mae'r cyfansoddwyr sydd wedi troi at waith Gwynn Jones ar gyfer eu caneuon yn cynnwys cyfoeswyr i Gwynn Jones, megis J. Morgan Lloyd (1880–1960), Hugh Hughes

(1876–1946) ac Idris Lewis (1889–1952), yn ogystal â chyfansoddwyr amlwg o gyfnod diweddarach megis Meirion Williams (1901–76), Dilys Elwyn-Edwards (1918–2012) ac Arwel Hughes (1909–88). Trown at ddau osodiad o adrannau o awdl ‘Ymadawiad Arthur’, sef dwy gân i denor gan D. Vaughan Thomas (1873–1934). Mae’n werth nodi y cyhoeddwyd gosodiad cerdd dant o gywydd clo’r awdl, lle y mae Arthur yn addo wrth Bedwyr y bydd yn dychwelyd. Er cyhoeddi’r gosodiad yn *Aelwyd y Delyn* (1930) tybiwyd mai mwyaf addas fyddai peidio â’i gynnwys yng nghyswllt y drafoedaeth hon. Yn un peth, mae yma arddull gerddorol neilltuol, a maes ymchwil ynddo’i hun. Mae’n rhaid hefyd gydnabod ehangder maes cerdd dant: diau bod degau, os nad cannoedd, o osodiadau o waith Gwynn Jones i’w canu gyda’r delyn a baratowyd ar gyfer amryw gystadlaethau ac eisteddfodau yn bodoli ar hyd a lled Cymru. Gellid tybio bod y rhan helaeth o’r gosodiadau hyn heb eu cyhoeddi, ac yn sicr byddai casglu a thrafod y gosodiadau cerdd dant o weithiau Gwynn Jones yn faes ymchwil swmpus a gwerthfawr ynddo’i hun. Penderfynwyd, felly, beidio â cheisio cynnwys gosodiadau cerdd dant yn y cyswllt hwn.

‘Ymadawiad Arthur’

Un o nodweddion pwysig awdl ‘Ymadawiad Arthur’ yw’r ymddiddan rhwng y cymeriadau.²³ Mae’r elfen ddramatig hon yn un o’r agweddau a’i gwnaeth yn awdl mor chwyldroadol, ac mae’r nodwedd hon yn un o brif elfennau gosodiadau D. Vaughan Thomas, *Caledfwlch* ac *Ymadawiad Arthur*, dwy gân unawdol i lais tenor. Mae geiriau *Caledfwlch*, cân a gyhoeddwyd yn 1931, yn 24 llinell o gywydd o ‘Ymadawiad Arthur’ sy’n cynnwys disgrifiad o gleddyf Arthur ac araith Bedwyr cyn iddo daflu’r arf i’r llyn.²⁴ Prif densiwn yr awdl ehangach yw ymgais Bedwyr i gyflawni’r dasg hon a osodwyd iddo gan Arthur, ac un o’i huchafbwyntiau yw’r weithred o daflu’r cledd i’r dŵr, yn dilyn yr araith sy’n mynegi ansicrwydd hyd yr ennyd olaf.²⁵ Mae tair rhan i osodiad Vaughan Thomas. Yn y rhan gyntaf, disgrifi’r geiriau geinder a chywreindeb ‘[d]yrnfol aur addurnfawr’ *Caledfwlch*.²⁶ Mae’r gerddoriaeth yn llawn cwaferi triphlyg yn y cyfeiliant, ffigwr cerddorol sydd fel petai’n ceisio adleisio’r ‘wawr’

arbennig ar y cledd, sydd gyn 'loewed a fforchog lewych / Rheiddiau'r haul ar ddisglair ddrych'.²⁷ Mae ail adran y gân yn fyrrach – pedair llinell o farddoniaeth yn unig – ac mae'r geiriau'n disgrifio Bedwyr yn dringo i'r 'lletth uwchben y llyn'.²⁸ Mae naws yr alaw yn wahanol yn y fan hon, a chyfyngiadau llawer llai rhwng nodau, a'r gerddoriaeth yn dilyn rhythmau naturiol y geiriau yn agos iawn.²⁹ Mae'r nodweddion cerddorol hyn, ynghyd â'r ffaith bod y geiriau'n adrodd hynt y naratif, yn dwyn i gof *recitative* mewn opera glasurol, sydd, fel ail adran y gân hon, yn adran o'r gwaith ehangach lle mae'r gerddoriaeth yn symlach ei naws, a'r geiriau'n gyrru'r plot ymlaen.³⁰

Os cymerir yr ail ran fel y *recitative*, gellir synio am ran olaf y gân, sef araith Bedwyr, fel yr *aria*: mewn opera, dyma'r alawon mwyaf cofiadwy, y darnau enwog sy'n aros yng nghof y gynulleidfa ymhell wedi gadael y theatr; ond dyma hefyd, yn arbennig mewn operâu o'r ddeunawfed ganrif a'r bedwaredd ganrif ar bymtheg, adrannau'r chwarae pan fydd y cymeriadau'n rhannu myfyrdodau a theimladau â'r gynulleidfa (yn yr un modd ag ymson Shakespeareaidd).³¹ Yn y drydedd ran hon, am y tro cyntaf yn y gân, ceir newid *tempo*, ac arafa'r gerddoriaeth. *Largamente e pesante* yw'r cyfarwyddiadau a geir ar y sgôr, 'yn eang [*broadly*] a thrwm', gan adleisio, efallai, eiriau cyntaf Bedwyr: 'Drymaf, uthraf awr'.³² Gofynnir i'r perfformiwr bwysleisio arwyddocâd yr ennyd hon i Bedwyr, a dwyster y datganiad agoriadol hwn: mae'r marciau dynameg *sf*, sy'n dynodi *sforzando*, acen nerthol, ar sillafau cyntaf y ddau air agoriadol. Ar ddiwedd ei araith, ac yntau'n dal i fod yn ansicr a yw cyfarwyddyd y brenin yn un doeth, dywed Bedwyr os 'daw gwall am ... gollif' Caledfwlch, y byddai'n dymuno i'r cledd gael ei adfer o'r dŵr. Erbyn i'r geiriau hyn gael eu canu, mae cywair y gân yn newid yn gyson, a'r cyfeiliant yn gwaferi *staccato* pigog: gellid dadlau mai ceisio cyfleu brwydr fewnol Bedwyr rhwng ei deyrngarwch i'w frenin a'i ansicrwydd ynghylch canlyniad cyflawni gorchymyn Arthur a geir yma.³³

Drwy gyfrwng ei wahanol adrannau cerddorol, mae gosodiad Vaughan Thomas yn amlygu natur amrywiol a dramatig yr awdl ei hun, rhan o'i gwreiddioldeb pan ddaeth i'r brig yn Eisteddfod Genedlaethol Bangor yn 1902. Yn ei defnydd o arddulliau gwrthgyferbyniol mewn adrannau pendant, mae cerddoriaeth *Caledfwlch* yn tynnu sylw'r

gwrandäwr at y gwahaniaethau rhwng y disgrifiadol a'r dramatig yn y testun ac yn pwysleisio agwedd greiddiol ar newydd-deb yr awdl yn ei chyfnod. Mae craffu ar y gosodiad cerddorol hwn yn awgrymu bod yr elfen chwyldroadol hon yn y testun yn dal i fod o bwys diwylliannol yng nghyfnod cyfansoddi'r gân bron i 30 mlynedd yn ddiweddarach. Yn wir, mae'n amlwg i Vaughan Thomas weld potensial yr awdl hon fel testun cyfansoddiad dramatig, operatig.

Mae gosodiad Vaughan Thomas o ddetholiad arall o'r awdl, a gyhoeddwyd fel cân o'r enw *Ymadawiad Arthur*, yn defnyddio'r dechneg hon hefyd. Mae geiriau'r gân hon, a gyhoeddwyd yn 1930, yn disgrifio'r cwch sy'n dyfod i'r lan i gario Arthur i Afallon, a'r morwynion sy'n hwylio ynddo. Fel *Caledfwlch*, disgrifiadau sy'n agor y gwaith: clywir am 'gerfwaith cywrain' y bad a'r 'glwth eursail' ynddo, ac am brydferthwch y morwynion sy'n teithio ynddo.³⁴ Wrth i'r geiriau newid o'u natur bur-ddisgrifiadol – 'Bu druan y rhianedd / Weled gwan dreuliedig wedd / Y cadarn Wledig' – ceir newid yn y gerddoriaeth hefyd.³⁵ Cyflwynir nodau triphlyg yn y cyfeiliant, a cheir trawsgyweiriad o'r cywair D fwyaf gwreiddiol i gywair Bb leiaf.³⁶ Fel yn *Caledfwlch*, efelychir ffurf opera glasurol, ac awgrym o arddull *recitative* yn y gerddoriaeth yn yr adran hon.³⁷

Er gwaethaf yr iachâd a ddaw i Arthur yn Afallon, rhaid i Bedwyr ddychwelyd at erchylltra maes y gad: 'Bedwyr, yn drist a distaw / At y drin aeth eto draw' yw cwpled clo enwog yr awdl.³⁸ Gadewir y darllenwyr, felly, yn ystyried y tristwch a'r her sy'n wynebu Bedwyr. Er nad yw'r llinellau hyn yn rhan o osodiad Vaughan Thomas, mae'n bosibl dadlau bod cyfeiriad cerddorol atynt ar ddiwedd cân *Ymadawiad Arthur*. Er bod alaw adran glo'r gân yn tueddu at gywair D fwyaf, ni cheir sefydlogrwydd na sicrwydd yn y cyfeiliant o ran yr harmoni. Ceir cyfres o ohiriannau a datrysiadau yn y cyfeiliant, ac ni cheir datrysiad terfynol tan y bar olaf.³⁹ Gallwn awgrymu bod yr harmonïau ansefydlog a glywir yn yr adran offerynnol glo yn adlewyrchiad o'r ddeuoliaeth a gyflwynir yng nghlo'r awdl ei hun: rhwng y gobaith am iachâd Arthur, a'r dyddiau tywyll sy'n anorfod ar eu ffordd i Bedwyr. Yng ngoleuni'r ffaith mai detholiad o awdl adnabyddus a geir yma, gallwn dybio y byddai cynulleidfâ'r cyfnod yn gyfarwydd â'r gwaith ehangach – a chynnig bod yma gyfeiriad rhyng-destunol bwriadol

rhwng y detholiad yn y gosodiad hwn a'r awdl ehangach. Gwelwn felly sut y mae'r cyd-destun diwylliannol ehangach yn cyfoethogi ac yn dyfnhau ein dehongliad o'r gosodiad cerddorol hwn.

'Tir na n-Og'

Y gwaith mwyaf arwyddocaol yng nghyswllt perthynas *Caniadau* â cherddoriaeth, yn ddi-os, yw'r 'awdl delynegol at beroriaeth' 'Tir na n-Og'. Gosodwyd yr awdl yn ei chyfanrwydd fel opera gan David de Lloyd, a gyhoeddwyd yn 1930, gydag ymgeision anghyflawn gan David Evans (1874–1948) a D. Vaughan Thomas i gyfansoddi operâu hefyd. Fel caneuon unigol, gosodwyd y geiriau mae Osian yn eu hadrodd – neu, yn wir, yn eu canu – i Nia cyn iddo adael Tír na nÓg i ddychwelyd i Iwerddon ddwywaith: gan W. Bradwen Jones (1892–1970) yn 1955, a chan Arwel Hughes, a gyhoeddwyd yn 1993. Canolbwyntiwn yn y bennod hon ar y gosodiad operatig gan de Lloyd. Cyn hynny, fodd bynnag, trown i olrhain peth o hanes datblygiad yr awdl.

Mae'r ymadrodd 'awdl delynegol at beroriaeth' yn un cyffredin i'r sawl sydd wedi darllen cyfrol *Caniadau*, ac yntau'n is-deitl y gwaith yno, ond beth yn union yw ystyr y geiriau? Digon prin a chyffredinol yw unrhyw gyfeiriadau at gefndir cerddorol y gwaith mewn trafodaethau beirniadol, megis yn ysgrif H. Meurig Evans lle y dywed, 'gan taw at beroriaeth y lluniodd [Gwynn Jones] hon cofier ei fod yn rhyngu bodd y glust yn ogystal â'r llygad'.⁴⁰ Mae Evans yn trafod yr awdl fel gwaith llenyddol pur, gan graffu ar y gynghanedd, ar naturioldeb y ddeialog ac ar rai o'i phrif themâu a delweddu, heb ystyried unrhyw ddylanwad cerddorol posibl tu hwnt i'r frawddeg a ddyfynnir uchod.⁴¹ Mae mesurau'r awdl, ac yn arbennig yr adrannau o 'delyneg gynganeddol' a geir ynnddi, wedi denu sylw beirniadol: er enghraifft, mae R. M. Jones a Stephen J. Williams yn trafod '[g]loywder llithrig' a 'hudoliaeth' cynganeddu Gwynn Jones yn ei ddefnydd o fesur y '[d]elyneg gynganeddol' mewn rhai adrannau.⁴² Mae ymdriniaethau eraill o'r gerdd yn tueddu i ganolbwyntio ar y modd y mae'r awdl yn dadlennu'r ymchwil am y baradwys bell, thema greiddiol i waith Gwynn Jones.⁴³ Yn ogystal â'r ymdriniaeth thematig

hon â'r gerdd, mae rhai beirniaid yn mynd i'r afael ag agweddau mwy strwythurol a hanesyddol. Ceir, er enghraifft, drafodaethau gan Gwynn ap Gwilym a'r awdur presennol ar y gwahanol ffynonellau a ddefnyddiwyd gan Gwynn Jones wrth gyfansoddi'r awdl.⁴⁴ Dylid pwysleisio, wrth gwrs, nad yw un o'r astudiaethau y cyfeirir atynt uchod yn annilys: wrth reswm, mae gwahanol feirniaid yn pwysleisio gwahanol agweddau ar y gwaith. Ond mae'n ddi-ddorol bod agwedd greiddiol ar gyfansoddiad yr awdl hon – cerddoriaeth – heb dderbyn nemor ddim sylw beirniadol, a hynny, mae'n debyg, oherwydd y modd yr erys 'Tir na n-Og' yn yr ymwybyddiaeth genedlaethol, fel testun llenyddol mewn cyfrol enwog o farddoniaeth.

Dechreuodd Gwynn Jones gyfansoddi'r awdl yn 1910, ac er mai fel awdl ar ffurf deialog yr adwaenir 'Tir na n-Og' heddiw, roedd yr ymgorfforiadau cyntaf ohoni'n dra gwahanol. Ceir darn ohoni yn un o lyfrau nodiadau'r bardd a ddisgrifir yng nghatalog Llyfrgell Genedlaethol Cymru fel 'drafft cynnar o ran o "Dir na Nog": dyma'r drafft cynharaf sydd ar gadw. Cafodd Gwynn Jones ei ysbrydoli gan gyfrol o straeon Gwyddeleg, *Sgéaltan Rachreann*, wedi'u casglu o Ynys Rathlin gan yr ysgolhaig Aoidhmín Mac Gréagóir.⁴⁵ Mae chwedl Oisín a Niamh ymysg y casgliad, ac mae'n amlwg bod y stori hon wedi gwneud cryn argraff ar Gwynn Jones. Dywed mewn llythyr at ei ffrind J. W. Jones yn 1910, '[y]r oedd yn y llyfryn un ystori a'm swynodd yn llwyr, ac na allwn beidio a chanu awdl arni.'⁴⁶

Mae ffurf gynharaf (anorffenedig) yr awdl wedi'i chyfansoddi ar ddull 'Ymadawiad Arthur', sef awdl sy'n adrodd naratif ac yn cynnwys adrannau disgrifiadol, ynghyd ag areithiau a sgysiauw rhwng gwahanol gymeriadau (ceir araith gan Osian yn y drafft hwn). Egyr y drafft â disgrifiadau o Ynys Rathlin hydrefol:

A hydref yn troi'n waedrudd
Ddail yn coed a'i ddwyllaw cudd,
A gweu uwch y foel yn ei goch a'i felyn
Yn gaerog rwydwaith drwy'r grug a'r rhedyn
A rhoddi ei egroes fel ambr ddagrau
Ym mysg ael drain y mwsogl darennau,
Ei gwrel masw hyd griawol meysydd

A'i waed-rawn gelyn draw yn ei gilydd
Nes rhoi ochr ynys Rachrin
Mewn tywyll wawr mantell win⁴⁷

Machlud haul yw hi yn ystod yr olygfa a ddisgrifir yn y drafft cynharaf hwn: 'Lliwiwyd y maith orllewin / Gydag aur a gwaed a gwin'.⁴⁸ Mae llinellau clo'r darn yn newid trem, a hynny tuag at y môr: 'Yno o'u blaen, rhodda'r byw oleuni / Liw am y donn fel pedfai fflam dani'.⁴⁹ O'r môr y deuai Nia, wrth gwrs, ac mae'n bosibl mai ei dyfodiad hithau fyddai'r digwyddiad nesaf yn yr awdl arfaethedig.

Nid yw'r llinellau hyn i'w cael yn yr awdl orffenedig, ond efallai eu bod yn teimlo'n gyfarwydd i rai darllenwyr. Yn wir, dyma bron yn union agoriad awdl arall sy'n ymddangos yn *Caniadau* – cerdd a'r dyddiad 1914 arni, sef 'Hydref':

A hydref yn troi'n waedrudd
Ddail y coed â'i ddwylaw cudd,
A gweu uwch y foel ei goch a'i felyn
Yn gaerog rwydwaith trwy'r grug a'r rhedyn,
A rhoddi ei egroes fel ambr ddagrau,
Am osglau drain y mwsogl darennau;
Ei gwrel masw hyd griawol meysydd,
A'i waedrawn gelyn draw yn ei gilydd;⁵⁰

Yr oedd W. Beynon Davies yn nes at y gwir nag y gwyddai, efallai, pan ddywedodd, 'Yr un moddion oedd ganddo [Gwynn Jones] pan aeth ati i ganu am Nia ac Osian yn "Tir na n-Óg", a'i gân fawr i "Hydref" yn 1914'.⁵¹

Yn yr un llythyr o 1910 y dyfynnwyd ohono uchod gan Gwynn Jones at J. W. Jones, dywed sut y daeth y syniad o awdl 'at beroriaeth' i fod:

Daeth Dafydd Evans, athro cerddorol Coleg Caerdydd, yma i'm gweled, gan ei fod ef wedi penderfynu ceisio achub cerddoriaeth Cymru rhag dynwared y Saeson fyth a hefyd, a meithrin yr awen gerddorol gartref os gellir. Soniais am ystori Osian wrtho,

a tharawodd ei ffansi yntau. Felly addewais wneud libretto arni. Cefais dipyn o hwyl, ac y mae yntau yn dywedyd fod y gwaith yn gampus ... Y mae'n debyg y cais ef wneud y gerddoriaeth mewn pryd i'w chanu yn y Coleg Ddydd Gwyl [sic] Ddewi nesaf.⁵²

Ynghlwm wrth y llythyr, wedi'i rwymo mewn llyfryn bychan (ni wyddys yn iawn gan bwy), ceir un o'r copïau cynharaf o'r awdl ar y ffurf yr ydym yn ei hadnabod heddiw: awdl ar ffurf deialog. Gwelwn yma, felly, sut y bu cerddoriaeth yn allweddol wrth siapio'r gwaith terfynol: newidiwyd yr hyn a ddechreuwyd fel awdl naratif ar batrwm 'Ymadawiad Arthur' i awdl ar ffurf deialog, a hynny drwy ysgogiad cerddoriaeth a'r bwriad i'w gosod.

Er gwaethaf brwdfrydedd honedig David Evans ynghylch y gwaith, ymddengys na chafodd lawer o lwyddiant, gan roi'r gorau iddi ar ôl yr act gyntaf yn unig, yn ôl Arthur ap Gwynn.⁵³ Nid oes unrhyw ddrafftiau o'r gerddoriaeth yn goroesi, felly nid oes modd gweld yn union pa mor bell yr aeth Evans gyda'r gwaith.⁵⁴ Cofiwn i Gwynn Jones gynnwys nodyn ar lythyr gan W. Davies oddeutu 1916 yn dweud y byddai'n awyddus i gydweithio ar opera neu waith tebyg 'in the near future': yn amlwg roedd syniad am brosiect o'r fath wedi bod yn cyniwa'r ganddo ers cynnig cyntaf Evans yn 1910.⁵⁵ Diddorol nodi bod Gwynn Jones wedi cynnwys cyfeiriad at y gerddoriaeth ei hun yn y drafft newydd, a hynny ar y tudalen cyntaf: 'Orchestral music suggesting the baying of dogs and the blowing of horns +c'.⁵⁶ Wrth addasu ei awdl ar gyfer cerddoriaeth, felly, mae'n amlwg bod Gwynn Jones wedi ystyried y cyfanwaith arfaethedig, ac yn awyddus i'r gerddoriaeth greu awyrgylch yr helpa. Fel y mae fersiwn lawysgrif arall o'r awdl sy'n perthyn i'r cyfnod hwn – sy'n dwyn yr is-deitl 'Geiriau Operetta Delynegol' – yn ei awgrymu, roedd wedi ymroi i greu cyfanwaith a oedd yn plethu'r llenyddol, y cerddorol a'r perfformiadol.

Er nad oedd ymgais David Evans i gyfansoddi opera yn llwyddiannus, cyhoeddwyd yr awdl am y tro cyntaf rai blynyddoedd wedi'r drafftiau cynnar hyn, yng nghyfrwl mis Mawrth 1916 *The Welsh Outlook*. Ymysg papurau R. Silyn Roberts sydd yn Archifdy Prifysgol Bangor, ceir llythyr o 1915 gan Gwynn Jones sy'n sôn am yr awdl ac

yn cynnwys copi ohoni: 'yr oeddwn wedi meddwl am gyhoeddi'r gerdd fach hon yn llyfryn ... Tybiais y gallech hoffi ei chyhoeddi yn yr "Outlook" ... Yr wyf yn ddigon hunanol i feddwl y byddai'n beth a garai rhai pobl a garaf finnau.'⁵⁷ Ar y copi a anfonwyd at Silyn, cyfeirir at y gerdd am y tro cyntaf fel 'awdl delynegol at beroriaeth'. Mae'r pwyslais wedi newid, felly: mae'r gerddoriaeth yn dal i chwarae rhan bwysig, ond pwysleisir hefyd ei statws barddonol. Erbyn 1915/16, felly, mae'r gwaith a grëwyd fel 'Geiriau Operetta Delynegol' yn 1910 hefyd yn hawlio sylw fel awdl. Mae'r gerddoriaeth a sbardunodd ffurf unigryw'r gwaith yn dal yn bresennol, ond nid yw bellach yn allweddol.

Fel y nodwyd uchod, ni lwyddodd David Evans gwblhau'r gwaith ar yr *operetta* ar gyfer myfyrwyr Coleg y Brifysgol, Caerdydd yn 1910–11. Cyfeiria Arthur ap Gwynn at ymgais gan D. Vaughan Thomas i osod 'Tir na n-Og' i gerddoriaeth, ond dywed nad aeth yn bell o gwbl â'r gwaith, ac na wyddir dyddiad yr ymgais honno.⁵⁸ Wedi hynny, ni cheir tystiolaeth o unrhyw gyfansoddwr arall yn mynd i'r afael â'r gwaith o ddifrif tan 1925, pan berfformiwyd gosodiad cyflawn o 'Tir na n-Og' yn Aberystwyth.⁵⁹ Cyfansoddwr y gwaith hwnnw oedd David de Lloyd, darlithydd mewn cerddoriaeth yng Ngholeg y Brifysgol, Aberystwyth er 1919, a dyma eu hail waith ar y cyd yn dilyn y 'chwaraegerdd' *Gwenllian* yn 1923.⁶⁰

Rhoddyd y perfformiad cyntaf o opera *Tir na n-Og* ym mis Mai 1925 yn Aberystwyth gan Gôr Angharad, yr un *ensemble* a berfformiodd *Gwenllian* flwyddyn ynghynt. Ceir adolygiadau o'r perfformiad mewn cylchgronau a phapurau newydd lleol a chenedlaethol fel ei gilydd, ac maent oll yn canmol y cywaith newydd. Dywed gohebydd *Y Genedl Gymreig* mai mynychu'r cyngerdd hwn oedd 'un o'r digwyddiadau hapusaf yn fy mhrofiad cerddorol', a bod y gerddoriaeth 'yn fyw gan angerdd y teimladau sydd yn y gerdd'.⁶¹ Wedi amlinelliad bras o'r stori, canolbwyntia'r adolygiad ar y gerddoriaeth yn hytrach na'r geiriau: mae'n canmol y '[I]eferydd cerddorol' a rydd gosodiad de Lloyd i waith Gwynn Jones, gan ei alw'n 'rhyfeddol yn ei brydferthwch llym a'i gynildeb urddasol'.⁶² Mae'r *Manchester Guardian* yn trafod y geiriau yn ogystal â'r gerddoriaeth: 'the word wizardry of the "cynghanedd" in the hands of a master, and of the haunting and magic strains which

may surely be regarded as merely the overture to a future feast of Celtic music'.⁶³ Mae'r adolygiad hwn, fel nifer o ymdriniaethau o waith de Lloyd, yn pwysleisio newydd-deb ei arddull gerddorol, ac yn maentumio bod yn ei waith ymdeimlad neilltuol Gymreig. Tebyg yw'r sylwadau a gynigir am y gwaith dros 50 mlynedd yn ddiweddarach, fel y gwelwn o lythyr Arwel Hughes i'r cyfnodolyn *Welsh Music* yn 1978: 'Yn *Tir na n-Og* deuthum o hyd i rywbeth oedd yn newydd a ffres yn ein cerddoriaeth.'⁶⁴

Prin yw'r wybodaeth ynghylch cynyrchiadau o *Tir na n-Og* wedi'r perfformiad cyntaf ym mis Mai 1925, heblaw'r hyn a ddywed Emrys Cleaver yn ei gyfrol *Musicians of Wales*: 'it was performed once in Aberystwyth in 1930 and was twice broadcast in the forties, and an excerpt was rendered in a recent television programme'.⁶⁵ Ni cheir unrhyw dystiolaeth sy'n cefnogi'r honiad hwn ynghylch perfformiad yn 1930 yn Aberystwyth, ac efallai mai'r perfformiad cyntaf yn 1925 y mae Cleaver yn cyfeirio ato yma, gan gymysgu rhwng y dyddiad hwn a dyddiad cyhoeddi'r opera, sef 1930. Gresyna Cleaver nad yw *Tir na n-Og* wedi dod yn fwy enwog, gan ddweud, 'it deserves serious attention and study and Welsh musical lovers should be given the opportunity of hearing it and appreciating it'.⁶⁶ Anodd yw anghytuno â hyn: yn wir, byddai llwyfaniad cyfoes o'r opera yn gyfle gwerthfawr i gynulleidfaoedd heddiw brofi'r stori gyfarwydd hon o'r newydd. Dyma stori sy'n amlwg yn dal i ddenu cynulleidfya, yn dilyn cynhyrchiad Eisteddfod Genedlaethol Cymru 2024 o addasiad o opera roc *Nia Ben Aur* (1974), a ysbrydolwyd gan awdl Gwynn Jones.⁶⁷

Roedd peth oedi rhwng y perfformiad cyntaf yn 1925 a chyhoeddi sgôr yr opera yn 1930 (cyhoeddwyd hefyd argraffiad sol-ffa o'r rhannau corawl yn 1932). Ymhlith papurau Gwynn Jones yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru ceir llythyr o fis Rhagfyr 1928 oddi wrth H. Idris Bell yn cynnig sylwadau ar gyfieithiad Saesneg gan Gwynn Jones o'r gwaith. Mae'r llythyr hwn yn cyfeirio'n benodol at gyhoeddi'r sgôr: 'I wish the book every success. If the music is equal to the verse it must be a rare pleasure to hear it performed!'⁶⁸ Er na cheir tystiolaeth o berfformiadau eraill o *Tir na n-Og* rhwng 1925 a 1930, awgryma'r paratodau ar gyfer cyhoeddi cyfrol fod galw am gyhoeddiad o'r fath. Un posibilrwydd yw bod llwyddiant *Detholiad o Ganiadau* yn 1926 wedi

gwneud yr awdl yn fwy adnabyddus, a bod y cyfansoddwr a/neu'r bardd wedi meddwl manteisio ar ei phoblogrwydd i hybu eu cywaith hwythau hefyd.

Yn yr un modd ag y gwelwyd bod cerddoriaeth wrth wraidd ffurf ddeialog neilltuol yr awdl hon, dyma enghraifft arall o ofynion darn o gerddoriaeth yn peri i Gwynn Jones ddychwelyd at y testun a rhoi gwedd newydd arno, y tro hwn drwy ddarparu fersiwn ddwyieithog o'r awdl yn sgôr yr opera. O ran y cyfieithiad ei hun, rhaid cofio mai cyfieithiad ar gyfer cerddoriaeth a oedd eisoes yn bodoli ydyw; hynny yw, rhaid oedd i Gwynn Jones wrth gyfieithu gadw'r union nifer o sillafau mewn llinell, er mwyn i'r alaw weddu i'r geiriau newydd. Fel y dywed Bell ei hun yn ei lythyr, mae gwahaniaeth sylweddol rhwng cyfieithu ar gyfer cerddoriaeth a chyfieithu llenyddol arferol: 'But of course a translation for music is a special case. No translator so tied can be expected to produce as adequate + satisfactory a rendering as if he were entirely free'. Mae'n canmol ymdrechion Gwynn Jones: '[your translation] seems to me on the whole extremely successful',⁶⁹ ac aiff ymlaen i ganmol y trosiad: 'not only have you been wonderfully successful in reproducing the original rhythm but the language is dignified + beautiful'.⁷⁰ Yn wir, mae'r cyfieithiad o araith agoriadol Osian, er enghraifft, yn disgrifio'r olygfa gyntaf honno gyda'r un synnwyr dramatig – 'I wylïo niwl gwelw y nos ... fel gwe rithlyd', 'To see the grey mist of night / Slowly weave its magic web'; yr un manylder disgrifiadol – 'ag ariando'r ewyn / Am dro ei glân fel modrwyog liny'n', 'where the foam is playing / Around its rim like a wreath of silver'; a'r un gallu i gonsurio awyrgylch – 'Diwedd gwael i'n dydd a gaid [sic], / A thawodd y bytheiaid', 'Now the day in vain is spent, / The hounds have ceased their baying'.⁷¹

Mae ambell adran o'r cyfieithiad yn llai llwyddiannus. Fel y nota Bell: 'The accentual lyrics [h.y. adrannau telyneg gynganeddol yr awdl] are less satisfactory', a gwelir enghraifft o hyn yng nghân gyntaf Nia, sy'n dibynnu ar gamacennu'r gair 'country' i greu odl:

Nia Ben Aur,
Yn ein glân bau ni,
Yw'r enw, O fardd,

A roir arnaf fi.
Golden-haired Neave,
In my own countree,
Oh bard, is the name
That is given me.⁷²

Egyr opera de Lloyd ag alaw 'anghyffredin o swynol a gwreiddiol', yn ôl J. Morgan Lloyd, awdur adolygiad cynhwysfawr o'r gwaith.⁷³ Ffigwr dau far croes acennog ydyw, a gaiff ei ailadrodd yn aml drwy gydol y gwaith ac yn arbennig yn yr act gyntaf. Dyma'r peth cyntaf a glyw'r gynulleidfa: yr alaw hon yn erwydd gwaelod y piano, a thawnod (*rest*) ag arwydd saib drosto yn ei dilyn, gan greu ennyd o dawelwch a thensiwn.⁷⁴ Mae'r ffigwr cerddorol hwn yn yr agoriad yn syml a diaddurn, a thrwy gyfrwng y tawelwch sy'n ei ddilyn, ceisir sicrhau, efallai, bod y gynulleidfa yn talu sylw teilwng i'r motiff pwysig hwn sy'n chwarae rhan bwysig drwy gydol y gwaith. Caiff y motiff, fel y gellid synio am y ffigwr cerddorol hwn, ei ailadrodd eto cyn yr adran gyntaf o ddeialog ryddiaith.⁷⁵ Dyma un o'r prif wahaniaethau rhwng testun yr awdl a thestun y libreto: cynhwysir adrannau rhyddiaith ar ddechrau a diwedd pob rhan (neu act) sy'n cyflwyno'r cymeriadau ac yn gosod sylfeini'r hyn sydd i ddod.

Mae'r ddeialog gyntaf yn yr opera yn ymddiddan rhwng Osian a rhai o aelodau ei deulu, Diarmaid a Chynan Foel, sy'n trafod geiriau'r 'Dewin gynt' am ffynnon hudol. Edrydd Osian yr hanes wrth ei gyfeillion:

hen iawn oedd y Dewin hwnnw, ac arno daeth hiraeth am ei
ieuentid. Ac eisoes gwyddai nad oedd namyn yfed i ddwfr y
Ffynnon Fêl a ireiddia ei galon hen. Ac ati y daeth. Eithr coch fel
gwaed y gwelai ef y dwfn, a chanu a wnaeth yntau –
'A phan fo waed y Ffynnon Fêl
A'i gwelo hi, rhyw goel a wêl
Yng ngwead gwaith y dynged gêl'.⁷⁶

Dyma ychwanegiad sy'n cyfeirio'n uniongyrchol at ffynhonnell
wreiddiol yr awdl – cyfeiriad nad yw'n ymddangos yn yr awdl ei hun

– sef y chwedl a gofnodwyd gan yr ysgolhaig Aoidhmín Mac Gréagóir. Yn fersiwn Mac Gréagóir, mae ffynnon hud sydd wedi'i llenwi â gwaed, ac wedi i'r helwyr ymddiddan am ystyr y digwyddiad hwn, ymddengys Niamh. Yn fuan wedi'r ddeialog uchod yn yr opera, daw Nia i'r golwg am y tro cyntaf hefyd.

Wedi'r ddeialog hon, ymddengys y motiff agoriadol eto, y tro hwn yn erwydd trebl y piano i gyfeiliant cordiau yn y bas, cyn i gôr SA ganu'n ddieiriau fel cyfeiliant i adran sydd wedi'i lefaru gan Osian: 'Fel y delyn honno gynt a glywais, a mi yn ieuanc iawn'.⁷⁷ Wedi i'r côr ymdawelu, mae Osian yn adrodd rhes o eiriau: 'Cân ... Dawns ... Llawenydd ... Ieuencid ... Derfydd! ... Hiraeth'.⁷⁸ Wrth iddo ailadrodd y gair olaf hwnnw, atseinia'r motiff agoriadol yn y cyfeiliant piano unwaith eto.⁷⁹ Mae'r motiff hwn felly'n cael ei gysylltu'n eglur â hiraeth Osian: ymddengys bedair gwaith yn yr adran fer lle mae'r cymeriad yn hel atgofion am ei ieuencid. Mae *leitmotif* yn dechneg a ddefnyddir yn helaeth gan de Lloyd yn ei opera *Gwenllian*,⁸⁰ ac yn yr un modd gellir meddwl am yr alaw agoriadol hon fel *leitmotif* hefyd. Disgrifir y dechneg fel 'thematic materials ... associated with events, objects, feelings, and characters and which recur in varied forms, bringing an evolutionary continuity to the drama'.⁸¹ Yn gryno, motiff sy'n cynrychioli cymeriad neu deimlad yw'r *leitmotif*, a dyma a geir yn *Tir na n-Og* de Lloyd gyda'r ffigwr dau-far hwn. Gwelwn maes o law sut y defnyddia de Lloyd ei *leitmotif* hiraeth i dynnu sylw at ac ymgorffori hiraeth y cymeriadau am wahanol lefydd neu bobl ar wahanol adegau yn y gwaith. Fel y gwelwyd eisoes, mae'r berthynas rhwng cerddoriaeth a hiraeth yn un arwyddocaol yn yr awdl, ac mae'r gosodiad cerddorol yn amlygu eto fyth yr elfen honno ar y gwaith.

Ymddengys y motiff eto yn yr act gyntaf wrth i gorws yr helwyr ganu am ddychwelyd adref o'u helfa:

Awn yno, lle cawn ennyn
Pêr hiraeth,
A'i lethu'n hudoliaeth
Hen y delyn!⁸²

Yn yr opera, yn wahanol i'r awdl fel y'i cyhoeddwyd mewn mannau eraill heb gerddoriaeth ynghlwm wrthi, ailadroddir geiriau'r gytgan hon. Y tro cyntaf, mae'n ddigyfeiliant, a chôr meibion yn canu'r gytgan mewn harmoni pedwar llais (TTBB). Wedi hyn, clywir y motiff hiraeth yn y cyfeiliant cyn i'r côr ailadrodd y gytgan.⁸³ Drwy gyfod y motiff hiraeth â chytgan sy'n cyfeirio'n uniongyrchol at y cysyniad o hiraeth mor gynnar yn yr opera, pwysleisir eto'r cysylltiad rhyngddynt.

Clywir y motiff hiraeth hwn eto i gloi'r act wedi i Osian adael am Tír na nÓg gyda Nia, yn dilyn cytgan gan yr helwyr, sydd eto'n ailadrodd 'Awn yno, lle cawn ennyn pêr hiraeth'.⁸⁴ Mae'r ailddatganiad hwn o'r motiff yn ddiweddglo cerddorol trawiadol i'r act, a hynny o ganlyniad i'r tebygrwydd i'w agoriad: clywir y motiff yn yr un cywair, yr un offeryniaeth agored a'r un ddynameg dawel â'r cychwyn. Dychwelir at yr un ieithwedd gerddorol â'r dechrau, felly, ond mae amgylchiadau'r cymeriadau wedi newid yn llwyr, a natur yr hiraeth a brofir yn wahanol: mae hiraeth am ei gartref, yn ogystal â'i orffennol, bellach yn rhan o gyflwr emosynol Osian. Ni chaiff cytgan yr helwyr ei hailadrodd yn yr awdl gyhoeddedig: yno, yn hytrach, tyn y rhan gyntaf at ei therfyn gyda disgrifiad y morwynion o Tír na nÓg:

Lle mae haul yn lliwio môr,
Fore neu hwyr, yn farwor,
Heb wae trist adnabod tranc,
Tragywydd y trig ieuanc!⁸⁵

Yn yr awdl, yn dilyn y pennill a ddyfynnir uchod, mae'r helwyr yn datgan, 'Ochôn! Ochôn! Ochôn!', cyn iddynt fynd o'r golwg, ac fe '[g]lywir eu cwyn yn pellhau' i gloi'r rhan gyntaf.⁸⁶ Nid yw'r gŵyn hon yn ymddangos yn yr opera, ond yn hytrach fe ymgorfforir teimladau'r helwyr drwy gyfrwng ailddatganiad arall o'r gytgan 'pêr hiraeth'.⁸⁷ Mae gan eiriau'r gytgan arwyddocâd dwysach y tro hwn, gan fod yr helwyr bellach yn hiraethu am un a fu yn eu plith. Pwysleisir yma gan de Lloyd, yn fwy amlwg nag yn yr awdl gyhoeddedig, efallai, yr hyn y mae Osian yn ei adael ar ôl, ac effaith ei ymadawiad ar ei gyfeillion a'i gyd-wladwyr. Yng ngwlad Tír na nÓg, bydd Osian ei hun yn profi 'pêr hiraeth' am ei gartref, Iwerddon. Wrth ailadrodd y geiriau hyn ar

ddiwedd yr act yn yr opera, a hynny ynghyd â'r motiff hiraeth, ceir darlun nid yn unig o deimladau'r helwyr ond yn ogystal ragrybudd ynghylch yr hiraeth hwnnw sy'n ei amlygu'i hun yn yr ail act.

Ymddengys y motiff hiraeth mewn un man arall yn yr act gyntaf: yn y cyfeiliant piano ar ddiwedd deuawd Osian a Nia, wrth i Osian benderfynu gadael Iwerddon. Clywir y motiff yn y cyfeiliant wrth i Osian ganu, 'Nia! Dos a'm enaid i; / Yn d'oleuni y dilynaf / Bydd y dydd lle byddi di', ac eto cyn i Nia ganu, 'Wele'r hwyl ar ael yr heli'.⁸⁸ Gan ystyried y geiriau a genir, nid yw'n ymddangos fel petai'r motiff yn gweddu i amgylchiadau'r chwarae: wedi'r cyfan, gobaith cariad a bywyd newydd yw hanfod cân y ddau. Er i Nia berswadio Osian i ddychwelyd gyda hi i wlad Tír na nÓg, nid yw'r ymadawiad yn un cwbl gytún, ac mae'n benderfyniad anodd i Osian, fel y dengys ei eiriau ar ddechrau a diwedd y gân: 'Gwae dolurus gadael Erin, / Ildio byd anwyldeb oes'; 'Onid âf / Gaeaf mwy a gâi fy mywyd, / Hebddi hi, ni fyddai haf!'⁸⁹ Gwelir yma graidd ei gyfyng-gyngor: rhaid iddo ddewis rhwng y ddau beth sydd bwysicaf iddo – ei gariad a'i gartref – a'r rheini mor begynol i'w gilydd. Gellid dadlau bod y motiff hiraeth ar ddiwedd deuawd Osian a Nia yn cynrychioli'r hiraeth anochel y bydd Osian yn ei deimlo beth bynnag a ddewisa: naill ai wrth aros yn Iwerddon (hiraeth am Nia a'r hyn a allai fod wedi bod) neu wrth ymadael am Tír na nÓg (hiraeth am ei gartref a'r hyn a fu). Y prif wrthdaro o fewn y gwaith yw'r ddeuoliaeth hon rhwng Iwerddon a Tír na nÓg, a gwelir yma sut y mae'r gosodiad cerddorol, drwy gyfrwng y motiff hiraeth, yn clymu'r ddau ynghyd ar bwynt tyngedfennol yn natblygiad y naratif.

Ar ôl yr act gyntaf, ymddengys y motiff hiraeth deirgwaith yn rhagor yn yr opera: ddwywaith yn yr ail act ac unwaith yn y drydedd. Tua dechrau'r ail act, mae corws y Morynion yn canu:

A feddo gof a fydd gaeth,
Cyfaredd cof yw hiraeth;
Disgwyliad, ŷs y galon,
Trwy alar hir treulir hon!⁹⁰

Yn yr awdl gyhoeddedig, mae hwn yn bennill pedair llinell, ond yn y gosodiad operatig, mae'r sopranos a'r altos yn canu gwahanol linellau'r pennill yn gydamserol, ac mae'n heriol dirnad yr union eiriau a genir oherwydd bod y llinellau cerddorol yn plethu ac yn croesi.⁹¹ Tybed ai ymgais i ail-greu natur gymysglyd atgofion a geir yma wrth i linellau'r alto a soprano ymweu?

Wedi'r adran hon, mae de Lloyd yn dewis pwysleisio un llinell o'r pennill eto, 'Cyfaredd cof yw hiraeth', a gwestiynir wedyn gan Osian, 'Ai cyfaredd cof hiraeth?' – cwestiwn na ofynnir yn yr awdl gyhoeddedig.⁹² Dilynr ebychiad Osian gan y motiff hiraeth yn y cyfeiliant, sy'n arwain at gyfres o gordiau, yn gyflwyniad i gytgan yr helwyr unwaith eto.⁹³ Mae'r gerddoriaeth fel petai'n atgof o'r gorffennol y tro hwn: 'Saif [Osian] a gwrendy. Clywir o'r pellter megis atsain cyn a chyfarth cŵn, yna lleisiau dynion yn canu.'⁹⁴ Cysylltir y seiniau hyn â'r helfa ar ddechrau'r gwaith, a daw'n amlwg bod y motiff hiraeth yn cynrychioli'r broses o ddwyn y gorffennol i gof. Yn wir, mae'r motiff bellach yn ymddwyn fel atgof ynddo'i hun: yn alaw a glyw'r gynulleidfa, ac Osian ei hun, wrth iddo hiraethu. Mae wedi troi'n rhywbeth mwy diriaethol na chysyniad yn unig, ac yn dangos i'r gynulleidfa fod synhwyrau Osian yn ei wreiddio yn ei atgofion: dyma dechneg gyffredin, fel y gwelsom yn y bennod gyntaf, ym marddoniaeth Gwynn Jones.

Ymddengys y *leitmotif* hiraeth unwaith yn rhagor yn yr opera: yn y drydedd act, wedi i Osian dychwelyd i Iwerddon. Mae'n dychwelyd at ei hen gartref a'i ganfod yn adfail, a chriw o seiri yn gweithio i ailadeiladu'r gaer. Ceir adran o ddeialog yn yr opera ar ddechrau'r olygfa hon, lle y dysga Osian gan Bennaeth y Seiri ei fod wedi bod i ffwrdd am dros 300 mlynedd:

Osian: A pha hyd, meddwch chwi, y bu adfail y gaer a fyddai yma gynt?

Y Pennaeth: Clywsom gan ein tadau, a ni'n fechgyn, fynd heibio er hynny dri chan mlynedd, Arglwydd.⁹⁵

Wrth iddo ddysgu'r wybodaeth hon, fe glywir y motiff hiraeth yn y cyfeiliant unwaith eto. Ailadrodda Osian yr wybodaeth a gafodd gan y Pennaeth, 'Tri chan mlynedd!', cyn ebychu, 'Hiraeth ... hiraeth'.

Wrth iddo ddweud y geiriau hyn ymddengys y motiff hiraeth yn araf (*lento*), heb unrhyw gyfeiliant cordiol.⁹⁶ Mae ei ymddangosiad syml eto'n ymdebygu i'r tro cyntaf y clywyd y motiff ar ddechrau'r gwaith. Mae'r motiff, fel yn Act 2, fel petai'n ymgorffori atgofion Osian ac yn cynrychioli'r hyn mae'n hiraethu amdano, yn ogystal â dynodi presenoldeb yr emosiwn yn y naratif, a'i arwyddocâd i'r gwaith yn ehangach.

Yr oedd hi, wrth gwrs, eisoes yn hysbys bod hiraeth yn thema allweddol yn yr awdl hon. Efallai y byddai rhai'n dadlau nad yw'r gerddoriaeth yn gwneud dim ond adlewyrchu'r hyn sydd eisoes i'w gael yng ngeiriau'r farddoniaeth, ac nad yw'n dangos unrhyw beth newydd o bwys inni am y gwaith. Ydy, mae'r gosodiad cerddorol yn adlewyrchu'r hyn a ganfyddir yn y gerdd, ond rhaid cofio hefyd nad yw'r gerddoriaeth yn gweithredu fel drych yn unig: wrth inni ystyried y gwaith cerddorol fel dehongliad o'r testun gwreiddiol, gall ein deffro fel gwrandawyr i ystyr neu bwyslais gwahanol i'r hyn a welsom yn y farddoniaeth yn unig. Drwy weu'r motiff hiraeth drwy'r gwaith, mae de Lloyd nid yn unig yn tynnu ein sylw at bwysigrwydd y thema ond hefyd yn ein gwahodd fel cynulleidfa i ganfod arwyddocâd ddyfnach iddi. Defnyddia'r motiff er mwyn pwysleisio, er enghraifft, mor annatod yw hiraeth i dynged Osian, wrth i'r motiff gael ei chwarae yn ystod datganiad Osian o'i gariad at Nia, a hynny er na chyfeirir yn uniongyrchol at hiraeth yn y geiriau hyn. O graffu ar y gosodiad cerddorol, yn ôl dulliau'r maes cerddo-lenyddol, amlygir atgyfnerthu parhaol o'r thema allweddol drwy gydol yr opera drwy gyfrwng y motiff, yn gyfeiriadol ond hefyd yn y modd y mae, ar adegau, yn ymgorffori a diriaethu hiraeth.

Yn ei drafodaeth adnabyddus ar '[F]awrion T. Gwynn Jones', cyfeiria R. M. Jones at fesur pwysig yn awdl 'Tir na n-Og': 'unwaith ym mhob adran mewn telynegion serch ... y mae yna ganu "rhydd" cynganeddol yn ôl y mydr 8 / 7'.⁹⁷ Mae defnydd Gwynn Jones o'r '[c]anu "rhydd" cynganeddol' yn arwyddocaol. Fel y noda Jones uchod, ymddengys y mesur unwaith ymhob un o dair rhan yr awdl. Synia amdanynt fel 'telynegion serch', ond ni cheir ganddo sylwadau pellach ar eu natur na'u cynnwys. Yn yr opera, mae'r adrannau 'telynegol' hyn oll yn sefyll fel caneuon unigol: un ddeuawd a dwy gân unigol y gellid

synio amdanynt fel dwy *aria*. Mae arwahanrwydd eu mesur yn dynodi statws arbennig iddynt yn yr awdl a'r opera; a hynny'n hollol fwriadol, fe hyderir, gan y cyfansoddwr a'r bardd. Er bod sawl beirniad wedi nodi prydferthwch y gynghanedd, nid yw perthynas y gwahanol adrannau telynegol hyn â'i gilydd wedi'i thrafod o'r blaen. O'u hystyried mewn goleuni cerddo-lenyddol, dadlennir perthynas rhwng mwy na mesur: rhwng cynnwys yr adrannau hyn.

Mae'r adran 'delynegol' gyntaf yn yr opera yn ddeuawd. Mae'n dechrau â myfyrdod Osian am brydferthwch Nia, ac mae'r mesur yn parhau hyd at benderfyniad Osian i fynd i Tír na nÓg i fyw ati. Disgrifia Nia'r wlad hudolus i Osian, a gofynna iddo ddychwelyd yno gyda hi, gan ddweud ei bod wedi clywed llawer amdano a'i farddoniaeth. Ond mae Osian yn gyndyn o adael ei gartref, 'Hoffed Erin, / Erin lân yr arian li'.⁹⁸ Rhanna Gwynn Jones y llinellau rhwng y ddau gymeriad i greu deialog farddonol gelfydd:

Nia: Dyred, dyred!
Osian: Hoffed Erin
...
Nia: Heno, dyred!
Osian: Ennyd, aros!⁹⁹

Cyflëir y dechneg hon gan osodiad de Lloyd: rhennir alaw a glywyd gynt yn yr opera rhwng y ddau gymeriad tro hwn. Cwblheir y llinell gerddorol gan Osian yn yr opera mewn modd tebyg i'r awdl, wrth i'w eiriau ateb Nia a chwblhau'r llinell gynganeddol.¹⁰⁰

Wffitia Nia amheuen Osian, gan ddatgan: 'Nid yw Erin / Ond ail nos i'n dolau ni!'¹⁰¹ Yn yr opera, mae Nia'n canu ar draws Osian wrth iddo gyfleu ei amharodrwydd i adael 'Erin lân yr arian li'.¹⁰² Mae Nia yn canu hanner cwaferi cyflym uwchben crosietau a chwaferi Osian. Yn nhermau perfformiad a chynulleidfa, golyga hyn fod ei llinell hi'n fwy eglur ac amlwg i'r glust. Awgryma'r gerddoriaeth, felly, ganlyniad yr ymddiddan: Nia yn llwyddo i dawelu (neu fodd) amheuen Osian ac yn ei berswadio i adael ei gartref er mwyn byw gyda hi. Er i Nia ddisgrifio hyfrydwch ei chartref, gan bentyrru delweddau o ffrwythlondeb y tir, ymddengys nad y disgrifiadau sy'n dynfa i Osian,

ond yn hytrach y dywysoges ei hun: 'Onid âf, / Gaeaf mwy a gâi fy mywyd, / Hebddi hi ni fyddai haf!'¹⁰³ Mae'r ddelweddaeth a gyflwynir yma, sef cyferbyniadau rhwng goleuni a thywyllwch, haf a gaeaf, a dydd a nos, yn greiddiol i'r tair 'telyneg serch' fel ei gilydd.

Osian sy'n canu'r ail adran delynegol, pedwar pennill yn Act 2, ac yn yr adran hon mae'n ffarwelio â Nia, wedi penderfynu gadael Tír na nÓg i ymweld ag Iwerddon unwaith eto. Egyr ei gân gan sôn am brydferthwch Nia, gyda disgrifiad cofiadwy sy'n ei chyffelybu i olau'r haul ar donnau'r môr: 'Eiliw haul ar loywa heli'.¹⁰⁴ Erfynia Osian arni i gymryd ei ddwylo i'w rhai hithau, a gofynna iddi edrych i'w lygaid, er mwyn iddo gael gweld ynddynt ei chariad ato.¹⁰⁵ Dywed wrthi am sylu i'w lygaid yntau, a gweld yno 'dân y galon / Lanwyd â'th oleuni di!'¹⁰⁶ Yn y cyfeiliant rhwng y penillion yma, clywir adlais o alaw'r ddeuawd a ganodd y ddau ar ddiwedd yr act gyntaf.¹⁰⁷ Yn gerddorol, dyma ddwyn i gof yr undod cerddorol ac emosiynol a gafwyd bryd hynny wrth i'r ddau gymeriad ganu'n unsain, a gallwn ddarllen yr adlais cerddorol hwn fel adlais eironig wrth iddynt wahanu. Pwysleisir ing y gwahaniad ymhellach wrth i'r cyfeiliant ailadrodd y ffigwr, y tro hwn mewn cywair lleiaf: cyfeiriad cerddorol at ddyfodol perthynas Osian a Nia.

Trwy gydol tri phennill cyntaf cân ffarwél Osian, mae'n cyfystyru Nia a'i chariad â goleuni. Yn gyntaf, golau'r haul: 'Eiliw haul' yw hi.¹⁰⁸ Cyfeiria wedyn at ei llygaid fel y 'Gloewaf' a welodd erioed, ac yna at ei galon gafodd ei llenwi gan 'oleuni' Nia.¹⁰⁹ Yn yr adran sy'n rhagflaenu'r gân hon, mae côr y morwynion yn canu i geisio perswadio Osian i 'Aros lle mae yr oriau / Lawn o hud i'th lawenhau', a tewycha wead y lleisiau nes cyrraedd yr uchafbwynt: cord wythran digyfeiliant ar y geiriau 'Haul haf'.¹¹⁰ Mae'r pwyslais cerddorol ar y geiriau hyn, gellid dadlau, yn ceisio gosod seiliau pwysigrwydd symbolaeth haul a golau i gân Osian sydd i ddod. Mae'r cyfeiriadau at oleuni hefyd yn ddiddorol o ystyried y cyferbyniad amlwg â thywyllwch dallineb Osian a ddaw maes o law yn y gwaith. Yn y cyswllt hwn, felly, tyn y gosodiad cerddorol ein sylw at rai o'r patrymau delweddol arwyddocaol a geir yn y gwaith.

Ym mhennill olaf y gân, gwna Osian addewid y bydd yn dychwelyd at Nia, gan ddatgan: 'Heb un ing wynebwn angau / Mal

y down i' th ymyl di'¹¹¹ Eironig ddigon yw'r sylw hwn gan ystyried yr hyn sy'n digwydd i Osian ar ddiwedd yr awdl, a gwelir enghraifft o ailadrodd yn yr opera nas ceir yn yr awdl gyhoeddedig – ailadrodd sy'n dwysáu'r eironi hwn. Cân Osian linell gyntaf y pennill olaf eto ar ddiwedd ei gân: 'Dof yn ôl i dŷ f'anwyld'.¹¹² Ei eiriau olaf wrth Nia yw 'Dof yn ôl' ar ddiweddeb eglwysig yng nghywair Eb fwyaf: dyma ddiweddglo terfynol yn nhermau harmoni, a ffarwel derfynol yw'r datganiad eironig-obeithiol hwn hefyd.¹¹³

Cân farwolaeth Osian yw'r drydedd a'r olaf o'r 'telynegion serch' yn yr awdl, sy'n ymddangos tua diwedd y gwaith. Mae Osian eto'n cyfarch Nia, ond y tro hwn geilw arni i ddychwelyd ato i ailgynnau fflam ei fywyd a ddiffoddwyd gan henaint a dallineb. Mae'r adran hon yn drawiadol o agos o ran delweddaeth i'r darn telynegol blaenorol, sef cân ffarwél Osian. Wrth graffu ar y testun, gwelir bod y tri phennill yn y gân farwolaeth yn cyfateb bron yn union i dri phennill cyntaf y gân ffarwél o ran delweddaeth, ond bod y ddelweddaeth honno wedi'i gwyrddroi. Ym mhennill cyntaf ei gân farwolaeth, ac am y tro cyntaf yn y gwaith, disgrifia Osian Nia yn nhermau oerni a chaledwch: 'Deuliw iâ ar dyle wyd'.¹¹⁴ Mae'r ddelwedd yn gwrthgyferbynnu'n uniongyrchol â'r disgrifiad o Nia ym mhennill cyntaf y gân ffarwél: 'Eiliw haul ar loywa heli'.¹¹⁵ Diffoddwyd y golau arno, ac mae'n marw yn oerni unigedd.

Yn ogystal â'r cysylltiad rhwng y ddelweddaeth yng nghaneuon ffarwél a marwolaeth Osian, gwelir yma adlais o'r adran delynegol gyntaf hefyd, lle mae Osian yn penderfynu gadael gyda Nia: 'Onid âf, / Gaeaf mwy a gâi fy mywyd, / Hebdi hi ni fyddai haf!'¹¹⁶ Bellach, mae Osian hebdi, ac mae cyfeiriadau at y gaeaf yn eglur drwy gydol ei ymson. Amlyga'r gosodiad cerddorol y cysylltiad hwn hefyd, wrth i Osian ganu'r geiriau 'Deuliw iâ ar dyle wyd': ailadroddir dechrau'r frawddeg gerddorol y canodd Osian y geiriau 'Hebdi hi ni fyddai haf' arni gynt.¹¹⁷ Mae opera de Lloyd, felly, drwy gyfrwng techneg ailadrodd, yn pwysleisio defnydd Gwynn Jones o ddelweddaeth gyferbyniol yn yr adrannau telynegol hyn, gan dynnu ein sylw fel gwrandawyr at gysylltiadau rhwng gwahanol adrannau'r awdl.

Gwelir hefyd gymeriadu effeithiol drwy gyfrwng y gerddoriaeth yn y pennill cyntaf hwn, sy'n llawn seibiannau a nodau byrion, gan

adlewyrchu cân hen ddyn gwan sydd ar farw.¹¹⁸ Er bod yr alaw yn ddarniog yma,ymddengys adleisiau o ddeuawd Osian a Nia a ganwyd yn yr act gyntaf. Yn wir, awgryma'r gerddoriaeth fod Osian fel petai, y tro hwn, yn canu deuawd gyda'i atgof o Nia, yr hon mae'n ei chyfarch wrth farw. Mae'r sebiannau rhwng ei linellau yn rhoi cyfle i gyfeiliant y piano ymateb gan efelychu'r dechneg galw ac ateb a welwyd yn neuawd Act 1.¹¹⁹ Gwelwn eto'r modd y mae cerddoriaeth yn ymgorfforiad o atgof yn y gwaith hwn: y tro hwn mae'n atgof o'r ddau yn canu ar ddechrau eu perthynas. Rhan Nia yn y ddeuawd yw'r cyfeiliant sydd fel petai'n ymateb i alaw Osian yma, gan greu'r argraff ei fod yn canu deuawd gyda rhith o'r gorffennol.

Sonia Osian yn yr ail bennill am golli ei olwg, delweddaeth sy'n cyfateb i ail bennill y gân ffarwél. Wrth ffarwelio, mae Osian yn ymbil ar Nia i edrych i'w lygaid i weld dyfnder ei gariad ati. Pennill sy'n disgrifio dallineb Osian yw'r un cyfatebol wrth iddo farw: geilw ar Nia i 'ailagor fy ngolygon' â'i chariad, ond nid oes modd ei achub.¹²⁰ Yn wir, mae i'r ddwy adran hon berthynas agos, fel y gwelir drwy gymharu ail bennill y ddwy fel y'u ceir yn *Caniadau*:

F'annwyl, agor d'addfwyn lygaid
Gloewaf fel y gwelwyf fi
I oludoedd cêl waelodion
Glân a dwfn dy galon di.¹²¹

A:

O, ail agor fy ngolygon,
Niwl a'u deil, ni wela'i di!
Cau mae dunos tranc amdanaf,
Dial ddaeth, e'm daliodd i.¹²²

Ceir yma gyferbyniad uniongyrchol rhwng ail linell y ddau bennill: llygaid niwlog a dall Osian mewn gwrthwynebiad â gloywder llygaid Nia. Mae ail ran y llinellau hefyd yn cyfateb yn uniongyrchol – 'y gwelwyf fi' ac 'ni wela'i di' – gan bwysleisio colled Osian: collodd ei olwg, ond collodd hefyd Nia. Yn gynganeddol, ymddengys yr un

cytseiniaid drwy'r ddau bennill, gan awgrymu eto berthynas agos rhwng y ddwy adran.

Yn nhrydydd pennill y gân ffarwél, mae Osian yn sôn am gariad Nia fel golau yn ei galon: 'Lanwyd â'th oleuni di'.¹²³ Yn nhrydydd pennill ei gân farwolaeth, erfynia Osian ar Nia i ddychwelyd ato. Bellach, mae'n henwr dall a gwan, gan wybod yn ei dywyllwch llythrennol ei fod wedi colli ei afael ar oleuni trosiadol Nia a Tír na nÓg. Cyn marw, dywed 'Deled nos – deolwyd ni!'¹²⁴ Yn y cyfeiriad at y nos, ategir geiriau Nia o'r act gyntaf: 'Nid yw Erin / Ond ail nos í'n dolau ni!'¹²⁵ Dychwelodd Osian i Erin a chanfod y nos honno. Wedi canu'r trydydd pennill o'i gân farwolaeth, syrth Osian yn farw. Ni cheir pedwerydd pennill sy'n cyfateb i addewid Osian i ddychwelyd yn y gân ffarwél, gan nad oes modd iddo bellach ddychwelyd at Nia. Mae'r tawelwch ingol yn y cyswllt hwn yn pwysleisio trasiedi derfynol ei farwolaeth.

O ddarllen testunol agos, mae'r cysylltiad uniongyrchol rhwng yr adrannau yn amlygu'i hun. Ond, mae'n bwysig nodi yma mai craffu ar y gwaith drwy lens cerddo-lenyddol, gan archwilio gosodiad cerddorol de Lloyd o'r testun, sydd wedi tynnu sylw beirniadol at ddyfnder y berthynas rhwng yr adrannau telynegol yn yr awdl. Dyma ddeuawd a dwy aria, darnau pwysicaf y gwaith operatig ac uchafbwyntiau pob act. Ond cerddoriaeth y caneuon hyn sy'n gwir amlygu'r berthynas arwyddocaol rhwng y darnau: caiff un o'r alawon a glywyd yn y ddeuawd rhwng Osian a Nia yn yr act gyntaf ei haildrodd yn y gân farwolaeth. Mae hyn yn tynnu sylw'r gynulleidfa at y ddelweddaeth aeafol sy'n cyfateb i ddatganiad cynharach Osian mai 'Gaeaf mwy a gâi fy mywyd / Hebdi hi'.¹²⁶ Yn yr un modd, mae gosodiad de Lloyd yn ein gwahodd i ystyried eto'r cysylltiadau rhwng gwahanol adrannau'r geiriau wrth i Osian ganu pennill olaf ei gân farwolaeth. Yma, wrth iddo ymbil ar Nia i 'alw yn ôl' ei galon a'i achub, mae'n canu alaw pennill cyntaf ei gân ffarwél.¹²⁷ Dangoswyd uchod bod perthynas agos rhwng y ddwy adran yng nghyswllt delweddaeth a chynnwys y geiriau, a gwelwn fod y gerddoriaeth yn atgyfnerthu'r agwedd honno ar y testun yn bwrpasol. Wrth i Osian agosáu at ei dranc, mae'r modd yr ailadroddir alaw flaenorol nid yn unig yn ein hatgoffa fel cynulleidfa o'r berthynas rhwng y ddelweddaeth a geir yng ngeiriau'r ddwy adran, ond mae hefyd yn dwysáu eironi a

thristwch y sefyllfa, wrth i'r gerddoriaeth amlygu bod Osian yn canu i'w rith-atgof o Nia.

Gan ystyried y gyfatebiaeth hon rhwng y ddwy adran o'r awdl, a'r modd yr adlewyrcha'r gosodiad cerddorol y nodwedd bwysig hon, gellir dwyn i gof sylw a wnaeth Gwynn Jones ynghylch ei gydweithio â de Lloyd: 'Ysgrifennais rai o'r geiriau ar gyfer y musig, de Lloyd yn chwarae'r darnau ar y piano, minnau'n gwrandao ac yn troi'r rhythms yn eiriau, yn ôl yr argraff a gaed arnaf.'¹²⁸ Ymddengys, felly, i Gwynn Jones chwarae rôl bwysig yn y broses osod, a gellid dychmygu, hyd yn oed, ei fod wedi tynnu sylw'r cyfansoddwr at wahanol agweddau ar ei waith y dymunai'r gerddoriaeth eu hadlewyrchu neu eu pwysleisio. Tybed felly ai dilyn awgrym gan y bardd yr oedd de Lloyd wrth amlygu yn ei osodiad gysylltiad agos yr adrannau telynegol? Beth bynnag fo amgylchiadau cyfansoddi'r gerddoriaeth, mae'r gosodiad yn sicr yn tynnu sylw'r gwrandawr at agwedd nas trafodwyd gan feirniaid llenyddol cyn hyn. Dyma enghraifft, felly, o'r modd y mae ymdrin yn feirniadol â gosodiad cerddorol gan ddilyn dulliau cerddo-lenyddol yn gallu codi i'r wyneb ddarlleniadau newydd: o ganlyniad, gwelir bod y gosodiad yn goleuo ein dehongliad o'r testun adnabyddus hwn i fedru sylwi ar elfennau gwahanol ohono.

Chwech o Englynion ar Gân (1932)

Nid *Tir na n-Og* oedd yr unig waith gan Gwynn Jones a osododd de Lloyd i gerddoriaeth. Yn 1932, cyhoeddwyd cylch o ganeuon ganddo o'r enw *Chwech o Englynion ar Gân*. Ystyrir y caneuon hyn yn rhan o gorff o waith arloesol ym maes cerddoriaeth Gymreig, gan ymestyn yr arbrofion o ran gosod y canu caeth i gerddoriaeth i fesur yr englyn unodl union.¹²⁹ Yn y casgliad hwn ceir pedwar gosodiad o gerddi gan Gwynn Jones: 'Yno', 'Dirgelwch' a dau osodiad o 'Y Fun Fud'. Mae 'Y Fun Fud' yn gyfres o englynion gan Gwynn Jones nas cyhoeddwyd heb y gerddoriaeth mewn unrhyw le arall, heblaw am mewn rhaglen gŵyl gerddorol a gynhaliwyd yn Aberystwyth yn 1923.¹³⁰ Ni wyddys pa un o ddau osodiad de Lloyd a berfformiwyd yn yr ŵyl hon, ond diddorol yw'r penderfyniad i gynnwys y ddwy gân yn yr un cylch o ganeuon. Wrth ystyried hyn, gofynna Arthur ap Gwynn, 'a oes arwyddocâd

arbennig ... yn y gosodiad dwbwl ar “Y Fun Fud” a’u safle yn y cylch, yn gyntaf ac yn bumed?¹³¹ Nid yw’n cynnig ateb i’r cwestiwn hwn, ac yn wir heb fynd ati i ddadansoddi’r holl ganeuon yn y cylch yn drylwyr (sydd y tu hwnt i orchwyl y gyfrol hon), ni ellir ei ateb yn bendant. Ond, mae’r gweithiau hyn yn cynnig cyfle prin i weld dau osodiad o’r un darn o farddoniaeth gan yr un cyfansoddwr, gan ystyried rhai gwahaniaethau sy’n ein harwain at ystyriaethau beirniadol ehangach.

O ran y gerdd ei hun, cariadus yw natur y geiriau, a chlywn mor ffyddlon yw’r fun: ‘F’enaidd, di ddoi pan fynnywyf, ar unwaith, / Er truaned ydwyf’.¹³² Mae ei gofal am yr adroddwr yn dirion, ei ‘difesur anwyldeb’ yn amlwg, ond er hyn, fel y dywedir yn yr englyn olaf, nid yw hi byth yn torri gair â hwy: ‘Tydi, dy hun, yw’r fun fud’.¹³³ Yn y gosodiad cyntaf o ‘Y Fun Fud’, wedi adran gyntaf homoffonig a syml o ran gwead, datblygir y cyfeiliant yn yr ail adran. Nodir bod y cyfeiliant yn *leggiere* (ysgafn), a phwysleisir pwysigrwydd yr unawdydd â’r cyfarwyddyd bod angen i’r pianydd chwarae *colla voce* (dilyn y llais) ar y sgôr gerddorol.¹³⁴ Ceir nifer o gyfarwyddiadau *tempo* yn nodi arafu a chyflymu yn yr adran hon: dyma ymgais gan y cyfansoddwr i gyfarwyddo’r mynegiant yn fanwl.¹³⁵ Mae’r ail osodiad o’r geiriau, fodd bynnag, yn hytrach na chyfarwyddo’r mynegiant yn y gân, yn rhoi rhyddid i’r llais i ddehongli’r geiriau a’r gerddoriaeth yn y modd y myn: gwelir ar y sgôr sawl gwaith y geiriau *ad lib.*, a all gyfeirio at nodau neu amseriad.¹³⁶

Mae’r gwahaniaethau rhwng y cyfarwyddiadau mynegiant yn y caneuon yn taro ar gysyniad beirniadol pwysig yng nghyd-destun astudiaethau diwylliannol a cherddo-lenyddol, sef perfformadwyedd (*performativity*). Gan ymwrthod â’r cysyniad bod darn o waith celfyddydol yn sefydlog ei gynnwys, ceir ymgais i ystyried y gwahanol ddimensiynau o ddehongli y mae gwahanol berfformiadau o un darn o waith yn gallu eu cynnig. Fel y dywed Tobias Janz, ‘Performativity ... appears as one of the ways of deconstructing the concept of the autonomous work of art, in this respect comparable to intertextuality or the cultural-historical contextualisation of artworks.’¹³⁷ Mae unrhyw osodiad cerddorol yn destun sydd â’r potensial i gael ei atgynhyrchu drwy berfformiadau, a phob perfformiad â’r potensial pellach i esgor ar ddeongliadau, pwyslais neu ystyron gwahanol bob tro. Ychwanega

hyn haen ychwanegol i gysyniad y gosodiad cerddorol deongliadol (*composed reading*), sy'n canolbwyntio ar ddehongliad y cyfansoddwr o destun unigol. Yr hyn a welwn ar waith wrth ystyried perfformadwyedd yw gweithrededd cantorion unigol wrth greu ystyr a dehongliad o destun. Er enghraifft, synia David Lewin am bwysigrwydd ystyried ac ymdrin â chaneuon yn nhermau'r modd y mae'r cyfansoddwr, ond hefyd y perfformiwr, yn dirnad, perfformio a chynrychioli'r geiriau y maen nhw'n eu gosod neu eu canu.¹³⁸

O gymharu'r ddau osodiad o 'Y Fun Fud', a'r cyntaf yn llawer mwy manwl o ran cyfarwyddiadau'r cyfansoddwr ar y gwaith (ac felly ar reolaeth y cyfansoddwr dros ddehongliad y perfformiwr o'r gân), mae cwestiynau diddorol yn codi ynghylch pa ddehongliad – ai un y cyfansoddwr, neu un y perfformiwr – sy'n cael y flaenoriaeth. Sylwa ap Gwynn ar y diffyg cysondeb o ran y cyfarwyddiadau mynegiant drwy gydol y gyfrol, gan awgrymu bod yr anghysondeb yn hollol fwriadol, a hynny, yn rhannol, ar sail cred de Lloyd 'nad oedd canwr yn medru'i grefft yn llwyr oni allai synhwyro bwriad y cyfansoddwr heb gyfarwyddiadau'.¹³⁹ I de Lloyd, felly, ymddengys mai 'bwriad', neu ddehongliad y cyfansoddwr sydd fwyaf pwysig, ac mai tasg y perfformiwr yw dirnad a chynrychioli hynny'n 'gywir'. Er bod yr ail osodiad gan de Lloyd o 'Y Fun Fud' felly'n ymddangos fel petai'n rhoi mwy o ryddid i'r perfformiwr i ddehongli'r gân yn nhermau mynegiannol, diddorol gofyn a ellid meddwl am y gosodiad cyntaf fel math ar fframwaith i'r mynegiant, yn ganllaw manwl i'r canwr ar 'fwriad' y cyfansoddwr, ac yn gyfarwyddiadau i'w hystyried wrth droi at berfformio'r ail osodiad o'r un geiriau.

Gallwn synio am *Chwech o Englynion ar Gân* fel cylch o ganeuon. Mae hynny'n ein harwain i graffu ar yr ail osodiad o 'Y Fun Fud', sy'n ymddangos bumed yn y casgliad o chwech, a'i berthynas â dechrau'r 'cylch', y gân gyntaf honno sy'n rhannu'r un geiriau. Wrth i ail osodiad 'Y Fun Fud' ddirwyn i ben, cân y llais linell olaf yr englyn olaf gan ddatgan 'Tydi, dy hun yw'r fun fud'. Mae'r gerddoriaeth yn ymdawelu (gan ddilyn un o'r marciau dynameg prin ar sgôr yr ail osodiad), a cheir yma adlais o alaw agoriadol y gosodiad cyntaf.¹⁴⁰ Er nad yw'r alaw yn union debyg, mae'r cyfyngau, yn arbennig y pwyslais ar y cyfyng tôn cyfan (*whole tone*), yn dwyn i gof yr alaw wreiddiol honno. Ceir

felly, tua diwedd y cylch o ganeuon, gyfeiriad cerddorol at ei gychwyn, gan awgrymu cyfanwaith cerddorol, a pherthynas ymwybodol rhwng y ddau osodiad o'r un gerdd. Gellid dadlau mai clo i'r cylch 'caeth' a geir yma, gan nad yw'r gerdd sy'n dilyn yr ail osodiad o 'Y Fun Fud' yn *Chwech o Englynion ar Gân* yn gyfres o englynion: telyneg yw 'Dirgelwch'. Wrth gwestiynu pam y cynhwyswyd y gerdd 'estron ddigynghanedd' yn y casgliad, awgryma ap Gwynn fod neges y gerdd nid yn unig yn clymu'n uniongyrchol â hanfod gweithiau eraill *Chwech o Englynion ar Gân*, ond hefyd â gwaith ehangach Gwynn Jones:

Cof, atgof, hiraeth am brydferthwch na ellir byth mo'i gyrraedd neu na fu erioed, neu wedi'i adnabod a gollwyd, y mae'r rhain i gyd yn 'Tir na n-Óg', 'Y Fun Fud', 'Yno', ac ar wedd wahanol yn 'Dirgelwch'.¹⁴¹

Ni ellir gwybod i sicrwydd pam y cynhwyswyd 'Dirgelwch' ddigynghanedd yn *Chwech o Englynion ar Gân* (ni wyddys i sicrwydd pwy oedd yn gyfrifol am ddewis y geiriau, er mai'r awgrym yn ysgrif ap Gwynn yw mai de Lloyd ei hun ydoedd),¹⁴² ond o droi at y gerdd, diddorol yw sylwi arni yng nghyswllt *Caniadau*, y gyfrol y'i cyhoeddwyd ynddi. Ailgyhoeddiad, i bob pwrpas, yw *Caniadau* gan Hughes a'i Fab o *Detholiad o Ganiadau*, a gyhoeddwyd gan Wasg Gregynog yn 1926. Un prif wahaniaeth rhwng y ddau gyhoeddiad, fodd bynnag, yw 'Dirgelwch': ymddengys y gerdd yng nghyhoeddiad 1934 yn unig. Ni cheir unrhyw nodyn yn *Caniadau* i dynnu sylw at y ffaith bod y gerdd wedi'i gosod i gerddoriaeth, heb sôn am y ffaith mai fel geiriau cân yn unig y'i cyhoeddwyd eisoes. Erys ei chefnidir cerddorol yn gudd i'r gynulleidfa lenyddol, felly.

'Broséliâwnd'

Nid 'Dirgelwch' yw'r unig gerdd yn *Caniadau* ac iddi gefndir cerddorol cudd. Wedi'i gadw yng nghasgliad de Lloyd ym Mhrifysgol Aberystwyth, yn llaw Gwynn Jones, ceir amlinelliad o opera – hynny yw, disgrifiadau o olygfeydd, ond nid libreto – am Myrddin a choedwig hudol Broséliâwnd. Ni ellid dod o hyd i unrhyw gerddoriaeth sy'n

gysylltiedig â'r amlinelliad hwn. Mae'r 'Sketch of an Opera', fel y'i gelwir gan Gwynn Jones, yn dechrau â chwedl Dinas Emrys a hanes Gwrtheyrn yn chwilio am fachgen heb dad ac yn canfod y Myrddin ifanc. Wedyn, ymddengys cymeriad o'r enw Gwian sy'n hudo Myrddin â'i phrydferthwch, a diwedda'r gwaith â Myrddin yn chwilio am y goedwig hudol y mae Gwian yn frenhines arni, cyn diflannu am byth i'w chanol. Mae golygfa glo'r 'Sketch' yn cyfateb yn fras i gynnwys yr awdl 'Broséliâwnd' a ymddengys yn y gyfrol *Caniadau*.¹⁴³ Cyfansoddwyd yr awdl, yn ôl rhestr gynnwys y gyfrol honno, yn 1922, ond tipyn anoddach yw pennu dyddiad cyfansoddi pendant ar gyfer 'Sketch of an Opera'. Mae Arthur ap Gwynn yn dadlau mai tua 1919 yw'r dyddiad mwyaf tebygol, oherwydd cyfeiriad mewn casgliad o nodiadau yn llawysgrifen Gwynn Jones sydd wedi'u cadw ymhlith papurau de Lloyd yn yr un archif.¹⁴⁴ Cynhwysa'r nodiadau hyn gyfieithiad o'r Wyddeleg o ddarn ynghylch cerddoriaeth y Tylwyth Teg, rhai tudalennau yn dwyn y teitl 'Celtic Music - Notes', yn ogystal â chasgliad o gyfeiriadau at gerddoriaeth yng ngwaith y Cywyddwyr.¹⁴⁵ Mae'r nodiadau hyn yn eu hunain yn ddiddorol, a'r olaf yn ddechreuad ar astudiaeth gerddo-lenyddol gan Gwynn Jones, hyd yn oed.

Ceir cyfeiriad yn nodiadau 'Celtic Music' at stori a glywodd Gwynn Jones gan Robert Roberts, 'an old travelling book-seller ... at Gee's office, Denbigh, about 1899'.¹⁴⁶ Yn y cyflwyniad byr i'r hanes am glywed canu yn yr awyr, noda Gwynn Jones y bu farw Robert Roberts 'about 20 years ago, + was an old man when I knew him'.¹⁴⁷ Defnyddia ap Gwynn y cyfeiriad '20 years ago' i ddadlau dros ddyddio'r llawysgrif - 20 mlynedd wedi 1899, pan gafodd Gwynn Jones y stori gan Roberts. Nodir yn *Welsh Folklore and Folk-Custom* (1930), fodd bynnag, y bu farw Roberts 'about 1909', a gallai hyn beri dyddio'r nodiadau hyd at ddeng mlynedd yn ddiweddarach, tua 1929.¹⁴⁸ Nid oes yma sicrwydd o ran dyddio yma. Ni ellir ychwaith gymryd yn ganiataol bod 'Sketch of an Opera' a'r nodiadau 'Celtic Music' wedi eu creu yr un pryd, er bod y papur y'u lluniwyd arno yn awgrymu hynny. Papur drafft arferol Gwynn Jones yw hwnnw: cefn 'taflenni er mwyn hyrwyddo ymchwiliad i dafodieithoedd Cymru'.¹⁴⁹ Mae cannoedd o bapurau ymysg ei gasgliad yntau yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru yn defnyddio dalen gefn y

taflenni hyn sy'n rhestru geiriau tafodieithol amrywiol. Un peth sy'n awgrymu bod yr holl nodiadau yng nghasgliad de Lloyd yn dod o'r un cyfnod yw'r ffaith eu bod oll wedi'u hysgrifennu ar gefn taflenni sy'n rhestru geiriau sy'n dechrau â 'Bo-'. Ni ellir mewn gwirionedd bwysu ar ddim o'r dystiolaeth uchod i ddyddio'r nodiadau'n derfynol, ond wrth gymharu cynnwys 'Sketch of an Opera' â'r awdl gyhoeddedig 'Broséliâwnd', daw'n amlwg bod perthynas agos rhwng y ddau destun, pa un bynnag yw'r rhagflaenydd.

Un olygfa sydd i awdl 'Broséliâwnd', o ddyfodiad Myrddin at y goedwig hud, a'i benderfyniad i ddiflannu iddi am byth. Cyfres o olygfeydd a geir mewn awdlau eraill yn *Caniadau* hefyd: 'Ymadawiad Arthur' a 'Tir na n-Og', fel y trafodwyd uchod, ond yn eu plith hefyd gallwn ystyried y 'mawrion' eraill, megis 'Madog', 'Anatiomarus' a 'Gwlad y Bryniau'. Gwireddwyd y weledigaeth ddramatig hon drwy gyfrwng 'Tir na n-Og', wrth gwrs, sy'n awdl ar ffurf megis sgrïpt, ond fe'i gwelir eto ar waith yn 'Sketch of an Opera'. Tua dechrau'r awdl 'Broséliâwnd', dywedir, 'Adnabu'r Dewin ... Fröydd hud ei hiraethus freuddwydion'.¹⁵⁰ Mewn un olygfa yn yr opera, yn llys Arthur, nodir bod Myrddin yn adrodd stori am 'The Land of Dreams ... as he proceeds, he is caught by the magic of his own description'.¹⁵¹ Hyn sy'n arwain Myrddin, yn yr olygfa nesaf, i fynd i chwilio am 'Broséliâwnd'. Yn yr un modd ag y mae Myrddin yr awdl wedi bod yn breuddwydio'n hiraethus am y lle hudol hwn, gwelwn Myrddin yr opera yn mynd drwy'r broses hiraethus honno hefyd.

Mae nodiadau Gwynn Jones ar olygfa glo'r opera yn disgrifio sut y dylai'r llwyfan edrych: 'The Forest of Broséliâwnd. A Lake, with rocks aroud, in the heart of the forest.'¹⁵² Mae'r cyfarwyddiadau hyn yn dwyn i gof y disgrifiad a geir yn yr awdl: 'Tawel lynnoedd yng nghanol tew lwyni', 'hen goedwig / A dyfai'n dro, a'i dyfnderau eang / Yn llonydd ddal ei llynnau o ddulas'.¹⁵³ Nid yr olygfa yn unig sy'n debyg, fodd bynnag, ond y teimlad sy'n y ddau le: yn yr awdl, 'O'i mud rigolau tremiai dirgelwch / Esmwyth, hudolus, a maith dawelwch', ac mae'r 'Sketch', wrth nodi'r math o gerddoriaeth y dylid ei chlywed ar ddechrau'r olygfa, yn pwysleisio 'Soft, weird music in the distance ... ending in a serene, even, unbroken tranquility.'¹⁵⁴

Yn yr opera a'r awdl fel ei gilydd, mae gan Myrddin ymson bwysig. Dyma a nodir yn y 'Sketch': 'He sings a song mocking his own life + illusions, + the magic effect, even upon himself, of his own fancy. Says that the Lake is only a stagnant pool in eternal quiet, a fit end for human folly.'¹⁵⁵ Yr un strwythur a geir i'w ymson yn yr awdl hefyd, sy'n agor â'r datganiad o ddadrithiad ynghylch ei hud ei hun: 'Ni ellir â swyn ond twyllo'r synnwyr'.¹⁵⁶ Dywed Myrddin, 'Aeth heddw y ffydd, hithau a ddiffoddwyd', gan awgrymu 'illusions' yr opera.¹⁵⁷ Yn yr un modd, edrydd y Myrddin yn yr awdl, 'Pam y bai gas y dulas dawelwch / Onid i'r swfn sydd yn hudo'r synnwyr?'¹⁵⁸ Ceir cyfeiriad eglur yn ddiweddarach yn yr awdl at 'human folly': 'Gwell ydoedd yr hud na gwyllt ddireidi / Hwyl anniddig y gloywon neuaddau, / Lle nad oedd galon nad oedd aflonydd, / Na berw difyrrwch heb wrid oferedd'.¹⁵⁹

Yn dilyn cân Myrddin yn yr opera, mae Gwian yn ymddangos o'r llyn, gan ganu 'a song of Romance + Youth + Beauty'.¹⁶⁰ Er na cheir unrhyw gymeriad heblaw Myrddin yn awdl 'Broséliâwnd', ceir awgrym o'r agwedd gyferbyniol hon i ddadrith y dewin: 'Broséliâwnd, lle bu risial lendid / A bryd yr awen ddibryder, ieuanc!'¹⁶¹ Mae adlais yma o'r disgrifiadau o wlad Tír na n-Óg yn yr awdl sy'n dwyn yr un teitl: gwlad lle mae pawb yn 'ddiddiwedd ieuanc', a Nia Ben Aur ei hun yn gynrychiolaeth o'r wlad hud honno.¹⁶² Cymharwn hefyd y disgrifiad o Gwian yn yr opera – 'a woman dressed in white, with golden tresses'¹⁶³ – a'r 'mireiniaf tair morwynion' sy'n cludo Arthur i 'Sanctaidd Ynys Ienctyd' Afallon: '[b]ali gwyn / A ymdonnai amdany, / A lliw teg eu hirwallt aur / Drwyddo fel cawod ruddaur'.¹⁶⁴ Mae'r morwynion dienw hyn, Nia a Gwian, yn cynrychioli'r un syniad, sef ieuencid a harddwch oesol, ac fe'u portreadir mewn modd pur debyg yn y tri gwaith.

Mae Gwian, fel y gwnaeth Nia yn achos Osian, yn gwahodd Myrddin i deithio dros y dŵr i ddianc rhag blinderon byd a 'human folly'.¹⁶⁵ Sonia Myrddin yn yr awdl am fynd i'r 'dulas dawelwch', ac mae'r ddelweddaeth o ddianc rhag y byd dros ddyfroedd dyfnion yn ddelwedd gyffredin yn awdlau Gwynn Jones.¹⁶⁶ Fe'i gwelir nid yn unig yn awdl 'Tír na n-Og', ond hefyd yng nghlo 'Ymadawiad Arthur', lle mae'r brenin yn mynd ar gwch i Ynys Afallon, ac yn gadael cysgod angau ar ôl wrth groesi'r dŵr. Ni ellir ychwaith sôn am longau yn

awdlau Gwynn Jones heb grybwyll Madog, er y llyncwyd ei long Gwennan Gorn gan y tonnau wrth iddo geisio cefnu ar ryfelgarwch ei frodyr.

Methiant y prif gymeriad i ddianc rhag rhyfel ei frodyr sydd yn 'Madog', methiant terfynol wrth i'r llong suddo. Methiant hefyd yw taith Osian i Tír na nÓg yn y pen draw, wrth iddo fethu canfod hapusrwydd yn yr 'hafan wen'.¹⁶⁷ Amwysedd, fodd bynnag, a geir yn 'Broséliáwnd', wrth i'r bardd gyfosod mudandod 'anobaith' Myrddin á'r 'awen ddibryder ieuanc' yn yr adran glo.¹⁶⁸ Amwysedd yw prif nodwedd cân olaf Myrddin yn yr opera hefyd, lle mae'r dewin yn mynd ar y cwch, dros y llyn ac i ddyfnderoedd y goedwig: 'He ... sings a stanza which may be interpreted in two ways – that this is the end, or only the beginning.'¹⁶⁹ Wrth graffu ar olygfa glo amlinelliad yr opera a'r awdl 'Broséliáwnd' ill dau, daw'n amlwg bod perthynas agos rhwng y ddau destun o ran digwyddiadau a delweddaeth. Mae'r ddau waith o'r un anian, ac er nad oes modd dweud yn bendant pa un a ddaeth gyntaf, gellir, yn ddiau, gynnig y ceir yma ddau waith sy'n perthyn yn agos i'w gilydd, ac wrth ddarllen un fe gyfoethogir ein dealltwriaeth o'r llall. Cawn wedd gerddorol newydd ar un o 'fawrion' Gwynn Jones.

'Eryri Wen' a 'Breuddwyd Dafydd Rhys'

Mae cefndir cerddorol cudd i ddwy gerdd arall sy'n ymddangos yn *Detholiad o Ganiadau a Caniadau*, sef 'Eryri Wen' a 'Breuddwyd Dafydd Rhys'. Cyhoeddwyd y ddwy delyneg am y tro cyntaf yn 1924 fel geiriau caneuon yn *Welsh Festival Music*, llyfr caneuon a gynhyrchwyd ar gyfer cyngerdd Cymraeg yn ystod Arddangosfa'r Ymerodraeth Brydeinig yn 1924, a thrafodir cyd-destun a chynnwys y gyfrol ddiddorol hon yn y bennod nesaf.¹⁷⁰ Ni cheir unrhyw awgrym yn *Detholiad o Ganiadau na Caniadau* bod y telynegion hyn wedi'u cyfansoddi'n wreiddiol i gerddoriaeth: nid yw rhagair yr un o'r ddwy gyfrol yn trafod eu cefndir, ac ni chyfeirir ychwaith at gerddoriaeth wrth ymyl y farddoniaeth ei hun yng nghyrrff y cyfrolau.

Geiriau newydd gan Gwynn Jones ar gyfer cainc draddodiadol yw 'Eryri Wen', y cyntaf o'r ddau ddarn. Cyfansoddodd Ceiriog eiriau Cymraeg ar y gainc hon – darn sydd, fel mae'n digwydd, yn

ymddangos yn y detholiad o'i waith a olygydd gan Gwynn Jones¹⁷¹ – ond mae'n amlwg bod H. Walford Davies, golygydd *Welsh Festival Music*, wedi penderfynu y dylid cynnwys geiriau Cymraeg mwy cyfoes yn yr achos hwn, a'r rheiny gan Gwynn Jones. Er bod *Welsh Festival Music* yn cynnwys nifer o gyfieithiadau Saesneg gan Gwynn Jones, geiriau Saesneg Felicia Hemans ar y gainc 'Eryri Wen' (a gyhoeddwyd yn wreiddiol yn y gyfrol *A Selection of Welsh Melodies* yn 1822) sy'n cyd-fynd â'r gainc yng nghyfrol Walford Davies.¹⁷² Wrth ganu i 'Eryri Wen', sonia'r bardd am harddwch a hyfrydwch y mynyddoedd, 'dan yr heulwen lân / Yng nghân yr awel wynt'. Mae'n cyfarch y dirwedd, gan ddisgrifio'r 'goleuni ar dy ben', a chan ddymuno 'huno yn dy dirion des / Am byth, Eryri wen'.¹⁷³ Er y ceir, yn yr ail bennill, gyfeiriadau at oerfel nosweithiau hir, a'r mynydd 'Dan gannaid eira oer', daw'n amlwg nad peth i'w gasáu yw hyn, wrth i'r bardd ddatgan eto, 'Mynnwn huno yn dy oerni glân / Am byth, Eryri wen'.¹⁷⁴ Noddfa yw'r mynyddoedd, rhywle y mae byd natur ar ei orau, lle y canfyddir hefyd wreiddiau hanes y genedl: 'Hen gaer fy nhadau gynt'.¹⁷⁵

Nodir dyddiad cyfansoddi 'Eryri Wen' a 'Breuddwyd Dafydd Rhys' fel ei gilydd yn rhestr gynnwys *Caniadau* fel 1924, sef dyddiad cyhoeddi *Welsh Festival Music*. Rhaid gofyn yma, felly, ai gweithiau wedi'u comisiynu gan Walford Davies ar gyfer y gyfrol o ganeuon oedd 'Eryri Wen' a 'Breuddwyd Dafydd Rhys'? Ni chyhoeddwyd yr un o'r ddau waith cyn eu cynnwys yn *Welsh Festival Music*, ac mae'r ffaith bod y darnau ill dau yn gyfansoddiadau sy'n cynnig geiriau cwbl newydd ar geinciau traddodiadol hefyd yn awgrymu mai Walford Davies a ofynnodd amdanynt. Er hyn, ni cheir unrhyw dystiolaeth o gais o'r fath yng ngohebiaeth Walford Davies yng nghasgliad Gwynn Jones yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru, nac ychwaith yng ngohebiaeth E. J. Grutchfield, ysgrifennydd i Walford Davies, at y bardd.¹⁷⁶ Ceir, fodd bynnag, ar gopi o *Detholiad o Ganiadau* a gyflwynodd Gwynn Jones i Thomas Jones, nodyn gan y bardd ar 'Breuddwyd Dafydd Rhys' yn dweud mai 'cais i ddehongli teitl hen gainc, heb eiriau i'w chanlyn, a gefais gan Dr Lloyd Williams, Aberystwyth' yw'r gerdd honno.¹⁷⁷ Yn ei ddiolchiadau ar dudalennau blaen *Welsh Festival Music*, mae Walford Davies yn cyfeirio nid yn unig at Gwynn Jones, ond hefyd at J. Lloyd Williams, golygydd *Cylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru*

ar y pryd, am 'musical research and assistance', 'to whom [Walford Davies] is indebted for bringing to light the old melodies *Corddian* and *Breuddwyd Dafydd Rhys*'.¹⁷⁸ Gan ystyried y cyfeiriad hwn at 'Breuddwyd Dafydd Rhys', felly – yn ogystal â'r ffaith na chynhwyswyd geiriau Ceiriog i 'Eryri Wen' yn *Welsh Festival Music* – mae'n ddigon posibl bod 'Eryri Wen' Gwynn Jones hefyd yn waith a gomisiynwyd ar gyfer y gyfrol.

Edrydd eiriau 'Breuddwyd Dafydd Rhys' hanes hen delynor sydd wedi teithio yn hir 'Drwy eira mawr a gwynt'. Gorwedda, 'A'i flinder ef yn fawr', ac mae'r 'felys gân' a glyw yn ei dynnu 'I ddawnsio gyda'r eira yn y gwagle oer gwyn'.¹⁷⁹ Er mai hanes marwolaeth y telynor a adroddir yn y darn hwn, ceir ymdeimlad o lawenydd a dathlu wrth i'r 'canu ... ei dynnu, / Ei swyno a'i synnu / I fyny, i fyny / Mewn hoen o boen y byd'.¹⁸⁰ Perthnasol yw tynnu sylw at y thema hon yng nghyswllt gweddill cynnwys *Caniadau*. Yn achos nifer o'r cerddi eraill yn y gyfrol, onid mynegiant o ymgeisio rhyddhad 'o boen y byd' a geir ynddynt?¹⁸¹ Mynd i Afallon i wella y mae Arthur, tra y gadewir Bedwyr i wynebu'r 'drin'; cilia Myrddin rhag 'gwrid oferedd' 'Hwyl anniddig y gloywon neuaddau'; a disgrifir Rhos y Pererinion fel 'noddfa dlos' rhag y 'byd a'i bwys, / Gofidiau dwys a blinion'.¹⁸² Cyfeiriodd W. Beynon Davies at thema'r 'Hyfryd Wlad' fel un 'gyfoethocaf ei holl ganu'.¹⁸³ Yn wir, onid dihangfa ddelfrydol a ddisgrifir yn 'Eryri Wen' a 'Breuddwyd Dafydd Rhys' hefyd? Gwelir felly sut mae'r ddwy delyneg o *Welsh Festival Music* sydd hefyd yn ymddangos yn *Caniadau* – er mai anaml y cânt eu hystyried yn feirniadol – yn ategu naws a neges nifer o gerddi gweddill y gyfrol, yn unol â gweledigaeth farddonol ehangach Gwynn Jones. Yn y bennod nesaf, craffwn yn fanylach ar gyfrol *Welsh Festival Music* a'r cyfieithiadau a wnaed gan Gwynn Jones ar ei chyfer. Trown hefyd at rai o'i gyfieithiadau eraill sy'n gysylltiedig â cherddoriaeth, gan ddangos nad corff o waith digyswllt sydd yma, ond bod modd gweld perthynas rhwng y cyfieithiadau o eiriau caneuon a'i waith ehangach.

3

‘Simply specimens’: cyfieithiadau T. Gwynn Jones o eiriau caneuon 1922–1938¹

Yn y bennod gyntaf, cyflwynwyd rhychwant cynnyrch T. Gwynn Jones sy'n gysylltiedig â cherddoriaeth. Gwelwyd mai'r cyfraniad mwyaf ganddo o ran nifer yn y cyswllt hwn yw ei gyfieithiadau o eiriau caneuon: cyhoeddwyd bron i 250 o gyfieithiadau i'r Gymraeg a'r Saesneg o amryw ieithoedd Ewropeaidd y gellir eu priodoli i Gwynn Jones.² Cafodd Gwynn Jones yrfa gynhyrchiol fel cyfieithydd llenyddol, a hynny yn arbennig fel cyfieithydd dramâu – gyrfa a amlinellir yn ysgrif H. Idris Bell, 'T. Gwynn Jones fel Cyfieithydd'.³ Ond, nid yw Bell yn ymdrin o gwbl yn ei erthygl â'r cannoedd o eiriau caneuon a gyfieithodd Gwynn Jones yn ystod ei yrfa. Digon tebyg yw ymdriniaeth W. Beynon Davies â chyfieithiadau Gwynn Jones yng nghyfres *Writers of Wales*. Er iddo nodi 'no account of the work of Gwynn Jones would be complete without mention of the enormous amount of work that he translated into Welsh from other languages', mae ei amlinelliad o'r corff hwnnw o waith yn hepgor y cyfieithiadau sy'n gysylltiedig â cherddoriaeth.⁴ Yn yr un modd, cyffredinol yw'r cyfeiriadau at y cyfieithiadau o eiriau caneuon yn y *Cofiant* gan David Jenkins a chofiant Alan Llwyd, *Byd Gwynn*, er i'r ddau gydnabod maint cyfraniad Gwynn Jones yn y maes.⁵ Mae'n amlwg felly fod bwlch yn y llenyddiaeth feirniadol ynghylch gwaith Gwynn Jones, bwlch y gobeithir y bydd y gyfrol hon yn dechrau ei llenwi. Byddir yn tynnu

---

ar gysyniadau beirniadol o faes astudiaethau cyfieithu drwy gydol y penodau nesaf. Fel y nodwyd eisoes, mae'r maes cerddo-lenyddol yn aml yn defnyddio cyfuniad o ddyllanwadau beirniadol, gan ddwyn i'r golwg hefyd weithiau a fu'n anghofiedig neu'n anhysbys: dyma'n union a wneir yma. Yn wir, mae rhychwant y gwaith sydd i'w drafod mor eang fel mai hon fydd y gyntaf o ddwy bennod a fydd yn ymwneud â gwaith cyfieithu 'cerddorol' Gwynn Jones.

Bydd yr ail bennod o'r ddwy yn craffu ar detholiad o'r 150 a mwy o gyfieithiadau a baratôdd Gwynn Jones ar gyfer Cwmni Cyhoeddi Gwynn, Llangollen rhwng 1937 a 1945, gan ddangos sut y mae modd cysylltu'r gwaith aruthrol a wnaeth ar gyfer Cwmni Gwynn â'i waith ehangach yn gysyniadol a thematig, gan dynnu hefyd ar gysyniadau *deep-structure* Lawrence Kramer wrth ymdrin â'r deialogau cudd rhwng gwahanol weithiau celfyddydol. Drwy graffu ar destunau sydd o natur cerddo-lenyddol felly, cynigir ehangu cwmpas canon sefydledig T. Gwynn Jones. Bydd y bennod bresennol yn ymdrin â detholiad o'r hyn sy'n weddill, sy'n cwmpasu 91 o weithiau unigol. Er na fydd, wrth reswm, fodd trafod pob un o'r testunau hyn, ceisiwyd dethol testunau o ystod o gyfnodau ac arddulliau er mwyn adlewyrchu amlochredd y corff hwn o waith wrth ei gyflwyno i gynulleidfa newydd, yn ogystal â dwyn ynghyd rai o'r prif agweddau sy'n berthnasol i waith y bardd yn gyffredinol, gan ddangos sut y gall astudio'r cyfieithiadau cerddo-lenyddol hyn – a'r deialogau rhyngddynt a'u cyd-destun ehangach – gyfoethogi ein dealltwriaeth a'n gwerthfawrogiad o waith helaeth Gwynn Jones.

Cylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru

Dechreuwn drwy fwrw golwg ar rai o'r cyfieithiadau cynharaf o eiriau caneuon gan Gwynn Jones: cyfieithiadau yn eiriau caneuon traddodiadol a gyhoeddwyd yn *Cylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru* yn y 1920au cynnar. Roedd y gwaith hwn o ganlyniad i'w gyswllt â'r botanegydd a'r cerddor J. Lloyd Williams (1850–1945), un o ffigyrau 'pwysicaf yn hanes' Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru, yn ôl D. Roy Saer.⁶ Gwnaeth lawer o ymchwil a gwaith casglu, ynghyd â threfnu alawon a golygu cylchgrawn y gymdeithas o 1908 hyd 1945.

Disgrifir Williams gan Phyllis Kinney fel 'A towering figure who ... bridged the nineteenth and twentieth centuries', ond digon hawdd fyddai cymhwyso'r cyfryw ddisgrifiad at Gwynn Jones yntau: yn wir, cyfeiria Peredur Lynch at y bardd fel '[p]ont eithriadol o bwysig' rhwng y ddwy ganrif.⁷ Dyma ddau ffigwr, felly, a chanddynt rolau allweddol yn y byd diwylliannol Cymreig ar droad y ganrif: y naill ym maes cerddoriaeth, a'r llall ym maes llenyddiaeth. Cafodd Williams Gadair Fotaneg yng Ngholeg y Brifysgol, Aberystwyth yn 1915, gan ymwneud lawer â'r adran gerddoriaeth yn sgil marwolaeth yr Athro Cerdd David Jenkins yn yr un flwyddyn.⁸ Penodwyd Gwynn Jones fel darlithydd yn yr Adran Gymraeg yn 1913, cyn derbyn Cadair yn 1919, a diau bod y ddau wedi dod i adnabod ei gilydd wrth eu gwaith yn y coleg. Yn ôl cofiant David Jenkins i Gwynn Jones, Williams oedd yn gyfrifol am danio diddordeb y bardd o ddifrif mewn cerddoriaeth draddodiadol.⁹ Er yr honiad hwn, mae'n amlwg bod y diwylliant gwerin, yn gerddorol a llenyddol, wedi bod yn ddylanwad ar Gwynn Jones er yn gynnar yn ei fywyd, fel y crybwyllwyd eisoes. Cyflwynodd Gwynn Jones *Welsh Folklore and Folk-Custom* 'Er cof am fy Nhad, a wyddai ac a ddeallai', a nodwyd eisoes yr hanesion ac atgofion am ganu traddodiadol yn ei gyfrol hunangofiannol *Brithgofion* (1944).¹⁰ Roedd y diwylliant traddodiadol, felly, yn bresenoldeb grymus yn ystod blynyddoedd ffurfiannol Gwynn Jones.

Mae'r cyfieithiadau a baratowyd gan Gwynn Jones ar gyfer y cylchgrawn rhwng 1922 a 1925 yn rhagflaenu ei gyfraniad mwyaf i faes astudiaethau gwerin, sef y gyfrol gynhwysfawr *Welsh Folklore and Folk-Custom* (1930). Er y ceir nifer o gyfeiriadau at gerddoriaeth yn y gyfrol honno, megis hanesion ynghylch y ffenomen 'Canu yn yr Awyr' a cherddoriaeth y Tylwyth Teg, ni cheir ynddi drafodaeth ar gerddoriaeth na chanu traddodiadol.¹¹ Mae Gwynn Jones yn rhoi mwy o sylw i gerddoriaeth yn *The Culture and Tradition of Wales* (1927), lle y dywed fod ganddo 'weakness for melody'.¹² Cynigir yn yr ysgrif estynedig amlinelliad o ddatblygiad cerddoriaeth yng Nghymru o gyfnod Gerallt Gymro hyd at yr ugeinfed ganrif, gyda chyfeiriadau at ganu penillion a charolau. Caiff diddordeb Gwynn Jones mewn cerddoriaeth draddodiadol ei amlygu hefyd yn ei gyfraniadau i nifer o gasgliadau o ganeuon a gyhoeddwyd gan Gwmni Cyhoeddi Gwynn – cyfraniadau

sy'n cynnwys addasiadau, cyfieithiadau a darnau gwreiddiol ar geinciau traddodiadol. Rhoddir sylw i'r rhain yn y bennod nesaf, wrth droi at gydwethio Gwynn Jones a W. S. Gwynn Williams.

Ymddengys wyth cyfieithiad gan Gwynn Jones yn ail gyfrol *Cylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru*: saith yn y trydydd rhifyn, a gyhoeddwyd yn 1922, ac un yn y pedwerydd rhifyn, o 1925. Er na nodir enw'r cyfieithydd wrth nifer o'r rhain, gwelir yn *Llyfryddiaeth Thomas Gwynn Jones* mai Gwynn Jones sy'n gyfrifol amdanynt.¹³ Ymddengys 'I'll name you the day' – o eiriau yr alaw 'Bid Hir Oes i Fair (No. 3)' – ar ddiwedd ysgrif Gwynn Jones 'Welsh Song Writing', a gyhoeddwyd yn y trydydd rhifyn hwnnw o'r cylchgrawn.¹⁴ Dyma, yn sicr, un o'r prif ysgrifau a gyhoeddwyd gan Gwynn Jones sy'n ymdrin â cherddoriaeth, ac mae'n trafod natur farddonol caneuon traddodiadol Cymreig, gan ddadlau mai hanfodol gerddorol hefyd ydyw barddoniaeth Gymraeg:

a full appreciation of the musical effect of the songs is impossible without due attention to the metrical structure. Internal rhyme and consonance occur in stressed syllables, and even in the most irregular stanza-formations, linking rhyme and stressed-syllable consonance indicate invariably, it would appear, the character of the music. In fact, the basic quality in Welsh Verse ... is almost always musical.¹⁵

Ceir nodyn gan Gwynn Jones ar ei gyfieithiad ar ddiwedd yr ysgrif: 'the attempt does not profess to be a translation, and is meant only to illustrate the metre'.¹⁶ Diddorol nodi, er gwaethaf honiad Gwynn Jones, fod J. Lloyd Williams, golygydd y cylchgrawn, wedi cyfeirio ato fel 'an ingenious translation' mewn man arall yn yr un rhifyn.¹⁷

Mae theori *skopos* yn un bwysig ym maes astudiaethau cyfieithu, ac yn perthyn i'r to o ddamcaniaethau swyddogaethol yn y maes. Mae'r beirniaid swyddogaethol yn dadlau nad oes rhaid i'r cyfieithiad, neu'r testun targed, gwblhau'r un swyddogaeth â'r gwreiddiol, neu'r testun craidd. Mae *skopos*, term Groegaidd sy'n golygu 'amcan' neu 'nod', yn derm a gyflwynwyd i'r maes gan Vermeer yn y 1970au, gan ddadlau bod cyfieithu yn weithred sy'n ceisio cyrraedd nod benodol.¹⁸ I Vermeer, mae'r nod, neu'r *skopos* hwnnw, yn brif ddyylanwad ar y

strategaethau a ddefnyddia'r cyfieithydd wrth gyfieithu. Fel y dywed Celia Martín de León, 'skopos has priority in the hierarchy of factors guiding translators' decision-making'.¹⁹ Ar ddiwedd ei erthygl 'Welsh Song Writing', mae Gwynn Jones yn honni mai ei *skopos* ef yn achos ei gyfieithiadau i *Gylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru* yw darparu enghreifftiau academaidd o fydr ac effaith glywedol y geiriau gwreiddiol.²⁰

Craffwn, felly, ar ambell enghraifft. Mae ymddangosiad rhai o'r cyfieithiadau hyn yn dangos yn amlwg bwyslais y cyfieithydd. Wrth gyflwyno ei gyfieithiad i'r Saesneg ar ddiwedd ei erthygl 'Welsh Song Writing', meddai Gwynn Jones, 'The consonantal correspondences are indicated by means of capitals, and the rhyme syllables, both final and internal, are in italics.'²¹ Dyma ymgais, felly, i ail-greu yn destunol beth o effaith glywedol y patrwm odli a'r gynghanedd a geir yn y ffynhonnell. Er enghraifft:

I'll name you the *day*,
Away we shall *scramble*
Through BRacken and BRamble,
The *Gamble* is *Gay*,
AWay like the *Wind!*²²

Ond, er mai'r nodweddion mydryddol-ieithyddol a bwysleisir gan Gwynn Jones yma, mae hefyd wedi sicrhau ffyddlondeb i gynnwys y ffynhonnell hefyd. Pe bai ei gyfieithiad yn bur fydryddol, gellid bod wedi ei gyfansoddi â geiriau gwneud neu seiniau diystyr. Er gwaethaf ei ddatganiad, mae wedi gwneud ymgais ar gyfieithu'r cynnwys hefyd, ac mae'r testun targed yn ail-greu'n llwyddiannus ddrama naratif helpaol y gwreiddiol. Disgrifir y cŵn hela yn y trydydd pennill – 'Er hynny 'mhob rhych / Bydd mynych gwn [*sic*] meinion / Cyn amled a'r [*sic*] gwreichion / I'w ymlid i'r gwrych' – a llwyddir i ddal yr un ymdeimlad o symudiadau bywiog yn y cyfieithiad: 'There yet shall be found / A hound just behind them / To follow and find them, / Or wind them around'.²³ Er gwaethaf ymdrechion y cŵn, 'y goedhwch a gur' yn y llinell olaf, a throsir y llinell hon yn effeithiol yn, 'The baited shall beat'.²⁴ Mae llinellau clo'r ddwy fersiwn yn gwyrdroi ein

disgwyliadau fel cynulleidfa o ganlyniad yr helpa, ac amlygir yr ergyd yn y ddwy iaith drwy gyfrwng y cytseiniad – a’r sillafau – cyfatebol. Er mai trosiad academiaidd yw’r darn hwn, yn ôl y cyfieithydd, ceir yn ‘I’ll name you the day’ fwy o werth celfyddydol, efallai, nag a addefir gan Gwynn Jones.

Mae’n werth troi yma at lythyr a anfonodd Gwynn Jones at W. S. Gwynn Williams yn 1925, mewn ymateb i gais am gyfieithiad o ganu penillion:

My versions, published in the Folk-Song Society Journal, are simply specimens, written for the purpose of explaining the structure of Welsh metres to English scholars. I would never dream of attempting to write serious verse in English in such forms.²⁵

Tybed a ellir awgrymu bod Gwynn Jones yn pegynnu’n ormodol yn ei ddiffiniadau yma: yr unig ddau beth a gynnigir ganddo fel posibiladau yw naill ai ‘specimens’ ysgolheigaidd, neu ‘serious verse in English’. Llwyddodd, er hyn, i gynhyrchu rhywbeth gwahanol yn achos ‘I’ll name you the day’ – trosiad cywrain sy’n llwyddo i ddal bwrlwm a chyffro’r gwreiddiol, ynghyd ag elfennau arddulliol cymhleth, yn effeithiol.

Ymddengys cyfieithiad gan Gwynn Jones o faled Gymraeg y mae’n ymdrin â hi yn ei ysgrif ‘Welsh Song Writing’ – ‘Deusyfiad [sic] y Gantores’ – yn yr un rhifyn o *Cylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru* yn 1922. Wrth drafod y faled, mae Gwynn Jones yn sôn am dechneg ‘cywasgu’ sillafau er mwyn gweddu i’r gerddoriaeth, sy’n amlwg yn y gwaith hwn:

The quatrains are composed of eight-syllable lines. The second line of Stanza 1 makes 10 syllables ...:

‘A minnau a’m dillad yn deneuon.’

It is perfectly clear that the line, as sung, contained only eight syllables ...

‘Minne_a’m dillad yn deneuon.’

The abandonment of the unnecessary 'A' at the beginning, and the adoption of the spoken form for 'minnau', which make possible the liaison e-a, reduce the line to eight syllables.²⁶

Mae Gwynn Jones, wrth gyfieithu, wedi cadw ar y cyfan at y mydr rheolaidd wyth sillaf, ond ceir enghraifft ganddo o'r un dechneg gywasgu â'r gwreiddiol: gallwn dybio, yng ngoleuni datganiad *skopos* Gwynn Jones, bod hyn eto at bwrpas arddangos y dechneg i ddarllenwyr di-Gymraeg. Ymddengys naw sillaf yn ail linell yr ail bennill, sef, 'In "Love's Sweet Passion" to caress me'.²⁷ Digon hawdd yw cael 'liaison', chwedl Gwynn Jones, rhwng gair olaf y llinell flaenorol, 'I shall wash me, ere I dress me', a'r 'In' hwnnw ar ddechrau'r llinell nesaf – 'me'n' – gan adael wyth sillaf i'r ail linell a 'Love' yn disgyn ar yr acen gref.²⁸

Mae'r faled hon hefyd yn arbennig o ddiddorol yng nghyswllt cerddoriaeth, gan eu bod yn enwi nifer o alawon poblogaidd. Mae'r geiriau'n portreadu cantores sydd am gael ei 'gwisgo' yn y ceinciau: 'Myfi a ymwisga bodwy'n gronyn / O'r mwyn Geinciau sydd ar y Delyn'.²⁹ Cyfeirir at alawon cyfarwydd megis 'Hun Gwenllian', 'Mwynen Gwynedd' a 'Grin Slifs' ('Greensleeves'), yn ogystal â theitlau sy'n peri mwy o benbleth megis 'Bonicat' ac 'Antesup'.³⁰ Yn ei gyfieithiad o'r faled, mae Gwynn Jones yn trosi enwau'r alawon, megis 'Musing Salmon' am 'Moesen Salmon', 'Silken Song' am 'Sidanen', a 'Sweet Summer's Day' am 'Llawen Hafar'.³¹ Gellid cynnig eto mai at bwrpas academiaidd, esboniadol y penderfynodd Gwynn Jones drosi'r enwau fel hyn, er mwyn rhoi gwybodaeth i'r darllenwyr di-Gymraeg a fyddai'n ymddiddori yn y ceinciau a'u teitlau.

O graffu ar y cyfieithiadau eraill gan Gwynn Jones a gyhoeddwyd yn *Cylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru*, gwelir eu bod yn amrywio o ran eu strategaeth gyfieithu: mae rhai yn blaenoriaethu cynnwys, ac eraill yn blaenoriaethu patrwm odli. Mae 'Pob Cymro pur mwyn', er enghraifft, yn arddangos cyffyrddiadau cynganeddol gydag odlau mewnlol a chyflythrennu, megis yn y llinell, 'Pan gefais le'n gymwys i orffwys mewn brwyn'.³² Yng nghyfieithiad Gwynn Jones 'You gallants so gay', mae'r llinell gyfatebol, 'Who slipped and who slept by the side of the way', yn atgynhyrchu'r nodweddiad hynny'n effeithiol, er na throsir y cynnwys yn uniongyrchol.³³ Mae 'Fy annwyl chwaer

fwys' yn adrodd hanes afiechyd a marwolaeth y ferch yn y gân, hithau a oedd 'mor wych' gynt, ond sydd bellach â'i hysbryd 'yngharchar gan alar a nÿch'.³⁴ Ailadroddir y ddelwedd hon o garchar, a hynny yn ail ran y gân: yn hytrach na chyfarch y chwaer, bellach, mae'r adroddwr yn galarnadu o'i cholli: 'Mae f'ysbryd mewn caethiwed / Oherwydd colli Haried'.³⁵ Wrth gyfieithu'r darn, mae Gwynn Jones wedi atgynhyrchu'r patrwm odli a'r cyffyrddiadau cynganeddol sy'n britho'r gwreiddiol drwyddi draw – 'all is dark and dreary, / She lies, the loveliest, in the grave'³⁶ – ond ni cheir trosiad mor ffyddlon o'r cynnwys. Nid oes cyfeiriad at y berthynas deuluol yn y fersiwn Saesneg ('My sweet little maid'). Nid ailadroddir y ddelwedd o gaethiwed ychwaith – delwedd sydd, yn y gwreiddiol, yn amlygu'n effeithiol y cysylltiad agos rhwng yr adroddwr a'u chwaer.

Yn achos y cyfieithiadau uchod, felly, gwelwn fod atgynhyrchu'r mydr – yr hyn sydd, yn ôl Gwynn Jones ei hun, yn gwneud y gwaith yn un annatod gerddorol – wedi cymryd blaenoriaeth dros union ystyr y geiriau wrth gyfieithu. Yn wir, mae sawl beirniad ym maes Astudiaethau Cyfieithu wedi trafod y cysyniad hwn o flaenoriaeth a hierarchaeth, a sut mae'r dasg o gyfieithu testun i gerddoriaeth yn wahanol i gyfieithu llenyddol 'arferol'. Wrth gwrs, mae i gyfieithu llenyddol ei heriau: rhaid i'r cyfieithydd ystyried agweddau megis cynnwys semantig y testun, rhythm a sillafau'r testun, delweddau a nodweddion llenyddol eraill, yn ogystal â chyd-destun diwylliannol y testun gwreiddiol.³⁷ Ychwanegir her arall at dasg y cyfieithydd, fodd bynnag, wrth gyflwyno cerddoriaeth i'r cawdel: mae gofyn hefyd i'r cyfieithydd gynhyrchu testun sy'n cydymffurfio â rhythmau a naws y gerddoriaeth, sydd mewn perthynas annatod â'r geiriau gwreiddiol. I Harai Golomb, nid yw hierarchaeth cyfieithu llenyddol yn berthnasol yn achos cerddoriaeth, wrth i berthynas y geiriau gwreiddiol â'r gerddoriaeth (yn arbennig sain llythrennau penodol a'u lleoliad yn y llinell) gymryd goruchafiaeth dros agweddau a fyddai fel arfer yn hollol greiddiol: 'the semantic component of the text is no longer immune from deliberate deviations in the service of the all-important rhythmical component'.³⁸ Er nad yw Gwynn Jones efallai'n ystyried 'My sweet little maid' neu 'You gallants so gay' fel cyfieithiadau sydd yn eu *skopos* yn anelu at fod yn ddarnau i'w canu, ni ellir gwadu

bod ei destunau targed yn blaenoriaethu'r 'all-important rhythmical component' yn y testunau ffynhonnell, ac yn addasu'r cynnwys o'r herwydd.

Gan ddatblygu syniad Golomb o hierarchaeth, mae methodoleg 'The Pentathlon Approach' Peter Low yn awgrymu pum categori – 'Singability', 'Sense', 'Naturalness', 'Rhythm', 'Rhyme'³⁹ – y gall y cyfieithydd 'gystadlu' ynddynt wrth baratoi testun targed sy'n gysylltiedig â cherddoriaeth. Pwysleisia Low strategaeth 'athletwyr' y gamp hon, gan ddweud y byddant yn meddwl yn holistig: 'sometimes choos[ing] to come second or third in one event, keeping their eyes on the whole day's challenge'.⁴⁰ Dyma'n union y meddylfryd yr awgryma Low y dylai cyfieithwyr geiriau caneuon ei feithrin: cadw pum ffactor neu gategori yn eu meddwl wrth gyfieithu, pwysu a mesur eu pwysigrwydd, heb geisio cael 'marciau llawn' ymhob un, ond yn hytrach feddwl am sut i gael y sgôr gyfunol orau gyda'r testun targed terfynol. Mae'r flaenoriaeth a roddir i'r pum categori yn hyblyg yn ôl *skopos* y gwaith, ac yn rhoi hyblygrwydd i'r cyfieithydd ei hun hefyd. Fel y dywed Low: 'Applying the Pentathlon Principle ... may mean saying: "Yes, I will have some rhyme. But I will seek some margin of flexibility ... I will try to get a top score, but not at too great a cost to other considerations."⁴¹ Mae'r fethodoleg gerddo-lenyddol hon yn rhoi caniatâd – a gweithrededd – i'r cyfieithydd i flaenoriaethu gwahanol agweddau ar y testun ffynhonnell yn eu testun targed, a hynny yn y modd sy'n gweddu orau i amcanion y cyfieithiad.

Pwysig yw nodi bod y cyfieithiadau gan Gwynn Jones a ymddengys yn *Cylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru* bron i gyd (heblaw 'I'll name you the day' a 'The Songstress' Conceit') yn cael eu cyhoeddi wrth ymyl y gerddoriaeth a'r geiriau gwreiddiol. Mae cyflwyniad fel hyn yn codi cwestiwn ynghylch *skopos* honedig y testunau: a ydyw'r ffaith y cynhwysir y geiriau Saesneg – hynny yw, cyfieithiadau Gwynn Jones – wrth ymyl y sgorau cerddorol yn golygu bod modd ystyried y cyfieithiadau hyn yn fwy na throsiadau academaidd pur, a'u bod, yn ogystal, yn gallu cael eu gweld fel cyfieithiadau i'w canu? Er y pwysleisiodd Gwynn Jones mai 'specimens' oedd ei drosiadau yn y cyswllt hwn, gwelir wrth graffu ar y cyfieithiadau eu hunain ei fod yn cadw mydr rheolaidd ynddynt, sydd yn ei gwneud hi'n bosibl eu

canu ar yr alawon gwreiddiol.⁴² Yn yr un modd, mae'r cynnwys hefyd wedi'i drosi'n ddigon agos at y testunau ffynhonnell fel y gellid eu hystyried yn gyfieithiadau safonol yn eu hawl eu hunain, yn enwedig gan ystyried hyblygrwydd egwyddorion theori'r pentathlon.

Welsh Festival Music (1924)

Skopos y cyfieithiadau a gyhoeddwyd yng nghyfrrol *Welsh Festival Music* (1924) – ar yr olwg gyntaf, beth bynnag – yw perfformiad. Cyfrannodd Gwynn Jones yn sylweddol at y gyfrrol hon: cyfieithodd destunau nid yn unig o'r Gymraeg i'r Saesneg, ond hefyd o'r Saesneg i'r Gymraeg, ac o'r Lladin, Almaeneg ac Eidaleg i'r ddwy iaith. Yn y gyfrrol hon cyhoeddwyd 'Eryri Wen' a 'Breuddwyd Dafydd Rhys' am y tro cyntaf, sef y ddwy delyneg sy'n ymddangos eto yn *Caniadau*, fel y gwelwyd yn y bennod flaenorol. Cyhoeddwyd *Welsh Festival Music* gan y Cyngor Cerddoriaeth Cenedlaethol, corff a sefydlwyd yn 1918 i hybu a chefnogi gweithgaredd cerddorol yng Nghymru. Cadeirydd y cyngor oedd H. Walford Davies a oedd hefyd yn dal Cadair Gerddoriaeth Coleg y Brifysgol, Aberystwyth: dyma sut y daeth i gysylltiad â Gwynn Jones, gan fod y ddau yn gweithio yn y brifysgol ar yr un adeg. Symbyliad paratoi'r gyfrrol oedd y 'Welsh Week at Wembley': roedd i'w defnyddio gan gôr unedig o wahanol ardaloedd o Gymru mewn cyngerdd uchelgeisiol ar ddiwedd wythnos o berfformiadau cerddorol Cymreig yn Arddangosfa Ymerodraeth Prydain yn Wembley yn 1924.

Mae deunydd blaen *Welsh Festival Music* yn egluro union fwriad y Cyngor Cerddoriaeth Cenedlaethol o ran ei defnydd: 'Complete Music Arranged for Performance in the Stadium ... And prepared for General Festival Use in Wales 1924-5.'⁴³ Mae'n amlwg, felly, y gobeithiwyd y byddai gwaddol yr wythnos Gymreig yn Wembley yn cael ei deimlo drwy'r Gymru gerddorol, a'r gyfrrol hon yn adnodd ganolog i hynny.⁴⁴ Yn wir, roedd Walford Davies yn gweld ei rôl fel cadeirydd y Cyngor Cerddoriaeth Cenedlaethol – sefydliad a ariannwyd yn bennaf gan Brifysgol Cymru, gyda rhoddion gan unigolion a chyrrff cyhoeddus⁴⁵ – fel modd o gyfrannu, yng ngeiriau H. G. Ley, at 'the musical enlightenment of the Principality'.⁴⁶ Ond mae'n rhaid hefyd ystyried cyd-destun y gyfrrol: cynrychiolaeth o Gymreictod ar lwyfan

rhyngwladol-Brydeinig, ac mae ei chynnwys yn ddadlennol yn hynny o beth. Wrth graffu ar y gweithiau a berfformiwyd yn ystod cyngerdd olaf y 'Welsh Week', cynnwys *Welsh Festival Music*, gwelwn fod yma lyfr canu at bwrpas ei ddefnyddio yn ehangach drwy Gymru wedi'r cyngerdd, ond cawn hefyd fewnwelediad i'r modd y dymuna Walford Davies i Gymru gael ei gweld gan eraill. Ei fersiwn ef o Gymreictod a'r diwylliant Cymraeg a gyflwynir ynddi.

Mae tair rhan i *Welsh Festival Music*, sy'n cyflwyno gwahanol agweddau ar gerddoriaeth yng Nghymru. Mae'r rhan gyntaf yn cynnwys dwy emyn-dôn Gymreig, yn ogystal â detholiad (gyda geiriau Saesneg yn unig) o oratorio enwog Handel, *The Messiah*.⁴⁷ Isdeitl (bachog) yr ail ran yw 'Enghreifftiau o Geinciau a Pheroriaeth Gymreig er amser y Tuduriaid a Darnau Cynarach [sic] o Farddoniaeth Gymraeg Wedi eu trefnu i'w Canu gan Gorau'. Ceir yma ganeuon Cymreig traddodiadol, caneuon gan y cerddor Elisabethaidd Robert Jones, gosodiadau o gywyddau a briodolwyd ar y pryd i Ddafydd ap Gwilym, ac emyn sydd wedi'i gofnodi yn Llyfr Du Caerfyrddin.⁴⁸ Wrth gyflwyno'r rhan hon dywed Walford Davies, 'It is fitting at all times to bring out of our treasure "things new and old"'.⁴⁹ Pwysleisir yma gyfoeth diwylliant Cymru gan roi llwyfan nid yn unig i'r cerddorol ond i'r llenyddol hefyd, drwy gyfrwng y mesurau caeth.

Yn y drydedd ran, yn ôl Walford Davies, ceir 'short masterpieces selected from the greatest works of all time', a thestunau crefyddol ydynt oll: gweithiau gan Beethoven, Palestrina a Mendelssohn, ynghyd â chasgliad o emyn-donau Cymraeg.⁵⁰ Wrth edrych ar gynnwys y gyfrol hon, fe'n trewir gan amrywiaeth y gwaith gan Gwynn Jones: mae'r 19 o ganeuon â geiriau ganddo sy'n ymddangos yn *Welsh Festival Music* yn rhychwantu canrifoedd, ac yn arddangos llu o arddulliau. Mae'r amrywiaeth o destunau a *genres* cerddorol a ddewiswyd gan Walford Davies – a'r cyfieithiadau a gomisiynodd gan Gwynn Jones – yn amlygu bwriad y golygydd wrth guradu'r casgliad hwn: cyflwyno treftadaeth gerddorol Gymreig i gynulleidfa ryngwladol yr arddangosfa yn Llundain.

Perfformiwyd y caneuon a gynhwysir yn *Welsh Festival Music* ar brynhawn Sadwrn, 30 Awst, pan safodd Walford Davies yn Stadiwm Wembley i arwain côr unedig o 3,000 o gantorion Cymreig ar benllanw

wythnos o ddigwyddiadau a chyngherddau Cymreig yn Arddangosfa Ymerodraeth Prydain. Roedd cael cynrychiolaeth Gymreig yn rhan o'r ŵyl enfawr hon yn hollbwysig i Walford Davies, a'i disgrifiodd fel '[a] great opportunity' mewn erthygl yn y *Musical Times*.⁵¹ Dyma'r ŵyl fwyaf o'i math a gynhaliwyd ym Mhrydain erioed, ac fe godwyd Stadiwm Wembley yn benodol ar gyfer y digwyddiad.⁵² Mewn 220 acer o fod arddangos roedd pafiliynau yn cynrychioli gwahanol wledydd yr ymerodraeth, a 'Phalasaau' enfawr yn arddangos peirianeg, celf weledol a diwydiant Prydain.⁵³ Agorwyd yr arddangosfa gan y Brenin George V ar 24 Ebrill 1924, a darlledwyd ei arai i gartrefi ledled Prydain drwy gyfrwng y BBC.⁵⁴ Roedd 'Welsh Week' Wembley yn gynrychiolaeth o waith Walford Davies dros y Cyngor Cerddoriaeth Cenedlaethol yn ystod ei blynedd cyntaf, ac yn fodd iddo arddangos ffrwyth ei lafur ar y llwyfan Prydeinig pwysig hwn.

Roedd yr wythnos, fel y nododd gohebydd y *Musical Times*, 'of the order of a national rather than a musical function', yn fodd i gyflwyno talentau'r genedl i weddill y byd.⁵⁵ Daeth cymdeithasau corawl Cymreig i Lundain, cafwyd perfformiadau gan gerddorfeydd o ysgolion o'r Barri a Dolgellau, a rhoddwyd perfformiad o'r *Mikado* gan ddisgyblion o Hendrefadog.⁵⁶ Er hyn, amrywiol o ran safon oedd y gwahanol gyngherddau, ac ar y noson gyntaf ymddengys na lwyddodd y côr, a oedd yn gyfuniad o aelodau o 14 o leoliadau dros Gymru, i ganu *St Matthew Passion* J. S. Bach yn ei gyfanrwydd.⁵⁷ Roedd rhai o gyngherddau eraill yr wythnos Gymreig ychydig yn fwy llwyddiannus, er mai lled-ganmoliaeth a gafodd Cymdeithas Gorawl Rhydaman am eu perfformiad o Offeren B Leiaf Bach gan y *Musical Times*: 'The singers should be capable of giving a first-rate performance of the work one day.'⁵⁸ Er mai braidd yn llugoer oedd ymateb yr adolygwyr i'r wythnos, mae E. J. Grutchfield (ysgrifennydd Walford Davies, a oedd hefyd wedi bod yng nghanol y gwaith trefnu) yn datgan yn y *Welsh Outlook* fod hanes wedi'i greu yn Wembley: 'an historical event which should have far-reaching consequences on the future of music in Wales'.⁵⁹ Uchafbwynt yr wythnos oedd perfformiad y côr unedig o 3,000 o aelodau yn Stadiwm Wembley ei hun. Dyma gyngerdd uchelgeisiol ac amrywiol, a disgrifiwyd gan y *Musical Times* fel 'a very interesting mixed bag of Welsh and other music'.⁶⁰

Wrth arddangos talentau cerddorol Cymru yn y cyngerdd hwn, roedd y perfformwyr yn defnyddio'r llyfr *Welsh Festival Music* ac yn canu geiriau Gwynn Jones. Dyma ŵr na fyddem yn ei gysylltu'n syth â rhodres Prydeindod. Mae ei gyfraniad helaeth i gynnwys y gyfrol hon, felly, yn cynnig cyfle i gydnabod deuliaeth drawiadol. Rydym eisoes wedi crybwyll gwaith cynnar Gwynn Jones, sy'n llawn datganiadau angerddol o'i gariad at Gymru, megis 'Gwalia' ac 'Yr Ornest', gan ddangos agwedd genedlaetholgar gref.⁶¹ 'Mae benyr y Sais / Yn feichiog o frad ac o greulon drais', meddai yn 1890 yn 'Codwn Gledd er Cadw'n Gwlad', ac mae delweddaeth ryfelgar-genedlaetholgar 'Cadlef Cymru Fydd', a gyhoeddwyd yn 1889, eto'n nodweddiadol o ganiadau Gwynn Jones am Gymru yn y cyfnod hwn.⁶²

Yn yr un cyfnod â 'Gwalia' a 'Cadlef Cymru Fydd', cyhoeddodd Gwynn Jones gerdd Saesneg yn *Baner ac Amserau Cymru*, 'The Irish Coercion Act' (1898). Gwelir yn y gerdd hon addefiad o'i bleidioldeb i annibyniaeth Iwerddon, a datganiadau o gefnogaeth gan y Cymry i'r Gwyddelod yn eu hymdrech i ymryddhau. Cyfeirir at 'your brother Taffy', ac mae'r gerdd yn galw ar drigolion Iwerddon i ymladd yn erbyn Llywodraeth Prydain: 'Crash the tyrant, furious crush the Tory!'⁶³ Mae tystiolaeth i awgrymu y parhaodd Gwynn Jones yr un mor frwd dros annibyniaeth Iwerddon hyd ei gwireddu yn 1922, diolch i nodyn ar gerdd anghyhoeddedig sy'n dwyn y teitl 'Tir na n-Óg'. Dyma gerdd a gyfansoddwyd, yn ôl y nodyn, ar ei ymweliad cyntaf â'r wlad 'wedi'r rhyddhad', a hynny yn 1923 (pwysig nodi yma nad oes gan y gerdd hon unrhyw berthynas â'r awdl ganddo sy'n dwyn yr un teitl).⁶⁴ Meddai'r bardd ar ei lawysgrif: 'Ni chefais i lawenydd cyffelyb erioed – y *corónach dubh* [y goron ddu] wedi mynd!'⁶⁵ Dyma ddatganiad clir o wrthwynebiad i'r Ymerodraeth Brydeinig yn ei agwedd tuag at Iwerddon ar ddechrau'r 1920au, felly.

Er hyn, gwelir bod agwedd Gwynn Jones tuag at y sefydliad Prydeinig dipyn yn fwy amwys rai blynyddoedd yn ddiweddarach, wrth iddo benderfynu derbyn y CBE yn 1937. Nis derbyniodd heb bwysu a mesur, fel y dengys llythyr ganddo at William Eames:

Bûm yn petruso tipyn a dderbyniwn i'r cynnig i roi i mi beth
a elwir yn anrhydedd cyhoeddus. Pan euthum i ystyried,

sylweddolais, gyda rhywfaint o fodlonrwydd hefyd, fy mod innau yn fy nhro yn llai penboeth na chynt, a bod fy hunanoldeb personol efallai, beth yn llai nag y byddai. Beth bynnag am briodoldeb yr urdd, fe'i derbyniwyd gan ysgolheigion cystal â minnau, o leiaf, a meddyliais fod llai o rodres personol yn ei derbyn na'i gwrthod.⁶⁶

Diddorol nodi nad yr elfen wleidyddol sydd i'w weld yn ei boeni yma, ond yn hytrach a yw ef ei hun yn haeddu'r anrhydedd. Yn amlwg, felly, roedd Gwynn Jones yn 1937 yn gryn llai 'penboeth' nag ydoedd wrth gyfansoddi ei gerddi cynnar.

Wrth droi'n ôl at *Welsh Festival Music*, mae'n drawiadol mor agos o ran cronoleg oedd ei gerdd 'Tir na n-Óg' yn 1923, sy'n dathlu ymreolaeth Iwerddon, i gyfraniad sylweddol Gwynn Jones i'r gyfrol sy'n cyd-fynd ag Arddangosfa'r Ymerodraeth Brydeinig yn 1924. Gan ystyried ei gyfeiriad at y *corónach dubh*, hawdd tybio na theimlai'r cyfieithydd yn hollol gyfforddus â'r gyfrol y cyfrannai ati ac â'r hyn roedd yn ei gynrychioli. Er hyn, mae E. J. Grutchfield yn enwi Gwynn Jones yn ei erthygl am y 'Welsh Week' yn y *Welsh Outlook*, wrth iddo bwysleisio'r gwaith ymchwil a'r ymdrech a roddodd i'r gyfrol: cyfeiria at 'unselfish work and unsparing energy' Gwynn Jones fel cyfieithydd.⁶⁷ Os derbynir portread Grutchfield, felly, gwelwn fod y casgliad hwn o ganeuon yn brosiect sylweddol i'r rheiny a oedd ynghlwm wrtho, gan gynnwys Gwynn Jones. Dyma ef, i bob pwrpas, yn rhoi cryn ymdrech i sicrhau llwyddiant digwyddiad ac iddo'r bwriad o fawrygu'r ymerodraeth, lle'r oedd Cymru yn un arall o emau y 'goron ddu', a defnyddio ei eiriau ef ei hun. Gwrthddywedid o ran ei gymeriad, efallai, ond tybed a welodd Gwynn Jones gyfle yn *Welsh Festival Music* i sicrhau geiriau Cymraeg ar gyfer rhai o glasuron cerddorol y byd, a'r cyfle i rannu cerddoriaeth a llenyddiaeth Cymru â gwledydd eraill? Pwysleisio cenedlaetholdeb diwylliannol Gwynn Jones a wna Alan Llwyd wrth drafod awdl 'Gwlad y Bryniau': 'Trwy ei llên, ei barddoniaeth a'i chwedlau y llwyddodd y genedl i sicrhau parhad a goresiad.'⁶⁸ Efallai mai fel cyfraniad at oroesiad y genedl y gwelodd Gwynn Jones ei gyfraniad i *Welsh Festival Music*, gan fedru rhoi llwyfan cyntaf y caneuon hyn i'r naill ochr.

Fel y nodwyd, cyfrol ddwyieithog yw *Welsh Festival Music*. Yn anffodus ni wyddys ym mha iaith (neu ieithoedd) y perfformiwyd y gweithiau yn y prif gyngerdd, ond cynigir dewis i ddefnyddiwr cyffredinol y llyfr: caiff y geiriau Cymraeg a Saesneg eu cynnwys o dan yr erwydd gerddorol gan gyd-fynd â'r cyfryw nodau ymron i bob achos. Yn ymarferol, mae'n synhwyrol cynnig y ddwy iaith: drwy wneud hyn cynyddir nifer y bobl a fyddai'n gallu defnyddio'r gyfrol, gan gynyddu felly'r nifer a allai ei phrynu. Ond mae sicrhau hygyrchedd i siaradwyr y ddwy iaith hefyd yn cydsynio ag ethos y Cyngor Cerddoriaeth Cenedlaethol, corff a gafodd ei greu â'r bwriad o hybu cerddoriaeth drwy Gymru gyfan. Wrth synio'n fwy cysyniadol, felly, gellid dadlau bod yr ymgais i gynnwys y Gymraeg ar yr un lefel â'r Saesneg, a hynny yng nghyd-destun llwyfan Arddangosfa'r Ymerodraeth Brydeinig, yn ceisio arddangos pwysigrwydd y ddwy iaith i ddiwylliant a bywyd Cymreig a Chymraeg. Fel y dywed Angharad Price wrth ymdrin â'r gair 'cyfieithu' ei hun, 'wrth *gyf-ieithu*, ... dyma gysylltu, magu cydraddoldeb a chadarnhau perthynas ieithoedd â'i gilydd'.⁶⁹ Gellid meddwl am y cyfieithiadau yn *Welsh Festival Music* fel cynrychiolaeth o hyn, ac mae'r ffaith bod y gyfrol yn cynnwys testunau gwreiddiol yn y Gymraeg a'r Saesneg hefyd yn amlygu cydraddoldeb statws y ddwy iaith yn y casgliad.

Un ffordd o sicrhau llwyfan i Gymru yn ystod y cyfnod hwn oedd hawlio lle yn Arddangosfa'r Ymerodraeth Brydeinig, ynghyd â'r gynrychiolaeth a fyddai i wledydd eraill yno, megis India, Seland Newydd a Chanada (yn ôl pob tebyg, un o brif atyniadau'r arddangosfa oedd cerflun o Dywysog Cymru wedi'i greu o fenyn Canada).⁷⁰ Roedd prosiect Walford Davies, y 'Welsh Week', yn gyfle i arddangos talentau Cymru, a chynnal y ddelwedd mai hi oedd gwlad fwyaf cerddorol yr ymerodraeth. Mae'r cysylltiadau rhwng cyfieithu a hunaniaeth genedlaethol eisoes yn hysbys,⁷¹ ac i ieithoedd lleiafrifol, neu i rai sydd heb statws swyddogol (fel yn achos y Gymraeg yn y 1920au), gall cyfieithu fod yn fodd grymus o greu'r hunaniaeth hon. Cyfeiria Helena Miguélez-Carballeira, Angharad Price a Judith Kaufmann at rôl cyfieithiadau yng nghreadigaeth yr hunaniaeth genedlaethol yn ystod diwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg a dechrau'r ugeinfed ganrif, gan enghreifftio cyfieithiad James Harries o *Rhys Lewis* gan Daniel

Owen (1888) fel testun sy'n gwrthwynebu'n fwriadol y portread o Gymru a gyflwynwyd gan adroddiadau'r Llyfrau Gleision yn 1847.⁷²

Yng nghyd-destun cyfieithu a'r iaith Wyddeleg, dywed Maria Tymoczko:

translations form images of whole cultures and peoples ... images that in turn come to function as reality. When such representations are done for a people themselves, they constitute a means of inventing tradition, inventing the nation, and inventing the self.⁷³

Wrth feddwl am y dyfeisio ymwybodol hwn o genedl, mae'r cwestiwn yn codi ynghylch y ffigyrau sy'n gyfrifol am gynhyrchu'r delweddau cynrychioladol hyn. Gallwn feddwl am y ffigyrau hyn fel gweithredwyr (yn unigol, 'gweithredydd') cyfieithu. Diffinir y term Saesneg *translation agent* gan Juan C. Sager fel '[unigolyn sydd] in an intermediary position between a translator and an end user of a translation'.⁷⁴ Mae Milton a Bandia yn adeiladu ar y diffiniad hwnnw i gynnwys y cyfieithwyr eu hunain fel gweithredwyr, gan fynd y tu hwnt i bwyslais Sager ar unigolion i gynnwys 'patrons of literature, ... politicians, or companies which help to change cultural and linguistic policies. They may also be magazines, journals or institutions.'⁷⁵ Gwelir dylanwad gweithredwyr cyfieithu, felly, mewn sawl man: yn y modd y cefnogir ac yr ariennir prosiectau cyfieithu, yn y testunau a ddewisir i'w cyfieithu, ac yn y modd yr eir ati i gylchredeg, hybu a chreu cyfieithiadau unigol. Yng ngoleuni'r diffiniadau uchod, felly, gallwn ystyried Gwynn Jones y cyfieithydd fel gweithredydd, ond hefyd Walford Davies: y gweithredydd sydd, yn yr achos hwn, wedi creu'r angen am gyfieithiad, wedi dylanwadu ar ba destunau sydd i'w cyfieithu, ac yn defnyddio ei weithrededd at bwrpas lledaenu cysyniad ehangach. Wedi diffinio'r gweithredwyr, trown yn naturiol at y cwestiwn nesaf: pam? Hynny yw, beth yw cymhelliannau Walford Davies a Gwynn Jones ill dau yn eu penderfyniadau?

I'n helpu i gyrraedd at ateb i'r cwestiwn hwnnw, mae'n werth oedi ar y cysyniad o *activist translation*, neu gyfieithu gweithredol, fel y'i diffinir gan Maria Tymoczko. Disgrifia Tymoczko weithredwyr

cyfieithu gweithredol fel hyn: 'engaged in translational activities aimed at language reform, cultural change, and nation building ... to improve their societies, helping their cultures take new directions and adapt to new conditions'.⁷⁶ Hynny yw, mae cyfieithu gweithredol yn ymddiddori mewn cyfieithiadau, cyfieithwyr a gweithredwyr eraill sy'n ceisio dylanwadu ar, neu symbylu, newid cymdeithasol neu ddiwylliannol. Gan amlaf, caiff y cysyniad hwn ei ddefnyddio wrth archwilio gweithredwyr a gweithiau mewn cyd-destunau o brotest neu wrthsafiad, yn aml iawn mewn cyd-destun ôl-drefedigaethol.⁷⁷ Cynigia Tymoczko drafodaeth heriol ond gwerthfawr ynghylch y gorgyffwrdd rhwng cyfieithu gweithredol ac ôl-drefedigaethedd, gan gwestiynu addasrwydd archwilio'r math hwn o gyfieithu yng ngoleuni'r theori yn fwy cyffredinol. Gwelwn archwiliadau cyfatebol yn y cyd-destun Cymreig ynghylch pa mor deg yw ystyried y profiad Cymreig drwy lens ôl-drefedigaethol.⁷⁸ Fel y dywed Tymoczko, gan adleisio trafodaeth Chris Williams o ddilysrwydd y cysyniad o Gymru ôl-drefedigaethol: 'Though postcolonial theory cannot serve as a model for all cases of activist translation, it nonetheless remains a relevant springboard for many considerations.'⁷⁹ Mae ystyriaethau sy'n berthnasol i theori ôl-drefedigaethol, megis ymreolaeth, hunaniaeth dorfol ac ad-hawlio naratif, hefyd oll yn berthnasol mewn cyd-destun cyfieithu gweithredol, ac mewn cyd-destun Cymreig.

Er na allwn ystyried Walford Davies yn weithredydd ecblyg wleidyddol mewn cyd-destun ôl-drefedigaethol – ni allwn ddadlau bod elfen o wrthsafiad neu brotest ynghlwm wrth ei weithrededd, er enghraifft – mae'r cysyniad yn dal i fod yn un defnyddiol yma fel 'relevant springboard', fel petai. Ystyriwn waith Walford Davies gyda *Welsh Festival Music* fel rhan o'i brosiect ehangach gyda'r Cyngor Cerddoriaeth Cenedlaethol: ceisio codi safon cerddoriaeth ar draws Cymru, sicrhau mynediad at gyfleoedd cerddorol a hyrwyddo cerddoriaeth Gymreig. Caiff ei waith ar gyfer y gyfrol hon felly ei lywio'n uniongyrchol gan yr ymgais i ddylanwadu ar y diwylliant perfformio cenedlaethol, ond hefyd gan ei ymgais i gyflwyno gwedd benodol ar y diwylliant perfformio hwnnw i gynulleidfa amlwg imperialaidd. Yn y cyswllt hwn, mae'r penderfyniad i gyhoeddi cyfrol ddwyieithog yn awgrymu defnydd ymwybodol a phwrpasol

o gyfieithu, sy'n gweddu i ddiffiniad eang Tymoczko o 'activism'. Yn wir, wrth gyflwyno a diffinio'r term, mae hi'n dangos yn effeithiol y cyfyngiadau a ddaw drwy ddefnyddio 'gwrthsafiad' yn unig fel trosiad ar gyfer cyfieithu gweithredol, gan ddadlau dros ystyried y weithred yn hytrach fel ymgysylltiad – *engagement* – yng ngoleuni'r elfen ragweithiol sydd i'r term.⁸⁰ Gwelwn felly fod disgrifiad Tymoczko o'r gweithredydd cyfieithu gweithredol yn hollol berthnasol yn achos Walford Davies.⁸¹ Cynigiwn ateb i'r 'pam' a ofynnwyd uchod, felly: drwy gyfrwng curadu gofalus Walford Davies, mae'r gyfrol a'i chynnwys yn creu delwedd o Gymreictod i'w chyflwyno i'r miloedd o ymwelwyr a fyddai'n mynychu'r arddangosfa dros gyfnod y 'Welsh Week', yn ffenest siop i'w holl waith gyda'r Cyngor Cerddoriaeth Cenedlaethol, gan bwysleisio hefyd hygredded y diwylliant cerddorol y bu'n gweithio drosti.

Yn ei chyfrol *Performing Wales*, mae Lisa Lewis yn mynd i'r afael â'r modd y mae'r diwylliant Cymraeg a Chymreig yn cael ei 'pherfformio' ar wahanol lwyfannau, ac yn dadlau bod y perfformio hwn yn rhan annatod o fynegi a datblygu hunaniaeth ddiwylliannol. Pan fo'r perfformiad hwnnw yn cael ei lwyfannu y tu allan i ffiniau naturiol y diwylliant, fodd bynnag, fel yn Wembley yn 1924, daw cyfieithu yn angenrheidiol:

such performances have been attempts from within the culture to claim that its participants are part of a broader identity set (Welsh and British, for example) and have involved a degree of cultural translation, or rather, a performance of Welshness in English.⁸²

Perfformiad o Gymreictod ar gyfer cynulleidfa Brydeinig oedd 'Welsh Week' Wembley, a hwnnw'n berfformiad ac iddo'r bwriad o arddangos hunaniaeth Gymreig fel un agwedd ar Brydeindod. Mae cynnwys dwyieithog – a chyfieithu gweithredol – *Welsh Festival Music* yn wynebu dau gyfeiriad diwylliannol, felly, ac yn cyflawni dwy swyddogaeth: yn gyntaf, mae'n creu darlun cynrychioladol o ddiwylliant Cymru i gynulleidfa Brydeinig. Yn ail, mae'r gyfrol yn troi ei golygon at waddol yr ŵyl, ac yn ei thestunau dwyieithog yn ceisio cyfrannu at ddatblygiad

cerddorol y genedl. Wrth gofio'n ôl at syniadau Lawrence Kramer am y deialogau rhwng gwahanol weithiau celfyddydol a'u cyd-destun hanesyddol a diwylliannol, gwelir bod curadu Walford Davies o *Welsh Festival Music* wedi gosod gweithiau o wahanol gyfnodau mewn cyd-destun diwylliannol newydd. O droi at y gyfrol ei hun, ac at rai o destunau unigol Gwynn Jones, gwelwn sut mae penderfyniadau'r gwahanol weithredwyr yn creu deialogau newydd rhwng y darnau unigol a'u cyd-destun, gan gyfrannu at gwblhau'r nodau uchod yn y cyfanwaith.

Un agwedd ar ddiwylliant Cymru a amlygir gan gynnwys *Welsh Festival Music* yw hynafiaeth y traddodiad cerddorol a llenyddol. Gwaith cynharaf y gyfrol yw cyfieithiad Gwynn Jones o ddetholiad o'r emyn 'Gogonedauc argluit hanpich guell' o Lyfr Du Caerfyrddin, sy'n dwyn y teitl 'Majestas Dei' yn y gyfrol hon.⁸³ Mae cyfieithiad Gwynn Jones, sydd at bwrpas cyfeiriol yn unig, yn cynnig cyfle i ddeiliaid y gyfrol ddeall, efallai am y tro cyntaf, destun a gofnodwyd yn y drydedd ganrif ar ddeg, ac yn galluogi'r rheiny nad ydynt yn gyfarwydd â'r diwylliant i werthfawrogi hynafiaeth y traddodiad Cymraeg.⁸⁴ Yn y gyfrol hefyd ceir cyfieithiadau i'r Saesneg gan Gwynn Jones o ddau gywydd a briodolwyd adeg ei chyhoeddi i Ddafydd ap Gwilym, sef 'Y Daran' ac 'Y Deildy'.⁸⁵ Gwelir yma ymgais gan y golygydd i gynnwys enghreifftiau o un o fesurau hynafol barddoniaeth Gymraeg, gan un o brif feirdd (fel y tybid) y mesur, gan bwysleisio eto ddilysrwydd a chyfoeth etifeddiaeth ddiwylliannol Cymru.

Gosodwyd 'Y Daran' – 'Thunder' yw'r teitl Saesneg – fel gwaith i'w llafarganu gan denor a chôr pedwar llais, gyda chyfeiliant piano.⁸⁶ Gan mai corgan (*chant*) a geir yma, mae rhythmau'r gerddoriaeth yn dilyn y farddoniaeth i raddau helaeth, a'r geiriau, yn hytrach na'r alaw, sy'n flaenoriaeth yn y perfformiad.⁸⁷ Ceir yma ddetholiad o 14 llinell o'r cywydd, ac wrth gyfieithu mae Gwynn Jones, yn hytrach na cheisio arddel ffurf y cywydd yn union, wedi mabwysiadu patrwm odli soned Betrarchaidd, ond gan atgynhyrchu llinellau seithsill y mesur gwreiddiol.⁸⁸ Cofiw'n am hyblygrwydd mabolgampau'r cyfieithydd, yn ôl Peter Low. Diau mai ystyriaeth debyg i hon a sbardunodd Gwynn Jones i ddewis cyfuniad o fesurau'r cywydd a'r soned ar gyfer y cyfieithiad. Er y newid hwn, wrth graffu ar strategaethau cyfieithu

Gwynn Jones gwelwn ei fod wedi sicrhau ffyddlondeb i gynnwys ac arddull y testun ffynhonnell. Mae'r cyfieithiad ei hun yn arddangos ymdrech i gyfleu grym delweddau'r gwreiddiol, fel yn y llinellau canlynol: 'Tân aml a dŵr tew'n ymladd', 'Red flame the thick flood flouting'; 'Clywais fry, ciliais o fraw', 'Staring, stunned, trembling I went'; 'Curo glaw ar bob craig las', 'Shatt'ring showers on each green mound'.⁸⁹ Gwelir hefyd sut mae Gwynn Jones yn efelychu rhai o seiniau'r gynghanedd gydag odlau mewnol a chytseiniaid cyfatebol drwy gydol y gwaith – 'Tumult of mountains tumbling' a 'Loud raging o'er the regions', er enghraifft.⁹⁰

Yn yr un modd, mae cyfieithiad Gwynn Jones o 'Y Deildy', 'The Arbour', a osodwyd yn *Welsh Festival Music* ar gyfer unawd tenor a chôr pedwar llais digyfeiliant, hefyd yn cyfleu seiniau'r cynganeddion. Mae'r cyflythreniad mewn llinellau megis 'Gold shall gleam in the gloaming' a 'Tall the trees, lightly trailing' yn enghraifft o'r dechneg mae'r cyfieithydd yn ei defnyddio yma.⁹¹ Fel yn 'Thunder', dewisa Gwynn Jones gyfleu ffurf y cywydd yn 'The Arbour' drwy fabwysiadu llinellau o saith sillaf yn y Saesneg. Yn wir, bron na ellir dweud bod y cwpled 'I'll fashion an arbour there, / Made of golden broom for her', er nad yw'r odl yn gyflawn, yn dwyn i gof yr odlau cypledol sy'n rhan annatod o fesur y cywydd.⁹² Mae odl yn elfen sydd, yn ôl sawl beirniad, yn llai pwysig mewn cyd-destun cyfieithu cerddoro-lenyddol nag mewn cyd-destunau cyfieithu eraill.⁹³ Fel y nota Arthur Graham, ni ddylai odl o reidrwydd gael ei hystyried yn rhan allweddol o gân yn ei chyfanrwydd: 'The auditory effect of rhyme is much weaker in song than in poetry, for the actual time between rhymes is greater, and the cadential function of rhyme is handled by musical cadence.'⁹⁴ Yng ngoleuni'r datganiad olaf, diddorol yw penderfyniad Gwynn Jones, yn achos 'The Arbour' a 'Thunder', i adlewyrchu rhai o nodweddion ffurf y cywydd yn ei gyfieithiadau, er na chlywir ergyd y gynghanedd yn yr un ffordd yng nghyd-destun y perfformiad cerddorol yn 'The Arbour', o leiaf. Efallai nad yw odl neu fesur mor bwysig mewn cyfieithu 'cerddorol' arferol, ond yn yr achos hwn, cofiwn fod y testunau wedi'u cynnwys yn y casgliad fel enghreifftiau o etifeddiaeth lenyddol Cymru. Yng ngoleuni cyfieithu gweithredol, felly, mae'r penderfyniad i gynnwys

elfennau cynganeddol yn y testun targed yn hollol addas, ac yn wir, fe fyddai'n rhyfedd pe bai'r gynghanedd ar goll yn gyfan gwbl.

Mae cynnwys ail ran *Welsh Festival Music* mewn trefn Gronolegol: o ddechrau yn y drydedd ganrif ar ddeg gyda Llyfr Du Caerfyrddin, a throi ar ôl hynny at gywyddau'r bedwaredd ganrif ar ddeg (fel y tybid ar y pryd), cyflwynir wedyn bum cân gan y cyfansoddwr a'r liwtiwr Elisabethaidd Robert Jones.⁹⁵ Cafodd Jones yrfa lwyddiannus fel cerddor, gan gyhoeddi pum cyfrol o ganeuon unigol a chyfrol o fadrigalau, ac yn 1601 cyfrannodd fadrigal i *The Triumphs of Oriana*, casgliad o ganeuon er mawl i Elisabeth I.⁹⁶ Honna W. H. Grattan Flood mewn erthygl sy'n gyfoes â *Welsh Festival Music* fod Jones yn Gymro, ond, yn ôl David Brown, 'nothing is known of his family', ac fel 'cyfansoddwr a liwtydd Seisnig' y cyfeiria *Geiriadur Cerddoriaeth Rhydychen* ato.⁹⁷ Fel cyfansoddwr ffurfiau'r *ayre* a'r *madrigal*, ystyrir Robert Jones yn rhan o ysgol cyfansoddwyr Seisnig y cyfnod, a chyfeirir ato fel Sais gan ei gyfoeswr Thomas Morley hefyd.⁹⁸

O'r caneuon o eiddo Robert Jones a ymddengys yn *Welsh Festival Music*, darperir cyfieithiad Cymraeg gan Gwynn Jones o'r geiriau Saesneg (dienw) ar gyfer pob un. Caiff un o'r caneuon, 'Farewell Dear Love', ei chrybwyll yn *Twelfth Night*, drama Shakespeare sy'n cynnwys nifer o gyfeiriadau at ganeuon y cyfnod. Mae'r ffaith bod cân gan Robert Jones yn ymddangos yn y gwaith hwnnw'n awgrymu poblogrwydd y cyfansoddwr yn y cyfnod, ac yn dangos hefyd mor Seisnig yw cyd-destun ei waith. Cyfyd hyn gwestiynau yn sgil cynnwys ei gyfansoddiadau yn *Welsh Festival Music* dan y pennawd 'Enghreifftiau o Geinciau a Pheroriaeth Gymreig'.⁹⁹ Efallai mai ar sail ei gyfenw y dewisodd Walford Davies gynnwys Robert Jones yn y casgliad, ond mae ei statws fel Cymro honedig a oedd yn allweddol i'r traddodiad cerddorol Seisnig – ac a oedd hefyd yn ffyddlon i goron Lloegr – yn fodd i olygydd *Welsh Festival Music* arddangos enghraifft gydweithredol, gyfeillgar o'r berthynas rhwng y ddwy genedl.

Ceir amrywiaeth fawr o ran arddulliau cerddorol yn yr adran 'Gymreig' hon o *Welsh Festival Music*, sy'n cyfod cyfansoddiadau Robert Jones â rhai o alawon traddodiadol Cymru. Perthyn nifer o'r gweithiau hyn i draddodiad y bedwaredd ganrif ar bymtheg o gyfansoddi geiriau ar geinciau ac alawon traddodiadol, ac mae'r gyfrol

yn cynnwys testunau gan Talhaiarn a Cheiriog. Yma hefyd gwelwn y geiriau newydd gan Gwynn Jones ar alawon traddodiadol a drafodwyd yn y bennod flaenorol, 'Eryri Wen' a 'Breuddwyd Dafydd Rhys'. At hyn, ceir testunau gwreiddiol Cymraeg a Saesneg gan Gwynn Jones – 'Cwyn y Crythor' a 'The Crowther's Lament' – ar y gainc *Corddinan*. Dyma ddau waith sy'n perthyn i'r un comisiwn, fe ymddengys, ag 'Eryri Wen' a 'Breuddwyd Dafydd Rhys', ac mae'r tebygrwydd mewn arddull rhwng y testunau yn amlwg. Er nad cyfieithiadau ydynt, oedwn arnynt am ychydig. Cwyna'r geiriau Cymraeg fod y Cymry wedi colli eu traddodiadau a'u cerddoriaeth, ac yn lle 'moesau glan a fu', 'Daeth y brys a'r wyneb sur'.¹⁰⁰ Mae'r geiriau Saesneg yn mynd gam ymhellach gan awgrymu mai arian sydd wedi llygru ysbryd y Cymry: 'We must sadly play / And ne'er be gay / ... for the gain of gold'.¹⁰¹ Ni chawn ein gadael yn ddiobaith, fodd bynnag, ac wrth i sain y delyn ddychwelyd i Gymru ar ddiwedd y gerdd Gymraeg, 'daw yn ôl ddi-ddanwch pur'.¹⁰²

Wrth ystyried y geiriau hyn yng nghyd-destun eu man perfformio – Arddangosfa'r Ymerodraeth Brydeinig – mae'r feirniadaeth o ysbryd cynnydd yn arwyddocaol. Yn ei araith agoriadol, canmolodd y Brenin George V 'deulu' yr ymerodraeth: ar y naill law yn cynnig datrysiaid i anawsterau economaidd Prydain, ac ar y llall yn ymestyn 'progress' a 'development' i ddeiliaid yr ymerodraeth.¹⁰³ Ar lwyfan a oedd yn clodfori cynnydd, felly, dyma Gwynn Jones yn pwysleisio pleserau syml yn 'Cwyn y Crythor'. Gellid darllen hyn fel penderfyniad cyfieithu sy'n ceisio tanseilio rhai o egwyddorion y grym llywodraethol: ysbryd cydweithrediad a chyfeillgarwch sy'n aruchel yma ac nid diwedd y gân yw'r geiniog. Yn ei gwedd fwyaf gysyniadol, gellid dadlau bod hyn yn adlewyrchu ethos y 'Welsh Week' yn fwy cyffredinol. Yn hytrach na phwysleisio cyfraniad economaidd Cymru ddiwydiannol i'r ymerodraeth, canmolir ei chelfyddyd, gan ddangos bod cerddoriaeth nid yn unig yn falm i'r enaid ond hefyd i enaid cenedl. I Walford Davies a Gwynn Jones fel ei gilydd, mae'r cyfraniad celfyddydol hwn yn gyfwerth ag ystyriaethau mwy materol. Ond, mae geiriau'r gân hon hefyd yn adleisio'r ddelwedd Fictoriaidd o 'Gymru lân, Gymru lonydd', a'i thrigolion yn byw yn ddedwydd barchus gyda'u crythau a'u telynau, 'yn y byd fel dylai dyn': deiliaid di-gythrwfl yr ymerodraeth.¹⁰⁴ Digon posibl mai deuoliaeth bwrpasol sydd ar waith

yma gan Gwynn Jones y bardd-gyfieithydd, yn defnyddio delwedd ystrydebol o'i genedl ar gyfer y llwyfan Prydeinig er mwyn herio'i daliadau yn dawel oddi mewn.

Ymysg y testunau sy'n gysylltiedig â cherddoriaeth draddodiadol Cymru yn *Welsh Festival Music*, mae cyfieithiadau gan Gwynn Jones o ddau o weithiau Ceiriog, sef 'Hun Gwenllian' a 'Nos Galan'. Mae 'Hun Gwenllian' yn hwiangerdd i ferch Llywelyn ap Gruffudd sy'n cyferbynnu cwsg diniwed plentyn â'r hyn a wyneba ei theulu. Mae'r penderfyniad i gynnwys y gân hon yn *Welsh Festival Music* yn un annisgwyl ar yr olwg gyntaf: dyma hwiangerdd i ferch tywysog olaf Cymru, a anfonwyd i leiandy wedi lladd ei thad gan luoedd a oedd yn ffyddlon i Edward I. Er na cheir unrhyw ddatganiadau gwleidyddol eglur ynghylch methiant ymgyrch Llywelyn yn y gân, mae'r cydymdeimlad â Gwenllian yn amlwg, ac eironig ddigon yw'r disgrifiadau ohoni'n [g]lorffwyso'n ddedwydd ... gan wenu', heb fod yn ymwybodol o'r hyn sy'n digwydd o'i chwmpas na'r hyn sy'n ei disgwyl yn y dyfodol.¹⁰⁵ Yn y gerdd wreiddiol disgrifir 'afal bach melyngoch' y dywysoges fechan, 'ei holl o ofal byd', a ddefnyddir fel symbol o'i diniweidrwydd.¹⁰⁶ Cyferbynnir ei chwsg â'r '[c]leddyf' ar lin Llywelyn, yn barod i'w ddefnyddio yn erbyn y 'Norman dig' sy'n 'crynu'r wlad'.¹⁰⁷ Mae hyn yn eglur yng nghyfieithiad Saesneg Gwynn Jones o'r testun hefyd, lle y cyflwynir y ddelwedd o'r 'tiny toy' yn hytrach nag afal.¹⁰⁸ Mae'r tegan yn pwysleisio ymhellach y diniweidrwydd sy'n perthyn i gwsg 'sweet and sound' y dywysoges, gwrthbwyntingol i'r 'danger dire' a ddaw o du'r 'angry Norman' yn yr ail bennill.¹⁰⁹

Yn y llythyrau gan Walford Davies a'i gynorthwydd personol, E. J. Grutchfield, at Gwynn Jones, prin yw'r wybodaeth ynghylch y broses o ddedol gweithiau ar gyfer y casgliad. Ond, ymddengys o'r ohebiaeth mai cyfieithu'r hyn a roddwyd iddo yn hytrach na dewis (neu gynnig) testunau ei hun oedd Gwynn Jones.¹¹⁰ Ni wyddys felly beth oedd sail penderfyniad Walford Davies i gynnwys 'Hun Gwenllian'. Gellir tybio y teimlai'r golygydd (nad oedd yn Gymro ei hun) ddyletswydd i gynnwys peth o hanes Cymru, ond diau y byddai, yng ngoleuni'r cyd-destun perfformiadol, yn awyddus i beidio ag oedi yn rhy hir ar y brwydro yn erbyn y goron Seisnig. Fel yn achos 'Cwyn y Crythor' uchod, mae'r meddwl Fictoriaidd yn

berthnasol yma. Fel y noda Jerry Hunter: ‘Ceiriog only approached the conflict between Wales and England at the safe distance provided by (melo)dramatic history.’¹¹¹ Drwy ganolbwyntio ar Gwenllian, a’i statws di-fai hithau, mae geiriau Ceiriog yn cyflwyno’r hanes heb gyfeirio’n ecblyg at y cysyniadau gwleidyddol a chenedlaetholgar amlwg sydd ynghlwm wrthynt. Ymhellach, gellir synio am Gwenllian fel symbol o ddiniweidrwydd plentyndod yn fwy cyffredinol, a bod y cyd-destun hanesyddol yn eilradd o ran pwysigrwydd yn y gân. Mae’r adroddwr yn genfigennus, bron, o Gwenllian a’i chwsg tawel – ‘O! am orffwyo’n ddedwydd iach’ – a gwelir bod cyfieithiad Saesneg Gwynn Jones yn pwysleisio’r adroddwr ymhellach drwy gyfrwng y rhagenw personol, ‘Oh! that the sleep thou hast were mine’.¹¹² Tynnir y pwyslais oddi ar deulu’r dywysoges fach gan roi’r ffocws ar yr at yr adroddwr. Dyma ddewis diogel ar ran Walford Davies, felly: testun sy’n cyfeirio at hanes gwrthryfelgar Cymru, ond nad yw’n ymdrin yn ddwfn ag ef.

Yn ei gyfieithiad o ‘Hun Gwenllian’, mae Gwynn Jones yn cynnal ffyddlondeb at gynnwys y testun ffynhonnell gan sicrhau hefyd fod modd canu’r gwaith yn naturiol ar acenion a rhythmau’r gerddoriaeth. Math gwahanol o gyfieithiad a geir yn ‘New Year’s Eve’, fersiwn Gwynn Jones o ‘Nos Galan’ Ceiriog. Yn hytrach na glynu’n agos at ystyr lythrennol y testun gwreiddiol linell wrth linell, ceir yn yr achos hwn waith sy’n fwy rhydd yn achos trefn y gwreiddiol. Egyr cerdd Ceiriog â datganiad sy’n pwysleisio mor bwysig yw’r wlad i’r adroddwr – ‘Oer yw’r gŵr sy’n methu caru / Hen fynyddoedd annwyl Cymru’ – a sonnir am arian yn yr ail bennill, sy’n cynnwys y cyngor, ‘Byth na waria fwy na’th ennill’.¹¹³ Cyfeirir eto at y mynyddoedd yn y pennill olaf, y tro hwn gan adleisio’r llinell gyntaf, ‘Oer yw’r eira ar Eryri’.¹¹⁴ Cyffelybir yr eira i’r bobl hynny ‘na of’alan ... / Gwrdd a’u gilydd ar nos Galan’, a phwysleisir pwysigrwydd cyfeillion a chwmpeni.¹¹⁵ Yn fras, yr un yw ergyd cyfieithiad Gwynn Jones hefyd, ond newidia drefn y penillion wrth gyfieithu. ‘The storm on Snowdon’ yw’r ddelwedd gyntaf, yn hytrach na’r ‘Hen fynyddoedd annwyl’, ac ni chyfeirir at y gŵr oer ‘sy’n methu [eu] caru’.¹¹⁶ Mynega’r cyfieithiad yn hytrach mor bwysig yw cynnal yr hen draddodiadau: ‘let us sing as sang our fathers ... / He who telleth not their story ... / Knoweth neither love nor glory’.¹¹⁷

Ceir cyfeiriad ym mhennill cyntaf y gwreiddiol at y flwyddyn sydd i ddod, a dymuniad am 'wyliau llawen flwyddyn nesaf'.¹¹⁸ Adleisir hyn wrth gloi'r fersiwn Saesneg, gyda'r ymgynnull i ganu a dathlu'r flwyddyn newydd:

Now another year is coming ...
Let the ceilings, high and hollow,
Ringing, welcome them that follow.¹¹⁹

Er na cheir yma gyfieithiad sy'n glynu at union ystyr y gwreiddiol o ran rhediad y geiriau Cymraeg, mae 'New Year's Eve' yn llwyddo i ddal awyrgylch y gwreiddiol ac yn cadw'r pwyslais cyffredinol ar bwysigrwydd cwmpeini a hynafiaeth traddodiad. Mae'n werth nodi penderfyniad Walford Davies i gynnwys cyfieithiad Saesneg newydd o'r geiriau Cymraeg ar y gainc hon yn hytrach na'r geiriau Saesneg adnabyddus gan Thomas Oliphant, 'Deck the hall with boughs of holly'.¹²⁰ Mae hyn yn cyd-daro â'r cysyniad o gyfieithu gweithredol, ac mai modd o 'gyfieithu' diwylliant a geir yma: mae fersiwn Gwynn Jones yn pwysleisio hyfrydwch mynyddoedd Cymru, hynafiaeth y traddodiad a'r ddyletswydd i'w gynnal, yn hytrach na'r celyn a'r medd sydd flaenllaw yng ngeiriau Oliphant. Dewiswyd cynrychioli'r elfennau hynny o'r diwylliant i'r gynulleidfa Saesneg, felly, gan gyfrannu at y ddelwedd o'r genedl a gyflwynir yn y gyfrol fel cyfanwaith.

Un o brif ddibenion yr ail adran hon o *Welsh Festival Music* oedd cyflwyno cerddoriaeth Gymreig i gynulleidfa ehangach, gan arddangos gwerth a phwysigrwydd bywyd llenyddol, cerddorol a thraddodiadol Cymru. Yng nghyswllt ymgais ymwybodol Walford Davies i geisio hybu cyfoeth diwylliant Cymru yn ystod y 'Welsh Week', eironig ddigon yw'r sylw a wnaed yn adolygiad y *Musical Times* ar berfformiadau'r wythnos:

A good deal of Welsh music was heard in this Wembley week, but a good deal also of universal music. In fact it was less the native works, and even less the standard of the performances than the

excellence of the foreign music chosen, which distinguished the Festival and promised a better future for musical Wales.¹²¹

Tair enghraifft o 'universal music' sydd wedi'u cyfieithu gan Gwynn Jones a gynhwysir yn *Welsh Festival Music*: cân gan Beethoven, 'Die Ehre Gottes', a'r geiriau Cymraeg, 'Y Nefoedd Sy'n Datgan Clod y Goruchaf', wedi'u cyfieithu gan Gwynn Jones, o Almaeneg C. F. Gellert; 'O Dirion Iesu', cyfieithiad Cymraeg o eiriau Lladin 'O Bone Jesu', y gerddoriaeth gan Giovanni Pierluigi da Palestrina; a gwaith arall gan Palestrina, gyda geiriau Cymraeg a Saesneg gan Gwynn Jones 'Beauty Eternal', 'Lendid Tragwydd', wedi'u 'haralleirio' – 'paraphrased', fel y nodir ar y testun¹²² – o'r Eidaleg. Ymysg y testunau a ymddengys yn nhrydedd ran *Welsh Festival Music*, ceir hefyd gyfieithiadau gan Gwynn Jones i'r Saesneg o emynau Cymraeg: 'O! Cenwch fawl i Brynwr byd' gan Emrys (William Ambrose), ac 'O Dduw, rho im dy Ysbryd' gan Dafydd William. Dim ond un pennill sy'n ymddangos yn y gyfrol yn y ddau achos, a chyfieithiadau Saesneg canadwy Gwynn Jones i'w gweld yn gyfochrog â'r gwreiddiol. Gwelir enghraifft, yng nghyfieithiad Gwynn Jones o 'O! Cenwch fawl i Brynwr byd', o hierarchaeth blaenoriaethau cyfieithu geiriau caneuon ar waith, wrth i bwyslais ac acenion y gerddoriaeth ddylanwadu ar y testun targed. Mae'r cynnwys yn y cyfieithiad yn aros yn ffyddlon i'r gwreiddiol, ond un o nodweddion effeithiol pennill Emrys nas atgynhychwyd yw'r odlau mewnol sy'n rhedeg drwyddo: 'Mae'r engyl pur mewn nefol iaith / Yn hoffi'r gwaith o'i foli'.¹²³ Dim ond yr odl ar ddiwedd y llinell – 'byrth gogoniant ... mewn moliant', 'everlasting glory ... ever wondrous story' – a gadwyd gan Gwynn Jones yn yr achos hwn.¹²⁴

Mae'r chwe emyn a gynhwysir yn nhrydedd ran *Welsh Festival Music* i'w canu ar donau Cymreig: 'Vaenol', 'William', 'Joanna', 'Crugybar', 'Caer Llyngod' a 'Llanfair'.¹²⁵ Maent naill ai'n addasiadau o geinciau traddodiadol, neu wedi'u cyfansoddi gan gyfansoddwyr Cymreig, megis yn achos 'William' gan Morfydd Llwyn Owen. Gwelir yn yr adran hon, felly, ymgais Walford Davies fel golygydd i gyfosod cerddoriaeth grefyddol Gymreig a gweithiau Ewropeaidd gan gyfansoddwyr megis Beethoven, Mendelssohn a Palestrina.

Arwyddocaol yw'r ffaith y dewiswyd cyfieithu'r geiriau Eidalaidd ac Almaeneg i'r Gymraeg hefyd. Drwy gyfrwng cyfieithiadau Gwynn Jones, codir y Gymraeg o'i statws fel iaith y werin annysgedig, anwar fel y'i cyflwynwyd yn adroddiadau'r Llyfrau Gleision, a'i gosod gyfysgwydd ag ieithoedd diwylliedig Ewrop. I ddiwylliant lleiafrifol, mae cyfieithu yn gallu bod yn weithred wleidyddol, a'r cyfieithiadau yn fodd i'r diwylliant ei gynnal ei hun, fel y nodwyd gan Lawrence Venuti: 'Translating that builds minor cultures simultaneously creates identities for them ... reinforcing their social presence.'¹²⁶ Rydym eisoes wedi gweld sut gallwn ystyried bod cynnwys cyfrol *Welsh Festival Music* ei hun wedi'i guradu i gyflwyno delwedd benodol o Gymru i gynulleidfaoedd arddangosfa'r ymerodraeth, a'r enghreifftiau o gyfieithu gweithredol sydd drwyddi yn fodd o gyfryngu'r ddelwedd honno. Un rhan o'r ddelwedd, heb os, yw'r modd y caiff y Gymraeg ei hail-fframio yng nghyd-destun goleuedigaeth Ewrop yn nhrydedd adran y gyfrol hon.

Yn ymarferol-bersonol, roedd perfformiadau'r 'Welsh Week' yn fodd i Walford Davies arddangos ffrwyth ei waith gyda'r Cyngor Cerddoriaeth Cenedlaethol ar lwyfan Prydeinig, gwaith a arweiniodd yn rhannol at ei apwyntiad fel Master of the King's Musick yn 1934: 'his services received a fitting reward', meddai ei gyfaill C. L. Graves.¹²⁷ Ar lefel gysyniadol, fodd bynnag, gwelwn mai ymgais gan Walford Davies fel gweithredydd i greu cynrychiolaeth o Gymreictod yw *Welsh Festival Music*. Gwnaed y gynrychiolaeth hon yn hygyrch i gynulleidfa ehangach arddangosfa'r ymerodraeth drwy waith y cyfieithydd Gwynn Jones: drwy benderfyniadau i flaenoriaethu arddull, cynnwys neu fesur. Drwy gyflwyno'r diwylliant llenyddol a cherddorol Cymraeg fel un amlweddol a chyfoethog, dyma *Welsh Festival Music* yn pwysleisio cyfraniad sylweddol Cymru i fywyd diwylliannol yr Ymerodraeth Brydeinig. Perfformir y fersiwn hon o Gymreictod gan gynnwys y gyfrol, yn cyfieithu'r diwylliant Cymraeg i gynulleidfa'r arddangosfa ar yr un llaw, ond y mae hefyd yn dilysu hunaniaeth Gymreig mewn cyd-destun cwbl Brydeinig. Yn hynny o beth, rhaid cydnabod bod cyfraniad sylweddol Gwynn Jones i'r gyfrol dan sylw drwy gyfrwng darnau gwreiddiol a chyfieithiadau yn gyfrwng i drosglwyddo'r neges honno i'r gynulleidfa.

Ystrad Fflur: Strata Florida (1944)

Mae dylanwad gweithrededd y golygydd yn gryf ar *Welsh Festival Music*. Yn yr achos hwnnw, roedd ei benderfyniadau golygyddol dros yr hyn a fyddai'n cael ei gyfieithu yn creu argraff benodol. Gwelsom sut yr oedd gweithrededd y cyfieithydd ar lefel unigol yn cefnogi, ac yn herio, hynny hefyd. Trown yn awr at achos arall lle y gwelwn weithrededd Gwynn Jones fel cyfieithydd ar waith, a hynny wrth iddo ailddhongli un o'i weithiau gwreiddiol ei hun, gan bwysleisio agwedd wahanol ar ei waith. Mae 'Ystrad Fflur' yn un o'r telynegion a gaiff ei thrafod yn aml ynghyd â 'Rhos y Pererinion' ac 'Ynys Enlli': dyma dair cerdd sy'n rhannu'r un ysfa i fudo i fyd o dawelwch, heddwch a gwareidd-dra'r gorffennol.¹²⁸ Rhestru'r meirw sydd wedi'u claddu yn Ystrad Fflur a wna'r gerdd – 'deuddeng Abad yn y gro', 'Dafydd bêr ei gywydd, / A llawer pennaeth ...'.¹²⁹ Er gwaethaf y ffaith mai dim ond 'adfail ffydd' sy'n weddill o'r gorffennol, ac 'er mai angof angau prudd' sydd yno, mae'r hyn a fu yn ddigon i gryfhau ysbryd y traethydd, a dywed, 'Pan rodiwyf ddaear Ystrad Fflur, / O'm dolur ymdawelaf'.¹³⁰ Un cyfansoddwr yn unig a aeth ati i osod 'Ystrad Fflur' i gerddoriaeth, sef Idris Lewis (1889–1952), a chyhoeddwyd ei osodiad o'r gerdd, i bedwar llais digyfeiliant, yn 1944. Ceir ar y sgôr, gyda'r geiriau Cymraeg, gyfieithiad Saesneg o'r gwaith gan Gwynn Jones ei hun.¹³¹

Mae'r llinell gyntaf, a'r olygfa agoriadol o '[dd]ail y coed yn Ystrad Fflur / Yn murmur yn yr awel', sy'n awgrymu diwrnod o haf a brigau'r coed yn eu llawn dwf, yn cael ei drawsnewid yn y cyfieithiad.¹³² Yn hytrach na'r gwyrddni y mae'r disgrifiad Cymraeg yn ei ddelweddu, egr y Saesneg drwy ddweud: 'The trees are bare at Ystrad Fflur, / The autumn breeze is sighing'.¹³³ Cân Gwynn Jones am 'fedd yr haf' yn un o'i ddau gywydd i'r hydref, ac mae'r syniad hwn o derfyn ar dwf byd natur sy'n cael ei awgrymu yn y cyfieithiad Saesneg o 'Ystrad Fflur' yn gweddu i'r disgrifiadau o'r meirwon yn eu beddau.¹³⁴ Sonniwr am yr 'holy abbots' ac 'Ap Gwilym ... The bard of youth and beauty', disgrifiad sy'n cyferbynnu'n ingol â thawelwch terfynol y bedd mewn modd tebyg i'r testun ffynhonnell.¹³⁵ Ceir yn y gerdd wreiddiol sôn am '[l]awer pennaeth llym ei gledd / Yn ango'r bedd tragywydd', a thra awgrymir yn y Gymraeg natur dreisgar bywydau'r penaethiaid, mae'r

cyfieithiad Saesneg yn newid y pwyslais – yn amlygu, ac fel petai'n clodfori, hyd yn oed, yr agwedd ryfelgar: 'And many warriors there are laid / Who died for home and duty'.¹³⁶ Cofiw'n fod cyfieithu ar gyfer cerddoriaeth yn dasg neilltuol, a bod hyblygrwydd i'w gael wrth drosi gwahanol agweddau ar y ffynhonnell. Ai dyma egwyddor Gwynn Jones wrth gyfieithu 'Ystrad Fflur' i'r Saesneg, wrth iddo ganfod llinell a oedd yn gweddu i'r gosodiad cerddorol, ond nad oedd mor agos o ran ystyr? Digon posibl mai trafferth canfod llinell addas a arweiniodd at Gwynn Jones yn cynnwys awgrym o glodfori rhyfel yn ei waith, ond gwyddwn, o ystyried cyfieithiadau eraill o eiriau caneuon ganddo, ei fod fel rheol yn cynhyrchu testunau targed sy'n gyffredinol ffyddlon i gynnwys y testun ffynhonnell wrth gyfieithu mewn cyd-destun cerddorol.

Gallwn gydnabod posibilrwydd arall, felly. Cyhoeddwyd y gân hon yn 1944, yn ystod yr Ail Ryfel Byd, ac o gofio credoau heddychol y bardd a'i safiadau cyhoeddus yn erbyn y Rhyfel Byd Cyntaf, gellir darllen y llinellau hyn fel datganiad chwerw-eironig yn erbyn y rhyfel, fel math o brotest yn erbyn marwolaethau diangen yn y gyflafan. Dyma dechneg a ddefnyddiwyd eisoes gan Gwynn Jones, ar raddfa fwy, yn y gerdd gignoeth wrth-ryfel 'Pro Patria' (1913) am Ryfel y Boer – cerdd sydd, drwy gyfrwng ei theitl, yn adleisio'n eironig y dywediad Lladin 'Dulce et decorum est pro patria mori' yn yr un modd ag y gwnaeth y bardd rhyfel Wilfred Owen yn 1917.¹³⁷ Efallai mai'r un dechneg sydd gan Gwynn Jones ar waith yn ei gyfieithiad o 'Ystrad Fflur' hefyd. Yn y cyswllt hwn, pwysig yw nodi'r symudiad yn y cyfieithiad oddi wrth y 'penaethiaid' tuag at y 'warriors', term mwy cyffredinol a chwmpasog sydd hefyd, gellid dadlau, yn awgrymu milwyr cyffredin y lluoedd a oedd yn ymladd yn yr Ail Ryfel Byd. Gan ystyried y gwaith yn ei gyd-destun diwylliannol, felly, ynghyd â chyd-destun syniadol a llenyddol y bardd, gwelwn sut y mae'r deialogau strwythurol hyn yn awgrymu darlleniad amgen o gyfieithiad Gwynn Jones o'i waith ei hun.

Emynau Mynyw (1938)

Yn *Welsh Festival Music*, gwelir enghreifftiau o Gwynn Jones yn cyfieithu gweithiau crefyddol. Trown yn awr i fynd i'r afael â'r agwedd

hon ymhellach, gan archwilio casgliad o gyfieithiadau o emynau gan Gwynn Jones ac eraill, sef *Emynau Mynyw*. Ceir amryw drafodaethau beirniadol ar grefydd yng ngwaith Gwynn Jones, megis ysgrif D. Miall Edwards, 'Dysgeidiaeth yr Athro T. Gwynn Jones', yng ngoleuni cynnwys *Manion*, ac ymdriniaeth Glyn M. Ashton â'r bardd fel un o 'Ein Didduw Brydyddion' mewn erthygl yn *Diwinyddiaeth*.¹³⁸ Mae Pennar Davies yn cysegru pennod gyfan i'r bardd yn *Y Brenin Alltud*, ac aiff Gwilym R. Tilsley i'r afael â gwaith Gwynn Jones yn *Crefydd y Beirdd* hefyd.¹³⁹ Cly Tilsley ei drafodaeth ar waith y bardd drwy ddod i'r casgliad y gellir synio amdano fel 'Agnostig Cristnogol': 'Diau iddo gael ... [c]lyfnodau o ansicrwydd ac amheuaeth ... ni allodd weld yn glir bod yr Efengyl Gristionogol yn ateb i holl broblemau'r byd.'¹⁴⁰

Anodd yw cytuno'n gyfan gwbl â'r datganiad hwn: er i Gwynn Jones yn wir brofi cyfnodau o amheuaeth, ceir nifer o enghreifftiau ohono'n arddel ei ffydd yn ei farddoniaeth a'i ryddiaith. Un o'r enghreifftiau mwyaf eglur, efallai, yw ysgrif a gyhoeddwyd yng nghyfnodolyn heddychol-grefyddol *Y Deyrnas* yn 1918, 'Dyn a'r Dyn Arall', a ailgyhoeddwyd yn y casgliad *Beirniadaeth a Myfyrdod* yn 1935. Mae'r ysgrif, sy'n adleisio syniadaeth ei gerdd 'Y Trydydd' (1915), yn cloi â datganiad cadarnhaol o ffydd:

Dysgeidiaeth Crist yw'r unig beth ymarferol yn y byd, ac y mae bywyd yn amhosibl heb yr ymfeistrolaeth a ddysgai ef. Diau na byddwn byth yn berffaith. Nid yw hynny reswm paham na ddylem geisio bod.

Dichon bod y gŵr arall ar gam neu ei fod yn iawn. Dichon ein bod ni yn iawn neu ar gam. Ond nid yw Iawnder ynddo ei hun nag [*sic*] ynddo ef na ninnau, ac ni ellir dynesu gam tuag at Iawnder cyhyd ag na bo gais i ddeall a dyfod o hyd i dir cyffredin. Y mae a wnêl tri â phosibilrwydd bod yn iawn – Dyn, y Dyn arall, a Duw. Pan gytuno'r deuddyn i edrych ar y Trydydd, daw'r Iawn. Ac ni ddihengir rhag hyn byth.¹⁴¹

Ceir cyfraniadau eraill gan Gwynn Jones yn *Y Deyrnas*, gan gynnwys yr ysgrifau 'Gwladwriaeth a Chydwybod' a 'Cenedligrwydd' – y naill yn trafod crefydd ac Anghydfurfiaeth yng nghyd-destun ymddygiad

a chredoau gweinidogion yn ystod y Rhyfel Byd Cyntaf, a'r llall yn mynd i'r afael â'r cysyniad o ddyletswyddau cenedl mewn cydestun rhyngwladol: 'Pa mor genhedlig bynnag y ceisio cenedl fod; pa furiau bynnag a gyfodo o'i chwmpas ei hun, ni phaid hi â bod yn rhan o ddynoliaeth.'¹⁴² Ceir hefyd ddarn o ryddiaith yn dwyn y teitl 'Tangnefedd' lle mae'r adroddwr yn rhodio drwy fan tywyll a niwlog er mwyn cyrraedd tangnefedd, a ffigwr arallfydol sanctaidd wrth ei ochr yn ei gynnal o hyd;¹⁴³ a cherdd o'r enw 'Lux Mundi' lle mae'r adroddwr yn edifarhau na throdd at Dduw ynghynt:

Pe gwelawn nad oes ond dy gaeth yn rhydd,
A bod fy nyfod i'th Dangnefedd Di,
Heddyw, ni bawn, â chalon ysig, brudd,
Yn cynnyg ger dy fron ddrylliau yr hun fum i.¹⁴⁴

Pwysleisia Arthur ap Gwynn fod 'crefydd bersonol' yn 'beth mawr' ym mywyd Gwynn Jones, er iddo ddweud hefyd na 'dderbyniodd erioed yn ei gryswth awdurdod un Eglwys'.¹⁴⁵ Dyma agwedd a ategir gan David Jenkins yn y *Cofiant* wrth iddo gyfeirio at ysgrif Gwynn Jones o 1903, 'Credoau a Chyffesion Enwadol: ai rhaid wrthynt?'¹⁴⁶ Cefnogir y safbwynt hwn ynghylch y 'grefydd bersonol' gan ddarnau a ysgrifennwyd gan Gwynn Jones ei hun, megis y dyddiadur anghyhoeddedig a gadwodd yn ystod y Rhyfel Byd Cyntaf, 'Diary of a Pacifist'. Yno medd, 'Many years ago, I ceased being a church member, because I could not conscientiously profess to believe what was expected of me.'¹⁴⁷ Yn yr un modd, ymysg llawysgrifau'r bardd ceir nodiadau darlith ar y testun 'Belief', lle y dywed, 'One wonders after all whether Belief is necessary – uniformity of Belief, at any rate, seems impossible.'¹⁴⁸ Nid oedd gan Gwynn Jones ddiddordeb yn y cecru rhwng enwadau a'r anghytuno ynghylch pwyntiau manwl diwinyddiaeth, ond roedd y 'grefydd bersonol' honno y cyfeiria ap Gwynn ati yn greiddiol i'w hunaniaeth a'i waith, fel y noda D. James Jones: 'Gwnâi ei ymdeimlad o gysegredigrwydd bywyd ef bob amser yn wylaidd ac addolgar ei ysbryd, a gall blygu'n ostyngedig mewn cyffes ddwys am ddrwg y byd, gan gydnabod yr un a oedd yn Ben ar y cwbl.'¹⁴⁹ Er y ceir elfennau o ddadrith, agnosticiaeth a chwerwedd

ying ngwaith Gwynn Jones, ni chollodd ei ffydd bersonol, fel y dywed Pennar Davies: 'Y mae dadrithiad a diflastod yn Gwynn Jones, dadrithiad am fateroldeb ein gwareiddiad a diflastod ar ragrith yr eglwysi; ond nid dadrithiad am Dduw, nid diflastod at Grist.'¹⁵⁰

Er gwaethaf ymwrthodiad Gwynn Jones ag enwadau penodol, cymerai ddiddordeb mawr mewn Catholigiaeth. Dywedodd mewn un llythyr yn 1927, 'Pe cawn i fod yn Gatholig heb gredo pendant, dyna fyddwn', a bu'n llythyru ag offeiriad o'r Eglwys Gatholig, y Tad McGrath, yn gyson.¹⁵¹ Mewn ysgrif o 1938 yn sôn am emyn a gyfieithodd, 'Pêr fydd dy gofio, Iesu da', noda Gwynn Jones ei fod 'yn hoff o lawer o emynau, ac yn hoffach bellach nag y byddwn gynt'.¹⁵² Dywed yma hefyd na fu 'yn ddigon hy i lunio un emyn fy hun' (yn 1940 y cyfansoddwyd 'Emyn Gosber', ei unig emyn gwreiddiol), ac 'mai ar gais rhywun arall y trosais amryw emynau o ieithoedd eraill i'r Gymraeg o bryd i bryd'.¹⁵³ Mae'r prif gasgliad o gyfieithiadau Gwynn Jones o emynau, *Emynau Mynyw*, yn ddeddiad o emynau Catholig yn yr iaith Gymraeg. Cyhoeddwyd y gyfrol gan Hughes a'i Fab yn 1938, ac mae'n cynnwys trosiadau gan Gwynn Jones a Saunders Lewis, yn ogystal â dau emyn Catholig o'r traddodiad Cymreig gan Myra Evans.¹⁵⁴

Nid ymddengys unrhyw gerddoriaeth yn *Emynau Mynyw*, nac ychwaith unrhyw fanylion am emyn-donau i gyd-fynd â'r geiriau. Rhaid felly gydnabod natur wahanol y darnau a ymddengys yn y gyfrol hon, o gymharu â'r cyfieithiadau eraill a drafodwyd eisoes. Nid oes tystiolaeth i oleuo beth yn union oedd dull Gwynn Jones mewn perthynas â cherddoriaeth wrth gyfieithu *Emynau Mynyw* – ac ni cheir unrhyw gyfeiriad at donau'r emynau hyn yn y rhagair i'r gyfrol. Tybed a ellir awgrymu nad oedd Gwynn Jones yn ystyried pwysigrwydd y gerddoriaeth i'r fath raddau wrth fynd ati i'w trosi? Wedi dweud hyn, ni ellir anwybyddu cerddoriaeth yn ein hymdriniaeth ychwaith, gan mai darnau i'w canu yw'r holl emynau yn eu ffurfiau gwreiddiol, ac er, efallai, nad oedd Gwynn Jones yn ystyried pwyslais y gerddoriaeth a rhythmau'r alawon wrth drosi'r emynau hyn, gwelir ei fod yn cadw at fesurau'r darnau gwreiddiol bob tro. Fel y dywed Lawrence Kramer, 'even by omission, these elements [cysylltiadau rhyng- a thraws-destunol rhwng geiriau a cherddoriaeth] are always interlaced with

each other'.¹⁵⁵ Yn achos *Emynau Mynyw*, gellir synio am gerddoriaeth fel presenoldeb cefndirol: dyma agwedd sydd yn rhan annatod o fodolaeth y darnau gwreiddiol, ond nad yw'n chwarae rhan mor flaenllaw yn achos y cyfieithiadau o gymharu â rhai o'r cyfieithiadau eraill o eiriau caneuon a archwilir yng nghwrs y gyfrol hon.

Tyn y rhagair sylw penodol at y cyfieithiadau yn y gyfrol o emynau Lladin: 'dymunir diolch ... i'r Dr. T. Gwynn Jones ... Ceir gweled [yn y casgliad] ei gamp ddigymar wrth drosi'r hen emynau Lladin heb golli na'u mawredd na'u meddwl miniog.'¹⁵⁶ Er y ceir nifer o gyfieithiadau o ddarnau Lladin, megis y garol 'Adeste Fideles' a'r weddi 'Anima Christi', ymddengys yma hefyd gyfieithiadau gan Gwynn Jones o emynau Saesneg gwreiddiol, megis 'Sweet Sacrament Divine' a 'Little King so fair and sweet'.¹⁵⁷ Emyn arall a geir yn y gyfrol yw trosiad Gwynn Jones o 'Faith of Our Fathers', emyn Saesneg a gyfansoddwyd gan Frederick William Faber, ac fe'i cyhoeddwyd gyntaf yn 1849.¹⁵⁸ Mae'r darn yn sôn am ferthyron Catholig yn ystod teyrnasiad Harri VIII: 'In spite of dungeon, fire and sword ... Our Fathers, chained in prison dark.'¹⁵⁹ Clodforir aberth y merthyron, gan ei gyflwyno fel uchelgais: 'How sweet would be their children's fate, / If they, like them, could die for thee.'¹⁶⁰ Pwysleisia'r geiriau ffyddlondeb at Gatholigiaeth, a'r gred y daw ei dydd drachefn yn Lloegr gan gynnig achubiaeth i'r bobl: 'Mary's prayers / Shall win our country back to thee ... England shall then indeed be free'.¹⁶¹ Amlygir hefyd ddsygeidiaeth greiddiol Cristnogaeth ynghylch cariad a maddeuant yn y pennill clo: 'we will love / Both friend and foe in all our strife'.¹⁶²

Hynafiaeth Catholigiaeth yw pwyslais cyfieithiad Gwynn Jones hefyd: 'Hen Ffydd ein tadau'.¹⁶³ Yr hyn a geir yn y gwreiddiol Saesneg yw 'Faith of our Fathers, living still', llinell a gyfieithir gan Gwynn Jones fel 'Hen Ffydd ein tadau! byw yw hi'.¹⁶⁴ Mae'r ymadrodd 'Hen Ffydd' yn fwy na chyfeiriad at ffydd y gorffennol: dylid cofio bod 'Yr Hen Ffydd' yn derm penodol am Gatholigiaeth yng Nghymru. Trwy gynnwys yr ymadrodd 'Hen Ffydd' yn ei gyfieithiad, mae Gwynn Jones yn cymhwysu'r gwreiddiol yn gysyniadol a chyd-destunol ar gyfer cynulleidfa Gymraeg. Mae'r strategaethau cartrefoli hyn yn gyffredin drwy'r darn, fel y gwelir yn y trydydd pennill; yn y gwreiddiol, cyfeirir

at Loegr – ‘England shall then indeed be free’ – ond mae trosiad Gwynn Jones yn trawsblannu’r emyn i Gymru: ‘A thrwy wirionedd Duw ei hun / Bydd Cymru eto’n rhydd yn wir’.¹⁶⁵ Er bod y testun targed yn gyfieithiad pur ffyddlon o’r gwreiddiol o ran ieithwedd, delweddaeth a syniadaeth, nid cyfieithiad llythrennol o bob agwedd sydd yma, a’r addasu cyd-destunol yn ôl y gofyn yn gwneud y darn yn addas i’w gynnwys mewn casgliad Cymraeg – ac, o bosib, i’w ganu gan gynulleidfa Gymraeg hefyd.

Prin yw’r wybodaeth yn *Emynau Mynyw* ei hun ynghylch pa gyfieithiadau yn union y gellir eu priodoli i Gwynn Jones, ond yn y cyswllt hwn ceir cadarnhad mewn nodyn esboniadol yn *Llyfryddiaeth Thomas Gwynn Jones*:

Dywed F. W. J. [F. Wynn Jones] ei bod yn ‘eglwur oddi wrth lawysgrifau T. G. J. mai efô a gyfieithodd y cwbl ond rhifau 2, 4, 8, 9, 20, 25, 26 a 28, er nad yw ei enw ond wrth un yn unig. Y mae 34 yn y casgliad felly mae 26 ohonynt gan T. G. J.’¹⁶⁶

Ar gopi personol Gwynn Jones o’r gyfrol, mewn casgliad yn Adran y Gymraeg ac Astudiaethau Celtaidd Prifysgol Aberystwyth, mae’r bardd wedi nodi pa ddarnau a gyfieithwyd ganddo, sy’n cyfateb i’r hyn a nodir yn y *Llyfryddiaeth*.¹⁶⁷ Yn ôl David Jenkins, Gwynn Jones ei hun oedd yn gyfrifol am y penderfyniad i beidio â chynnwys ei enw wrth y cyfieithiadau yn *Emynau Mynyw*: ‘ni chytunodd â chais y golygydd, y Tad John Barrett Davies, i roi ei enw wrthynt’, er na roddir rheswm dros y gwrthodiad hwn.¹⁶⁸ Mae’r emynau eu hunain yn amrywiol eu naws a’u pynciau, ac wedi’u trefnu yn y gyfrol yn fras yn ôl thema neu achlysur. Ceir peth delweddaeth lythrennol iawn ynddynt sy’n trafod uffern a’r diafol: ‘Fel na’m llosger yn y fflamau’, ‘y temtiwr du’, ‘y bydd na’th garo di / Yn llosgi yn y llyn’.¹⁶⁹ Fel y gellir disgwyl mewn casgliad Catholig, ceir hefyd gyfran uchel o emynau i’r Forwyn Fair, gan gynnwys emyn am Fair wrth y Groes sy’n gyfieithiad o destun y *Stabat Mater*.¹⁷⁰ Er nad oes modd gwybod beth oedd rheswm Gwynn Jones dros wrthod cynnwys ei enw wrth bob un ond un o’i gyfieithiadau yn y gyfrol, tybed a oes modd cynnig, gan gofio’i bwyslais ar ‘ffydd bersonol’ a ‘dysgeidiaeth Crist’, nad oedd

yn medru uniaethu yn gyfan gwbl â diwinyddiaeth rhai o'r emynau a gyfieithodd yma, a'i fod, o ganlyniad, yn gyndyn i nodi ei enw? Yr unig emyn sy'n dwyn ei enw fel cyfieithydd yn *Emynau Mynyw* yw 'Pêr fydd dy gofio, Iesu da', cyfieithiad o 'Jesu dulcis memoria', emyn gan St Bernard, a oedd wedi'i gyhoeddi eisoes yn *Llyfr Emynau y Methodistiaid Calфинаidd a Wesleyaidd* (1927).¹⁷¹

Yn ei ymdriniaeth â chrefydd Gwynn Jones, mae Pennar Davies yn mynd i'r afael â rhai o'r prif gyfnodau ym mywyd a gwaith y bardd: o'r cyfnod cyn y Rhyfel Byd Cyntaf, hyd ganol y 1930au pan gyhoeddwyd cerddi *Y Dwymyn* am y tro cyntaf, ceir gan Davies drafodaeth drylwyr ar rai o'i gerddi a'r ddiwinyddiaeth a amlygir ynddynt. Yn achos y cyfnod olaf a drafoda Pennar Davies, 1934–5, dadleua fod 'argyhoeddiadau Cristnogol' Gwynn Jones, a oedd ganddo gynt, yn ôl Davies, 'yn dychwelyd'.¹⁷² Er gwaethaf sinigiaeth rhai o ganiadau *Y Dwymyn*, deil Davies fod 'Ofn', ynghyd â rhai o gerddi eraill y gyfrol, yn 'honni mai yn y Crist, yn ei gariad di-ildio a diflino, yr ydym yn gweld Duw ei hun'.¹⁷³ Cyhoeddwyd *Emynau Mynyw* ychydig wedi'r cyfnod olaf a drafodir gan Pennar Davies, ac er nad gwaith gwreiddiol Gwynn Jones ei hun a geir ynddi, efallai y gellir awgrymu bod cyfieithu'r casgliad hwn o emynau wedi rhoi cyfle i'r bardd archwilio ei grefydd ei hun drwy gyfrwng y weithred o gyfieithu, a hynny mewn cyfnod, yn ôl dehongliad Pennar Davies, pan oedd yn ailgysylltu â Christnogaeth.

Diddorol nodi hefyd mor agos oedd cyhoeddi *Emynau Mynyw* yn 1938 i ddyddiad 'Emyn Gosber', unig emyn gwreiddiol y bardd, a gyfansoddwyd yn 1940. Yn wir, mae elfennau tebyg rhwng y gweithiau a gyfieithwyd a'r gwaith gwreiddiol. Mae 'Emyn Gosber' yn mynd i'r afael â diwedd y bywyd dynol, 'pan fo'n blynyddoedd ni'n byrhau', ac yn cyferbynnu tywyllwch y 'cysgodion draw' â goleuni: yn y pennill cyntaf, gwelir '[g]olau'r haul ym mrig yr hwyr' ac yn y pennill clo, ailgyflwynir y ddelwedd o oleuni presenoldeb Duw i'r bardd: 'Rho Di oleuni yn yr hwyr'.¹⁷⁴ Cyflwynir delweddau o oleuni sanctaidd yn aml drwy *Emynau Mynyw*. Er enghraifft, yn yr emyn agoriadol, cyfieithiad Gwynn Jones o'r emyn Lladin Seisnig 'Vox clara ecce intonat' (c. 5g), cyferbynnir 'Holl freuddwydion y tywyllwch' â '[Ch]rist, ei Haul, gan wasgar syrthni / Sy'n tywynnu gyda'r wawr'.¹⁷⁵ Yn yr un modd, mae golau yn amlwg yn llinellau cyntaf y cyfieithiad o'r emyn

canoloesol 'Veni, Sancte Spiritus' – 'Rho, Ysbryd Glân, y golau gwiw / A ddaw i lawr yn ffrydiau byw / O'th orsedd ddisglair fry'; ac ym mhennill clo 'Sagrafen ddwyfol lân' – 'Tywynna'r Duwdod mawr / Llewycha, o Oleuni Pêr'.¹⁷⁶ Mae'r cyferbyniad hwnnw rhwng y goleuni a'r tywyllwch i'w weld eto yn 'Sïon, cwyd dy lais a chân': pwysleisir y 'gwawl lle'r oedd y gwyll'.¹⁷⁷ Diddorol yw'r pwyslais yn 'Emyn Gosber' Gwynn Jones ar ddiwedd yr oes ddynol a chyfeiriadaeth debyg yn emyn glo *Emynau Mynyw*, sy'n gofyn am fendith 'cyn ein mynd', a phan 'ddarfu'r dydd', gan bwysleisio 'goleuni' y ffydd 'drwy hirddydd oes ac angau du'.¹⁷⁸

Mae ail a thrydydd pennill 'Emyn Gosber' yn ymdrin â '[g]wendidau' y natur ddynol, 'er gwaeled fu a wnaethom ni', a maddeuant Duw a ddaw eto ar ddiwedd oes: 'Rho di drugaredd gyda'r hwyr'.¹⁷⁹ Dyma agweddau creiddiol ar Gristnogaeth yn gyffredinol, ond yn arbennig ar y ffydd Gatholig; mae pechod a maddeuant yn themâu yr ymdrinnir â hwy mewn nifer o'r darnau a gyfieithwyd gan Gwynn Jones ar gyfer *Emynau Mynyw*.¹⁸⁰ Un enghraifft nodedig yw 'Ti Dad trugarog dynol-ryw', cyfieithiad o'r emyn Grawys 'Audi benigne Conditore' o'r nawfed ganrif.¹⁸¹ Yma, pwysleisir pechod a chyffes: yn yr ail bennill, dywedir bod Duw yn 'gweld a gwybod maint ein pla', ac yn y trydydd pennill, 'Mawr fu ein drwg, cyffeswn ni'.¹⁸² Yn 'Emyn Gosber' y 'Tydi' sanctaidd 'yw'r unig un' sy'n gwybod 'maint ... holl ffolineb' yr adroddwr, sy'n siarad ar ei ran ei hun a'i gyd-bechaduriaid.¹⁸³ Yng ngoleuni'r uchod, nid yw hi'n amhosibl bod cysylltiad rhwng cyfieithiadau *Emynau Mynyw* a'r emyn gwreiddiol 'Emyn Gosber', gan fod yma debygrwydd rhwng delweddaeth, syniadaeth ac ieithwedd rhai o'r darnau. Cynigir yma felly fod gwaith cyfieithu Gwynn Jones wedi rhoi'r cyfle iddo fynd i'r afael â'i berthynas ei hun â Christnogaeth, a'i fod yn ddigon posibl i'r broses hon esgor ar fynegiant o'r '[g]refydd bersonol' honno yn 'Emyn Gosber'.¹⁸⁴

Gwelwn felly fod cyfieithiadau 'cerddorol' Gwynn Jones – boed yn weithiau a'r gerddoriaeth yn bresenoldeb cefndirol ynddynt, fel yn achos *Emynau Mynyw*, neu'n hollol greiddiol i'r cyfanwaith gorffenedig, fel yn achos nifer o'r cyfieithiadau eraill a drafodwyd yn y bennod hon – yn gorff amrywiol ac amlochrog o waith sy'n cysylltu mewn sawl ffordd â bywyd a gwaith Gwynn Jones. Mae'n debyg bod pob un o'r

gweithiau hyn yn bodoli o ganlyniad i weithredwyr allanol: comisiynau neu geisiadau gan unigolion eraill ydynt, o Willie Davies, Abergele, i Idris Lewis, i Walford Davies. Mae'r cyfieithiadau a gynhyrchwyd yn aml iawn i'w gweld yn ategu nodau ac amcanion y gweithredwyr hynny, fel yn achos *Welsh Festival Music*, lle mae'r cyfieithiadau unigol yn gweithio i gynrychioli gweledigaeth a pherfformiad Walford Davies o'r genedl Gymreig ar lwyfan Prydeinig a rhyngwladol. Ond gwelwn ar waith hefyd weithrededd y cyfieithydd ei hun, wrth iddo gynhyrchu cyfieithiadau canadwy o safon, sy'n amlygu gwahanol agweddau ar y testunau ffynhonnell yn ôl gofynion ac amcanion y comisiwn ond hefyd yn arddangos elfennau o weithrededd annibynnol. Gwelsom fod cyfieithu yn gallu bod yn fodd i ddylanwadu ar – fel yn achos *Emynnau Mynyw* – neu gynnig ailddehongliad o – fel yn achos 'Strata Florida' – waith ehangach Gwynn Jones. Mae'r bennod hon wedi crafu'r wyneb ar gyfieithiadau geiriau caneuon Gwynn Jones, a byddwn yn dychwelyd at hyn cyn diwedd y gyfrol wrth inni droi at ei waith cyfieithu yng nghyswllt Cwmni Cyhoeddi Gwynn: dyma gorff o waith sydd ynddo'i hun yn cwmpasu cannoedd o weithiau unigol. Ond cyn hynny, trown yn y bennod nesaf at y gŵr a sefydlodd y cwmni hwnnw, W. S. Gwynn Williams, ac at archwilio rhai o'r prosiectau niferus eraill y bu'r ddau yn cydweithio arnynt.

Mae'r dudalen hon yn fwrriadol wag

4

‘We should do as much as we can together’: T. Gwynn Jones a W. S. Gwynn Williams¹

‘Everyone knows this man’ oedd geiriau Emrys Cleaver yn 1968 am y cyfansoddwr a’r cyhoeddwr W. S. Gwynn Williams.² Byddai’n ddatganiad llai cywir heddiw, efallai: prin yw’r ymwybyddiaeth gyffredinol gyfoes o gyfraniad y gŵr gweithgar hwn i ddiwylliant cerddorol Cymru, ond nid yw hynny’n diwallu maint y cyfraniad hwnnw. Cafodd Gwynn Williams ddylanwad ffurfiannol ar ddiwylliant cerddorol Cymru’r ugeinfed ganrif, a gweithiodd yn ddiflino i ddod â cherddoriaeth draddodiadol a chyfoes Cymru i olwg y byd. Fel cyfansoddwr, ei fwriad oedd datblygu cerddoriaeth gelf genedlaethol a oedd yn deillio o gerddoriaeth draddodiadol Gymreig ac felly’n neilltuol Gymreig ei naws, yn yr un modd ag y gwnaed yn Lloegr gan gyfansoddwyr megis Percy Grainger a Ralph Vaughan Williams yn dilyn sefydlu’r English Folk-Song Society yn 1898.³ Yn ei waith darlledu, byddai’n hyrwyddo ei weledigaeth ar gyfer cerddoriaeth Gymraeg ar y BBC ar raglenni amrywiol,⁴ ac yn ei fywyd cyhoeddus roedd yn aelod brwd o gymdeithasau megis Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru, Ffederasiwn Cerddoriaeth Amatur Cymru a’r Gymdeithas Cerddorion Cymraeg.⁵ Ef hefyd oedd un o brif aelodau pwyllgor gwaith yr Eisteddfod Ryngwladol gyntaf yn Llangollen yn 1947, a bu’n rhan o drefnu’r ŵyl hyd ddiwedd ei oes.

Roedd ei yrfa ym myd cyhoeddi'n llwyfan arall ar gyfer ei genhadaeth dros gerddoriaeth Gymraeg. Bu'n olygydd ar gylchgrawn *Y Cerddor Newydd* rhwng 1922 a 1929, a bu'n galw'n gyson yn ei golofnau golygyddol am 'the healthy development of Welsh Music'.⁶ Roedd hefyd yn frwd dros gyhoeddi gweithiau newydd gan gyfansoddwyr Cymreig cyfoes. Gwnaeth hyn drwy ei waith fel golygydd a chyfarwyddwr cerddorol cwmni Hughes a'i Fab yn Wrecsam, ac yna wedi iddo sefydlu ei gwmni cyhoeddi ei hun, Cwmni Cyhoeddi Gwynn. Fel y noda David R. Jones, roedd Gwynn Williams yn rhan o fudiad cerddoriaeth genedlaetholgar a oedd yn rhyngwladol ei olygon: 'Dymuniad mawr y cenedlaetholwyr oedd ... [c]yfansoddi cerddoriaeth a oedd yn nodedig Gymreig, ond a fyddai, serch hynny, yn dderbyniol ar raddfa fyd-eang.'⁷ Roedd Gwynn Williams, drwy ei weithgarwch amrywiol, yn ceisio sicrhau lle i gerddoriaeth Gymreig ar lwyfan rhyngwladol.

Un a fu'n gymorth mawr i Gwynn Williams yn ei ymdrechion dros hybu cerddoriaeth Gymreig oedd Gwynn Jones, ac mae'r ohebiaeth sylweddol o dros 400 o lythyrau rhyngddynt yng nghasgliad Gwynn Jones yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru yn dyst i hyn. Mae'r llythyrau sydd ar gadw i gyd yn rhai a gyfansoddwyd gan Gwynn Williams ac a anfonwyd at Gwynn Jones; nid yw ochr arall yr ohebiaeth yn bodoli ac eithrio ambell gopi. Mae'r ohebiaeth yn rhychwantu 25 mlynedd, ac yn dyst i'r cydweithio cyson a chynhyrchiol a fu rhwng y ddau. Rhwng 1937 a 1942, rhan o gyfnod prysuraf eu cydweithio, mae'r ohebiaeth yn dangos y byddai Gwynn Jones yn derbyn llythyr bob ychydig ddyddiau oddi wrth Gwynn Williams, naill ai yn gofyn am ddarn o waith neu'n cydnabod darn yr oedd newydd ei dderbyn gan Gwynn Jones. Dyma ddau ddyn a weithiai'n gyson ac yn galed, ac mae'n amlwg i'r naill adnabod rhywbeth cyffredin yng nghymeriad y llall. Dros y blynyddoedd, mae'r ohebiaeth yn cynnig cipolwg ar natur eu perthynas: ymysg y ceisiadau am gyfieithiadau a cherddi gan Gwynn Williams, ceir hefyd ddymuniadau gorau ganddo at deulu Gwynn Jones a chyfeiriadau at ymweliadau ag Aberystwyth a Llangollen sy'n dyst bod yma gyfeillgarwch yn ogystal â phartneriaeth broffesiynol. Dyma'r hyn a ddywed Gwynn Williams mewn llythyr o 1942:

I am ever so pleased to know that you feel as I do about our collaboration. It has meant more than anything to me, and I am convinced that we should do as much as we can together.⁸

Mae'r prif weithgarwch rhwng y ddau'n deillio o 1937 pan sefydlwyd Cwmni Cyhoeddi Gwynn, ond dechreuodd y berthynas rhyngddynt 15 mlynedd cyn hynny, yn 1922. Anfonodd Gwynn Williams, golygydd *Y Cerddor Newydd* ar y pryd, lythyr at Gwynn Jones yn gofyn am ddarn o farddoniaeth y medrai ei gynnwys yn y cylchgrawn hwnnw: 'I hope to introduce some of the best of modern Welsh Poetry to composers.'⁹ Dyma'r llythyr cyntaf rhwng y ddau sydd ar glawr, ac wrth ei gymharu â naws gyfeillgar yr ohebiaeth ddiweddarach sydd ar gadw rhyngddynt, mae'r cywair ffurfiol yn awgrymu mai dyma hefyd un o'r cyfathrebiadau cyntaf rhwng y ddau Gwynn. Mae'r llythyrau cynnar rhwng Gwynn Jones a Gwynn Williams yn datgelu gwybodaeth ddiddorol yng nghyswllt agwedd Gwynn Jones tuag at gyfieithu geiriau ar gyfer cerddoriaeth, fel y gwelir mewn cyfres o lythyrau o 1923. Ysgrifennodd Gwynn Williams ato yn gofyn iddo am ddarnau i'w gosod i gerddoriaeth: 'What I should very much like you to let me have would be a series of three or four Songs for Children that I might set as school songs.'¹⁰ Nid yw ateb Gwynn Jones wedi goroesi, ond gellir bwrw amcan ynghylch ei ymateb anffafriol – ac o bosib fyfryn yn bigog – i'r cais gan ystyried y llythyr nesaf gan Gwynn Williams: 'I hope you do not misunderstand me in my desire to set some of your poems. I did not think for a moment that you might write "words for music". What I thought was that you might let me see some of your poems which you thought most suitable.'¹¹ Mae'r dyfyniad hwn o gorff llythyr Gwynn Jones, a geiriad Gwynn Williams, yn awgrymu agwedd ddigon dirmygus tuag at 'words for music', a gallwn dybio efallai fod Gwynn Jones wedi gwrthwynebu'r cais i gyfansoddi darnau y teimlai fod iddynt lai o werth llenyddol na'i waith arall.

Ni chafodd Gwynn Williams ei ddigalonni gan y gwahaniaeth barn hwn, fodd bynnag, a gwelir yr ohebiaeth yn dychwelyd yn llif cyson o fewn wythnosau. Cafwyd anghytuno eto yn 1925, fodd bynnag, y tro hwn wrth drafod yr union faes y byddai'r ddau mor gynhyrchiol ynddo maes o law: cyfieithu geiriau caneuon. Yn y cyfnod hwn, roedd Gwynn

Williams yn gweithio i'r cyhoeddwyr Hughes a'i Fab yn Wrecsam ac yn awyddus i gyhoeddi cyfrol o ganu penillion, gan gynnwys ynghyd â'r Gymraeg eiriau Saesneg er mwyn ehangu apêl y gyfrol. Gofynna, yn y Saesneg arferol, 'Do you think I should set selected specimens of English poetry for my Penillion Songs, or should I try to obtain, if possible, translations of Welsh poems?'¹² Ymddengys erbyn diwedd y llythyr ei fod wedi ateb ei gwestiwn ei hun, a phenderfynu mai cael cyfieithiadau fyddai orau, gan ychwanegu, 'If you could provide me with English translations of two or three suitable Welsh poems I shall be very grateful.'¹³ Dyfynnwyd o ymateb Gwynn Jones yn y bennod flaenorol, wrth ymdrin â *skopos* cyfieithiadau Gwynn Jones o eiriau caneuon traddodiadol, a'r modd y cyfeiriodd at ei gyfieithiadau o ffurfiau traddodiadol fel 'specimens' academiaidd o'r testunau ffynhonnell.¹⁴ Mewn man arall yn y llythyr dywed: 'Language is not like water, or any other liquid, which you can pour from one vessel into another without any trouble.'¹⁵ Cyfeirio at ffurfiau neilltuol y Gymraeg a'r Saesneg y mae yma, fodd bynnag, yn hytrach na thrafod cyfieithu'n gyffredinol; fel y gwelwyd yn y bennod ddiwethaf ac a welir yn y bennod hon a'r nesaf hefyd, mae'n amhosibl dweud bod Gwynn Jones yn ymwrthod â'r cysyniad o gyfieithu geiriau caneuon yn gyffredinol.

O'r cais cyntaf hwnnw am 'three or four songs for children' yn 1923, i'r gwaith cyson a wnaed erbyn canol y 1940au, cydweithiodd Gwynn Jones a Gwynn Williams ar sawl prosiect dros gyfnod o tua ugain mlynedd. Am hynny, priodolir dwy bennod olaf y gyfrol hon i rychwant ffrwyth eu cydweithio. Yn y bennod nesaf, byddir yn troi at y cyfieithiadau o eiriau caneuon a wnaed gan Gwynn Jones ar gyfer Cwmni Cyhoeddi Gwynn, a'r dull cyfieithu neilltuol a ddatblygwyd ganddo a Gwynn Williams i hwyluso'r gwaith. Er bod y bennod bresennol yn cyfeirio at ac yn trafod ambell i gyfieithiad unigol, prif fwriad y bennod hon yw cynnig cipolwg ar rai o'r gweithiau cerddolenyddol eraill a gyhoeddwyd gan y ddau Gwynn: sioeau cerdd a chantodau, cyhoeddiadau cerddorol i blant a gwaith mewn maes o ddiddordeb i'r ddau, cerddoriaeth draddodiadol, gan weld eto sut mae'r gweithgarwch 'cerddorol' hwn yn gorgyffwrdd â gwaith ehangach y bardd.

Cerddoriaeth Draddodiadol

Yn y bennod flaenorol, rhoddwyd sylw i rai o gyfieithiadau Gwynn Jones a gyhoeddwyd yng *Nghylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru*. Cafodd un ohonynt, 'Joy Forsakes Me, Sorrow Takes Me', ar yr alaw 'Diniweidrwydd', ei ailgyhoeddi mewn casgliad a olygwyd gan Gwynn Williams, *Old Welsh Folk-Songs*, a gyhoeddwyd gan Hughes a'i Fab yn 1927. Fel J. Lloyd Williams, bu Gwynn Williams yntau'n weithgar gyda Chymdeithas Alawon Gwerin Cymru 'ar draws ymron drigain mlynedd' fel ysgrifennydd, cadeirydd, golygydd y cylchgrawn a Llywydd y gymdeithas.¹⁶ Roedd hefyd yn flaengar yn y broses o sefydlu Cymdeithas Genedlaethol Dawns Werin Cymru, ac yn 1932 cyhoeddodd y gyfrol ddylanwadol a chynhwysfawr *Welsh National Music and Dance*.¹⁷ Elfen greiddiol o genhadaeth bersonol Gwynn Williams oedd cyflwyno cymaint o ganeuon ac alawon traddodiadol â phosibl i gynulleidfa mor eang â phosibl, a rhan fawr o hyn oedd sicrhau bod geiriau dwyieithog yn ymddangos ar yr holl gyhoeddiadau yr oedd yn gyfrifol amdanynt gyda Hughes a'i Fab a Chwmni Cyhoeddi Gwynn.¹⁸

Wrth fynd ati'n wreiddiol i gynllunio'r gyfrol *Old Welsh Folk-Songs*, roedd Gwynn Williams yn gobeithio cael Gwynn Jones i ddarparu cyfieithiadau ar gyfer yr holl ddarnau, a noda E. Wyn James mai'r prosiect hwn oedd achos y llythyr hwnnw oddi wrth Gwynn Jones lle y datgana ei wrthwynebiad i gyfieithu: 'characteristic forms, like Welsh and English ballads, & especially penillion telyn, cannot be translated'.¹⁹ Gwnaeth Gwynn Williams ail ymgais yn 1926 i gael cyfieithiadau gan Gwynn Jones ar gyfer y gyfrol, yn ogystal â gofyn iddo gyfansoddi penillion gwreiddiol ychwanegol ar ei chyfer. Ond mae'n amlwg mai negyddol eto oedd yr ymateb, er y cafodd y cerddor, yn ôl James, 'rywfaint o gyngor ynghylch geiriau' gan Gwynn Jones.²⁰ Yn sgil amharodrwydd Gwynn Jones i gyfrannu, trodd Gwynn Williams at H. Idris Bell am eiriau Saesneg ar gyfer yr alawon, a'i waith ef a welir yn y gyfrol, heblaw am y cyfieithiad o 'Yn Iach Lawenydd', 'Joy Forsakes Me' (Gwynn Jones).²¹ Yn ddiddorol, pwysleisir mewn nodyn ar y gân yn *Old Welsh Folk-Songs* mai cyfieithiad sy'n enghreifftio nodweddion mydryddol y geiriau gwreiddiol ydyw: 'The English translation has

been specially written by Professor Gwynn Jones to illustrate the metrical peculiarities of Welsh Bardic poetry.²² Gellir awgrymu mai Gwynn Jones ei hun a fynnodd gynnwys y sylw hwnnw parthed *skopos* addefedig y darn.

Parhaodd Gwynn Jones a Gwynn Williams i gydweithio ar wahanol brosiectau a chyhoeddiadau o ganol y 1920au hyd at ddyddiau cynhyrchiol Cwmni Cyhoeddi Gwynn yn y 1930au–40au, ac roedd nifer o'r gweithiau hynny ym maes cerddoriaeth draddodiadol. Diolcha Gwynn Williams i Gwynn Jones, er enghraifft, yn y rhagair i'w gyfrol *Welsh National Music and Dance* (1932), 'for kindly reading through the typescript of Part 1 of the book, and for making a number of helpful suggestions'.²³ Cyhoeddwyd nifer o gyfrolau o gerddoriaeth draddodiadol gan Gwmni Gwynn, a phwysleisia David R. Jones y berthynas rhwng cyhoeddiadau Cwmni Gwynn a Chymdeithas Alawon Gwerin Cymru, o ganlyniad i rôl flaenllaw Gwynn Williams yn y ddwy fenter: '[he] placed the GPC [Gwynn Publishing Company] at the service of the Society'.²⁴ Fel yn achos y rhan helaeth o gyhoeddiadau eraill y cwmni o 1937 ymlaen, fe alwodd Gwynn Williams ar Gwynn Jones i roi cymorth iddo gyda'r geiriau: mae pymtheg cyfrol o gerddoriaeth draddodiadol a gyhoeddwyd gan Gwmni Gwynn yn cynnwys geiriau gan Gwynn Jones, ac yn eu mysg enghreifftiau o gyfieithu i'r Saesneg, cyfaddasu geiriau traddodiadol a chyfansoddi geiriau gwreiddiol newydd ar hen geinciau.

Pwysig nodi bod rôl Gwynn Jones yn y cyswllt hwn ychydig yn wahanol i'r hyn ydoedd yn achos y cyfieithiadau a drafodwyd yn y bennod flaenorol. Roedd ganddo, mewn rhai achosion yng nghyswllt y gwaith ar gyfer Cwmni Cyhoeddi Gwynn a'r cyhoeddiadau traddodiadol, swyddogaeth olygyddol (fel 'cyfaddasydd' testunau) yn ogystal â'i waith arferol fel cyfieithydd neu awdur y geiriau. Rhaid cofio hefyd y gwahaniaeth arwyddocaol yn yr ymwneud â cherddoriaeth: gellid mentro bod Gwynn Jones yn gyfarwydd â nifer o'r alawon y cyfansoddai neu y cyfieithiai ar eu cyfer. Gan ystyried diddordeb Gwynn Jones ar hyd ei yrfa yn niwylliant gwerin Cymru, byddai'n siŵr o adnabod nifer o'r ceinciau a gyhoeddwyd gan Gwmni Gwynn, megis 'Cân Crwtyn y Gwartheg', 'Robin Ddiog' a 'Pry Bach Bach'. Gellir cynnig felly'r posibilrwydd bod y

gerddoriaeth sydd ynghlwm â'r geiriau hyn yn bresenoldeb mwy uniongyrchol-gyfarwydd yn y broses gyfieithu a chyfansoddi, gan ei bod yn debygol iawn fod yr alawon eisoes yn hysbys i'r bardd-gyfieithydd-olygydd. Yn ymarferol, beth fyddai goblygiadau hyn? Cyfeiriwn eto at gamp 'pentathlon' y cyfieithydd: yn ôl Peter Low, y categorïau yw 'Singability', 'Sense', 'Naturalness', 'Rhythm' a 'Rhyme'.²⁵ O fod yn fwy cyfarwydd â'r alaw, mae modd i gyfieithydd ystyried rhythm yr alaw (yn hytrach na mydr y testun ffynhonnell yn unig) wrth gyfieithu, gan leihau'r tebygolrwydd o gamacennu. Yn yr un modd, o adnabod strwythur yr alaw, ei nodau hirion, nodau uchel, neu batrymau rhythmig cyflym, mae modd i'r cyfieithydd wirio 'canadwyedd' y testun targed: mae'n haws sicrhau ei bod hi'n ymarferol i ganu'r cyfieithiad ar y gerddoriaeth. Yn achos Gwynn Jones, er na fyddai wedi meddwl yn union dermau damcaniaeth y 'pentathlon', wrth gwrs, mae'n ddigon posibl bod ystyriaethau felly wedi bod ar waith.

Cyfieithiadau i'r Saesneg gan Gwynn Jones yw'r tri gwaith ganddo sy'n ymddangos yn *Tair Cainc Gymreig: Three Welsh Airs*, cyfrol a gyhoeddwyd yn 1941 gan Gwmni Cyhoeddi Gwynn: 'The Blackbird', cyfieithiad o eiriau traddodiadol 'Y Fwyalchen'; 'Rhuddlan Marsh', cyfieithiad o eiriau Ieuan Glan Geirionydd, 'Morfa Rhuddlan'; a 'The Mother and her Babe', cyfieithiad o waith Mynyddog, 'Y Fam a'i Baban'. Nodir mai'r sawl sy'n gyfrifol am gyfieithiad 'The Blackbird' yw 'G. J. W.' – ond, cynigiwn yma mai Gwynn Jones oedd hwnnw. Er nad oes deunydd llawysgrif yn cyfeirio at 'The Blackbird' yn benodol, mewn dau achos arall o gyfieithiadau Cwmni Gwynn (yn 1938 a 1939) mae'r union lythrennau hyn ar weithiau y mae tystiolaeth yn y llythyrau i brofi mai Gwynn Jones yw eu cyfieithydd.²⁶ Ni cheir unrhyw wybodaeth ynghylch 'The Blackbird' ymysg y llythyrau rhwng Gwynn Williams a Gwynn Jones sy'n goroesi, felly ni ellir datgan ag unrhyw sicrwydd beth oedd y rheswm dros y penderfyniad i ddefnyddio 'G. J. W.' wrth y cyfieithiad hwn, nac yn wir ai Gwynn Jones ei hun yw cyfieithydd 'Y Fwyalchen' i'r Saesneg. Ond, gan ystyried y defnydd blaenorol o'r un llythrennau, a'r ffaith mai Gwynn Jones yw cyfieithydd addefedig y ddwy gân arall yn y casgliad byr hwn, dyma awgrymu mai math ar ffugenw a

ddefnyddiai Gwynn Jones ar adegau pan na fynnai nodi ei enw wrth waith i Gwmni Gwynn oedd 'G. J. W.' Ymhellach, o gymharu arddull 'The Blackbird' â chân olaf y casgliad, 'The Mother and Her Babe' (y darn sydd fwyaf tebyg o ran natur a naws y testun ffynhonnell), ni cheir unrhyw dystiolaeth gref bod yma awdur gwahanol. Yn wir, mae symlrwydd ac uniongyrchedd y dweud yn ymdebygu i'w gilydd, a gwelwn ddefnydd o'r un mathau o ffurfiau llafar hynafol megis 'thou', "'Twere', "'Tis' yn 'The Blackbird', a 'Thy', 'thee' a 'Tho' yn 'The Mother and Her Babe'.²⁷

Mae'r ddau ddarn arall yn y casgliad hwn, 'Morfa Rhuddlan' ac 'Y Fam a'i Baban' yn perthyn i draddodiad y bedwaredd ganrif ar bymtheg o gyfansoddi geiriau newydd ar geinciau traddodiadol.²⁸ Un o'r prif gyfranwyr yn y maes hwn oedd John Ceiriog Hughes. Yn ôl Gwynn Jones – ac yntau'n un o lenorion (os nad y llenor) mwyaf cynhyrchiol yr ugeinfed ganrif – cyfansoddodd Ceiriog 'lawer, – gormod, y mae'n ddiâu' o ddarnau o farddoniaeth yn bennaf i'w canu ar y ceinciau traddodiadol.²⁹ Ceiriog hefyd yw awdur yr ysgrif estynedig *Y Bardd a'r Cerddor*, sy'n fath o lawlyfr i feirdd a oedd am ddilyn ei lwybr ef a chyfansoddi ar gyfer cerddoriaeth. Dyma destun sy'n cynnwys sylwadau ynghylch pa bynciau sy'n addas i ganu arnynt yn ogystal â chyngor ynghylch pa seiniau y dylid eu cynnwys yn y llinellau i'w gwneud yn fwy cydnaws â cherddoriaeth.³⁰ Ceiriog yw bardd telynegol mwyaf poblogaidd ac adnabyddus y cyfnod, efallai, ond rhaid cydnabod hefyd ei fod yn dilyn ôl traed eraill a baratôdd y ffordd ar ei gyfer.³¹

Un o'r ffigyrau dylanwadol yn nhwf y delyneg yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg oedd Ieuan Glan Geirionydd, enw barddol Evan Evans.³² Yn ogystal â chyfansoddi pryddest fuddugol gyntaf yr Eisteddfod Genedlaethol yn 1850, 'Yr Adgyfodiad', yr oedd hefyd yn gyfrifol am nifer o ganeuon byrrach a oedd yn rhan bwysig o ddatblygiad y delyneg.³³ Roedd diddordeb Ieuan Glan Geirionydd mewn cerddoriaeth draddodiadol hefyd yn ffactor ddylanwadol ar ei waith, wrth iddo gyfansoddi darnau fel 'Morfa Rhuddlan' ar rai o geinciau ac alawon Cymru. Fel y nota Huw Meirion Edwards, roedd stamp y ceinciau traddodiadol ar y farddoniaeth newydd hon: 'Traditional melodies played an important part in moulding the

character of the new lyric poetry.³⁴ Mae 'Morfa Rhuddlan' yn adrodd hanes brwydr olaf Caradog yn erbyn y Saeson, er y noda Huw Meirion Edwards nad yw'r darn yn hollol ffeithiol gywir, gan ei bod yn frwydr 'which in fact predates Caradog's death by almost a century'.³⁵ Mae adroddwr y gerdd, wrth weld machlud haul dros '[f]ryniau hael Arfon' yn dwyn i gof y frwydr a fu yn y fan honno, 'Trwy y gwyll gwelaf ddull teryll y darian'.³⁶ Defnyddir seiniau maes y gad i greu portread byw o'r frwydr, 'si eirf heb ri' arni [y darian] yn tincian ... gwau saethau gan sio / A thrwst mawr'.³⁷ Uwch y rhain, dywedir, 'clywir cref ddolef Caradawg', ei alwad ar ei luoedd i ymladd.³⁸ Wedi marwolaeth yr arweinydd, cawn fod 'llon galon hen Gymru ... yn gwaedu'.³⁹ Diddorol nodi bod y dull sinemataidd a disgrifiadol-naratifol hwn yn cyddaro'n drawiadol â'r technegau sy'n elfen ddiffiniol o un o weithiau enwocaf Gwynn Jones: meddylier, er enghraifft, am linellau agoriadol 'Ymadawiad Arthur' yn y cyswllt hwn.⁴⁰

Fel y gwelwyd eisoes, mae Gwynn Jones yn manteisio ar hyblygrwydd mewn strategaeth gyfieithu, yn ddiybnnol ar ddibenion – neu *skopos* – y testun targed. Mae 'Morfa Rhuddlan' yn enghraifft sy'n dangos bod y gynulleidfa ehangach yn gallu dylanwadu ar benderfyniadau'r cyfieithydd. Gellid dadlau bod swyddogaeth y cyfieithiadau i'r Saesneg yn yr achos hwn yn wahanol i gyfieithiadau i'r Gymraeg: maent yn cynrychioli'r diwylliant cerddorol traddodiadol i gynulleidfaoedd di-Gymraeg, tra mae testunau targed Cymraeg wedi'u creu yn rhannol er mwyn ehangu'r dewis o ganeuon sydd ar gael i'w canu yn y Gymraeg. Gwelir hyn ar waith drwy gyfrwng strategaeth hyblyg sy'n tueddu i estroneiddio – hynny yw, i bwysleisio elfennau sy'n arddangos mai testun a gyfieithwyd yw'r gwaith terfynol – ond gwneir hynny mewn ffordd sy'n dal i ystyried y gynulleidfa darged ac yn cartrefoli'r testun ar eu cyfer hefyd. Gwelir yn y testun ffynhonnell gyfeiriadau daearyddol a phersonol penodol: enwir 'Arfon', 'Cymru', 'Eryri' a 'Morfa Rhuddlan' ei hun, yn ogystal â 'Caradawg' a 'Caradog', y brenin.⁴¹ Mae elfennau o strategaeth estroneiddio ar waith yn y testun targed, gyda'r teitl 'Rhuddlan Marsh' a'r cyfeiriad yn y llinell gyntaf at 'Arvon'.⁴² Lleolir y cyfieithiad, felly, fel yn achos y testun ffynhonnell, mewn ardal benodol o Gymru. Fel testun sy'n cynrychioli elfen ar ddiwylliant Cymru i gynulleidfa ddi-Gymraeg, mae'r cyfeiriadau

penodol hyn yn addas. Wedi dweud hyn, gwelwn hefyd fod y penderfyniadau a wnaed gan y cyfieithydd yn arddangos strategaeth sydd yn yr un modd yn cartrefoli, ac yn gweddu i wybodaeth dybiedig y gynulleidfa. Caiff 'by the Clwyd river' ei ddefnyddio i nodi lleoliad y frwydr ei hun, yn hytrach na'r 'ar Forfa Rhuddlan' mwy penodol.⁴³ Yn yr un modd, ni chaiff Caradog ei enwi unwaith yn y cyfieithiad: try'n 'the King' ac 'our King'.⁴⁴

Nodwedd neilltuol o'r gân hon yw'r berthynas agos rhwng y geiriau a'r gainc y'u cenir arni. Fel y noda Huw Meirion Edwards, mae mesur y geiriau Cymraeg yn annatod gysylltiedig ag alaw 'Morfa Rhuddlan', 'three internal rhymes and intricately woven *cyngghanedd* being closely attuned to the melodic structure'.⁴⁵ Er hyn, daw'n amlwg nad yw Gwynn Jones wedi blaenoriaethu atgynhyrchiad ffyddlon o'r mesur wrth gyfieithu, ond yn hytrach wedi bodloni, fel y gwelsom mewn cyfieithiadau eraill ganddo, ar enghreifftiau (digon soffistigedig) o gyflythrennu, cyfresi o odlau a chyffyrddiadau cynganeddol, megis 'for the bold who lie cold down by the Clwyd river'.⁴⁶ Mae geiriau'r testun ffynhonnell hefyd yn cyfeirio at y gainc y'i cenir hi arni wrth gloi, gan bwysleisio'r cysylltiad rhwng yr hanes a Chymry'r presennol: 'Geilw ei fardd am ei fwyn delyn i gwynfan, / Ac ar hon tery don [*sic*] hen "Forfa Rhuddlan"'.⁴⁷ Er y dywedir bod ffigwr y bardd yn chwarae 'broken chords' yn y cyfieithiad, nid yw'r gyfeiriadaeth benodol at deitl y gainc, sy'n rhan mor bwysig o ergyd hunan-gyfeiriadol y gwreiddiol, ac at y traddodiad llenyddol o gyfansoddi ar geinciau traddodiadol, yn bresennol yn y trosiad Saesneg.⁴⁸ Felly, er y gallwn ddadlau bod y testun targed yn cynrychioli nodweddion y testun ffynhonnell yn rhannol, mae'r cyfieithiad yn methu yn achos perthynas neilltuol y testun Cymraeg â'r gerddoriaeth.

Naws wahanol sydd i 'Y Fam a'i Baban' gan Mynyddog (Richard Davies). Dyma gân am berthynas rhwng mam a'i phlentyn. Mae'r llon a'r lleddf yn cyd-fyw yma wrth i'r fam ddatgan ei phryder ynghylch dyfodol ei baban - 'Ti gei ofidiau os cei di fywyd' - ond y mae'n ffyddiog y 'cei angyllion i'th wyllo hefyd'.⁴⁹ Pentyrrir nodweddion y plentyn yn yr ail bennill, gan greu naws o anwylddeb a chariad pur wrth i'r fam restru'r hyn a gâr ynghylch ei baban.⁵⁰ Mae'r ymdeimlad

hwn o berffeithrwydd y plentyn yn llygaid ei fam yn gryf hefyd yng nghyfieithiad Gwynn Jones, e.e. 'thy cheek so rosy ... fairer than the fairest, / Thy smile in waking is dawn'.⁵¹ Mae'n amlwg bod Gwynn Jones yma'n ceisio defnyddio strategaeth o ffyddlondeb uchel â'r testun ffynhonnell, er nad yw i'w weld yn llwyddo bob tro. Ar ddechrau ail bennill y gwreiddiol, dywedir bod 'pryder mam a'i holl ofalon ... Fel pleth o serch o gylch dy galon'.⁵² Amlyga hyn mor reddfodol yw ei chariad at ei phlentyn, a'r bleth honno'n amddiffynfa a grëwyd yn organig ac yn anorfod o'i theimladau hi. Mae'r cyfieithiad, fodd bynnag, wrth bwysleisio'r nodwedd hon o amddiffyn a gwarchod, yn cyflwyno delwedd amgen: 'With bonds of gold she would defend thee'.⁵³ Nid yw'r ddelwedd hon mor effeithiol wrth gyfleu'r teimlad dan sylw: mae'r '[b]leth o serch' yn codi'n naturiol o'r emosiwn ei hun, ond ymddengys y 'bonds of gold' fel agwedd annaturiol o allanol a dieithr yn achos perthynas y fam â'i phlentyn, gan gollu'r ymdeimlad o linyr cyswllt teimladol rhwng y ddau.

Er gwaethaf teitl *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae: Old Welsh Songs of Work and Play*, cyfrol a gyhoeddwyd gan Gwmni Gwynn yn 1943, mae geiriau cân agoriadol y casgliad, 'Bugeilio'r Defaid', yn perthyn i'r bedwaredd ganrif ar bymtheg. Ieuan Ddu, neu John Thomas, a'u cyfansoddodd, ac maent yn ymddangos yn ei gyfrol o alawon gwerin, *Y Caniedydd Cymreig/The Cambrian Minstrel*, a gyhoeddwyd yn 1845.⁵⁴ Bugail yw adroddwr y gân hon, ac mae'r geiriau yn mynd i'r afael â chariad at wlad ac at ferch: 'A'm cân sy'n dyst ... O'r mannau mwyn lle crwydron'; 'Dymunwn i gysgodi'r ferch / Enynnodd serch fy nghalon'.⁵⁵ Gwynn Jones sy'n gyfrifol am y cyfieithiad Saesneg yn *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae*. Ym mhennill cyntaf y gwreiddiol, ceir cyfeiriad penodol at leoliad daearyddol – 'cribog lennydd Cynon' – sy'n cael ei adleisio yn y pennill olaf: '[D]olennog grwydrad Cynon'. At hyn, enwir y ferch yn y gerdd Gymraeg: 'fy Ngweno'.⁵⁶ Yng nghyfieithiad Saesneg Gwynn Jones, dilynir yr ystyr yn bur fanwl, ond mae gwahaniaeth pwysig: yma, fel yn achos 'Morfa Rhuddlan', gwelir y cyfieithiad yn cyffredinolli manylion daearyddol a phersonol y testun ffynhonnell. Mae 'fy Ngweno' yn troi'n 'love' dienw, a dilëir y manylion daearyddol sy'n lleoli'r gân yng Nghwm Cynon: yn lle'r cyfeiriadau penodol at

‘[G]lynon’, ceir ‘rock-bound streams’ a ‘river, gently gliding’.⁵⁷ Eto, dyma dystiolaeth o strategaeth gyfieithu sydd â’i golwg ar y gynulleidfa darged, wrth gyffredinol i’r testun i’r graddau lle na cheir unrhyw fanylion daearyddol nac ychwaith enwau priod Cymreig. Gan gofio cenhadaeth Gwynn Williams o rannu cerddoriaeth Gymraeg â’r byd, tybed a ellid awgrymu bod *skopos* ideolegol-fasnachol Gwynn Williams wedi gyrru rhai o benderfyniadau’r cyfieithydd yn yr achos hwn i osod y testun targed mewn cyd-destun mwy cyffredinol?

Mae pedair o’r pum cân yn *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae* yn ymwneud ag anifeiliaid, ac mae’r drydedd gân, ‘Cyfri’r Geifr’, yn un sy’n perthyn i grŵp adnabyddus o ganeuon am eifr.⁵⁸ Y fersiwn a ymddengys yn y gyfrol hon yw’r gynharaf ar gadw, yn ôl Phyllis Kinney.⁵⁹ Er bod tebygrwydd rhwng y gân fel y’i chyhoeddir yma a’r gân eifr fwy cyfarwydd, ‘Oes gafr eto?’, pwysleisia Kinney nad yw’r fersiwn hŷn o ‘Cyfri’r Geifr’ yn enghraifft nodweddiadol o’r *genre*: ‘The compass is over an octave, wider than most of the others, and the melody is ornamented with slurs and passing notes.’⁶⁰ Nodir ar waelod y tudalen yn *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae* o ble y daw’r geiriau: ‘The nine Welsh stanzas here given are based on those in Iolo Morganwg’s handwriting found in Llanofor MS. C.7.’⁶¹ Wrth gymharu geiriau ‘diwygiedig’ (fel dywed y cyhoeddiad) Gwynn Jones â’r rhai sydd gan Iolo Morganwg, gwelir mai newidiadau bychain, golygyddol sydd yma yn unig. Cysonir yr orgraff, gan arddel ‘eto’ yn hytrach nag ‘etto’, a gwelir bod rhai o’r llinellau wedi eu haddasu’n rhytmig i weddu i’r alaw.⁶² Un gwahaniaeth sydd o ran ystyr yn yr achos hwn, a hynny yn llinell agoriadol y gân: ‘Naw gafr gornio’g’ yw anifeiliaid Iolo, ond ‘Naw gafr gyfrwys’ a bortreedir yng ngeiriau ‘diwygiedig’ Gwynn Jones.⁶³

Perthyn manylder disgrifiadol i gyfieithiad Saesneg Gwynn Jones, ‘Counting the Goats’, nas ceir yn y Gymraeg, a darlunnir pob gafr yn y cyfieithiad lawer yn fanylach nag yn y gwreiddiol. Yn wir, yn lle’r gyfres fformiwläig o liwiau a geir yn y Gymraeg – ‘Gafr las, foel las, / Foel ystlyslas, / Finlas, feinlas, / Foel a’r geden gynffon las, las, las’ (ac yn y blaen gyda lliwiau eraill) – gwelir y cyfieithydd yn cynnig rhywbeth hollol wahanol, sef sefyllfa ddramatig, atmosfferig, ffilmig:

And then another, scarce would I doubt her,
On the mountain pass, though the vapour wreathed about her,
Pale grey, faint form,
Like a spectre,
Eerie, errant,
Moving slowly in the pale, pale mist.⁶⁴

Gwelir yr ymateb creadigol-naratifol hwn ar waith yn y penillion eraill hefyd: er enghraifft, 'Calm, cold green eyes / Rough and ragged, / Brave and stubborn, / Always wary on a wild, wild moor'.⁶⁵ Mae'n anodd, yn wir, ddweud mai cyfieithiad yw'r geiriau Saesneg hyn: dyma waith cwbl newydd. O ganlyniad i'r newidiadau hyn, gellid dadlau y collir elfen neilltuol o'r gân wreiddiol, sef yr agwedd gynyddol (*cumulative*).⁶⁶ Tra byddai'r testun ffynhonnell yn cael ei ailadrodd, a her i'r canwr gofio'r drefn ac i ganu'n gynt ac yn gynt wrth i'r penillion fynd rhagddynt, nid yw'n ymarferol ailadrodd y llu o wahanol ddisgrifiadau cywrain yn y Saesneg. Ceir yma felly gân o natur hollol estron i'r un Gymraeg. Dyma enghraifft wahanol iawn, felly, o strategaeth gyfieithu i'r 'specimens' academiaidd o ddarnau traddodiadol a gyfieithwyd gan Gwynn Jones yn y 1920au: dyma gyfieithu rhydd, creadigol, sy'n cadw prin dim o hanfodion ffurf y testun ffynhonnell.

Yn 'Cân Crwtyn y Gwartheg', pedwaredd gân *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae*, ceir enghraifft wahanol i'r uchod o'r modd yr oedd Gwynn Jones yn 'cyfaddasu' geiriau (a defnyddio term Cwmni Gwynn), ac i ba raddau y byddai'n newid y gwreiddiol. Gwynn Jones sy'n gyfrifol am y cyfaddasiad o'r gân sy'n ymddangos yn y casgliad hwn, a hefyd yn *20 Alaw Gymreig*, ac wrth gymharu'r geiriau hyn â'r rhai gwreiddiol a geir yn *Caneuon Traddodiadol y Cymry* a *Cylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru*, gwelir newid sydd, fel yn achos cyfieithiad 'Cyfri'r Geifr', yn cael effaith sylweddol ar natur y gwaith gwreiddiol.⁶⁷ Nodir yn *Cylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru* mai cân absŵrd sydd yma, 'a form of entertainment very common in "stable-loft" gatherings', ond mae fersiwn Gwynn Jones ohoni yn *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae* (ac yn *20 Alaw Gymreig*) yn diddymu'r agwedd absŵrd hon.⁶⁸ Mae'r 'fuwch wynebwen lwyd' yn

y gwreiddiol yn mynd 'i'r glwyd i ddodwy', a'r 'iâr fach' wedyn 'yn glaf ar lo'.⁶⁹ Ond daw Gwynn Jones â ni yn ôl i realaeth â'i gyfaddasiad, gan ddweud 'na fynny' y fuwch 'ond fi i'w bwydo', a bod yr iâr yn un 'fach ddu â chynffon wen'.⁷⁰ Y tro hwn, felly, nid addasiadau bychain – mater o gysoni orgraff a rhythm – sydd gan Gwynn Jones, ond yn hytrach ailwampiad o'r darn traddodiadol o ran cynnwys, gan ei dynnu o'i *genre* gwreiddiol fel cân absŵrd ddiddanol. I ddyn a chanddo ddiddordeb academiaidd yn y traddodiad gwerin, mae'n benderfyniad annisgwyl a dweud y lleiaf.

Cân wahanol iawn yw'r darn sy'n cloi'r casgliad – carol o draddodiad Gŵyl Fair – a diddorol mor wahanol yw'r gân hon i destunau gweddill y casgliad, sydd, bob un, yn ymwneud ag anifeiliaid a gweithio ar y tir. Roedd dathliadau Gŵyl Fair yn cynnwys gwasaela, a adwaenid fel 'canu yn drws'. Byddai'r cantorion yn cyfnewid penillion â'r bobl yn y tŷ er mwyn cael dod i mewn a gwledda.⁷¹ Ceir nodyn esboniadol ar y garol yn y cyhoeddiad: 'It will be seen that the stanzas were sung alternately by the carollers out of the house and those in the house.'⁷² Wrth drafod y traddodiad hwn, nodâ Phyllis Kinney fod nifer o'r caneuon yn cynnwys posau y byddai'n rhaid i'r cantorion eu datrys cyn cael dod i mewn.⁷³ Ni cheir unrhyw awgrym o bos nac ymryson yn 'Carol yn 'Drws' yn *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae*, fodd bynnag, ond yn hytrach un garfan yn gofyn i'r rhai tu mewn i wrando arnynt a'u croesawu – 'Ni ddaethom hyd yma, / Gyfeillion o'r mwyna, / Ar hyd er cael odfa / I ganu' – ac aelodau'r garfan arall yn gwrthod, gan honni eu bod yn rhy flinedig i agor eu drysau: 'Dymunem lonyddwch / I gysgu'.⁷⁴ Ymddiddan ar y pwnc hwn sy'n dilyn: 'O, codwch i'n hawddgan / Groesawu', a'r ateb, 'Mae'n llygaid cyn drymed ... / Does damed na llymed / O groeso'.⁷⁵ Ar ddiwedd y garol, fodd bynnag, croesewir y cantorion i'r tŷ. Mae cyfieithiad Gwynn Jones yn cadw elfen neilltuol o ffurf y gwreiddiol, ac mae'r ymddiddan yn amlwg yn y testun targed: 'Good folk of high mention... / Grant us your attention', 'we who are weary / Would slumber'.⁷⁶ Fodd bynnag, mae'r cyfieithydd yn dal i ymestyn yn greadigol wrth lunio'r testun targed, gan ddisgrifio trueni pobl y tŷ yn fwy eglur yn y cyfieithiad, a manylu ar galedi eu

sefyllfa: 'Our lodging is leaking, / When tempests are shrieking, /
And weazels [*sic*] are sneaking / Around us'.⁷⁷

Nid 'Carol yn 'Drws' yw'r unig garol a gyhoeddwyd gan Gwmni Gwynn gyda chyfraniad gan Gwynn Jones: cyhoeddwyd casgliad o garolau plygain, *Clychau'r Nadolig* (1942), a dilynwyd y gyfrol honno gan gasgliad o garolau haf – *Canu Haf: Summer Carols* (1944) – a'r ddwy gyfrol yn cynnwys cyfieithiadau a chyfaddasiadau gan Gwynn Jones. Yn sgil llwyddiant *Clychau'r Nadolig* y dechreuodd Gwynn Williams synio am *Canu Haf*: 'In view of the success of our book of Christmas carols ... I am wondering if we could produce a small book of Spring and Summer Carols?'⁷⁸ Roedd y gyfrol hon yn fodd o geisio adfywio traddodiad, fel y noda Gwynn Williams yn ei ragair: dywed fod *Canu Haf* yn ymateb i'r 'awydd mewn llawer ardal am edfryd y diddordeb hwnnw eto'.⁷⁹ Ymddengys saith carol yn y gyfrol, a chynigir awgrymiadau ynghylch adrannau penodol o'r ysgrythur i'w darllen rhwng y carolau, a'r bwriad o'u canu un yn canlyn y llall fel rhan o wasanaeth neu gyngerdd. Mae'r dyfyniadau o'r ysgrythur i gyd yn ymwneud â byd natur, a cheir agoriad effeithiol i'r carolau haf yn Ail Ganiad Solomon: 'Canys wele, y gaeaf a aeth heibio ... Gwelwyd y blodau ar y ddaear, daeth amser i'r adar i ganu.'⁸⁰ Carol gyntaf y casgliad yw 'Mwynen Mai', ac mae'r delweddau a gyflwynir yn cadarnhau'r teimlad o ddechreuad a deffroad a welwyd yng Nghaniad Solomon: 'Atolwg, lana' teulu, / Rhowch gennad inni ganu, / Mae'r yd a'r borfa'n glasu / Yn tyfu ar y tir'.⁸¹ Yng ngoleuni sylwadau Gwynn Williams yn y rhagair, ceir tystiolaeth bod Gwynn Jones fel cyfieithydd yn ceisio cadw rhai o nodweddion y carolau gwreiddiol. Er na cheir ganddo ymgais i atgynhyrchu'r gynghanedd yn y cyfieithiad, pwysleisia Gwynn Jones yr elfen o gyfarch (rhan annatod o draddodiad carolau haf)⁸² â'r llinell, 'Ye kindly folk, we greet you'.⁸³

Diddorol yw'r amrywiaeth o ran awduron geiriau'r carolau yn y gyfrol hon: mae yma gymysgedd o ddarnau traddodiadol ynghyd â chyfaddasiadau a chyfansoddiadau newydd gan Gwynn Jones. Cyfaddasiad Gwynn Jones o eiriau gan awdur dienw yw'r garol 'Wle Daeth Briallu Mair', a gwelir yma eto ymhyfrydu ym myd natur a'i brydferthwch – 'Dewin tes sy'n dwyn y tir / O dan ei rwyd o dyner

wyrdd' – ynghyd â phwyslais ar y gobaiith sy'n annatod gysylltiedig â'r haf, hyd yn oed wrth gofio amdano yng nghanol 'byrddydd gaeaf blin'.⁸⁴ Mae'r ddwy garol nesaf, 'Croeso i Fai' a 'Mwynder Mai', yn ddarnau gwreiddiol gan Gwynn Jones. Rhaid gofyn, yng nghyswllt cyfrol sydd yn ei rhagair yn pwysleisio perthnasedd yr 'hen garolau', beth yw rôl y darnau gwreiddiol hyn, a pham y dewiswyd eu cynnwys.⁸⁵ Yn y llythyr cyntaf gan Gwynn Williams sy'n crybwyll cyhoeddi cyfrol o garolau haf, diddorol gweld bod yr arbenigwr hwn ar gerddoriaeth draddodiadol yn troi at Gwynn Jones am gyngor, wrth gyfaddef na wŷyr yn iawn ymhle i chwilio am eiriau i'r alawon: 'Where should I look for possible Welsh material?'⁸⁶ Tybed felly a oedd y darnau gwreiddiol gan Gwynn Jones wedi eu comisiynu gan Gwynn Williams wedi iddo fethu â darganfod geiriau carolau haf a oedd yn ateb ei bwrpas? Roedd ganddo syniadau pendant ynghylch y gyfrol, fel y tystia ei drafodaeth ar y garol olaf, 'Hafgan': 'I wish it was brighter and more of a fulfilment of May's hopes ... Otherwise I suggest new words.'⁸⁷

Yn wir, yr union obeithion hyn sy'n cael eu cyfleu yn y carolau gwreiddiol gan Gwynn Jones. Mae'r gyntaf, 'Croeso i Fai', fel y gellid disgwyl, yn ymhyfrydu yn nyfodiad y mis ac yn yr hyn a ddaw gydag ef:

Croeso i Fai,
 I'w deyrnas eto doed!
 Dilyw o'i liw
 Sy'n dala brigau'r coed;
 Drwy friwddail braen daw saethau fyrdd
 I drwsio maes a ffos a ffyrdd
 A chwrlid o'r tyneraf gwyrdd
 Sy'n bythol gadw'r oed⁸⁸

Pwysleisir eto fyth yr agwedd hon o obaith, oedd mor bwysig i weledigaeth Gwynn Williams am y gyfrol, yn y geiriau Saesneg (eto gan Gwynn Jones), lle y cyfeirir yn y cwpled clo at 'The promise of the primal might / That Maytime ever brings'.⁸⁹ Ym mhennill cyntaf 'Mwynder Mai', ail garol wreiddiol Gwynn Jones yn y gyfrol, ymhyfrydir unwaith

eto yn y mis a'i bleserau, ond pwysleisir hefyd ei fyrhoedledd yn y pennill canlynol. Cyferbynnir holl liwiau'r blodau a chynhesrwydd yr heulwen ym mis Mai ag oerfel eira a gwynt y gaeaf mewn techneg sy'n dwyn i gof Ddafydd ap Gwilym,⁹⁰ gan ddatblygu'r ddelwedd i gyfystyru'r gaeaf â'r 'byd sydd mor gymysg o fethiant neu fai', a'r haf â delwedd gofiadwy: 'Rhyw awr o Baradwys yw mwynder mis Mai'.⁹¹ Gwelir perthynas yn y fan hon rhwng dwy garol wreiddiol gan Gwynn Jones, 'Croeso i Fai' a 'Mwynder Mai', ac un o brif nodweddion canu'r bardd yn gyffredinol, sef ei sylwgarwch barddonol yn achos byd natur. Yn yr un modd, mae'r cysyniad hwnnw o 'awr' ddarfodedig o Baradwys yn cydio yn y mynegiant o brydferthwch darfodedig natur a welir mewn cerddi eraill gan Gwynn Jones, megis 'Hydref', 'Crinddail' a 'Gwenoliaid'.⁹²

Carol o fawl a diolchgarwch yw'r darn olaf yn y gyfrol, a'r geiriau o waith Twm o'r Nant, wedi'u cyfaddasu gan Gwynn Jones. Ceir cryn drafodaeth ar y darn hwn yn un o lythyrau Gwynn Williams, wrth iddo resynu nad yw'n gwbl addas ar gyfer y casgliad: 'I only sent you the Twm o'r Nant words in the hope that you would knock them into something much brighter and happier than the 9 stanzas really stood for.'⁹³ Pedwar pennill yn unig a ymddengys yn *Canu Haf*, ac mae'r geiriau yn canolbwyntio yn fwy ar fywyd ysbrydol nag ar ddisgrifiadau o hyfrydwch diriaethol byd natur, fel sydd yng ngweddill y gyfrol. Ni cheir yma felly 'the fulfilment of May's hopes', yr hyn yr oedd Gwynn Williams yn gobeithio ei gael i gloi'r gyfrol.⁹⁴ Ond gan ystyried y ffaith y bwriadwyd i'r carolau hyn gael eu perfformio gyda'i gilydd, mae'r darlun a grëwyd o'r 'greadigaeth' yn y carolau blaenorol yn un o fyd sy'n ffynnu â gobaieth a llawenydd yr haf, ac wrth feddwl am y profiad o'u clywed fel cyfres, erys y darlun hwnnw yn y cof wrth wrando ar y garol glo hon.

Gweithiau i'r llwyfan

Ni ellir mynd i'r afael â chydweithio Gwynn Jones a Gwynn Williams yng nghyswllt cerddoriaeth draddodiadol heb ymdrin â'r ddrama gerddorol wreiddiol *Y Gainc Olaf*, a gyhoeddwyd gan Hughes a'i Fab yn 1934. Perfformiwyd *Y Gainc Olaf* ar daith gyntaf Cwmni Chwaraedy

Cenedlaethol Cymru, a sefydlwyd fel corff proffesiynol o berfformwyr a fyddai'n 'hyrwyddo efrydiaeth ac arferiad drama' a 'rhoddi cyfle i bawb a gymer ddiddordeb i ddysgu oddiwrthynt ac i'w hefrydu'.⁹⁵ Roedd Gwynn Jones yn aelod o gyngor y chwaraedy wedi iddi gael ei chorfforaethu yn 1933, gan gadarnhau ei ran yn yr hyn y cyfeiria David Jenkins ato fel y 'cam sylweddol cyntaf o bwys a ddigwyddodd tuag at sicrhau theatr genedlaethol'.⁹⁶ Unwaith yn unig y cyfeirir at Gwynn Williams yng nghyfrol Ioan Williams *Y Mudiad Drama yng Nghymru*, ac felly hefyd yn *Hanes y Ddrama yng Nghymru* O. Llew Owain: yng nghyswllt cerddoriaeth *Y Gainc Olaf* yn unig y mae'r ddau awdur hyn yn crybwyll ei enw.⁹⁷ Mae David R. Jones, fodd bynnag, yn ei astudiaeth ar fywyd a gwaith Gwynn Williams, yn mynnu ar ei gyfer rôl bwysicach yn natblygiad y theatr yng Nghymru: 'Further evidence of Gwynn Williams's involvement in expressions of artistic nationalism ... is seen in his co-founding of the first Welsh National Theatre Company in 1933.'⁹⁸ Dewiswyd Plas Newydd, Llangollen fel cartref i'r cwmni, ac yn ôl Jones roedd cefnogaeth Gwynn Williams (brodor o'r ardal) i'r fenter yn ffactor pwysig o ran dewis y lleoliad hwnnw.⁹⁹

Er mai cymysg yw'r wybodaeth yn y gwahanol ffynonellau ynghylch union rôl Gwynn Williams wrth sefydlu'r Chwaraedy Cenedlaethol, mae pwysigrwydd *Y Gainc Olaf*, un o'r dramâu cyntaf a berfformiwyd gan y cwmni, yn ddiamau. Cyfansoddwyd y ddrama gan Gwynn Jones, a nodir ar ddechrau'r cyhoeddiad y 'detholwyd a threfnwyd y gerddoriaeth a'r emynau oll gan W. S. Gwynn Williams'.¹⁰⁰ Ceir ynddi, ynghyd â deialog gan Gwynn Jones, eiriau gwreiddiol newydd, 'cyfaddas i'r chwarae', ganddo ar rai o'r ceinciau traddodiadol a ymddengys yn y gwaith.¹⁰¹ Mae'r ddrama wedi'i gosod yng nghyfnod y Diwygiad Methodistaidd yn y ddeunawfed ganrif, ac mae'n darlunio'r ddeuliaeth rhwng hen draddodiadau'r Cymry gwerinol ac emynau'r grefydd newydd, gan gyferbynnu dwy arddull gerddorol, dau ddiwylliant a dwy ffordd wahanol o fyw. Mae'r gwaith yn canolbwyntio ar yr hen ffidlw'r Siôn Dafydd a'i gyfeillion, y dawnsyddion, sydd wedi ymgasglu ar Galan Mai i alaru marwolaeth gwraig Siôn, Mari. Wrth i'r cymeriadau hel atgofion am Mari yn y dafarn, treiddia emynau'r diwygwyr drwy'r ffenestri a'r drysau o'r

sgwâr y tu allan, gan darfu ar eu cyfarfod ‘fel brain ar egin’.¹⁰² Mae merch Siôn Dafydd, Mali, yn dawnsio er cof am ei mam i gainc ar ffidil ei thad, ond daw canu’r diwygwyr yn nes o hyd. Cythruddir Dic, un o’r mwyaf penboeth yn y cwmni, gan arfer y diwygwyr o briodoli hen alawon i drosglwyddo eu neges: ‘Pe baen’ nhw’n fodlon ar ganu hen geincie yn onest, mi faddeuwn rywffaint i’r cnafon. Ond rhaid iddyn’ nhw, os gwelwch yn dda, gael newid y geirie, ac andwyo pob hen gainc!’¹⁰³ Mae’r tensiwn rhwng y ddwy garfan yn eglur drwy’r gwaith, felly.

Y ‘Gainc Olaf’ y cyfeirir ati yn nheitl y ddrama yw ‘Cwynfan Prydain’, sydd i’w chlywed deirgwaith yn adran glo’r ddrama un act hon. Ymddengys y tro cyntaf wrth iddi gael ei chanu yn y pellter gan y diwygwyr, a geiriau Dafydd Williams i’w clywed ‘yn glir’: ‘Yn y dyfroedd mawr a’r tonnau, / Nid oes neb a ddeil fy mhen / Ond fy annwyl Briod Iesu, / A fu farw ar y pren’.¹⁰⁴ Dyma’r ‘hen gainc’ â’r geiriau newydd sydd wedi cythruddo Dic i’r fath raddau. Mae’r dawnsyddion yn gwrando ar y canu hwn, cyn ‘canu eu geiriau eu hun o ganlyn y canu oddiallan’ mewn protest, ac erbyn diwedd y pennill maent yn boddi canu’r diwygwyr.¹⁰⁵ Geiriau gwreiddiol gan Gwynn Jones sydd i’r pennill hwn, sy’n mynd i’r afael â hiraeth ac anocheledd terfyn traddodiadau, ond sydd hefyd yn datgan bod y frwydr fewnol rhwng y meddwl a’r galon yn dal i barhau:

Disgwyl clywed cân a beidiodd,
Geiriau gwefus aeth yn fud,
Gwybod hynny a’i ofered [*sic*]
Eto’u disgwyl hwy o hyd.¹⁰⁶

Mae yma ymwybyddiaeth o’r hyn a aeth heibio, er bod yma ddyhead am barhad.

Clywir yr alaw ‘Cwynfan Prydain’ am y tro olaf ar ffidil Siôn Dafydd, a hynny wedi iddo glywed gan ei ferch hanes marwolaeth ei wraig, a oedd yn siarad â’i gŵr (nad oedd yn bresennol) wrth iddi farw:

‘Wyt ti’n cofio’r dyn hwnnw’n pregethu yn y ffair, Siôn?’ medde
hi ... Fedrwn i mo’i deall hi wedyn ... sôn am groesi rhyw afon,

a'r dŵr yn oer ... a hithe'n dywyll ... Felly am dipyn. Yna, cau'i llygaid ... rhoi ochenaid fawr ... llonyddwch.¹⁰⁷

O ganlyniad i hyn, gwelir Siôn Dafydd yn cwestiynu ei gredoau, gan ofyn, 'Tybed eu bod *nhw* [y diwygwyr] yn deud y gwir ... wedi'r cwbl?'¹⁰⁸ Wedi chwarae'r 'gainc olaf' gwelir ef yn 'gwegian ar ei draed', a daw 'Gŵr Dieithr' i'w achub, tra mae Cadi ac Ifan o'r dawnsyddion yn cymryd ei ffidil a'i fwa.¹⁰⁹ Datgelir pwy yw'r 'Gŵr Dieithr' drwy gyfrwng 'craith goch uwchben ei lygad chwith': diwygiwr a gafodd 'hen doriad hyll ... a'i waed o'n llifo' y tro cyntaf y daeth i'r ardal, gŵr y gofaldwyd amdano gan ei wraig Mari, 'a drwsiodd y briw'.¹¹⁰ Mae'r cylch yn gyflawn felly. Mae'r pregethwr yn ei dro yn gofalu am briod y fenyw a ofalodd amdano yntau, ond, y tro hwn, mae'r gofal yn ysbrydol yn hytrach nag yn gorfforol, a Siôn Dafydd fel petai'n cael ateb o'r diwedd i'r cwestiwn a ofynna droeon drwy'r ddrama: 'B'le mae hi heno?'¹¹¹

Yn ei ymdriniaeth â bywyd a gwaith Gwynn Williams, mae David R. Jones yn synio am *Y Gainc Olaf* fel 'a vehicle to express a Welsh national ideal'.¹¹² Mae'r 'nostalgia', chwedl Jones, sy'n amlwg drwy'r gwaith, yn rhan bwysig o'r stori: mae'r dawnsyddion yn gweld yr hen draddodiadau yn diflannu a'r hen geinciau yn cael eu meddiannu i fynegi negeseuon newydd, tra maent hwythau'n ceisio parhau â'r hen ffyrdd. Mae Siôn Dafydd fel petai'n ildio i'r drefn newydd ar ddiwedd y chwarae, fodd bynnag, a'r pregethwr yn ymddangos fel ffigwr sy'n achub yr hen ddyn. Mae'r gwrthdaro rhwng crefydd – y traddodiad Anghydfurfiol yn benodol – a'r traddodiad gwerinol Cymreig hynafol yn ddeuliaeth ddiddorol i'w hystyried yng nghyswllt Gwynn Jones, ac yn agwedd sy'n ennyn yr un math o drafodaeth ag a welwyd yn y bennod ddiwethaf ar grefydd y bardd. Trafodwyd eisoes ymwneud cymhleth Gwynn Jones â chrefydd, a gwelwyd sut yr aeth ati i archwilio'i gredoau personol a manylion ei '[g]refydd bersonol' trwy gyfrwng ei farddoniaeth, ei ysgrifau a'i gyfieithiadau.¹¹³ Gwelwyd hefyd mor bwysig oedd y diwylliant gwerin iddo: roedd ei gyfrol *Welsh Folklore and Folk-Custom* yn brosiect â'i wreiddiau yn niddordebau ei dad, 'a wyddai ac a ddeallai'.¹¹⁴ Gellir darllen y ddeuliaeth sydd ar waith yn *Y Gainc Olaf* fel modd i

Gwynn Jones ei hun i bwysu a mesur y berthynas hon rhwng y ddau draddodiad: er pwysiced yr hen geinciau a'r caneuon a'r dawnsfeydd i Siôn Dafydd, mae'n troi yn y pen draw at gysur gwahanol. Gellir olrhain datblygiad ysbrydol y cymeriad nid yn unig drwy gyfrwng y cwestiwn y mynna ateb iddo ('B'le mae hi heno?'), ond hefyd drwy gyfrwng agweddau eraill sy'n awgrymu bod ei ffydd yn yr hen ffordd yn sigo.¹¹⁵ Caiff Siôn ei gyhuddo gan Dic o 'fynd ar ôl tacle'r bendro bregethu yma', ac er mai cyfeirio at ei dawedogrwydd y mae Dic yma, mae'r datganiad yn arwyddocaol yng ngoleuni'r hyn sy'n digwydd ar ddiwedd y ddrama.¹¹⁶ Mae Siôn Dafydd hefyd yn gyndyn o gytuno i chwarae ffidil i'w ferch Mali gael dawnsio er cof am ei Mam, gan ddweud, 'Ni bydde'n weddus', er ei fod yn cytuno wedi iddi ymbil arno.¹¹⁷ Efallai mai'r nodwedd bwysicaf yn nhröedigaeth Siôn Dafydd yw'r gainc 'Cwynfan Prydain'. Mae'r gainc hon, sydd i'w chlywed gyda geiriau crefyddol a seciwlar ill dau yn y ddrama, yn arddangos sut mae'r traddodiadau yn bwydo i'w gilydd, a diau mai'r pwyslais symbolaidd ar yr agwedd gymodlon hon yw ergyd y ddrama yn ei hanfod.

Mae'r ffaith bod cerddoriaeth *Y Gainc Olaf* yn ddyfais i wthio'r stori yn ei blaen ac amlygu'r neges greiddiol yn rhan annatod o lwyddiant y ddrama i W. J. Gruffydd. Yn ei adolygiad ohoni yn *Y Llenor*, pwysleisia nad 'dyfais anghyfreithlon ... i ddiddanu'r gynulleidfa' yw'r gerddoriaeth ynddi (rhywbeth, dywed, yr oedd chwarae-gerddi Beriah Evans yn euog ohono), ond fod cerddoriaeth *Y Gainc Olaf* yn '[b]eth sydd yn codi o hanfod y ddrama'.¹¹⁸ Er y canmol i'r ddrama ei hun, ymddengys nad oedd y cynhyrchiad cyntaf o *Y Gainc Olaf* yn Llangollen ym mis Ebrill 1934 mor llwyddiannus.¹¹⁹ Yn wir, tyn O. Llew Owain sylw at broblemau 'actio, llefaru ac ynganu', yng nghynhyrchiad y Chwaraedy Cenedlaethol, a oedd, yn ôl ei adolygiad, yn ymdebygu yn fwy i gwmni drama amatyr na phroffesiynol: 'gwendid na ddylasai fod oedd yr anghofio a'r cymysgu ar y cychwyn. Bu'n rhaid i'r hen ffidler "bromptio"'.¹²⁰ Fel y pwysleisia Hazel Walford Davies, y ddrama ei hun, yn hytrach na'r cyflwyniad ohoni, oedd 'y peth mwyaf cyffrous ynglŷn â'r perfformiadau yn Llangollen', a hynny o ganlyniad i'w ymdriniaeth â deunydd traddodiadol.¹²¹ Noda Nisien yn ei adolygiad yntau y potensial artistig a oedd i'w ganfod 'yn rhamant y gorffennol':

sylw sy'n berthnasol, yn wir, i nifer o weithiau canonaidd Gwynn Jones hefyd.¹²²

Ceir drama gerddorol arall o waith Gwynn Jones sy'n defnyddio caneuon traddodiadol fel dyfais yn y stori, sef 'Y Canorion' – drama anghyhoeddedig sydd wedi'i chadw mewn llawysgrif, yn llaw Gwynn Jones, ymysg ei bapurau yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru.¹²³ Ni cheir llawer o wybodaeth amdani, heblaw'r nodyn y tu mewn i'r clawr, 'Wernfawr Party 1912', sy'n awgrymu y cyfansoddwyd y ddrama gan Gwynn Jones ar gyfer digwyddiad penodol.¹²⁴ Yr hyn a geir yn y ddrama yw hanes grŵp o ddynion sy'n awyddus i gwrdd i ganu rhai o'r hen ganiadau gyda'i gilydd ar Nos Galan. Mae'r ail olygfa yn dilyn eu gwagedd, sydd yn gwybod bod rhywbeth ar droed, ac sy'n bendant na fydd eu gwŷr yn cwrdd hebddynt. Yn yr olygfa olaf, mae'r gwagedd yn torri ar draws cyfarfod y dynion, a cheir tipyn o anghydfod cyn i'r dynion roi eu gair na fyddant yn cynnal cyfarfod dirgel arall, ac mae'r cymeriadau oll yn canu gyda'i gilydd i gloi'r chwarae. Er na cheir yma, efallai, gampwaith dramatig, mae'r gwaith yn ddiddorol o safbwynt Gwynn Jones a cherddoriaeth. Fel y nodwyd, mae'n ddyfais pwrpasol yng nghwrs y stori. Mae'r ddrama hefyd yn cyfeirio at gerddoriaeth yn y ddeialog, er enghraifft mewn dadl ysgafn rhwng rhai o'r cymeriadau ynghylch galluoedd cerddorol Dafydd ap Gwilym – darn sy'n arddangos y chwarae hwnnw ar eiriau yr oedd Gwynn Jones mor hoff ohono:

Ted: Mae Dafydd [ap Gwilym] yn dweud ei fod yn medru Solffa.

Dafydd: Paid a dweyd peth fel yna ... mi wyddost fod Dafydd ap Gwilym wedi marw ers pum can mlynedd cyn geni Curwen. ...

Ted: '[C]urai dalm ar y delyn
Solffeais a'm Salw ffuaint'.¹²⁵

Mae'r drafodaeth ynghylch hynafiaeth rhai o'r caneuon traddodiadol, megis 'Yr Hen Ŵr Mwyn', yn fwy difrifol-academaidd na'r ymddiddan ynghylch gwaith Dafydd ap Gwilym a'i alluoedd sol-ffa honedig: 'Peth arall sy'n profi ei hynafiaeth ydyw fod cymaint o wahanol ffurfiau arni.'¹²⁶ Mae'r ddrama gerddorol hon yn arwyddocaol gan mai

dyma un o'r dogfennau cynharaf o waith Gwynn Jones sy'n ymdrin â cherddoriaeth draddodiadol yn y fath fanylder, ac un sy'n rhagflaenu ei gyhoeddiadau cyntaf yn y maes, yn *Cylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru*, o ddeng mlynedd.

Gweithiau i blant

Anghyhoeddedig hefyd yw'r unig ddrama gerddorol arall a gynhyrchodd Gwynn Jones a Gwynn Williams ar y cyd (er y cyhoeddwyd gweithiau eraill ar gyfer y llwyfan, megis y gantawd *Dewi Sant: Saint David*, a drafodir maes o law). Enw'r ddrama hon, drama gerddorol i blant, yw 'Gwlad yr Hud', ac er bod y deipysgrif o'r ddrama gyflawn yn nodi bod y gerddoriaeth wreiddiol gan Gwynn Williams, ni cheir unrhyw dystiolaeth ei fod wedi cwblhau'r gwaith cyfansoddi.¹²⁷ Roedd Gwynn Jones a Gwynn Williams wrthi'n datblygu 'Gwlad yr Hud' ym mlynnyddoedd cyntaf yr Ail Ryfel Byd, ac mae'r llythyrau oddi wrth Gwynn Williams yn dogfennu'n dda y drafferth a ddaeth i ran Cwmni Cyhoeddi Gwynn yn ystod y cyfnod hwn, wrth i brisiau godi ac i ddeunyddiau brinhau. Yn 1939, ysgrifennodd Gwynn Williams:

I feel that it might be wise to go ahead now with the printing, in case things might get more difficult. There is no new business, but I am turning all the money that comes in into printed copies.¹²⁸

Ac eto yn 1942:

It looks as if it may be difficult to bring anything new out soon. Paper has gone up 1½d per lb this week, and I believe metal for plates and blocks is to be cut by 75%.¹²⁹

Roedd Gwynn Williams, fel Gwynn Jones, yn heddychwyr, ac yn teimlo'n gryf dros barhau i ddarparu i'r genedl gyhoeddiadau celfyddydol yn ystod y cyfnod hwn o ryfel. Mewn llythyr yn 1941, dywedodd: 'The old bards may have done well in times of war hundreds of years ago, but I am afraid that your art + mine today are

arts of peace and not of war.¹³⁰ Cyhoeddwyd cyfrol o ganeuon i blant, *Cerddi Mebyd: Childhood Songs*, yn 1939, ac amdani dywedodd Gwynn Williams: ‘whether we have peace or war at Christmas, I feel that our little book will be some contribution to the joys and not to the sorrows of men’.¹³¹ Awgrymwyd gan Gwawr Eleri Jones mai adwaith i’r Ail Ryfel Byd oedd y gweithiau ar gyfer plant a gyhoeddodd Cwmni Cyhoeddi Gwynn rhwng 1939 a 1945: ymgais gan Gwynn Williams a Gwynn Jones fel ei gilydd i ddianc i fyd diniwed ieuencid.¹³² Yn wir, cydweithiodd y ddau ar nifer o brosiectau ar gyfer plant yn ystod y cyfnod hwn, megis *Cerddi Mebyd* (1939), y gantawd *Dewi Sant* (1942), cyfrol o ganeuon o’r enw *Song-Classics for Children: Clasuron Cân i Blant* (1944), yn ogystal â ‘Gwlad yr Hud’. Mae’n bwysig cofio bod cyfansoddi llenyddiaeth i blant yn dasg yr ymgymerasai Gwynn Jones â hi flynyddoedd cyn hynny, gyda’r cyfrolau *Llyfr Gwion Bach* (1924) a *Llyfr Nia Fach* (1929), yn ogystal â’r doreth o straeon byrion i blant a gyhoeddwyd ganddo yn *Papur Pawb* a’r *Herald Cymraeg* tua dechrau’r ganrif. Mae’r cyddaro rhwng blynyddoedd yr Ail Ryfel Byd, fodd bynnag, a nifer y cyhoeddiadau i blant yng nghatalog Cwmni Gwynn sy’n perthyn i’r blynyddoedd hynny, yn drawiadol. Mae’r rhyfel hefyd yn bwnc sy’n codi’n aml yn llythyrau Gwynn Williams, a chan ystyried mor wrthun oedd rhyfel i Gwynn Jones a Gwynn Williams fel ei gilydd – a datganiad Gwynn Williams mai ‘arts of peace’ oedd cerddoriaeth a barddoniaeth yn ei dyb ef – hawdd gweld apêl byd dilwgr a diniwed plant i’r ddau ddyn yn ystod y blynyddoedd 1939–45.

Wrth graffu ar ‘Gwlad yr Hud’, gan ystyried cyfnod ei chyfansoddi, gellid dadlau bod y themâu a amlygir ynddi hefyd yn arwyddocaol yng nghyswllt y rhyfel. Mae’r ddrama gerddorol hon, a gyfansoddwyd ym mis Rhagfyr 1939, yn dilyn hanes Mair a Huw, dau blentyn sy’n byw mewn cartref creulon i blant amddifad. Maent wedi clywed am ‘Wlad yr Hud’ gan hen wŷr, ‘Yr Hen Ddafydd’, ac yn mynd i’r goedwig i chwilio am y ‘Cylch Bach Crwn’ lle mae’r Tylwyth Teg yn ymgynnull. Maent yn cwrdd â Brenhines y Tylwyth Teg, ac, wedi peth trafod, cânt eu derbyn ill dau i fyw gyda’r Tylwyth Teg yng Ngwlad yr Hud. Ar ddiwedd y ddrama, mae Mari, Huw a’r Tylwyth Teg yn mynd yn ôl i ddyfnderoedd y goedwig ac yn canu am hyfrydwch eu byd hwythau: ‘Awn yn ôl, awn yn ôl tua Gwlad yr Hud, / Awn yn ôl, awn yn ôl rhag

dwndwr byd'.¹³³ Anodd yw darllen y ddrama hon heb ddwyn i gof y thema hollbwysig honno yng nghyswllt gwaith barddonol Gwynn Jones: thema'r Wlad Well, a ymgorfforir gan Afallon, Tír na nÓg, coedwig Broséliáwnd, Ystrad Fflur a Rhos y Pererinion, ymysg eraill. Yn wahanol i'r hyn a geir yn y cerddi mawr yng nghyfrol *Caniadau*, lle mae'r baradwys fel arfer yn anghyraeddadwy, yn atgof, neu'n methu â digoni, mae'r plant yn y ddrama gerddorol yn mynd i Wlad yr Hud yn dragywydd i ddianc rhag trafferthion y byd. Er na cheir unrhyw gyfeiriad uniongyrchol at y rhyfel yn neialog y ddrama, gellid dadlau bod lled-gyfeiriad i'w gael yn ngeiriau'r gân sy'n ei chloi:

A phan fo cysgodion yn duo'r holl Fyd,
Down yno, cawn eto weld Haul y Wlad Hud ...
Tragywydd trig awen i ni yng Ngwlad Hud,
I hi a fydd lawen, er ffoled fo'r Byd.¹³⁴

Nid adleisiau thematig yn unig a geir yn 'Gwlad yr Hud': ystyrier y llinellau canlynol o'r awdl 'Tír na n-Og', sef disgrifiad y Morynion o'r wlad hudol honno, a chwpled clo 'Broséliáwnd':

Heb wae trist adnabod tranc,
Tragywydd y trig ieuanc!¹³⁵

Broséliáwnd, lle bu risial lendid
A bryd yr awen ddibryder, ieuanc!¹³⁶

Yn wir, gellid darllen y cyfarwyddiadau llwyfan ar y diwedd yng nghyd-destun hanesyddol cyfansoddi'r gwaith hwn: 'Daw'r goleuni gloyw yn gryfach, gryfach, gryfach, yna try'n ddugoch. Diflanna'r Tylwyth Teg, megis yn y niwl. Clywir chwiban croch oddi draw, a sŵn fel rhu ergydion yn y pellter. Ac megis adlais yn pellhau yn y coed, clywir canu: "Ai-ai, ai-ai, ai-ai, ai-o!"'¹³⁷ Mae'r 'ergydion' a'r 'chwibanau croch' hyn a glywir yn gyfeiriadau amlwg at seiniau rhyfel, ac yn y cyswllt hwn rhaid tynnu sylw at nodyn gan Gwynn Jones ar ddarn o'r enw 'Lwlê, Lwlê', cyfieithiad ganddo o'r garol Saesneg 'Lullay, Lullay', a gyhoeddwyd yn y gyfrol *Tair Carol Newydd: Three New Carols*

yn 1939.¹³⁸ Hwiangerdd Mair i'r baban Iesu yw'r darn hwn, a noda Gwynn Jones ar y drafft o'r cyfieithiad ei fod wedi'i lunio 'yn sŵn bomio'.¹³⁹ Diau y teimlodd Gwynn Jones eironi'r weithred o drosi cân o ddiniweidrwydd a heddwch dan y fath amgylchiadau yn ddigon cryf i'w nodi ar y drafft. Mae'r cyfieithiad yn dwyn y dyddiad '23.xi.'39', ac mae'n siŵr nad gormod yw awgrymu bod y bomiau hynny a glywodd rai wythnosau cyn cyfansoddi 'Gwlad yr Hud' ym mis Rhagfyr 1939 wedi dylanwadu ar glo'r ddrama; ynghyd, wrth gwrs, â'r newyddion dyddiol fyddai'n peri cymaint o loes i Gwynn Jones yn bersonol yn y cyfnod. Mae'r ddeialog rhwng y cyd-destun hanesyddol â'r gweithiau hyn i blant yn cynnig darlenniadau ingol o weithiau ymddangosiadol ddiniwed a syml.

Mae'r cyferbyniad sinistr a geir yng nghlywed y seiniau hyn o derfysg ar ddiwedd drama gerddorol ddiniwed i blant am Dylwyth Teg yn ategu clo un arall o awdlau Gwynn Jones, sef 'Ymadawiad Arthur'. Wrth i'r brenin adael am Afallon i wella o'i glwyfau, tynged Bedwyr yw aros a dychwelyd at realiti ei fywyd: 'yn drist a distaw / At y drin aeth eto draw'.¹⁴⁰ Mae Huw a Mair yn dianc o ormes y cartref plant amddifaid i hyfrydwch 'Gwlad yr Hud', ond rhaid i'w cyfoedion aros, a chaiff y gynulleidfa eu gadael yn seiniau'r drin fodern gan wylïo'r ddau yn diflannu dros y gorwel gyda'r Tylwyth Teg.

Cyfeiriwyd uchod at y gyfrol o ganeuon i blant, *Cerddi Mebyd: Childhood Songs* a gyhoeddwyd yn 1939. Syniad gan Gwynn Williams oedd symbyliad y gyfrol, fel y dengys llythyr ganddo o fis Chwefror 1939:

If you have the urge and the time one of these next days, do please think of writing me five or six original Welsh lyrics that I might set as songs for children in one book. Would the writing of the poems around five or six different flowers appeal to you? ... Or you might think of some stories of different birds. I should very much like to join with you in a book of this kind of children's songs.¹⁴¹

Erbyn mis Ebrill, roedd Gwynn Jones wedi cyfansoddi pum cân fer am fyd natur, a derbyniodd ddiolch gan Gwynn Williams, ac yntau'n

amlwg yn awyddus i gyhoeddi'r gyfrol yn ddwyieithog, fel gweddill cyhoeddiadau Cwmni Gwynn: 'Thank you ever so much for the five little songs to hand this morning ... "Clych Mebyn" is a gem. What about an English translation?'¹⁴² Ceir nemor ddim gwybodaeth yn yr ohebiaeth ynghylch y gerddoriaeth a'r broses gyfansoddi, er y gellir mentro nad oedd Gwynn Williams wedi dechrau ar y gwaith cyfansoddi cyn derbyn y geiriau, oherwydd ei gais am eiriau 'that I might set as songs'.¹⁴³ Er i Gwynn Williams dderbyn y geiriau ym mis Ebrill, ni chyfansoddwyd y gerddoriaeth, neu o leiaf ni chyrrhaeddodd honno ei ffurf derfynol, tan fis Medi 1939. Dengys yr ohebiaeth fod gan Gwynn Williams nifer o brosiectau ar y gweill yng ngwanwyn a haf y flwyddyn honno: cyhoeddwyd nifer o ddarnau a chasgliadau gan Gwynn Williams, a hynny wrth i amgylchiadau waethygu o ran cyflenwadau o bapur, inc a metel o ganlyniad i'r Ail Ryfel Byd.¹⁴⁴ Nid yw'r rheswm dros yr oedi cyn cyfansoddi cerddoriaeth *Cerddi Mebyd* yn hysbys, ond gellid dyfalu mai pwysau gwaith a diffyg cyfle ar ran Gwynn Williams i ymroi i gyfansoddi oedd ar fai.

Pum cân sydd yng nghyfrol *Cerddi Mebyd*, y cyfan ar thema byd natur, ac iddynt eiriau dwyieithog gan Gwynn Jones. Gallwn dybio, o'r sylw uchod yn llythyr Gwynn Williams, mai cyfieithu testunau Cymraeg a wnaeth yn achos y geiriau Saesneg. Byddir yn synio am y testunau Saesneg fel cyfieithiadau, felly. Mae'r gân 'Clych Mebyn', a'r fersiwn Saesneg, 'Snowdrops', yn chwedl enwol o fath sy'n esbonio'r enw clych mebyn ar flodau gwynion yr eirlys. Adroddir, o safbwynt plentyn, yr hanes a glywodd gan ei Nain am '[R]yw febyn bach digrif / A ddaeth ... Ryw noswaith o rywle / A gadael y rhain'.¹⁴⁵ Mae'r gerddoriaeth yn syml, a chordiau triawd mwyaf yn erwydd trebl y cyfeiliant yn efelychu sain clychau'r 'mebyn bach ffôl', ffigwr cerddorol sy'n cael ei ailadrodd drwy'r gân.¹⁴⁶ Mae'r geiriau Saesneg yn agos iawn at y Gymraeg o ran eu cynnwys, er mai llai llwyddiannus efallai yw'r hanes am y 'strange little fellow' o ganlyniad i'r diffyg cyd-destun i'r stori: gan mai 'snowdrops' yw enw'r blodau yn Saesneg, mwy estron yw ffigwr y mebyn.¹⁴⁷ Ceir ymgais ym mhennill olaf y Saesneg, fodd bynnag, i gysylltu'r ddwy ddelwedd – 'mebyn' enw Cymraeg y blodau, ac eira'r enw Saesneg 'snowdrops' – a hynny â chyfeiriad at oerfel y gaeaf, cyfeiriad nad yw'n ymddangos yn y geiriau Cymraeg:

'He won't come again, / So my Granny was told, / So long as the winter / Is ever so cold'.¹⁴⁸

Fel yn 'Clych Mebyn' a 'Snowdrops', ceir yng nghyfeiliant holl ganeuon *Cerddi Mebyd* ymgais i ddarlunio symudiadau neu seiniau'r hyn a ddisgrifir yn y geiriau. Yn 'Glöyn Byw', 'Butterfly' ac 'Ehedydd Bach', 'Little Lark', er enghraifft, clywir rhythmâu croesacennog sydd, yn ddiau, yn ymgais gan Gwynn Williams i ddarlunio symudiadau herciog y creaduriaid wrth hedfan.¹⁴⁹ Y cyfieithiad mwyaf llythrennol o'r geiriau Cymraeg yn y casgliad, efallai, yw 'Little Lark', y cyfieithiad o 'Ehedydd Bach'. Mae bron pob llinell o'r gân yn y ddwy iaith yn cyfateb yn union o ran cynnwys, sy'n arbennig o effeithiol yn y pennill cyntaf oherwydd paentio geiriol pwrpasol y gosodiad cerddorol. Wrth osod y geiriau, mae Gwynn Williams wedi ceisio adlewyrchu rhai o eiriau a delweddau'r pennill cyntaf: wrth i'r geiriau sôn am yr 'hedydd bach yn codi', neu'r 'little lark ... rising', yn y llinell gyntaf, mae'r alaw hefyd yn esgyn.¹⁵⁰ Ailadroddir y ffigwr hwn yn y drydedd llinell, wrth i'r geiriau ddarlunio'r aderyn yn 'dringo', 'climbing', a chyrhaedda'r alaw ei huchafbwynt gan arafu ychydig ar E uchel, i bwysleisio'r geiriau 'nefoedd', 'heaven', a chyfleu'r uchelderau y mae'r ehedydd yn eu cyrraedd.¹⁵¹ Mae'r gerddoriaeth yn adlewyrchu ystyr y geiriau mewn modd pur uniongyrchol ond effeithiol – techneg addas yn achos gosodiadau ar gyfer plant.

Mae'r dechneg hon o adlewyrchu ystyr y geiriau yn weddol eglur mewn termau cerddorol yn gyffredin i holl ganeuon y casgliad, ac fe'i gwelir yn y gân glo, 'Cloch Bugail', yn arbennig. Caiiff sain y 'clych mebyn' yn y gân gyntaf eu cyfleu gan gordiau yn y cyfeiliant, ond yn hytrach na'r ailadrodd cyson yn 'Clych Mebyn', sy'n cyfleu'r nifer fawr o flodau – 'ni fedrwn i gyfri mohonynt fy hun' – ceir yn 'Cloch Bugail' yn hytrach gordiau gwasgarog rhwng seibiannau.¹⁵² Er mai clychau a glywir yma eto, mae natur eu cân yn wahanol, gan fod y sgôr yn nodi y dylid defnyddio'r pedal cynnal ar y piano, gan adael i'r cordiau atseinio wedi eu taro. Mae'n ddigon posibl bod y ffigwr hwn yn gyfeiriad at adlais sain y clychau a glyw 'plant y bugail / Wedi mynd i'r trefi trist' yn y pennill olaf, wrth iddynt hiraethu am gefn gwlad eu plentyndod.¹⁵³ Er mai gweithiau syml iawn yw'r caneuon a geir yn y casgliad hwn, mae amgylchiadau eu cyfansoddi yn sicr yn

eu gwneud yn deilwng o sylw: maent yn ysgogi ystyriaethau pwysig o ran ymateb Gwynn Jones i'r Ail Ryfel Byd, a hynny dan ddylanwad Gwynn Williams. Gwelir yn *Cerddi Mebyd* sut y darlunnir byd diniwed, heb awgrym o dristwch na chaledi, heblaw ar ddiwedd y gân glo, 'Cloch Bugail', 'Shepherd Bells', sydd yn cyferbynnu hyfrydwch byd natur cefn gwlad â thywyllwch a bryntni 'some noisy city' a'r 'trefi trist', gan ddelfrydu bywyd y bugail.¹⁵⁴ Er i Gwynn Jones felly ymgolli i raddau helaeth yn niniweidrwydd plentyndod yn y casgliad *Cerddi Mebyd*, gwelir nad yw'n medru dianc yn gyfan gwbl rhag blinderon byd. Awgryma hyn agwedd gyffredinol y bardd tuag at yr Ail Ryfel Byd a'i natur hollbresennol – fel y cafwyd hefyd yng nghlo 'Gwlad yr Hud'.

Yn y cyfnod pan oedd Gwynn Jones a Gwynn Williams yn llythyru ynghylch 'Gwlad yr Hud' a *Cerddi Mebyd*, roedd prosiect arall ar gyfer y llwyfan ar y gweill gan y ddau, sef cantawd *Dewi Sant: Saint David*. Fel yn achos 'Gwlad yr Hud', cafodd yr anawsterau a oedd yn rhan annatod o redeg cwmni cyhoeddi yn ystod yr Ail Ryfel Byd effaith sylweddol ar ddatblygiad y gwaith hwn. Llwyddwyd i gyhoeddi'r gantawd yn 1942, fodd bynnag, yn dilyn y flwyddyn leiaf cynhyrchiol yn hanes y cwmni ers ei sefydlu, sef 1941.¹⁵⁵ Mae'r cyfeiriadau cyntaf at *Dewi Sant* i'w gweld ymysg y llythyrau o 1937: 'Please do not forget ... our new Musical Play for Children – "St. David".'¹⁵⁶ Ymddengys felly mai'r bwriad gwreiddiol oedd datblygu drama gerddorol, ond erbyn 1938, a'r llythyr nesaf gan Gwynn Williams am y gwaith sydd ar gadw, daw'n amlwg bod gweledigaeth y cerddor yn ei gylch wedi datblygu, a'i fod bellach yn dychmygu cantawd yn hytrach na drama.¹⁵⁷ Mae'r llythyr hwn yn dangos ei fod wedi meddwl am y gwaith yn fanwl, a bod ganddo gynllun pendant ar gyfer ei ffurf. Er mai *Dewi Sant: Saint David* yn ei ffurf gysyniadol yn unig a geir yn y llythyr hwn, gwelir bod syniadau pendant Gwynn Williams wedi dylanwadu ar y gwaith terfynol: wrth graffu ar y gantawd gyhoeddedig, daw'n amlwg bod Gwynn Jones wedi cadw'n fras at y cynllun gwreiddiol hwn.

Ar ddechrau'r gwaith, ceir prolog i'w gydadrodd gan y cantorion sy'n datgan cynnwys y gwaith sydd i ddilyn: 'Darnau o Fuchedd Ddewi yma sydd ... Mawr fu anrhydedd Dewi yn ei ddydd, / a mawr fu'r

rhyfeddodau ynglŷn â'i enw ef'.¹⁵⁸ Wrth amlinellu i Gwynn Jones yr hyn y mynnai ei weld yn y gantawd, dywed Gwynn Williams yr hoffai adroddiad yn y trydydd person ynghylch dyfodiad Dewi i Fynw yn y symudiad cyntaf.¹⁵⁹ Mae'r gwaith terfynol yn ymhelaethu ar gynllun Gwynn Williams, gan roi yn hytrach dri symudiad i amlinellu hanes cynnar Dewi Sant. Egyr symudiad cyntaf y gantawd drwy ddarlunio Dewi yn yr ysgol, ac yntau wedi mynd yno fel bachgen 'i ddysgu ei lythrennau', a disgrifir hynodrwydd y 'golomen ylfyn aur' a oedd yn hedfan o'i gwmpas tra oedd yno.¹⁶⁰ Mae'r geiriau yn pwysleisio bod y golomen i'w gweld o hyd, yn ymddangos 'O ddydd i ddydd ... O'r bore hyd pan gysgai', ac efallai mai ymgais i adlewyrchu ymddangosiad beunyddiol y golomen yw'r defnydd o'r cyfeiliant *ostinato* gan Gwynn Williams yn y gerddoriaeth.¹⁶¹ Mae ail symudiad y gantawd yn sôn am Dewi'n canfod Glyn Rhosyn wrth 'geisio man i fyw wrth reol ffydd / Ymhell o'r byd a'i holl oferedd ffôl'.¹⁶² Adlewyrchir y gobaiith sydd ynghlwm â chanfod hyfrydwch y man hwn drwy gyfrwng disgleirdeb harmonïau syml a chwaferi sionc,¹⁶³ tra mae'r trydydd symudiad yn defnyddio rhythmau cyflym a *staccato* i gyfleu'r helynt gyda'r pennaeth Gwyddelig Boia, a oedd hefyd yn hawlio'r tir.¹⁶⁴

'In the second poem', cynigia Gwynn Williams, 'the story might be continued of the hard life lived by Dewi and the monks at St. Davids'.¹⁶⁵ Ceir disgrifiad o fywyd y mynaich yn y gantawd orffenedig, ond yn y pedwerydd symudiad yn hytrach na'r ail. Mae 'Dydd a Nos', symudiad hiraf y gantawd, yn manylu ar y gwaith corfforol anodd, 'o lafur eu dwylaw', ac ar symlrwydd a defosiwn bywyd bob dydd. Wrth gynnig trywydd posibl ar gyfer y gantawd, mae Gwynn Williams yn nodi y gallai'r symudiad nesaf gynnwys araith gan Dewi ei hun: 'Dewi himself might speak, as he probably often did, to his followers and to the people generally.'¹⁶⁶ Mae'r pumed symudiad, 'Pregeth Ddewi', yn adrodd hanes gwrth enwocaf y sant, sef y stori am y tir dan ei draed yn codi wrth iddo bregethu, fel bod yr holl dorf yn medru ei weld a'i glywed. Er bod Gwynn Williams yn awgrymu cynnwys geiriau Dewi, 'pleading with them not to think of this world and its pleasures, but to labour long, to pray for the Welsh Church, and to give all to God', ni ddyfynnir ei bregeth yn y darn. Yn hytrach, pwysleisir effaith ei eiriau ar y gynulleidfa:

Ei lais fel corn a glywid draw hyd eitha'r dyrfa fawr;
A themla'r dyrfa honno i gyd, gan rym ei lafar lef,
Fel pe bai'r gwastad tan ei draed yn brynio tua'r nef¹⁶⁷

Mae'r tri symudiad olaf, fel y cynigiai Gwynn Williams yn wreiddiol, yn dilyn yr hyn a geir ynghylch 'Marw Dewi Sant' yn Llyfr yr Ancr.¹⁶⁸ Yn y chweched symudiad, 'Neges yr Angel' – darn cerddorol syml, salmaidd ei naws – clyw Dewi eiriau o'r Nef yn proffwydo ei farwolaeth, 'Y peth a hir ddeisyfyaist, ti a'i ceffi, / A'r awr i'th roddi'n rhydd ar fyr a ddaw', a derbynia Dewi'r neges yn llawen.¹⁶⁹ Mae 'Bendith Ddewi', y symudiad olaf ond un, yn cynnwys pregeth olaf y sant yn ogystal â disgrifiadau o 'gwynfan ac wylofain hir' ei wrandawyr a'r llawenhau yn y nefoedd wrth i enaid Dewi gael ei gymryd.¹⁷⁰ Mae'r symudiad olaf, 'Ymadawiad Dewi', yn ddarn llafar ar gyfer côr adrodd, sy'n aralleiriad o gynnwys 'Marw Dewi Sant' yn *Llyfr yr Ancr*. Pwysleisir yma waredigaeth Dewi Sant rhag blinderon byd:

cymerwyd Enaid Dewi Sant
I'r lle y mae goleuni heb ddiwedd,
A gorffwys heb lafur,
A llawenydd heb dristyd,
Ac amledd o bob rhyw dda.¹⁷¹

Cly'r gwaith, wedi'r datganiad y ceir yn y nefoedd 'wobrwyau heb ddiwedd mwy', â chorws 'Gloria' megis mewn offeren: 'Gloria in excelsis Deo'.¹⁷² Daw'r gwaith i ben yn orfoleddus a dathliadol, â chordiau llawn gan gôr digyfeiliant.¹⁷³

Cyhoeddwyd y gantawd yn 1942, a hynny er gwaethaf effeithiau andwyol yr Ail Ryfel Byd ar y byd cyhoeddi. Yn y rhagair i'r gyfrol, nodir bod y gwaith wedi'i ddarlledu ar 3 Mawrth 1942, 'dan arweiniad y cyfansoddwr', a nodir mai 'parti bach o leisiau merched oedd yn canu, a chyfeiliant gan Bedwar Offeryn Tant a'r Piano'.¹⁷⁴ Perfformiad a wnaed at bwrpas darlledu yn unig oedd hwn, fel y dywed Gwynn Williams mewn llythyr at Gwynn Jones: 'I am sure you will be pleased to know that I am likely to be broadcasting "Dewi Sant" with the Welsh Singers and a party of children on Sunday March 1st or on Tuesday

March 3rd.¹⁷⁵ Prin, felly, fu'r perfformiadau o'r gwaith hwn dros y blynyddoedd. Prin hefyd yw'r adolygiadau o'r gwaith ym mhapurau newydd a chyfnodolion y dydd, ac efallai mai'r ymdriniaeth fwyaf trylwyr yw adolygiad 'D.Ll.J.' yn *Baner ac Amserau Cymru* yn 1943. Mae'r awdur yn canmol hyblygrwydd y gwaith: 'lluniwyd y gwaith fel nad oes raid wrth gerddorfa, ac fel y galler [*sic*] ei ganu gan blant neu gan leisiau merched yn unsain, gyda darnau dwy-ran neu dair-ran os dewisir ... y mae digon o gyfle hefyd i amrywiadau eraill yn y canu'.¹⁷⁶ Roedd creu darn a fyddai'n medru cael ei berfformio gan wahanol fathau o gantorion yn greiddiol i syniadaeth Gwynn Williams wrth gyfansoddi: 'I am rather inclined to make the little work one that can be undertaken in a simple form in country schools and by the smaller Chapel choirs.'¹⁷⁷ Dyma dystiolaeth eto o genhadaeth Gwynn Williams: roedd â'i fryd ar wneud cerddoriaeth Gymreig yn hygyrch i gynifer o bobl â phosibl.

Parhaodd Gwynn Jones a Gwynn Williams i gydweithio ar nifer o brosiectau wedi 1942, megis *Cân y Nadolig*, a gyhoeddwyd gan Gwmni Cyhoeddi Gwynn yn 1945. Casgliad o naw darn o farddoniaeth yw'r gwaith, ac er na chyhoeddwyd cerddoriaeth gyda'r geiriau yn yr argraffiad hwn, nodir arno y cyfansoddwyd y gerddoriaeth gan Gwynn Williams, a chyfeirir at y gwaith fel 'cân': 'ysgrifennwyd y Gân hon yn Gymraeg a Saesneg gan T. Gwynn Jones'. Nid ymddengys *Cân y Nadolig* yn yr atodiad i ddoethuriaeth David R. Jones, 'Table of Original Compositions', sy'n cynnwys holl ddarnau cerddorol gwreiddiol cyhoeddedig ac anghyhoeddedig Gwynn Williams.¹⁷⁸ Awgryma hyn na chyfansoddwyd y gerddoriaeth o gwbl, er bod nodyn ar dudalen glawr y geiriau Cymraeg – 'at gerddoriaeth gan W. S. Gwynn Williams' – yn awgrymu ei bod yn bodoli.¹⁷⁹ Cantawd yw'r gwaith, fel y dengys drafftiau Cymraeg a Saesneg yn llaw Gwynn Jones a gadwyd ymysg ei bapurau, sy'n dwyn y teitl 'Cantata Nadolig'.¹⁸⁰ Nid oes unrhyw ddyddiad ar y drafftiau hyn, ond o edrych ar lythyrau Gwynn Williams ymysg papurau Gwynn Jones, gwelir y cyflwynwyd y syniad o gantawd ar bwnc geni Iesu Grist yn 1942, a hynny yn sgil eu gwaith ar *Dewi Sant*.

Ar ddechrau'r flwyddyn honno ysgrifennodd Gwynn Williams, 'I think "Dewi Sant" is an excellent little work – if I may say so, and wish

we could make another such cantata dealing with a Welsh historical figure or with a Bible story.¹⁸¹ Erbyn canol mis Mawrth, penderfynwyd ar destun – ‘I am eagerly looking forward to your suggestions for the short Christmas Cantata’ – ac erbyn mis Mai, anfonwyd drafft i Langollen: ‘Thank you for ... [the] Draft of “The Nativity”’. The new cantata looks most promising.¹⁸² Ni cheir unrhyw gyfeiriad pellach at y gwaith ymysg yr ohebiaeth, er mwy na thebyg mai absenoldeb llythyrau coll sy’n gyfrifol am hyn. Fel y disgwyliid, golygfeydd o stori’r geni a geir yn y gwaith hwn, a darlunnir y doethion, y bugeiliaid, yr angylion, a Mair a Joseff yn y stabl yn eu tro. Rhagflaenir pob symudiad yn y gwaith cyhoeddedig gan ddyfyniad o’r Beibl,¹⁸³ megis ar batrwm *Canu Haf*, a nodir yn y drafftiau mai darnau ar gyfer adroddwr yw’r dyfyniadau hynny.¹⁸⁴ Er na chyhoeddwyd cerddoriaeth na geiriau Saesneg y gwaith diddorol hwn, rhaid cydnabod mai drwy awgrym Gwynn Williams y daeth y gwaith i fod. Mae *Cân y Nadolig*, fel cymaint o’r gweithiau eraill a luniwyd gan Gwynn Jones ar y cyd â Gwynn Williams, wedi’i hysgogi yn wreiddiol gan gerddoriaeth, a’i chynnwys wedi’i llywio gan Gwynn Williams ei hun.

Yn wir, roedd Gwynn Williams yn ddyd rhagweithiol eithriadol, a bu’n ffigwr allweddol mewn sawl prosiect anhysbys ac adnabyddus fel ei gilydd. Ni ellir sôn amdano a’i gyfraniad heb grybwyll Eisteddfod Ryngwladol Llangollen. Er nad ei syniad ef oedd yr eisteddfod, roedd yn un o aelodau mwyaf gweithgar y phwyllgor sefydlu, a daeth yn gyfarwyddwr cerddoriaeth yr ŵyl maes o law. Yn wir, yn hanes sefydlu’r eisteddfod, noda Harold Tudor (a gafodd ei ysbrydoli i ddechrau’r ŵyl wedi clywed llanc ifanc yn canu yng nghefn gwlad yn ystod cyfnod yr Ail Ryfel Byd) mai Gwynn Williams oedd y cyntaf yn Llangollen iddo ymweld ag ef wrth chwilio am gefnogaeth i’r fenter newydd.¹⁸⁵ Iddo ef mae’r diolch am gael Gwynn Jones i gyfansoddi arwyddair yr eisteddfod (a ddaeth yn ddadleuol yn ddiweddar yn sgil ei gyfieithu’n or-lythrennol): ‘Byd gwyn fydd byd a gano / Gwaraidd fydd ei gerddi fo’.¹⁸⁶ Gweithiodd yn ddiplino, yn ôl pob tebyg, at lwyddiant yr ŵyl, gan ddefnyddio’i sefyllfa fel cyhoeddwr cerddoriaeth i ddarparu’r darnau gosod i’r cystadlaethau hefyd, fel y mae sawl erthygl amdano yn nodi.¹⁸⁷ Mae i nifer o’r gweithiau hyn eiriau wedi’u cyfansoddi neu eu cyfieithu gan Gwynn Jones: yn yr

wyl gyntaf yn 1947, er enghraifft, mae naw gwaith a gyfieithwyd ganddo ymhlith bron i ddeg ar hugain o ddarnau gosod, a phob un o'r rheiny yn gyhoeddiad Cwmni Cyhoeddi Gwynn.¹⁸⁸ Yn wir, prif allbwn cydweithio Gwynn Jones a Gwynn Williams yw'r cannoedd o gyfieithiadau caneuon a wnaed ar gyfer, ac a gyhoeddwyd gan, Gwmni Gwynn. Trown yn y bennod nesaf at archwilio ymhellach yr agwedd hollbwysig honno ar y bartneriaeth rhwng y ddau Gwynn, gan ystyried rôl anhepgor cyfieithiadau Gwynn Jones yn ymdrechion Gwynn Williams i hyrwyddo cerddoriaeth Gymraeg.

‘A Tremendous Contribution’: cyfieithiadau T. Gwynn Jones ar gyfer Cwmni Cyhoeddi Gwynn 1937–1945¹

Yn y bennod ddiwethaf, bwriwyd golwg ar rai agweddau ar gydweithio T. Gwynn Jones a W. S. Gwynn Williams: cerddoriaeth draddodiadol, gweithiau amrywiol ar gyfer y llwyfan, a chyhoeddiadau ar gyfer plant a phobl ifanc – ac ambell gyfieithiad ymysg y darnau dan sylw. Bydd y bennod hon yn parhau i ddadorchuddio’r corff pwysig hwn o waith, a hynny gan ganolbwyntio ar agwedd hollol greiddiol i’w partneriaeth gynhyrchiol, sef cyfieithu, a’r cyfieithu hwnnw yn digwydd mewn cyd-destun cwbl gerddo-lenyddol. Archwiliwn rôl cyfieithiadau geiriau caneuon gan Gwynn Jones yng nghyd-destun ehangach Cwmni Cyhoeddi Gwynn, gan ddychwelyd at gysyniad beirniadol cyfieithu gweithredol a’r deialogau rhwng gweithiau unigol a’u cyd-destunau wrth werthuso cyfraniad y cyfieithiadau hyn i genhadaeth bersonol Gwynn Williams dros hyrwyddo cerddoriaeth Gymraeg.

Yn 1937, sefydlodd Gwynn Williams Gwmni Cyhoeddi Gwynn, ac, wrth wneud, gwirededwyd yr hyn a alwodd yn freuddwyd: ‘my childhood dream of supplying Wales with music’.² Pum mlynedd ar hugain cyntaf y cwmni oedd ei fwyaf cynhyrchiol: cyhoeddwyd dros 1,000 o weithiau cerddorol unigol yn ystod y cyfnod hwnnw.³ Nodwedd arwyddocaol o’r rhan fwyaf o gyhoeddiadau Cwmni Gwynn oedd y

---

defnydd o hen nodiant a sol-ffa ar bob cyhoeddiad, a thestun canadwy dwyieithog (Cymraeg a Saesneg) ar y darnau. Yr oedd Gwynn Williams yn daer dros sicrhau bod cynifer â phosibl o bobl Cymru yn cael mynediad at gerddoriaeth, a gallwn weld y nodweddion uchod yng ngoleuni hyn: drwy gyflwyno mwy nag un iaith a mwy nag un nodiant yn yr un cyhoeddiad, roedd yn fodd o ehangu'r gynulleidfa ar gyfer y gwaith. Yn ystod blynyddoedd cynnar Cwmni Gwynn, rhwng 1937 a 1945, mae'n deg dweud mai Gwynn Jones oedd prif gyfieithydd geiriau caneuon y cwmni; yn wir, ef oedd yn gyfrifol am bron i bob cyfieithiad a gyhoeddwyd gan y cwmni yn y cyfnod hwn. Mewn mwy nag un llythyr at ei gyfaill a'i brif gyfrannwr, mae Gwynn Williams yn dangos ei werthfawrogiad o gymorth Gwynn Jones. Cymerer y sylwadau canlynol, er enghraifft:

Much of any success that I may gain in the future [gyda Chwmni Cyhoeddi Gwynn] is due to your tremendous help with the words.⁴

It really is a tremendous encouragement and inspiration to have your assistance ... without your help I could not have turned out during the last few months anything like as much as I have done, and I only hope that you will not become too busy to continue to help me.⁵

Mae'n amlwg, felly, fod cyfraniad Gwynn Jones yn rhan hollol anhepgor o Gwmni Cyhoeddi Gwynn o'r cychwyn, ac yn rhan annatod o'r modd yr aeth Gwynn Williams ati i weithredu ei genhadaeth bersonol dros hyrwyddo cerddoriaeth Gymreig.

Yn ei rôl fel cyfarwyddwr y cwmni, roedd gan Gwynn Williams weithrededd a phŵer sylweddol dros yr hyn a gyhoeddidd; yn wir, ef oedd Cwmni Gwynn, i bob pwrpas. Ei amcan oedd dylanwadu mewn modd cadarnhaol ar y diwylliant cerddorol yng Nghymru, a gwelir hyn ar waith ym mhenderfyniadau a pholisïau'r cwmni o ran nodiant ac iaith. Mae'r penderfyniadau unigol o ran yr hyn sy'n cael ei gynnwys yn y catalog hefyd yn dystiolaeth o weledigaeth Gwynn Williams ar waith: cerddoriaeth gelf Gymreig ac Ewropeaidd, ochr yn

ochr â cherddoriaeth draddodiadol o Gymru a thu hwnt. Fel y mae teyrnged R. E. Griffith i Gwynn Williams yn ei grynhoi, mae catalog Cwmni Gwynn yn gyfoethog ac amrywiol:

ni fu dim tebyg i hyn erioed mewn cyhoeddi cerddoriaeth Cymraeg. Rhoddodd gyfle i gyfansoddwyr Cymreig ifainc, cyhoeddodd gerddoriaeth werin ochr-yn-ochr â gweithiau safonol yr hen feistri, mynnodd drosiadau i Gymraeg ... o beth o gerddoriaeth orau gwledydd y byd ... oni bai am Gwmni Cyhoeddi Gwynn ... byddai gwedd dlddaidd iawn ar gerddoriaeth Cymru ers pum mlynedd ar hugain.⁶

Gallwn ystyried y catalog yn ei hun yn dystiolaeth o genhadaeth bersonol Gwynn Williams, yn ddatganiad o'r hyn a ddymuna ar gyfer cerddoriaeth Gymreig: 'world parity for Welsh music', fel y dywed David R. Jones.⁷ Dychwelir maes o law at yr ystyriaeth hollbwysig hon o genhadaeth Gwynn Williams fel grym gweithredol ar gynnyrch y cwmni, ond yn gyntaf, trown at ddull cydweithio y ddau Gwynn.

Gohebiaeth a dull cydweithio

Yn ôl David R. Jones, cafodd marwolaeth Gwynn Jones yn 1949 fwy o effaith ar Gwynn Williams a Chwmni Gwynn na'r Ail Ryfel Byd.⁸ Yn y degawdau dilynol, ni chyhoeddwyd cymaint o weithiau gan y cwmni o gymharu â 1937–49, ac awgryma David Jones bod colli Gwynn Jones yn ffactor ddylanwadol yn hyn o beth. Er bod cydweithio Gwynn Jones a Gwynn Williams yn lled gyson er eu cyswllt cyntaf yn 1923, gwelir yn y cyfnod wedi sefydlu Cwmni Cyhoeddi Gwynn ddatblygiad arwyddocaol o ran dwyster a thempo'r gwaith. Yn wir, mae nifer y gweithiau sy'n cael eu cynhyrchu gan y ddau yn cynyddu'n sylweddol o 1937 ymlaen, yn weithiau gwreiddiol ac yn gyfieithiadau. Mae'n bosibl adnabod rhai ffactorau sy'n awgrymu sut y daeth y ddau i gynhyrchu cymaint o weithiau mewn amser mor fyr ym mlyneddodd cynnar Cwmni Gwynn. Er bod Gwynn Jones a Gwynn Williams wedi cydweithio'n agos pan oedd y cerddor yn gweithio gyda Hughes a'i Fab, roedd Gwynn Williams, wrth sefydlu

ei gwmmi ei hun, yn fwy rhydd i ddilyn ei gwrs ei hun a dewis ei gyfranwyr, yn hytrach na bod yn atebol i rai uwch nag ef, fel yr oedd yn Wrecsam.

Yn ogystal, 1937, dyddiad sefydlu Cwmni Cyhoeddi Gwynn, oedd dyddiad ymddeoliad Gwynn Jones o'r coleg yn Aberystwyth.⁹ Ac yntau bellach yn rhydd o feichiau darlithio, roedd ganddo fwy o amser i'w roi i brosiectau creadigol. Y mae un ffactor arall, mwy ymarferol efallai, a allai fod wedi effeithio ar barodrwydd Gwynn Jones i gynhyrchu'r holl weithiau hyn ar gyfer Cwmni Gwynn. Gan fod blwyddyn sefydlu'r cwmni yn cyd-daro ag ymddeoliad Gwynn Jones, dyma gyfle am gyflog cyson i'r cyn-ddarlithydd. Mae rhai o gofnodion ariannol Gwynn Jones yn dangos iddo dderbyn 10s. 6d am bob cyfieithiad i'r cwmni, a chan ystyried y ffaith ei fod wedi gwneud dros ddau gant a hanner o gyfieithiadau dros gyfnod o saith neu wyth mlynedd, nid bychan fyddai'r cyfraniad.¹⁰ Bid a fo am yr ystyriaeth ariannol hon, mae'n dra thebygol bod y ffaith fod gan Gwynn Jones fwy o amser rhydd yn ffactor arwyddocaol o ran ei gyflymder wrth gynhyrchu gweithiau, a chyfieithiadau yn arbennig, ar gyfer Cwmni Cyhoeddi Gwynn. Rhwng 1937 a 1942, câi Gwynn Jones lythyr bob ychydig ddyddiau oddi wrth Gwynn Williams, naill ai yn gofyn am gyfieithiad newydd neu'n diolch iddo am un yr oedd newydd ei dderbyn.

Mae'r llythyrau o'r ohebiaeth helaeth a ddyfynnir isod yn cynnig rhai enghreifftiau yn unig, ac yn dyst i gyflymder Gwynn Jones wrth weithio:

14 Ionawr 1938: I have just had another charming little song from Mr Hugh Hughes, of Lampeter, setting the enclosed words from Kingsley's Waterbabies, and I should be very grateful if you could give us a Welsh translation.¹¹

18 Ionawr 1938: Thank you very much for your charming translation of 'The Prettiest Doll in the World'. I think you have made an excellent job of it.¹²

20 Ebrill 1938: I have just received a short song from Matthews Williams with Welsh words by Dewi Havhesp. Mr Williams told

me that he hoped you would be good enough to look over the words and supply an English translation.¹³

23 Ebrill 1938: Thank you for the translation of Dewi Havhesp's 'Fy Ngwlad' ... If you can find me a spare moment or two would it be too much trouble for you to give me an English version of 'Y Fam a'i Baban'?¹⁴

29 Ebrill 1938: Thank you very much for your very kind letter of the 27th and translation of Mynyddog's 'Y Fam a'i Baban'.¹⁵

Mae dau lythyr o 1942 yn dangos yn drawiadol mor gyflym yr oedd Gwynn Jones yn gallu cyfieithu:

5 Rhagfyr 1942: I have further been considering the album of seven Tudor songs, and I am wondering if you think it wise to make this first collection a more general one ... I should like your opinion so that I can try to get you copies of the original German words.¹⁶

Yn y llythyr a ddyfynnir uchod, mae Gwynn Williams yn rhestru'r gweithiau y mae'n ystyried eu cynnwys mewn casgliad newydd: tri darn Lieder Almaeneg ynghyd â darnau Saesneg o'r cyfnod Tuduraidd. Dridiau yn ddiweddarach, derbyniodd Gwynn Jones lythyr arall sy'n dangos nad ei farn ar y caneuon oedd yr unig beth a roddasai:

8 Rhagfyr 1942: Thank you very much for the seven excellent translations to hand this morning. These are a tremendous contribution, if we can put them all into one book or if we use two or three of them with the foreign classics ... I am ever so grateful to you for this excellent work.¹⁷

Llond llaw o rai cannoedd o enghreifftiau yw'r llythyrau hyn a ddyfynnir uchod, ond maent yn rhoi cipolwg i ni ar y gweithgarwch diwyd a fu yn ystod blynyddoedd cynnar Cwmni Cyhoeddi Gwynn.

Un o nodweddion hynotaf cyfieithiadau Gwynn Jones o eiriau caneuon ar gyfer Cwmni Gwynn yw'r ffaith nad oedd, fel rheol, yn ystyried y sgôr gerddorol yn uniongyrchol wrth gyfieithu. Nid oedd yn medru darllen hen nodiant, ond roedd ganddo glust gerddorol a byddai'n darllen sol-ffa. Er hyn, anaml yr ymddengys sol-ffa yn llawysgrifau Gwynn Jones yng nghyswllt y cyfieithiadau a wnaeth ar gyfer Cwmni Gwynn. Mae gwaith beirniadol o'r 1920au hyd at ymchwil mwy diweddar ar gyfieithu geiriau caneuon yn trosglwyddo'r un neges yn ei hanfod: rhaid i'r testun sydd wedi ei gyfieithu, wrth iddo gael ei ganu, weddu yn naturiol i'r gerddoriaeth, gan gadw at rythmau ac acenion y gerddoriaeth mor agos â phosibl.¹⁸ Yn ôl Peter Low, 'the TT [target text] must give the overall impression that the music has been devised to fit it, even though that music was actually composed to fit the ST [source text]'.¹⁹ Rhaid gofyn felly sut y cafodd Gwynn Jones gymaint o lwyddiant wrth gyfieithu, ac yntau heb arbenigedd o ran darllen cerddoriaeth. Yn hytrach na derbyn y gerddoriaeth ar ffurf sgôr hen nodiant neu sol-ffa, daw'n amlwg o'r llythyrau anghyhoeddedig rhyngddynt fod Gwynn Jones a Gwynn Williams wedi datblygu techneg arbennig ar gyfer y cyfieithiadau a wnaeth y bardd ar gyfer Cwmni Cyhoeddi Gwynn.

Mae'r dechneg hon yn trosglwyddo – neu, yn wir, yn 'cyfieithu' – acenion y gerddoriaeth i'r geiriau y byddai Gwynn Williams yn eu darparu i Gwynn Jones i'w cyfieithu. Pan fyddai Gwynn Williams yn anfon geiriau i'w cyfieithu at Gwynn Jones, byddai'n nodi uwch eu pennau acenion y gerddoriaeth, a'r symbol / neu – ar guriad trwm, a'r symbol ˇ ar guriad ysgafn. Yn y modd hwn, gellir gweld rhythm y llinell gerddorol. Dyma enghraifft nodweddiadol, sydd hefyd yn nodi toriadau'r llinellau ar y geiriau:

_ ˇ ˇ _ ˇ _ ˇ _ ˇ _ ˇ _ ˇ _ ˇ
 Gaily bedight,/ A gallant knight,/ In sunshine and in shadow,
 ˇ _ ˇ _ ˇ _ ˇ _ ˇ _ ˇ _ ˇ _
 Had journeyed long,/ singing a song,/ In search of Eldorado

 ˇ _ ˇ _ ˇ _
 (In search of Eldorado)²⁰

Yn amlach na pheidio, mae'r acenion cerddorol hyn a noda Gwynn Williams uwchben y geiriau yn cyd-daro ag acenion mydr y geiriau gwreiddiol; yn wir, mae unrhyw osodiad cerddorol llwyddiannus o eiriau'n ceisio osgoi camacennu. Pwysig nodi, fodd bynnag, nad yw hyn yn wir bob tro, a bod acenion y gerddoriaeth – sef y brif ystyriaeth yn yr achos hwn, gan mai *skopos* y cyfieithiad yw cynhyrchu testun i'w ganu – ar adegau'n tynnu'n groes i'r acennu mydryddol arferol. Byddai cael acenion y gerddoriaeth ar y geiriau gwreiddiol yn sicrhau bod Gwynn Jones, wrth gyfieithu, yn gwybod ble y dylai leoli geiriau pwysig yn y llinell, a hynny er mwyn osgoi syrthio i'r fagl o osod y pwyslais ar nodau dibwys y frawddeg gerddorol – er enghraifft, lle y gallai'r ystyr gael ei cholli neu ei hystumio. Nid yw'r dechneg yn gwneud yn iawn am y cyfan a allai gael ei golli o beidio â deall y gerddoriaeth wreiddiol: gweld cyfarwyddiadau mynegiant, ymgyfarwyddo â naws neu adnabod alaw, er enghraifft. I gyfieithydd geiriau caneuon, byddai bod yn gyfarwydd â'r elfennau hyn yn fodd o geisio sicrhau bod y testun targed yn cyd-fynd yn naturiol â'r gerddoriaeth, yn 'ffitio' i'r dim, fel y mae Low yn awgrymu. Ymhellach, o adnabod yr elfennau hyn byddai modd i'r cyfieithydd ddarllen, ymateb, a sicrhau cyfieithiad a fyddai'n gydnaws â'r gosodiad cerddorol deongliadol, yn ogystal â'r testun ffynhonnell. Er nad oes modd i'r elfennau hyn fod yn rhan o broses gyfieithu gerddolenyddol Gwynn Jones, dyma dechneg sy'n ei alluogi i ddilyn acenion a phwyslais y gerddoriaeth wreiddiol o leiaf, gan fodloni felly'r *skopos* o greu cyfieithiad canadwy.

Er bod ambell enghraifft o destun a anfonwyd at Gwynn Jones gan Gwynn Williams i'w gyfieithu ar gyfer Cwmni Gwynn a'r alaw sol-ffa ar y geiriau yn ogystal â'r acenion (ac felly yr alaw yn ogystal â'r rhythm), daw'n amlwg o graffu ar y llythyrau a'r drafftiau o gyfieithiadau nad sol-ffa oedd y prif ddull o weithio. Tybed a ellid awgrymu y byddai honno'n dasg a fyddai wedi cymryd gormod o amser i'w chyflawni ymhob un achos unigol? Cofiw'n am gyflymder Gwynn Jones wrth gyfieithu, a cheisiadau cyson Gwynn Williams am gymorth â darn arall eto fyth. Byddai trawsgrifio alaw mewn sol-ffa wedi cymryd amser sylweddol fwy. O bryd i'w gilydd, mae'r dechneg acennu'n cynrychioli elfen arall o ddylanwad y gerddoriaeth ar y testun

ffynhonnell i Gwynn Jones ei ystyried, sef y brawddeg cerddorol. Nodir hyn ar y tudalen gan Gwynn Williams fel llinell grom uwch y geiriau, yn yr un modd ag y mae marciau brawddeg yn cael eu nodi ar ddarn o gerddoriaeth, er enghraifft. Dyma elfen arall hollbwysig i'r cyfieithydd ei ystyried wrth geisio creu cyfieithiad canadwy. Nid yw'r manau y disgwylir i'r canwr gymryd anadl neu gario'r llinell ymlaen bob tro'n cyfateb i'r llinell fydryddol-destunol. Yn yr hierarchaeth gyfieithu, wth gynhyrchu testun canadwy, gofynion y gerddoriaeth sy'n cael y flaenoriaeth.

Ni welir dull cyffelyb o weithio yn achos cyfieithiadau eraill Gwynn Jones ar gyfer cerddoriaeth, ac mae'r enghreifftiau o'r dechneg acennu hon oll i'w gweld yn y llythyrau a'r llawysgrifau sy'n perthyn i 1937 ymlaen ac yn ymwneud â chyhoeddiadau Cwmni Cyhoeddi Gwynn. Un eithriad gynnar sydd i hyn, mewn llythyr gan Gwynn Williams o 1924, ond nid yw'n ymddangos mewn cyd-destun cyfieithu. Yn hytrach, yn y llythyr hwnnw, gwelwn Gwynn Williams yn rhoi enghraifft o fydr yr oedd am i Gwynn Jones gyfansoddi testun arno.²¹ Felly, teg dweud mai techneg a ddatblygwyd gan Gwynn Williams a Gwynn Jones wrth gydweithio ar gyfieithiadau Cwmni Gwynn ydyw. Er y cafwyd llwyddiant gwirioneddol gan Gwynn Jones wrth ddefnyddio'r dechneg acennu, rhaid pwysleisio nad di-fai oedd ei waith wrth ei ddilyn ychwaith. Ceir mwy nag un enghraifft yn y llythyrau gan Gwynn Williams lle y mae'r cerddor yn nodi problem, neu hyd yn oed yn cynnig ailwampiad o linell bob hyn a hyn:

Last night in filling the words of 'Cwyn Mab Crimon' [*sic*] to the music, I found that the rhythm of your 1st line is not that of the music or the English as handled by Vincent Thomas. Everything else is alright.²²

With regard to your Welsh translation of 'Night Cometh', I am afraid that you will have to alter the first line of the second stanza, as there is a distinct break in the music in the middle of the word 'cusan'.²³

The line in English is:

/ ˘ ˘ / ˘ ˘ / ˘ /

‘Daffadowndilly is sad Tonight’

and you have:

/ ˘ ˘ / ˘ / ˘ ˘ /

‘Lili’r Garawys heno sy brudd’

and to suit the music the accent comes on the wrong syllable [*sic*]
of ‘heno’. Would something like:

/ ˘ ˘ / ˘ ˘ / ˘ /

‘Lili’r Garawys sy heno’n brudd’ do?²⁴

Er gwaethaf yr aildrafftio, daw’n amlwg mai proses fer a chymharol ddidrafferth oedd y golygu mewn gwirionedd: anaml iawn y gwelir mwy nag un llythyr yn cyfeirio at yr un cyfieithiad sy’n methu â chyd-daro ag acenion y gerddoriaeth. Mae’n amlwg bod Gwynn Williams a Gwynn Jones, yn achos y dechneg hon, wedi taro ar ddull hynod effeithiol o weithio – un a sicrhodd gorff sylweddol o gyfieithiadau llwyddiannus gan Gwynn Jones, a hynny mewn cyfnod trawiadol o fyr.

Cerddi Canu (1942)

Wrth ymdrin â chorff mor fawr o waith â chyfieithiadau Gwynn Jones o eiriau caneuon i Gwmni Cyhoeddi Gwynn – ceir dros 150 o destunau cyhoeddedig yn y cyswllt hwn – anodd iawn yw dewis a dethol darnau i’w trafod. Yn ffodus, rhydd cyfrol a gyhoeddwyd yn 1942 gan Gwmni Gwynn, *Cerddi Canu*, ddetholiad addas i ymdrin ag ef fel man cychwyn. Mae’r gyfrol hon yn gasgliad o eiriau caneuon a wnaed gan Gwynn Jones ar gyfer Cwmni Gwynn o 1937 hyd 1942 (nid yw’n cynnwys y gerddoriaeth) – ac mae’n ddetholiad hylaw i amlygu’r math o waith a gynhyrchoedd yn ystod y cyfnod hwn. ‘Panorama o fardd’ ydoedd i R. M. Jones, ac mae’r ddelwedd honno’n addas iawn wrth synio am *Cerddi Canu*, gan mai dyna a geir yma hefyd: panorama o gatalog Cwmni Gwynn.²⁵ Ceir ynddi gyfieithiadau o ganeuon gwerin Gwyddeleg, caneuon Saesneg o Oes Elisabeth I, a phenillion gan Omar Khayyám, yn ogystal â rhai geiriau caneuon gwreiddiol a gyfansoddodd Gwynn Jones hefyd. Ceir 70 darn i gyd yn *Cerddi Canu*,

y rhan helaethaf o'r rheiny yn gyfieithiadau, a byddwn yn cyfeirio at rai ohonynt yn y bennod hon. Byddwn hefyd yn troi at ambell i enghraifft o'i waith cyfieithu a gyhoeddwyd gan Cwmni Gwynn wedi *Cerddi Canu*: enghreifftiau o gyfieithiadau o 'weithiau safonol yr hen feistri', chwedl R. E. Griffith, a hynny er mwyn cynnig trosolwg llawn o'r math o waith cyfieithu a wnaeth Gwynn Jones i'r cwmni.²⁶

Fel y nodwyd uchod, mae cynnwys catalog Cwmni Gwynn yn cysylltu'n agos â gweledigaeth a chenhadaeth Gwynn Williams dros gerddoriaeth Gymraeg. Yn y cyswllt hwn, dychwelwn at syniadaeth Maria Tymoczko: cyfieithu gweithredol, neu *activist translation*. Mewn modd tebyg iawn i'r hyn a welwyd yn *Welsh Festival Music* ac amcanion Walford Davies wrth iddo guradu cynnwys y gyfrol honno at bwrpas penodol, gallwn fframio'r drafodaeth hon am gyfieithiadau Cwmni Cyhoeddi Gwynn gyda'r cysyniad hwn hefyd. Fel y trafodwyd, defnyddir y term 'cyfieithu gweithredol' yn bennaf wrth ymdrin â chyfieithiadau ac iddynt swyddogaeth neu agenda wleidyddol, gwrthsafol. Ond, fel yn achos Walford Davies, gwelwn fod diffiniad eang Tymoczko o'r meddylfryd *activist* – 'engaged in translational activities aimed at language reform, cultural change, and nation building ... to improve their societies, helping their cultures take new directions and adapt to new conditions' – yn berthnasol i weithrededd Gwynn Williams hefyd.²⁷ Dyma'n wir sydd gan Rhianedd Jewell dan sylw, wrth iddi synio am gyfieithu i ieithoedd lleiafrifol 'fel math ar gynrychiolaeth wleidyddol ... [gweithred sy'n] mynegi hawliau'r iaith yn erbyn yr ieithoedd ffynhonnell sydd wedi eu gorchfygu, ac yn cryfhau statws llenyddol yr iaith honno ar y llwyfan rhyngwladol'.²⁸ Mae defnydd pwrpasol Gwynn Williams o gyfieithu fel modd o gynnal a chreu casgliad o repertoire cerddorol Cymraeg a Chymreig a'i wneud yn hygyrch i wahanol berfformwyr a chynulleidfaedd yn weithred genedlaetholgar ac amlwg berthnasol i'r dyfyniadau uchod. Fel y noda David R. Jones, mae modd gweld arfer Gwynn Williams o gael geiriau yn y ddwy iaith ar ei gyhoeddiadau fel modd o ehangu cynulleidfa at bwrpas gwerthiant, ond, 'far more convincing is that Gwynn Williams had a genuine social concern for all fellow musicians, and provided both notations and languages for the good of the greatest number'.²⁹

Fel y gwyddom, mae sawl gweithredydd gwahanol yn rhan o rwydwaith y broses gyfieithu, ac yn gallu gweithredu mewn gwahanol ffyrdd at wahanol ddibenion. Yn achos Cwmni Gwynn, gwelwn ddau brif weithredydd yn y broses o gynhyrchu cyfieithiadau, a'u gweithredoedd, fel y gwelir maes o law, yn bwydo i'w gilydd at lwyddiant prif nod y cwmni. Gwynn Williams ei hun yw'r cyntaf: y cyhoeddwr. Gwelwn o'r ohebiaeth sydd ar gadw mai Gwynn Williams sy'n penderfynu ar y testunau ffynhonnell i'w cyfieithu, a bod i'r penderfyniadau hyn arwyddocâd neilltuol yng ngoleuni ei amcanion ehangach dros gerddoriaeth Gymreig. Yr ail, wrth gwrs, yw Gwynn Jones, y cyfieithydd. Er nad oedd ganddo bŵer dros ba destunau y byddai'n mynd ati i'w cyfieithu, mae ei weithrededd yn amlygu'i hun yn ystod y broses gyfieithu. O graffu ar rai o gyfieithiadau unigol Gwynn Jones ar gyfer Cwmni Gwynn yn y bennod hon, gwelwn sut y mae penderfyniadau'r cyfieithydd ar lefel destunol mewn deialog ehangach â chenhadaeth Gwynn Williams a Chwmni Cyhoeddi Gwynn.

Elfen greiddiol o weledigaeth Gwynn Williams oedd hyrwyddo cerddoriaeth gelf Gymreig. Yn ystod blwyddyn gyntaf y cwmni, 1937–8, roedd bron pob darn a gyhoeddwyd yn waith gan gyfansoddwr Cymreig cyfoes. Roedd Gwynn Williams yn fwriadol am greu llwyfan i waith y cyfansoddwyr hyn, gan roi gofod – a symbyliad – iddynt gyfansoddi corff o waith Cymreig. Mewn rhai achosion, roedd y cyfansoddwyr hyn yn gosod barddoniaeth Gymraeg, ar adegau eraill, barddoniaeth iaith Saesneg fyddai'r testun, ond beth bynnag fo'r iaith ffynhonnell, roedd cyfieithiad a geiriau dwyieithog i'w cael ar y gân gyhoeddedig ymhob achos. Yn ei ragair i *Cerddi Canu*, cyfeiria Gwynn Williams at 'fedr anghyffredin a manyldeb fy nghydlafurwr [Gwynn Jones]', ac at 'safon lenyddol uchel' y geiriau.³⁰ Pwysleisia werth y darnau hyn fel gweithiau llenyddol yn ogystal â geiriau caneuon: 'Credaf nad gormod fyddai awgrymu y bydd y cerddi hyn (ac eraill nas cyhoeddwyd hyd yma) yn chwaneigiad teilwng o'i fedr addefedig ef [Gwynn Jones] fel meist'r ar iaith', meddai.³¹ Mae'r pwyslais hwn ar y llenyddol yn arwyddocaol: fel ffurf, mae'r gân gelf fel rheol yn gosod testun llenyddol, ac yn un o'r nodweddion sy'n neilltuo'r ffurf fel darn o gelfyddyd.³² Yn y casgliad *Cerddi Canu*, felly, mae Gwynn Williams

yn sefydlu bod geiriau'r caneuon a gyhoeddwyd gan ei gwmmi yn rhai y gellid eu hystyried yn llenyddiaeth, boed yn weithiau gwreiddiol neu'n gyfieithiadau, gan godi safon a statws y cyfansoddiadau a geir yn y catalog yn gyffredinol.

Er bod sawl enghraifft o osodiadau o farddoniaeth Gymraeg, gan gynnwys gosodiadau o waith Gwynn Jones ei hun, mae nifer o'r cyfansoddwyr yn y catalog, gan gynnwys Gwynn Williams, i'w gweld yn troi at feirdd Saesneg enwog am waith i'w osod, megis Edgar Allan Poe, F. Scott Fitzgerald a Percy Bysshe Shelley. Yn yr achosion hyn, mae Gwynn Jones fel cyfieithydd yn creu fersiynau canadwy Cymraeg o'r testun ffynhonnell Saesneg. Ceir sawl enghraifft o hyn yn *Cerddi Canu*, ac er mai'r cyfansoddwyr fyddai, mwy na thebyg, yn dewis y testunau i'w gosod, mae'r gofod a roddir i gyfieithiadau o eiriau caneuon o'r fath eto'n arwyddocaol. Gwelwn Gwynn Williams felly'n defnyddio ei weithrededd, y tro hwn fel golygydd y gyfrol fechan, i arddangos amrediad testunau ffynhonnell catalog Cwmni Gwynn. Fel y dywed Mila Milani wrth ymdrin â rôl cyfieithiadau yn hanes y cwmni cyhoeddi Eidalaid Einaudi, 'the publishing house acquired a fund of symbolic capital by relying on contemporary foreign poetry and translators'.³³ Yn yr un modd, gallwn weld bod Gwynn Williams wedi adeiladu a churadu catalog amrywiol o ganeuon yn cynnwys testunau o statws lenyddol uchel, yn rhan o'i genhadaeth i sicrhau parhad a safon cerddoriaeth Gymraeg.

Un enghraifft felly yw 'Cennin Aur', cyfieithiad Gwynn Jones o 'Daffodils' gan Robert Herrick, bardd o Loegr o'r ail ganrif ar bymtheg.³⁴ Yng nghanedd Herrick, cyferchir y cennin pedr gan y bardd drwy ddweud 'we weep to see / You haste away so soon'.³⁵ Cyffelybir byrhoedledd y blodau i fywyd dyn: 'We have short time to stay, as you / We have as short a Spring'.³⁶ Yn 'Cennin Aur', fel yn achos nifer o gyfieithiadau eraill T. Gwynn Jones, ceir ymgais i atgynhyrchu'n agos y delweddau a ddefnyddir yn y gwreiddiol. Wrth ddisgrifio mor gyflym y diflanna'r blodau melyn, dywed Herrick, 'As yet the early rising sun / Has not attained his noon'.³⁷ Yn ei gyfieithiad, mae Gwynn Jones yn cadw'r ddelwedd o'r bore fel cyfnod bywyd y blodyn, gan drosi'r ddwy linell fel a ganlyn: 'A haul y bore ar ei hynt / Heb gyrraedd ei brynhawn'.³⁸ Wrth i'r darn ddatblygu yn yr ail bennill o ddisgrifiadau

llythrennol o'r cennin pedr i fyfyrddod ar natur bywyd daearol yn gyffredinol, cyflwynir enghreifftiau eraill o fyrhoedledd byd natur: 'as the pearls of morning dew / Ne'er to be found again'.³⁹ Yn yr un modd, cyflwyna Gwynn Jones 'berlau awr y bore wllith' yn ei fersiwn yntau – gan ddefnyddio dull cartrefoli wrth ychwanegu cyffyrddiad o gynghanedd i'w gyfieithiad.⁴⁰ Yn wir, ceir cyfeiriadau cynganeddol drwyddi draw, er enghraifft yn y llinellau 'Fe wylwn ni, o gennin aur' ac 'a'n gwanwyn, unwedd yw'.⁴¹

Mae'r dechneg hon yn gyffredin yng nghyfieithiadau Gwynn Jones i'r Gymraeg: mae'r odl fewnol (na cheir yn y testun ffynhonnell) yn 'Dere Di', ei gyfieithiad o 'Come Again' gan John Dowland yn rhyw led-adleisio odl fewnol y gynghanedd sain, er enghraifft, 'Y gwae sy waeth na gŵyn dy saeth'. Mae 'Glân nid yw hon' (cyfieithiad Gwynn Jones o 'She is Not Fair' Hartley Coleridge) hefyd yn llawn cyffyrddiadau cynganeddol: 'Goleuni mwyn holl galon merch', 'A phe bai gilwg, glanach yw / Na gwên un ferch pe gwynna'n fyw'.⁴² Mae'r cymhelliant i wneud hyn yn ddiddorol yng ngoleuni'r cyd-destun cyfieithu: fel y trafodwyd eisoes, mae elfennau clywedol y testun, megis odl, odlau mewnol, cyflythrennu a chyffyrddiadau cynganeddol, yn llai pwysig mewn gosodiad cerddorol, wrth i elfennau cerddorol dynnu sylw'r glust. Fel y noda Arthur Graham, 'the actual time between rhymes is greater, and the cadential function of rhyme is handled by musical cadence'.⁴³ Mae'r un peth yn wir am y gynghanedd. Pam felly bod Gwynn Jones, fel cyfieithydd, yn mynd i'r drafferth o gynnwys elfennau llenyddol cymhleth allai gael eu colli wrth berfformio'r gerddoriaeth? Fel yn achos 'Thunder' a 'The Arbour' yn *Welsh Festival Music*, gallwn gynnig bod arwyddocâd y cyffyrddiadau cynganeddol yn symbolaidd: mae Gwynn Jones, drwy gyfrwng ei weithrededd fel cyfieithydd, wedi dewis cysylltu ei gyfieithiadau o wahanol destunau Saesneg â thraddodiad llenyddol y Gymraeg. Drwy ddewis strategaeth sy'n cartrefoli'r testun targed – hynny yw, yn gwneud iddo ymddangos fel testun sy'n perthyn i'r diwylliant y'i cyfieithir iddo – pwysleisir, fel y gwna Gwynn Williams yn ei ragair i *Cerddi Canu*, fod y testunau hyn yn rhai sy'n perthyn i draddodiad llenyddol hynafol a neilltuol.

Darn arall a ymddengys yn *Cerddi Canu* sy'n gyfieithiad o waith bardd iaith Saesneg adnabyddus yw 'Eldorado', cyfieithiad Gwynn

Jones o gerdd Edgar Allan Poe sy'n dwyn yr un teitl, a osodwyd i gerddoriaeth gan R. Maldwyn Price (1890–1953) yn 1940.⁴⁴ Cyfeirir yn aml at y gerdd hon fel yr olaf a gyfansoddodd Poe, ac fe ddarllenir hi yn aml fel myfyrdod ar daith dyn drwy fywyd a'i farwolaeth anochel.⁴⁵ Disgrifia'r gerdd farchog yn chwilio am y wlad hudol euraidd 'Eldorado', ond buan y dysga nad hawdd ei chanfod, a rhaid iddo fynd drwy'r 'Valley of Shade' cyn cyrraedd yno.⁴⁶ Er bod y gerdd wedi'i chyfansoddi'n wreiddiol yn ystod cyfnod y *gold rush*, dadleua J. R. Hammond nad yn y darlleniad mwy llythrennol o wlad Eldorado fel Califfornia y ceir gwir ergyd y gerdd, ond yn hytrach, '[it] should be seen ... as a reflection of Poe's lifelong search for emotional and intellectual fulfilment'.⁴⁷ Mae'r thema hon o ymchwil am 'Eldorado' a'r hyn a gynrychiola yn emosiynol, yn ddeallusol, a hefyd yn ysbrydol, yn greiddiol i nifer o gerddi enwocaf Gwynn Jones hefyd – dyma'r 'Hyfryd Wlad' honno sy'n uchelgais i gymaint o gymeriadau *Caniadau*.⁴⁸

Un o brif nodweddion 'Eldorado' Poe yw delwedd y cysgod, sy'n ymddangos yn yr un man ymhob pennill, ac sy'n datblygu o ran arwyddocâd drwy gydol y gerdd: o'i ystyr lythrennol yn y pennill cyntaf, try'n deimlad yn yr ail, caiff ei bersonoli yn y trydydd pennill, cyn i'r 'deepest sense' – fel y noda Kenneth Silverman⁴⁹ – gael ei amlygu yn y pennill olaf: dyma'r 'Valley of Shadow', ymgorfforiad o farwolaeth.⁵⁰ Ni chaiff y dechneg hon o ddatblygu arwyddocâd y ddelwedd dros nifer o benillion ei hail-greu yng nghyfieithiad Gwynn Jones, fodd bynnag. Yn wir, gwelwn fod y cyfieithydd wedi blaenoriaethu sain y testun ffynhonnell dros gadw'r ddelwedd ganolog honno. Mae'r patrwm odli AABCCB (lle odli'r 'shadow' gyda 'Eldorado' bob tro yn y gwreiddiol) i'w weld yn yr un modd yng nghyfieithiad Gwynn Jones, ac yn y man lle y ceir y gair 'shadow' yn y gwreiddiol, mae'r testun targed yn defnyddio 'ymado' neu 'ado' bob tro.⁵¹ Dyma enghraifft eglur o'r modd y mae blaenoriaethu un elfen dros y llall wrth gyfieithu yn arwain at gyfaddawd: er mwyn cadw elfen glywedol yr odl, sydd, yn yr achos hwn, hefyd yn bwysig i'r gosodiad o ran y seiniau sy'n cael eu canu a phwyslais yn y frawddeg gerddorol, gwelwn Gwynn Jones yn dewis peidio ag arddel techneg neilltuol i'r testun ffynhonnell yn ei gyfieithiad o waith Poe.

'Disgybl wyf, ef a'm dysgawdd' oedd geiriau cofiadwy Gwynn Jones ynghylch John Morris-Jones, ac mae dylanwad gwaith a meddylfryd yr athro arno wedi'i drafod yn aml.⁵² Llai adnabyddus yw'r cysylltiad rhyngddynt fel cyfieithwyr, fodd bynnag. Ymddengys yn *Cerddi Canu* – a gyhoeddwyd gyntaf gan Gwmni Gwynn yn 1938 dan y teitl *Two Omar Lyrics: Dau Bennill Omar* – drosiad gan Gwynn Jones o ddau o benillion cyfieithiad Edward Fitzgerald o Rubáiyát Omar Khayyám. Dyma rai o'r un darnau a gyfieithodd Morris-Jones ei hun 'O'r Berseg' gwreiddiol ac a gyhoeddwyd yn *Caniadau* yn 1907.⁵³ Mae sylw John Griffith Williams am benderfyniad Morris-Jones i 'ymgymeryd â'r fath fynydd o waith' yn arwyddocaol yng nghyswllt yr astudiaeth hon: 'Mae'n amlwg bod John Morris-Jones wedi gweld bod y gwaith Persiaidd hwn a ddaethai mor enwog ac mor dderbyniol gan genhedloedd y byd yn gyfryw ag y dylai'r Cymry hefyd ei gael yn eu hiaith hwythau.'⁵⁴ Dyma enghraifft arall o gyfieithu gweithredol: yn yr achos hwn, mynnu fersiwn Gymraeg o waith enwog er mwyn cyfoethogi'r canon a'i wneud yn hygyrch i'r darlennydd Cymraeg. Yn wir, tebyg iawn yw'r syniadaeth hon i feddylfryd gweithredol Gwynn Williams wrth iddo sefydlu Cwmni Gwynn er mwyn cyfoethogi'r canon cerddorol â chlasuron hen a newydd.

Er bod cyfieithiad gan Morris-Jones o waith Khayyám yn bodoli, ysgrifennodd Gwynn Williams at Gwynn Jones ym mis Ionawr 1938 yn gofyn am gyfieithiad o'r ddau bennill gan Fitzgerald sy'n dechrau 'Awake! for Morning in the Bowl of Night' a 'Come, fill the Cup, and in the Fire of Spring'.⁵⁵ Yn wir, creu cyfieithiad o gyfieithiad oedd tasg Gwynn Jones. Daw'r penillion Saesneg o argraffiad cyntaf Fitzgerald o waith Khayyám; treuliodd flynyddoedd yn diwygio'i drosiadau, a chyhoeddwyd pum argraffiad i gyd: 1859, 1868, 1872, 1879 a 1889. Nid yw fersiynau Fitzgerald yn gyfieithiadau ffyddlon, fel y noda Laurence Housman yn ei ragymadrodd i gyfrol George F. Maine o gyfieithiadau Fitzgerald: 'A comparative examination of translations from the Persian original ... makes it clear that FitzGerald did not so much translate Omar as make a poetic transfusion of the quatrains to suit his own fancy ... he took great liberties with the text.'⁵⁶ Yn ôl Allan James, '[c]reu ei gyfres penillion ei hun ... er mwyn cyflwno'r gwahanol

themâu' a wnaeth John Morris-Jones wrth drosi hefyd: 'llunio prydddest Gymraeg o'r penillion, trwy eu trefnu hyd y gallwn yn ôl rhediad y meddwl', chwedl y cyfieithydd ei hun.⁵⁷ Yn hyn o beth, ceir gwahaniaethau mawr rhwng trosiadau Morris-Jones a Fitzgerald.⁵⁸ Wrth reswm, felly, gwelwn na fyddai defnyddio testunau Cymraeg Morris-Jones yn bosibilrwydd i Gwmni Gwynn, ac er mwyn cynhyrchu testun canadwy ystyrllon ar gyfer y gosodiad, byddai gofyn am gyfieithiad agosach o waith Fitzgerald.

Yn achos trosiadau Gwynn Jones o benillion Fitzgerald, gwelir ei fod wedi dewis atgynhyrchu patrwm odlau'r Saesneg ac wedi llwyddo i ddal drama ddelweddol a rhethregol y testun ffynhonnell yn achos 'Dihun':

Awake! for Morning in the Bowl of Night
Has flung the Stone that puts the Stars to Flight:
And Lo! the Hunter of the East has caught
The Sultan's Turret in a Noose of Light.⁵⁹

Dihun! i gawg y Nos, y Bore wân
Y maen sy'n tarfu'r Sêr fel defaid mân
A gwê! mae'r Dwyrain-Heliwr wedi dal
Mewn dolen danbaid feindwr y Swltân.⁶⁰

Er hyn, o graffu ar y cyfieithiad yng ngoleuni gosodiad Haydn Morris (1891–1965), daw i'r amlwg bod yma enghraifft llai llwyddiannus o'r dechneg acennu ar waith, er gwaethaf sylw Gwynn Williams bod y testun ffynhonnell wedi'i farcio'n ofalus yn ei lythyr cyntaf.⁶¹ Yn llinell olaf y pennill, pwysleisia'r gerddoriaeth y gair 'noose' yn y Saesneg â chyfres o hanner cwaferi wedi'u dal dros ddau far.⁶² Disgyn y ffigwr hwn ar 'y' yn y cyfieithiad, gan bwysleisio rhan ddbwys o'r llinell wrth ganu'r cyfieithiad Cymraeg.⁶³ Mae hyn yn dwyn i gof ofynion 'pentathlon' y cyfieithydd a chategori 'Singability' Peter Low: dyma orchwyl heriol i'r canwr.

Mae 'Come, Fill the Cup' yn bennill sy'n cynnig llwncdestun i fywyd newydd ac yn defnyddio delweddaeth y tymhorau i gyfleu pwysigrwydd rhoi'r gorau i ddifaru: 'in the Fire of Spring / The Winter

Garment of Repentance fling'.⁶⁴ Yr un ddelwedd yn union a geir yng nghyfieithiad Gwynn Jones, ac ymddengys fod y pwyslais a roddodd ar ffyddlondeb i ystyr y testun ffynhonnell, megis yn 'Dihun', unwaith eto yn golygu iddo aberthu rhywfaint yn achos acennu a rhythm, wrth inni weld y pwyslais yn cwmpo ar y geiryn llai pwysig 'sy': 'yn nhân y Gwanwyn sy / Rho aeaf wisg yr Edifeirwch fu'.⁶⁵ Ymddengys, felly, er i Gwynn Williams farcio'r acenion ar y geiriau i'w cyfieithu, nad oedd y dechneg acennu mor effeithiol ag arfer yn achos *Two Omar Lyrics: Dau Bennill Omar*.⁶⁶ Tybed a oedd statws y testun hwn fel un llenyddol-gyfarwydd wedi peri i Gwynn Jones flaenoriaethu'r cynnwys wrth gyfieithu?

Pwysleisia Laurence Housman ddylanwad parhaol gwaith Khayyâm (drwy gyfrwng addasiad Fitzgerald) ar lenyddiaeth Saesneg: 'it would be difficult to name any single poem ... written during the last hundred years which has so taken hold of the thought of succeeding generations'.⁶⁷ Bardd dylanwadol arall yr aeth Gwynn Jones i'r afael â chyfieithu ei waith ar ran Cwmni Gwynn yw William Shakespeare, ac fe gyhoeddwyd y pedwar cyfieithiad a wnaeth ar gyfer y cwmni yng nghyfrwl *Cerddi Canu*.⁶⁸ Maent yn ganeuon a gymerwyd o rai o'i ddramâu: *Love's Labour's Lost*, *A Midsummer Night's Dream* ac *As You Like It*. Eto, gallwn ddarllen hyn yng ngoleuni Gwynn Williams – a'i amcanion gweithredol fel golygydd *Cerddi Canu* – yn cyflwyno gerbron y gynulleidfa amrywiaeth a chyfoeth lenyddol y geiriau caneuon a gyhoeddwyd gan ei gwmni.

Gwynn Williams ei hun sy'n gyfrifol am y gosodiadau cerddorol o'r ddwy gân gyferbyniol o *Love's Labour's Lost*, 'Spring' a 'Winter', sy'n defnyddio cân dau aderyn i nodweddu'r tymhorau a chyflwyno trafodaeth ar gariad, bywyd a hapusrwydd. Disgrifia 'Spring' holl ffyniant a phrysurddeb y tymor hwnnw, y gwahanol flodau a welir, a chân y gwcw i'w chlywed uwchben y cwbl. Nid yw nodau'r aderyn hwn, fodd bynnag, yn cael eu croesawu gan bawb sy'n eu clywed, ac fe'u disgrifir fel seiniau 'Unpleasing to a married ear'.⁶⁹ Byddai cysyniadau pendant ynghlwm â delwedd y gwcw i'r gynulleidfa wreiddiol, fel y noda Catherine McLay: 'the cuckoo as omen of adultery would be unmistakable to an Elizabethan ear'.⁷⁰ O ganlyniad i'r ddelwedd hon, yn ôl McLay, tanseilir ein disgwyliadau o'r gwanwyn

fel tymor o newid er gwell, bywyd a chariad newydd: 'The season of love is at once the season of jealousy and folly.'⁷¹

Egyr 'Spring' wrth restru'r blodau sy'n tyfu yn y gwanwyn:

When daisies pied, and violets blue
And lady-smocks all silver-white,
And cuckoo-buds of yellow hue
Do paint the meadows with delight.⁷²

Yn ôl Saunders Lewis, mae cyfieithu'r llinellau hyn gan Shakespeare yn 'amhosibl, oblegid nad oes mewn iaith arall enwau ar y blodau hyn a chan eu llafariaid hirion a'u diptoniaid y miwsig arbennig a geir o'u cydosodiad yma'.⁷³ Am 'gais Dr. Jones' i drosi'r darn, dywed, 'ni ellid fyth well, ond nid hud a lledrith Shakespeare mohono'.⁷⁴ Mae naws yr olygfa a ddisgrifir gan Shakespeare yn sicr wedi'i throsglwyddo gan Gwynn Jones yn ei eiriau yntau, ac fe welir techneg restru Shakespeare yn cael ei hategu yma â'r un naturioldeb arddull gan ddefnyddio'r enwau Cymraeg ar y blodau: dyma dechneg gartrefoli ar ran y cyfieithydd, sy'n defnyddio termau cynhenid i'r diwylliant targed.

Pan ddêl y llygaid dydd yn frith
A'r glesyn coed o dan y gwllith,
A'r cywion gŵyddau'n aur i gyd
I baentio'r dolydd ar eu hyd⁷⁵

Diddorol yw sylwi ar yr union flodau a ddefnyddia'r bardd Cymraeg o'u cymharu â rhai Shakespeare: cedwir y 'daisies' gan Gwynn Jones fel y 'llygaid dydd', ac er nad y 'violet' yw'r 'glesyn coed', mae'r planhigyn hwnnw ('bugle' yn Saesneg), fel y fioled, yn las tywyll neu borffor ei liw.⁷⁶ Nid yw Gwynn Jones yn cyfeirio at 'lady-smocks' Shakespeare – planhigyn sydd, yn ôl Catherine McLay, yn awgrymu is-destun rhywiol, un ac iddo arwyddocâd amlwg yng nghyd-destun ei dehongliad hi o'r gwcw a'r tymor yn gyffredinol (enw arall arno yw'r 'cuckooflower').⁷⁷ Un o'r enwau Cymraeg ar *Cardamine pratensis* yn yr un modd yw 'blodyn y gog', sydd efallai'n gyfeiriad effeithiol at

yr aderyn sydd mor ganolog i'r gerdd hon, ac yn awgrym o'r is-destun rhywiol a nodwyd.⁷⁸

Mae cytgan y darn yn cyfeirio'n uniongyrchol at yr hyn a awgrymir yn y llinellau cynt, sef anffyddlondeb gwragedd, a gynrychiolir gan y gwcw:

The cuckoo then, on ev'ry tree
Mocks married men; for thus sings he,
Cuckoo, cuckoo, cuckoo,
O word of fear,
Unpleasing to a married ear.⁷⁹

Mae gan Gwynn Jones gyfeiriad uniongyrchol at 'word of fear' Shakespeare yn ei ail linell yn yr ymadrodd 'er braw i rai'. Daw'r gair hwn yn annisgwyl i ganol y disgrifiadau o fywyd newydd y gwanwyn, ac mae'n torri ar y naws yn yr un modd â'r gair 'fear' yng ngwaith Shakespeare:

Fe gân y gog o'r llwyni drain,
Er braw i rai; a dyma'i sain,
Cwcw, cwcw, cwcw, rhyw acen yw
Na châr un eiddig yn ei fyw.⁸⁰

Arwyddocaol hefyd yw defnydd Gwynn Jones o'r term 'eiddig' yn y llinell olaf uchod, gan mai gwraidd anesmwythder y dyn priod yw cân y gwcw yn y testun ffynhonnell. Mae'r 'eiddig', wrth gwrs, yn gymeriad stoc yn y traddodiad barddol Cymraeg – yng ngwaith Dafydd ap Gwilym yn arbennig – a'r cymeriad hwnnw yn w'r i wrthrych serch y bardd. Yn yr un modd ag y byddai cynulleidfa Shakespeare wedi adnabod sain y gwcw fel 'omen of adultery', gellid haeru y byddai cynulleidfa Gymraeg Gwynn Jones yn deall cyd-destun cyfeiriadol y Gŵr Eiddig hefyd. Eto, dyma dechneg cartrefoli, gan greu profiad diwylliannol Cymreig wrth ganu neu glywed y cyfieithiad hwn. O ystyried y dechneg hon yng ngoleuni cyfieithu gweithredol, ac amcanion Gwynn Williams ar gyfer datblygu statws a hygredd cerddoriaeth Gymraeg, mae'r strategaeth gartrefoli yn y testun hwn yn hawlio gofod i'r profiad Cymreig hwnnw.

Mae'r cysyniadau y cyfieiria'r gair hwn atynt yn sicrhau hunaniaeth Gymraeg i'r cyfieithiad: drwy gyfeirio at elfen o'r traddodiad barddol Cymraeg, rhoddir gwedd Gymreig ar gyd-destun Elisabethaidd Saesneg y gwreiddiol.

Gwelir felly bod cân y gwcw yn 'Spring' yn rhywbeth nad yw'r gwrandäwr priod am ei glywed. I'r gwrthwyneb, yn 'Winter', er bod bywyd yn anos yn yr oerfel caled, croesewir galwad y dylluan, a disgrifir hi fel 'merry note'.⁸¹ Er gwaethaf caledi bywyd yn y gaeaf, ni cheir unrhyw ansicrwydd, yn ôl McLay: 'There is a peace and serenity in the last dialogue ['Winter'], with its acceptance of life as it is.'⁸² Wrth osod y darn hwn, gwelir bod Gwynn Williams yn ceisio pwysleisio 'merry note' y dylluan. Wrth i'r geiriau gyfeirio at gân y dylluan, 'tu-whit, tu-who', mae'r gerddoriaeth yn efelychu rhythm a thraw ei sain, elfen a welir hefyd yn y gosodiad o 'Spring' yn achos cân y gwcw.⁸³ Dyma ganolbwynt y gân a chraidd ei hystyr: mae'r gaeaf, wedi'i gynrychioli gan gân y dylluan, yn fwy llon na'r disgwyl, gan ei fod yn cynnig sefydlogrwydd a diogelwch mewn perthynas, yn groes i gyffro godinebus y gwanwyn.

Yn y cyfieithiad Cymraeg o 'Winter', fel yn achos 'Spring', gwelir bod Gwynn Jones unwaith eto wedi addasu cynnwys y gân ar gyfer cynulleidfa Gymraeg drwy gyfrwng technegau cartrefoli. Mae 'Dick the shepherd' bellach yn 'was' dienw, 'greasy Joan' yn awr yn 'Siân', a 'Marian' yn troi'n 'Mari'.⁸⁴ Mae'r enwau Saesneg wedi eu dileu neu eu Cymreigio, felly, gan greu cymeriadau sy'n gartrefol mewn cyd-destun Cymraeg. Tynnodd Saunders Lewis, yn ei adolygiad ar *Cerddi Canu*, sylw at y ffaith fod Gwynn Jones, yn ei drosiad, yn cynnig trawsffurfiad o ran cefndir a chyd-destun: 'ffermdy mynyddol Cymreig yn lle maenol Seisnig Shakespeare'.⁸⁵ Mae naws adrannau disgrifiadol y cyfieithiad yn ffyddlon i'r geiriau gwreiddiol, ond yn amrywio o ran union natur y delweddau. Er enghraifft, yn hytrach na dwylo oer 'Dick the shepherd' Shakespeare, '[t]raed y gwas [sy'n] oer fel dur'.⁸⁶ Yn yr ail bennill, ceir dau ddisgrifiad cyferbyniol o drwyn Mari/Marian: yn y Saesneg mae trwyn Marian yn 'red and raw', ond yn y Gymraeg mae Mari'n 'las ac oer ei thrwyn'.⁸⁷

Ceir un gwahaniaeth arwyddocaol yn y cyfieithiad, a hynny mewn un gair – ond caiff y newid hwn effaith bwysig ar ystyr

gweddill y gerdd. Disgrifir cân y dylluan yn y gwreiddiol fel ‘a merry note’, ac fe welwyd eisoes arwyddocâd y disgrifiad hwn, sy’n cyferbynnu’n uniongyrchol â ‘word of fear’ y gwcw yn ‘Spring’. Disgrifia testun Cymraeg Gwynn Jones gân y dylluan fel ‘rhyw wamal sain’.⁸⁸ Gan ystyried y draffodaeth uchod ar gân y gwcw fel un sy’n dynodi anffyddlondeb, a sŵn y dylluan fel un sydd, mewn gwrthgyferbyniad, yn arwyddo sefydlogrwydd, mae’r disgrifiad hwn yn tansilio’r ddeialog sy’n bodoli rhwng y caneuon hyn. Os cymerir cyweirnod mwyaf, tempo sionc ac alaw fywiog gosodiad deongliadol Gwynn Williams o ‘Winter’ Shakespeare fel adlewyrchiad o ‘merry note’ y dylluan, yna ceir tensiwn rhwng cynnwys geiriau’r cyfieithiad Cymraeg a’r gosodiad cerddorol.

Mae ‘It was a Lover and His Lass’ yn gân arall gan Shakespeare sy’n cyfeirio at y tymhorau, ac fe’i cyfieithwyd gan Gwynn Jones yn 1939. Cenir hon ar ddiwedd Act V, Golygfa iii o *As You Like It* – golygfa gynderfynol y ddrama – cyn i’r cymeriadau ymgasglu er mwyn priodi yn yr olygfa olaf.⁸⁹ Mae’r gân yn dathlu cariad a ffyniant y gwanwyn, ond awgrymir hefyd y dylid cymryd cyfle heb oedi: ‘How that life was but a flower ... And therefore take the present time’.⁹⁰ Mae cyfieithiad Gwynn Jones yn pwysleisio’r agwedd hon ar fyrhoedledd â’r llinell gofiadwy ‘Byw nid yw ond blodyn brau’.⁹¹ Prydferthwch a hapusrwydd darfodedig a ddisgrifir yma, megis yn ‘Daffodils’ Robert Herrick. Wrth ystyried y gân yng nghyswllt y ddrama, gwelir ei bod yn rhagflaenu uchafbwynt y gwaith, sef y priodasau rhwng Rosalind ac Orlando, Celia ac Oliver, Phoebe a Silvius, ac Audrey a Touchstone.⁹² Wrth ddisgrifio’r gwanwyn, nodir yn y gân mai dyma’r ‘only pretty ring time’: cyfeiriad, wrth gwrs, at briodi, a’r ffaith y dylid gwneud hynny yn y gwanwyn pan fo cariad yn ei lawn dwf.⁹³ Er gwaethaf hyfrydwch llinell Gwynn Jones yn y cyfieithiad, ‘Gwanwyn / Odidog wridog wanwyn’, a’i gyffyrddiadau cyganeddol, nid yw’n adlewyrchu’r cyd-destun priodasol sydd mor annatod i blot *As You Like It*.⁹⁴ Wedi dweud hyn, cofiwn am *skopos* y cyfieithiad: nid i gyfieithiad o’r ddrama y mae’r gân hon yn perthyn, ond yn hytrach dyma gân sy’n sefyll fel gwaith unigol. Yn hynny o beth, nid yw cynnwys cyfeiriad ehangach yn y cyfieithiad at blot y ddrama yn angenrheidiol. Mae hyn felly’n rhyddhau’r cyfieithydd i greu testun targed sy’n pwysleisio

'nwyf' '[g]wridog' y gwanwyn, heb orfod cyfeirio'n uniongyrchol at gariad priodasol.

Wrth ddwyn i gof eto categorïau Peter Low mewn perthynas â chyfieithiadau ar gyfer cerddoriaeth, un o'r prif ystyriaethau yn ôl ei ddamcaniaeth ef yw 'Singability'. Mae'r agwedd hon yn cyfeirio'n bennaf at gyfrifoldeb y cyfieithydd i ystyried y seiniau hawsaf i'w canu: ystyrir llafariad megis 'a' ac 'o' yn fwy addas ar gyfer nodau uchel neu hir, er enghraifft.⁹⁵ Dylid hefyd osgoi clystyrau o gytseiniaid, yn enwedig mewn adrannau cyflym, er mwyn galluogi'r canwr i eirio heb drafferth.⁹⁶ Mae cyfieithiad Gwynn Jones, 'Dôl Mab a Merch a Garai Gynt', fodd bynnag, yn peri trafferth mewn un rhan yng nghyswllt 'Singability', a hynny yn ei gyfieithiad o gân yr adar, 'Hey ding a ding a ding': 'Hai dinc by-dinc by-dinc'.⁹⁷ Bu i'r cerddor Elisabethaidd Thomas Morely osod y geiriau hyn ar hanner-cwaferi disgynnol, ac nid tasg hawdd yw canu 'c' wedi'i dilyn gan 'b' ar y ffigwr cyflym hwn. Er bod acenion y cyfieithiad yn gydnaws â'r gosodiad, gwelir yma nad yw Gwynn Jones efallai wedi llawn ystyried cyflymder y gerddoriaeth wrth droi, gan esgor ar broblemau posibl i'r cantorion.

Yn ddiddorol ddigon, mae cartrefoli, elfen arwyddocaol o'r cyfieithiadau a drafodir uchod – a hynny yng ngoleuni cartrefoli cynnwys fel yn y cyfieithiadau o Shakespeare – neu arddull fel yn achos cyffyrddiadau cynganeddol 'Cennin Aur' – yn cael ei gyflwyno gan yr academydd dylanwadol ym maes cyfieithu, Lawrence Venuti, fel strategaeth gyfieithu negyddol. Dywed bod darllen gwaith sy'n defnyddio'r technegau hyn yn cynnig 'narcissitic experience ... of acculturation'.⁹⁸ Yng nghyswllt iaith leiafrifol, fodd bynnag, mae Venuti ei hun, ac eraill megis Heather Williams, wedi dadlau dros bŵer strategaethau cartrefoli: 'mae cartrefoli yn gallu bod yn rym chwyldroadol, oherwydd mae'n golygu talu sylw manwl i nodweddion a diwylliant yr iaith honno, a chreu ynnddi', meddai Williams.⁹⁹ I ddiwylliant nad yw'n aml yn ei gweld ei hun yn cael ei gynrychioli yn y prif ffrwd, mae gweithredwyr cyfieithu sy'n defnyddio neu'n caniatáu defnydd o strategaethau cartrefoli yn hawlio gofod i brofiad diwylliannol y lleiafrif, gan roddi i'r lleiafrif hwnnw ddilysrwydd a hunan-hyder. Fel y dywed Rhiannedd Jewell, 'Nid llais y cyfieithydd yn unig a glywir, felly, ond llais ei

gymuned gyfan.¹⁰⁰ Yn yr un modd, mae gweithrededd Gwynn Jones i'w weld yn y gweithiau a gyhoeddwyd gan Gwmni Gwynn: drwy gyfrwng ei gyfieithiadau, cyflwynir testunau safonol, llenyddol fel rhan o gyfanweithiau cerddoriaeth gelf Gymreig, a thrwy gyfrwng ei strategaethau cyfieithu ar destunau unigol, cartrefolir y testunau llenyddol hynny i'r diwylliant targed.

Caneuon celf Ewropeaidd

Gwelwn yr un strategaeth ar waith mewn casgliadau sydd â chwmpas daearyddol ehangach: mae sawl enghraifft o ganeuon celf Ewropeaidd (o'r traddodiad cyfandirol clasurol yn ogystal â chyfansoddwyr Seisnig) yng nghatalog y cwmni. Drwy gyfod cerddoriaeth gelf Gymreig newydd gyda chaneuon repertoire adnabyddus o'r tu hwnt i Gymru, gwelwn Gwynn Williams yn ceisio lleoli'r traddodiad cerddorol Cymreig fel rhan o rwydwaith ehangach cerddoriaeth gelf Ewropeaidd. Yn y cyswllt hwn, mae'n werth oedi ar ambell gyfrol a gyhoeddwyd gan Gwmni Gwynn, ac sy'n cynnwys cyfieithiadau i'r Gymraeg – a'r Saesneg, mewn rhai achosion – gan Gwynn Jones: *Songs of the Old Masters: Caneuon yr Hen Feistri* (1943), *Chwe Chân Glasurol: Six Classical Songs* (1943), *Famous Songs & Duets: Caneuon a Deuwadau Enwog* (1944), *Song-Classics for Children: Clasuron Cân i Blant* (1945) a *Hoff Ganeuon Ewrob: Favourite Songs of Europe* (1945). Mae'r teitlau hyn yn pwysleisio statws eu cynnwys fel caneuon adnabyddus a safonol, ac mae'r cyfansoddwyr rhwng eu cloriau yn rhai hynod gyfarwydd: yn eu mysg, ceir Haydn, Grieg, Gounod, Schumann, Tchaikovsky, Handel a Purcell.¹⁰¹

Nid caneuon celf o'r traddodiad cyfandirol yn unig a geir yn rhai o'r cyfrolau hyn: mae'r gweithiau yn rhychwantu caneuon crefyddol, opera a chaneuon celf safonol o Loegr, a'r cyfandir. Pwysleisia rhagair *Caneuon yr Hen Feistri* mai caneuon sy'n 'nodweddu dau ddsbarth o'r meistri mwyaf a welodd y byd ar gelfyddyd cân' a geir yn y gyfrol, 'sef Liwtyddion Prydeinig blynyddoedd cynnar yr ail ganrif ar bymtheg, a chyfansoddwyr *Lieder* yr Almaen yn y bedwaredd ar bymtheg'.¹⁰² Yn wir, gellid dadlau bod yma ymgais ymwybodol i gyfod, ac felly hawlio perthynas rhwng, y gweithiau a gynhyrchwyd gan gerddorion

Seisnig yr ail ganrif ar bymtheg a'r traddodiad cerddoriaeth leisiol o'r cyfandir ddwy ganrif yn ddiweddarach: corff o waith arhosol ddylanwadol. Yn debyg i'r hyn a welwyd yn achos *Welsh Festival Music*, lle'r hawliwyd y cyfansoddwr Robert Jones fel Cymro yn y traddodiad cerddorol Seisnig, mae rhagair *Caneuon yr Hen Feistri* hefyd yn arddel y cysylltiad Cymreig: 'Cododd yr ysgol Brydeinig yn Llundain, dan ddylanwad personol teyrn Cymreig ar orsedd Lloegr.'¹⁰³ Yn y modd hwn, felly, gwelir Gwynn Williams yn gosod llinyn cyswllt rhwng rhai o weithiau safonol cerddoriaeth leisiol glasurrol y cyfandir a cherddorion Cymreig, ac felly, yn ehangach, y caneuon celf Cymreig newydd a gyhoeddwyd gan Gwmni Gwynn.

Mae gan y cyfieithiadau sy'n ymddangos yn y cyfrolau hyn nifer o'r nodweddion cartrefoli a drafodwyd eisoes: gwelwyd y modd y mae Gwynn Jones yn defnyddio elfen o gynghanedd yn ei gyfieithiadau, gan greu cyswllt uniongyrchol rhwng y testunau targed a'r diwylliant llenyddol Cymreig. Mae'r un yn wir am y cyfieithiadau a geir yn y cyfrolau sydd wedi'u lleoli'n bwrpasol yn y traddodiad Ewropeaidd hefyd. Er enghraifft, mae cyfieithiad Gwynn Jones o 'Wise Men Patience Never Want' gan Thomas Campion yn *Caneuon yr Hen Feistri* yn gwneud defnydd helaeth o'r dechneg. Ystyrier ail hanner y pennill cyntaf:

Isel fydd a salw'i foes;
A faddeuo a fydd un
Ynddo'n dwyn gwir enaid dyn.¹⁰⁴

Yn yr un modd, mae'r odl fewnol yn 'Goedwig Ddu', cyfieithiad Cymraeg Gwynn Jones o gân Lully 'Bois Épais' yn *Caneuon a Deuawdau Enwog*, er nad yw'n gynghanedd gyflawn, eto'n rhyw awgrymu odlau mewnlol y gynghanedd sain: 'Anobaith dwys sydd im', / dan ei bwys rwy'n galaru'.¹⁰⁵ Dyma batrwm odli nad yw'n ymddangos yn y testun ffynhonnell Ffrengig na'r cyfieithiad Saesneg (hefyd gan Gwynn Jones), ond yn y cyfieithiad Cymraeg yn unig. Felly hefyd yng nghyfieithiad Cymraeg Gwynn Jones 'Os Bydd Mwynhad', cân a ddaw o opera *Faust* gan Gounod: ni welir yr odl fewnol sy'n adleisio'r gynghanedd lusz, 'Fel blodau drau a dyf ar unig frigyn', yn

y testun ffynhonnell na chyfieithiad Saesneg H. Idris Bell, ac mae'r cyflythrennu rhwng 'mwynhad', 'mwynder' a 'mynwes' yn y llinellau cyntaf – 'Os bydd mwynhad yn peri iti wenu, / Bydd mwynder hefyd yn fy mynwes i' – eto'n nodweddiadol o gyfieithiadau celfydd Gwynn Jones.¹⁰⁶ Gellid synhwyro bod Gwynn Jones yma'n anelu at greu mwy na chyfieithiadau moel, ond yn hytrach yn bwriadol gynnwys elfennau arddulliol megis cyflythrennu ac odlau mewnlol, a thrwy gyfrwng y cyffyrddiadau cynganeddol hyn yn cartrefoli'r testunau targed i'r diwylliant fel darnau o farddoniaeth yn eu hawl ei hunain.

Mae'n amlwg felly bod cartrefoli yn dechreg gyson gan Gwynn Jones wrth gyfieithu. Fel yn achos rhai o'r enghreifftiau a drafodwyd uchod, mae ei gyfieithiadau sy'n ymddangos yn y cyfrolau Ewropeaidd dan sylw yn cartrefoli cynnwys yn ogystal ag arddull. Newidir enwau, er enghraifft, neu gyfeiriadau diwylliannol neilltuol eraill, er mwyn gwneud y profiad darllen (neu, yn achos cyfieithiadau'r geiriau caneuon, y profiad canu a gwrando) yn un sydd fel petai'n perthyn i'r diwylliant targed. Er enghraifft, yn y gân 'My Mother Bids Me Bind My Hair', gyda cherddoriaeth adnabyddus gan Haydn, cyfeiria'r geiriau at anallu'r prif adroddwr, er gwaethaf erfyniadau taer ei mam, i fod yn llawen 'while Lubin is away'.¹⁰⁷ Diau y byddai'r enw cyntaf 'Lubin' yn un cyfarwydd yng nghyfnod cyfansoddi geiriau'r gân hon, a gyhoeddwyd yn 1794: roedd yr opera ysgafn *Annette et Lubin* yn boblogaidd iawn ar draws Ewrop tua diwedd y ddeunawfed ganrif.¹⁰⁸ Yn y cyfieithiad Cymraeg a gyhoeddwyd yn 1944, mae Gwynn Jones yn arddel yr enw 'Robin', gan gadw seiniau tebyg i'r 'Lubin' gwreiddiol, ond yn enw a fyddai'n fwy cyffredin i'r gynulleidfa Gymreig gyfoes.¹⁰⁹ Gwelir hefyd yn y cyfieithiad ddefnydd Gwynn Jones o'r ymadrodd 'draw o dref' ar ddiwedd bob pennill wrth drosi'r geiriau ffynhonnell 'Lubin is away', ymadrodd sydd, gellid dadlau, yn fwy cydnaws â'r iaith Gymraeg na'r cyfieithiad posibl arall, 'i ffwrdd'.¹¹⁰

Ceir tystiolaeth o gartrefoli cynnwys yn rhai o'r cyfieithiadau eraill a gyhoeddwyd yn y cyfrolau Ewropeaidd hyn hefyd: er enghraifft yn neuawd Purcell, 'Sound the Trumpet', enwir offerynnau chwyth y 'trumpet' a'r 'hautboy', sef yr enw am obo yng nghyfnod cyfansoddi'r gân.¹¹¹ Yn hytrach na defnyddio'r ffurf honno, neu addasu'r term i'r Gymraeg, defnyddir 'obo' yng nghyfieithiad Gwynn Jones.¹¹² Yn

'Daeth Eto Fis y Blodau', y cyfieithiad Cymraeg o 'Now is the Month of Maying', ni cheir y cyfeiriad chwedlonol at 'nymphs' yn dawnsio i'r 'bagpipe', ond yn hytrach 'merched glân' yn symud i sain '[p]ib' mwy cyffredinol sydd yma.¹¹³ Mewn darn a gyhoeddwyd yn *Caneuon yr Hen Feistri*, cyfieithiad o 'There is a Lady Sweet and Kind', caiff cyfeiriad at chwedloniaeth glasurol ei addasu hefyd: caiff 'Cupid', a enwir yn y testun ffynhonnell, ei gyffredinoli fel 'Duw Serch' yn y cyfieithiad.¹¹⁴ Gellid cynnig mai at yr un ffigwr a gyfeirir, gan y dywedir yn y cyfieithiad yr 'ehêd' y ffigwr hwn 'drwy barthau'r byd', fel y mae Cupid yn y gwreiddiol yn 'wingèd and doth range'.¹¹⁵ Gellid dehongli hyn fel enghraifft o dechneg cartrefoli, gan fod y cyfeiriad uniongyrchol at yr enw Lladin wedi'i ddiddymu yma. Ond mae'n rhaid ystyried dylanwad arall: yn wir, gellid yn hawdd ddadlau bod y gosodiad cerddorol wedi cael effaith ar y cyfieithiad yn yr achos hwn. Mae i'r frawddeg gerddorol *anacrusis*, sef curiad rhagarweiniol i guriad cryf cyntaf y llinell, ac yn yr achos hwn disgyn ail sillaf 'Cupid' ar y curiad cryf, gan achosi camacennu.¹¹⁶ Tybed felly ai ymgais i adfer hynny a geir ym mhenderfyniad y cyfieithydd Gwynn Jones i ddefnyddio 'Duw Serch' yn ei drydydd pennill, a'r gair 'serch' felly'n disgyn ar y curiad cryf. Gwelwn yma awgrym o ymwybyddiaeth o guriadau'r llinell gerddorol, a blaenoriaethu'r elfen honno wrth gyfieithu, gan ein hatgoffa mai cyfieithiadau i'w canu yw'r rhain yn eu hanfod. Mae'n ddigon posibl bod yr acennu mwy cywir yn y geiriau Cymraeg yn deillio o'r defnydd o'r dechneg o drawsgrifio acenion a oedd yn ddull cyffredin i Gwynn Jones a Gwynn Williams wrth gydweithio.

Fel rheol, mae cyfieithiadau Gwynn Jones yn cadw'n agos iawn at ystyr y testun gwreiddiol, gan gadw'n bur ffyddlon at ddelweddaeth a chynnwys y testunau ffynhonnell. Mae'r cyfieithiadau yn y cyfrolau Ewropeaidd hyn yn enghreifftiau nodweddiadol o'r strategaeth gyfieithu o lefel uchel o ffyddlondeb. Er enghraifft, yn 'Y Lili Ddŵr' a 'The Lotus-Flower' (ill dau yn gyfieithiadau gan Gwynn Jones o'r Almaeneg wreiddiol), cyfieithir y llinell 'Der Mond, der ist ihr Buhle' fel 'The moon, he is her lover' a 'Y lleuad yw ei chariad': testunau targed sydd nid yn unig yn trosi'r cynnwys, ond yn sicrhau bod yr un geiriau yn y tair iaith yn disgyn yn yr un lle yn y llinell, hyd yn oed (ac eithrio'r rhagenw gwrywaidd 'der'/'he', nas cyfieithir i'r Gymraeg).¹¹⁷

Er mai dros ddwy linell y cyfeirir at 'fy serch / Anhapus' yn 'Goedwig Ddu', mae'r ffyddlondeb i 'malheureux amour' y gwreiddiol yn drawiadol ('unrequited love' yw'r trosiad Saesneg sydd hefyd, yn ei hanfod, yn fath o gariad sy'n peri loes i'r carwr).¹¹⁸ Yn yr un modd, yn 'Os Bydd Mwynhad', eto cedwir holl elfennau hanfodol y llinell 'Comme deux fleurs sur une même tige', 'Fel blodau ddau a dyf ar unig frigyn'.¹¹⁹ Cyfieithiad Saesneg Gwynn Jones o 'Wiegenlied', 'Cradle-Song', sy'n arddangos y trosiad ffyddlonaf o ran union gynnwys, fel y mae llinellau megis 'Gentle slumber, good night! / With roses bedight', 'In angels' own care' a 'Now in dream's Paradise' yn eu dangos: y llinellau cyfatebol yn y testun ffynhonnell yw 'Guten Abend, gute Nacht, / Mit Rosen bedacht', 'Von Englein bewacht' a 'Schau in Traum's Paradies'.¹²⁰ Yn sicr, mae'r berthynas ieithyddol agos rhwng Saesneg ac Almaeneg yn cynnig cyfleoedd i'r cyfieithydd ddilyn union strwythur rhai o frawddegau'r testun ffynhonnell mewn modd sy'n swnio'n hollol naturiol i glust siaradwr Saesneg hefyd.

Er hyn, nid yw Gwynn Jones yn cadw ffyddlondeb uchel bob tro wrth gyfieithu. Yn wir, yn achos un cyfieithiad a ymddengys yn y cyfrolau hyn, 'F'annwyl wyt ti', cyfieithiad o 'Caro Mio Ben', gwelir sawl gwahaniaeth rhwng y testun ffynhonnell Eidalaid a'r testun targed Cymraeg. Mae dwy o dair llinell yr ail bennill yn sylweddol wahanol o ran cynnwys: 'Te tuo fedel / Sospiro ognor / Cessa crudel, tanto rigor' yw'r testun ffynhonnell.¹²¹ Yn y cyfieithiad, fodd bynnag, er bod cysyniad creiddiol 'fedel' – ffyddlondeb – yn eglur yn y llinell gyntaf, ni cheir unrhyw gyfeiriad at ochneidio na chreulondeb yn y llinellau canlynol: 'Ffyddlon wyf fi, Fyth er dy fwyn, N'ad imi ddwyn helbul fel hon'.¹²² Mae'r cyfieithiad Saesneg, hefyd gan Gwynn Jones, yr un mor rhydd o ran cynnwys – 'Faithful to thee, Ever am I, Sadly I sigh, leave me no more' – ond mae'n arddel elfen glywedol o'r testun ffynhonnell Eidalaid, sef sain yr odl ar ddiwedd y penillion: 'cor' a 'rigor'.¹²³ Cedwir y patrwm hwnnw yn y cyfieithiad Cymraeg gyda 'fy mron' a 'hon', ond aiff y cyfieithiad Saesneg gam ymhellach gan odli 'sore' a 'more', gan ddwyn i gof sain geiriol y gwreiddiol.¹²⁴ Daw hyn â ni yn ôl at theori 'pentathlon' Peter Low: yn yr achos hwn, mae Gwynn Jones wedi dewis mwy o ryddid gyda'r 'Sense' er mwyn arddel y patrwm odli a sicrhau canadwyedd.

Rhaid oedi yma i gydnabod cysyniad pwysig yng nghyd-destun theori cyfieithu: dylanwad iaith ffynhonnell a iaith darged y cyfieithiad unigol ar y cyfieithydd. Mae sawl ffactor wahanol yn dylanwadu ar benderfyniadau a dull cyfieithydd wrth iddynt fynd ati i drosi unrhyw ddarn, gan gynnwys *skopos*, cyd-destun a chynulleidfa; ac mae perthynas y cyfieithydd â'r ieithoedd yn un arwyddocaol arall. Defnyddir *directionality* fel term yn Saesneg; nid oes term sy'n cyfateb yn uniongyrchol sy'n cael ei ddefnyddio'n gyffredin yn y Gymraeg.¹²⁵ Yn y gorffennol, tuedd i gredu y byddai cyfieithydd yn gwneud gwaith o'r safon orau wrth gyfieithu i'w famiaith (cyfieithu B-A).¹²⁶ Mae'r model hwn wedi'i herio yn gynyddol dros y degawdau diwethaf yn y maes,¹²⁷ ond mae'n arbennig o anaddas yng ngoleuni ieithoedd lleiafrifol, lle y gellid ystyried bod gan gyfieithydd fwy nag un iaith 'A'. Cynigia Beeby Lonsdale y gellid ystyried unrhyw 'language of habitual use' yn iaith 'A' yn y cyswllt hwn, gan gyfeirio'n benodol at gyfieithu yng Nghatalunya lle y mae cyfieithwyr yn gwneud gwaith cyfieithu 'A-A', rhwng Catalaneg a Sbaeneg.¹²⁸ Mae'r un yn wir am Gwynn Jones: er mai'r Gymraeg oedd ei iaith gyntaf, a chaiff ei adnabod am ei farddoniaeth Gymraeg, byddai hefyd wedi derbyn tipyn o'i addysg drwy gyfrwng y Saesneg, ac mae llawer o'i ohebiaeth bersonol wedi'i hysgrifennu yn Saesneg hefyd. Fe fyddai, gallwn dybio'n ddigon hyderus, yn medru'r ddwy iaith i lefel gyfatebol o ruglder.

Bid a fo am alluoedd y cyfieithydd, mae ystyried iaith fel ffactor ddylanwadol ar gyfieithiad yn codi cwestiynau mwy diddorol. Mae meddwl am ddwy iaith 'A-A' yn gyfartal yn gor-symleiddio'r sefyllfa, gan nad yw'n rhoi gofod i ystyriaethau megis y berthynas rhwng yr ieithoedd a goblygiadau hynny i'r cyfieithydd unigol. Mae'r enghreifftiau a drafodwyd uchod yn awgrymu bod Gwynn Jones yn defnyddio technegau ychydig yn wahanol wrth gyfieithu i'r Gymraeg ac i'r Saesneg: yn cartrefoli arddull mewn cyfieithiadau i'r Gymraeg, gan gynnwys cyffyrddiadau cynganeddol mewn sawl cyfieithiad, er enghraifft, ac yn defnyddio'r berthynas ieithyddol rhwng Saesneg ac Almaeneg i sicrhau testun targed sy'n arddel strategaeth o ffyddlondeb cystrawennol i'r testun ffynhonnell, hyd yn oed. Ac ar adegau, rhy'r cyfieithydd ryddid iddo'i hun i drosi darn mewn modd sy'n cadw hanfod y testun ffynhonnell, ond sy'n cyflwyno delweddu a syniadau

newydd i'r testun, fel yng nghyfieithiadau 'Caro Mio Ben'. Fel y gwelwyd eisoes, dylanwedir ar *skopos* cyfieithiad yn rhannol gan y gynulleidfa a disgwyliadau'r cyfieithydd ei hun o ofynion y gynulleidfa honno. Yn yr enghreifftiau a drafodwyd uchod, gwelir tystiolaeth o sut y mae Gwynn Jones yn defnyddio strategaethau hyblyg wrth gyfieithu gwahanol destunau i ac o wahanol ieithoedd yn ddibynol ar ieithoedd ffynhonnell a tharged y cyfieithu. Gallwn weld hefyd fod tueddiad Gwynn Jones i ddefnyddio technegau cartrefoli yn bennaf i'w cael wrth iddo gyfieithu i'r Gymraeg: yn hyn o beth cofiwn am sylwadau Heather Williams am dulliau cartrefoli fel '[g]rym chwyldroadol' yng ngoleuni cyfieithu iaith leiafrifol.¹²⁹ Os hawliodd Gwynn Williams ofod i'r Gymraeg yn y traddodiad cerddorol Ewropeaidd wrth gomisiynu testunau Cymraeg newydd ar gerddoriaeth safonol ac adnabyddus, sicrhaodd cyfieithiadau Gwynn Jones y gofod hwnnw drwy gynhyrchu testunau a oedd yn arddel perthynas â thraddodiad barddol a'r diwylliant Cymreig.

Cerddoriaeth draddodiadol

Pwysleisia R. E. Griffith amrywiaeth catalog Cwmni Cyhoeddi Gwynn wrth drafod dylanwad Gwynn Williams ar gerddoriaeth Gymraeg. Noda'n arbennig y 'cyhoeddodd gerddoriaeth werin ochr-yn-ochr â gweithiau safonol yr hen feistri'.¹³⁰ Wrth gwrs, fel y trafodwyd mewn penodau blaenorol, roedd cerddoriaeth draddodiadol o ddiddordeb mawr i Gwynn Williams a Gwynn Jones ill dau, felly nid syndod yw canfod sawl enghraifft o ganeuon traddodiadol ymysg y darnau a gyfieithwyd gan Gwynn Jones ar gyfer Cwmni Gwynn. Mae rhai o'r cyfieithiadau hyn yn gyfieithiadau i'r Saesneg o ganeuon traddodiadol Cymraeg, eraill yn gyfieithiadau i'r Gymraeg o ganeuon traddodiadol Saesneg, a chyfieithiadau i'r ddwy iaith o eiriau caneuon o'r Alban ac Iwerddon. Mae'n bosibl gweld hyblygrwydd ar waith eto yn y dulliau a'r strategaethau cyfieithu a ddefnyddir gan Gwynn Jones: ceir technegau cartrefoli ac estroneiddio ill dau, ond ar adegau gwelir mwy o dueddiad at strategaeth estroneiddio nag mewn testunau eraill. Yr hyn a wna technegau estroneiddio, fe gofir, yw pwysleisio mai cyfieithiad sydd yma: cadw elfennau o'r testun ffynhonnell nad ydynt yn gynefin

i'r diwylliant targed. Eto, mae cyd-destun ieithyddol y cyfieithiad i'w weld yn dylanwadu ar y strategaeth a ddewisir, ac mae'r hyn a elwir gan Tymoczko yn 'tactical flexibility' wrth i gyfieithydd gweithredol ymateb i wahanol gyd-destunau diwylliannol ac ideolegol yn sicr ar waith yng nghyswllt gwaith cyfieithu Gwynn Jones.¹³¹

Yn achos y cyfieithiadau i'r Saesneg o ganeuon traddodiadol Cymraeg, gallwn ddadlau bod iddynt swyddogaeth, neu *skopos*, wahanol i rai o'r caneuon sy'n perthyn i draddodiad cerddorol mwy safonol a gyfieithwyd i'r Gymraeg fel y trafodwyd uchod. Yn wir, tueddiad i estroneiddio a geir yma, a gallwn ddarllen testunau o'r fath fel cynrychiolaeth o'r diwylliant cerddorol traddodiadol Cymreig i gynulleidfaoedd a pherfformwyr iaith Saesneg. Gwelwyd hyn ar waith yn y bennod ddiwethaf yn achos cyfieithiad Gwynn Jones o 'Morfa Rhuddlan', er enghraifft, lle y defnyddir enwau lleoedd penodol mewn strategaeth o estroneiddio. Gwelir defnydd o dechneg estroneiddio o fath gwahanol mewn cyfieithiad arall o ddarn traddodiadol gan Gwynn Jones, a hwnnw'n gyfieithiad i'r Gymraeg o'r Saesneg. Mae 'In the Kittereen' yn gân sy'n cynnwys elfennau o dafodiaith Cernyw yn ei naws anffurfiol: 'An' of course us didn' care', 'Jenny an' me in the Kittereen, / For wasn' we both of us turn'd nineteen'.¹³² Gellid dadlau yr efelychir y dechneg hon gan Gwynn Jones yn ei gyfieithiad â'r defnydd o gollnodau a ffurfiau tafodieithol a llafar: 'A ninne'n dair ar ddeg 'run tro', 'nesa i ddim oedd o', gan ategu naws dafodieithol y gân wreiddiol.¹³³ Yma eto, fodd bynnag, gwelwn hyblygrwydd a chartrefoli ar waith: caiff Jenny ei throi'n Siani, ac yn hytrach nag i Callington Fair, aiff y ddau gariad ifanc i 'ffair Galan Mai' yn y testun targed.¹³⁴

Wrth gyfieithu i'r Gymraeg, fodd bynnag, gwelwn fod cartrefoli ar waith yn fynych. Er enghraifft, yn un o'r caneuon a gynhwysir yn y gyfrol *Three Old English Songs: Tair Hen Gân Seisnig*, sef 'Barbara Allen'. Dyma gân sy'n sôn am ferch dlos a oedd mor hyfryd nes y byddai pob dyn yn syrthio mewn cariad â hi: 'There was a fair maid dwelling, / Made ev'ry youth cry well-a-day!¹³⁵ Adrodda'r gân hanes un llanc yn arbennig, 'Jemmy Grove', sydd yn glaf o gariad at Barbara, ac yn marw. Aiff y ferch i ymweld ag ef ar ei wely angau, ac wedi iddo gael ei gladdu gwelir Barbara yn gofyn i'w mam baratoi gwely angau ar

ei chyfer hithau: “‘O mother, mother, make my bed, / For I shall die to-morrow’”.¹³⁶ Cartrefolir y testun targed yn yr un modd ag y gwelwyd mewn enghreifftiau eraill, drwy addasu enwau’r cymeriadau a’r lleoliadau yn y gân er mwyn ei gosod mewn cyd-destun Cymreig. Try ‘Scarlet Town’ yn ‘Pant y Felin’, y prif gymeriad yn ‘Mali Elin’, ac enw’r truan, ‘Young Jemmy Grove’, yw ‘Deio Ddu’.¹³⁷ Ychwanega Gwynn Jones ymdeimlad cynhenid Gymreig i’r geiriau a droswyd o’r Saesneg, nid yn unig wrth newid yr enwau, ond yn ogystal drwy gynnwys cyffyrddiadau cynganeddol yn y pennill olaf: ‘Ar ôl ei fynd a’i roi’n ei fedd, / Daeth drosti alar garw ... “Yfory byddaf farw”’.¹³⁸ Mae’r un technegau ar waith ganddo, felly, ar draws gwahanol *genres* o gyfieithiadau i’r Gymraeg: o’r gweithiau mwy safonol i gerddoriaeth draddodiadol. Eto, gallwn gymryd hyn fel rhan o’r ymgais i ychwanegu at y canon cerddorol eang a chyfoethogi ymhellach y diwylliant perfformio Cymreig drwy gyfrwng cyfieithiadau sy’n teimlo’n gynefin i’r Gymraeg.

Yng nghyfrwl *Cerddi Canu*, ceir gan Gwynn Jones eiriau Cymraeg dan y teitl ‘Cwyn Mab Criman’ – penillion a gyhoeddwyd gyda’r gerddoriaeth a geiriau Saesneg (gyda’r geiriau Gaeleg yr Alban gwreiddiol wedi’u cynnwys ar y diwedd) yn 1938 gan Gwmni Gwynn: *MacRimmon’s Lament: Cwyn Mab Criman: Cwmha Mhic Criomainn*. Yno nodir ‘The English words by Sir Walter Scott. Y cyfieithiad Cymraeg gan T. Gwynn Jones’. Ar yr olwg gyntaf, felly, ymddengys mai cyfieithiad o eiriau Saesneg Sir Walter Scott a geir yma, ond wrth gymharu’r gwahanol destunau, daw’n amlwg mai trosiad o’r farddoniaeth yn yr Aeleg yw’r testun targed Cymraeg. Anfonwyd Saesneg Walter Scott, yn ogystal â’r Aeleg gwreiddiol, at Gwynn Jones, fel y dengys y llythyr hwn oddi wrth Gwynn Williams:

Dr Vincent Thomas has made an arrangement for Mixed Voices of the old Highland air ‘Cwmha [*sic*] Mhic Criomainn’ and has adopted Sir Walter Scott’s words as attached. I shall be grateful if you will give us a Welsh translation ... I am marking the rhythm of the music on the English stanza and enclosing a copy of the Gaelic.¹³⁹

Ceir yn y detholiad o Saesneg Walter Scott a gyhoeddwyd gan Gwmni Gwynn ymdeimlad naratifol cryf.¹⁴⁰ Egyr â disgrifiad o olygfa o lu yn paratoi i adael i fynd i frwydro: 'MacLeod's wizard flag from the grey castle sallies / The rowers are seated, unmoor'd are the galleys; / Gleam war-axe and broadsword, clang target and quiver'.¹⁴¹ Yn ail bennill y Saesneg, cenir ffarwél gan MacRimmon, pibydd i *clan* MacLeod,¹⁴² gan gyfeirio ato'i hun yn y trydydd person: 'Farewell the bright clouds that on Quillian are sleeping, / Farewell the bright eyes on the Dun that are weeping, / To each minstrel delusion, farewell – and for ever! / MacRimmon departs to return to you never!'¹⁴³ Gwahanol yw naws y geiriau Cymraeg, sy'n pwysleisio poen personol yr adroddwr a'r ymdeimlad o golled:

Mae nifwl yn cau am yr eithin a'r celyn,
A churio a galar dros drechu o'r gelyn;
O lygaid sy leision hir wylir dŵr heli
O'th fyned di ymaith ac am na ddychweli.¹⁴⁴

Ceir gwahaniaethau amlwg eraill rhwng y ddwy fersiwn. Nid yw MacRimmon eto wedi marw yn y Saesneg: mae'n ffarwelio â'i gartref gan wybod beth fydd ei ffawd. Mae effaith y ffawd honno eisoes yn amlwg yng ngeiriau Cymraeg Gwynn Jones, ac wrth gymharu'r rhain â'r Aeleg, gwelir mai dewis trosi'r testun o'r iaith honno a wnaeth Gwynn Jones.¹⁴⁵ Er nad yw'r geiriau Cymraeg yn cynnwys ffigwr y 'bhean-shith',¹⁴⁶ neu fenyw arallfydol, sydd i'w chanfod yn y testun ffynhonnell, gan gartrefoli'r testun targed drwy ddiddymu'r cyfeiriad diwylliannol penodol hwnnw, mae'r naws ddisgrifiadol-alarnadol yn gyffredin i'r Aeleg a'r Gymraeg fel ei gilydd. Mae tebygrwydd trawiadol mewn nifer o'r delweddau, megis yr 'awel... yn distewi' yn y mynyddoedd, a'r 'ffrydiau... fel petaent wedi rhewi'.¹⁴⁷ Diddorol yw'r dewis hwn gan Gwynn Jones i drosi o'r gwreiddiol yn hytrach nag o'r testun Saesneg a gyfansoddwyd o'r newydd ar yr hen alaw gan Walter Scott. Yn y cyswllt hwn, ystyriwn sylw Llŷr Gwyn Lewis, sy'n gweld gwaith cyfieithu pan-Geltaidd Gwynn Jones, megis y gyfrol *Awen y Gwyddyl* (1922), yn 'enghreifftiau o gydweithio a chyd-dynnu rhwng Celtaidd [sydd yn] dibynnu ar ddwy briod iaith Geltaidd

ac yn enghraifft o gyfnewid rhyngddynt heb ymyrraeth yr iaith drefedigaethol'.¹⁴⁸ Gellid tybio mai dyma sydd ar waith wrth i Gwynn Jones droi at gyfieithu'r testun ffynhonnell Gaeleg yn hytrach na'r Saesneg, er mai ar y geiriau Saesneg y nodwyd acenion y gerddoriaeth gan Gwynn Williams.

Darn arall o un o'r gwledydd Celtaidd a ymddengys yn *Cerddi Canu* yw cyfieithiad i'r Saesneg gan Gwynn Jones o eiriau gan y bardd a'r ysgolhaig Osborn Bergin ar alaw Wyddelig draddodiadol, 'An Síol-Amhrán', sef 'Sowing Song'.¹⁴⁹ Cyfieithiad Saesneg Gwynn Jones yn unig sydd yn *Cerddi Canu*, ond ceir ganddo hefyd gyfieithiad Cymraeg, a gyhoeddwyd ar y cyd â'i gyfieithiad Saesneg, y geiriau Gwyddeleg gwreiddiol a'r gerddoriaeth mewn cyhoeddiad unigol yn 1938. Diddorol nodi bod natur y cyfieithu yn yr achos hwn yn wahanol iawn i'r hyn a gynigir uchod gan Lewis: yn wir, mae'r 'iaith drefedigaethol' yn chwarae rhan flaenllaw yn achos 'An Síol-Amhrán', gan mai'r cyfieithiad Saesneg yn unig a gyhoeddwyd yn *Cerddi Canu*. Mae 'Cân yr Hau' a 'Sowing Song', cyfieithiadau Gwynn Jones o 'An Síol-Amhrán', yn ddarnau diddorol nid yn unig am eu bod yn rhai o'r enghreifftiau prin o gyfieithiadau gan Gwynn Jones o eiriau caneuon o iaith Geltaidd, ond gan eu bod hefyd yn arddangos dull gwahanol o weithio ar ran Gwynn Williams. Ymddengys fod y cerddor, yn yr achos hwn, wedi anfon llawysgrif y gerddoriaeth at Gwynn Jones: 'I am sending you herewith the MS of the arrangement of an old Irish air by Dr. Vincent O' Brien ... in the hope that you can give us new Welsh and English words. I do not know at the moment if I can use the original Irish and ask you to translate.'¹⁵⁰ Dengys llythyr diweddarach, yn ogystal â'r cyhoeddiad terfynol, fod Gwynn Jones wedi cyfieithu o'r Wyddeleg wreiddiol a bod Cwmni Gwynn wedi cael caniatâd i ddefnyddio'r geiriau hynny.¹⁵¹ Er bod y darn hwn wedi'i anfon at Gwynn Jones yng nghanol y cyfnod pan arferai ef a Gwynn Williams ddefnyddio'r dull acennu, mae'n amlwg o'r llythyr uchod mai'r gerddoriaeth a anfonwyd. Rhaid gofyn yma beth yw'r rheswm dros y gwyrriad oddi wrth y drefn arferol, a gellid awgrymu efallai mai diffyg gwybodaeth Gwynn Williams o'r iaith Wyddeleg sydd wrth wraidd hyn. Roedd y darnau a anfonwyd at Gwynn Jones i'w cyfieithu gan amlaf yn destunau Cymraeg neu Saesneg, neu, ar

adegau, yn Almaeneg, Ffrangeg neu Eidaleg. Nodir yr acenion ar y rhain – hynny yw, y testun ffynhonnell – gan Gwynn Williams bron yn ddieithriad; ond wrth ystyried y ddwy enghraifft o gyfieithiad o iaith Aeleg, ‘Cân yr Hau’ a ‘Cwyn Mab Criman’ fel ei gilydd, gwelir bod y cerddor naill ai wedi dewis nodi’r acenion ar y geiriau Saesneg, fel yn achos ‘MacRimmon’s Lament’ (geiriau Walter Scott), neu heb roi’r acenion ar y geiriau o gwbl, fel y gwnaeth gyda ‘An Síol-Amhrán’. Mae’n ddigon posibl nad oedd Gwynn Williams yn teimlo’n ddigon hyderus y byddai’n medru nodi’r acenion yn gywir ar y geiriau Gwyddeleg neu Aeleg yr Alban gwreiddiol, ac felly iddo ddewis osgoi gwneud hynny yn gyfan gwbl.

Cân waith yw ‘An Síol-Amhrán’, a gyfieithwyd gan T. Gwynn Jones fel ‘Cân yr Hau’ a ‘Sowing Song’, ac mae’r geiriau’n cyfarch gweithwyr o wahanol ardaloedd o Iwerddon sy’n plannu eu cynydau ac yn dathlu’r daioni a ddaw i’r wlad gyfan wrth wneud hyn:

Ond hēwch yr had o fore hyd noswyl,
Gwelir y toreth yn Erin, dro.¹⁵²

Yn y cyfieithiad Cymraeg, ceir deialogau semantaidd diddorol ar lefel etymoleg y geiriau unigol. Er enghraifft, yn achos y gair ‘toradh’ sy’n ymddangos yn y testun ffynhonnell, dylid nodi bod y ‘toreth’ Cymraeg (digonedd, amllder), o ran ei etymoleg, yn fenthyciad o Wyddeleg Cynnar, *toreth (> Hen Wyddeleg *torad*).¹⁵³ Ac mae’r gwrthwyneb, fel petai, yn digwydd yng nghyfieithiad Gwynn Jones o’r llinell ‘Tá’n branar go cumhra’, ‘Mae’r branar yn iraidd’.¹⁵⁴ Fel y nodir yn *Geiriadur Prifysgol Cymru*: ‘nid amhosibl mai [benthyciad] o’r [Gymraeg] *branar* yw’r [Gwyddeleg Canol a Diweddar] *branar*’.¹⁵⁵ Ceir yng nghyfieithiadau Gwynn Jones o ‘An Síol-Amhrán’ enghraifft ddiddorol o’r cyfryngu rhwng dwy iaith Geltaidd yn digwydd ar lefel etymolegol mewn cyfieithiad.

Mae enghraifft arall o ddull cyfieithu hyblyg i’w weld ar waith yng nghyfieithiadau Gwynn Jones i’r Gymraeg a’r Saesneg o’r gân hon. Enwir pum ardal Iwerddon yn y testun ffynhonnell: ‘Muimhugh’, ‘Uladh’, ‘Connacht’, ‘Laighneach’ a ‘na Midhe’. Ni cheir cysondeb o ran enwi’r ardaloedd yn y cyfieithiadau Cymraeg na Saesneg, er bod y

ddwy iaith yn estroneiddio i raddau. Yn y Gymraeg enwir ambell ardal yn benodol fel yn y gwreiddiol, fel 'Connacht', tra bo eraill wedi'u haddasu o ran sillafiad: 'Wleth', 'Midd' a 'Lÿn'. Mae'r pennill cyntaf yn cyffredinoli yn hytrach nag enwi'r ardal yn benodol, gan gyfarch '[m]eibion Deau'. Mae'r cyfieithiad Saesneg yn llai penodol fyth, gan enwi pwyntiau'r cwmpawd yn amlach na heb: 'ye Southern Sowers', 'ye Northern Sowers', 'Ye men of the West's unflinching band' – a chyfeiriad llawer mwy cyffredinol yn y bennill olaf at 'wherever it [the seed] once held high command'.

Mae'r gwahaniaeth rhwng y Gymraeg a'r Saesneg yn ddiddorol yma: a thrown eto at y cyfryngu rhwng yr ieithoedd Celtaidd. Tybed a allwn gynnig bod Gwynn Jones, fel Celtegydd, yn disgwyl i'w gynulleidfa Gymreig fod yn fwy cyfarwydd ag ardaloedd Iwerddon na'r gynulleidfa Saesneg eu hiaith, neu ei fod yn awyddus i'w cyflwyno iddynt hyd yn oed, gan weld ei gyfle i addysgu ei gyd-Gymru am rai o ardaloedd Iwerddon. Er nad yw un o'r cyfieithiadau'n arddel patrwm pum ardal y gwreiddiol yn llawn, gwelir bod geiriau'r ddau gyfieithiad yn enwi 'Erin' yn y gytgan, a bod y chyfeiriad at 'Tara of Kings'/'Tara'r Brenhinoedd' yn cael ei arddel, gan bwysleisio natur estron y cyfanwaith yn y ddau achos. Mae'r dull cyfieithu hyblyg yn creu testunau sydd wedi'u hestroneiddio i raddau, yn amlwg yn gyfieithiadau ac felly'n cynnal rhywfaint o naws a hunaniaeth y testun cerddorol traddodiadol, ond wedi addasu hefyd i'r gynulleidfa darged.

Ymhob fersiwn o'r gân hon, mae'r hau yn ddeublyg: hau llythrennol a fydd yn cyflenwi bywd maes o law, a hau mwy ysbrydol sy'n cyfeirio at draddodiadau a chysylltiad unigolion â'u cefndiroedd, ynghyd â'r medi sy'n cynnig gobaith o ran parhad iaith a diwylliant cenedl. Mae hyn yn ei dro yn ein hatgoffa o Gwynn Williams, y gŵr a gomisiynodd y cyfieithiadau hyn, a'i genhadaeth bersonol i hyrwyddo a hybu'r diwylliant Cymraeg a Chymreig drwy gyfrwng ei gwmi cyhoeddi. Hyderir bod y bennod hon – er gwaethaf y rheidrwydd i ddewis a dethol – wedi amlygu'r amrywiaeth ysgubol sydd i gyfieithiadau Gwynn Jones o eiriau caneuon. Ni cheisiwyd yma ddarparu ymdriniaeth hollgynhwysol ar y corff enfawr hwn o waith, ond yn hytrach godi cwr y llen ar y cyfoeth o ddeunydd pur anghyfarwydd.

Gwelwyd yn y penodau diwethaf mor allweddol oedd Gwynn Williams yng nghyswllt gwaith Gwynn Jones a'i ymwneud â cherddoriaeth. Dyma ddyn nad oes mwy na dau gyfeiriad ato yng nghofiant David Jenkins, dau gyfeiriad yn yr un modd yng nghofiant Alan Llwyd, a dim un yng nghyfrwl gynhwysfawr *Cyffres y Meistri*; a hynny er gwaetha'r ffaith bod yma ffigwr creiddiol bwysig yn achos gweithiau cerddo-lenyddol Gwynn Jones.¹⁵⁶ Wrth archwilio cynnyrch y cydweithio rhwng Gwynn Jones a Gwynn Williams, dadlennir partneriaeth sydd mewn gwirionedd yn dra arwyddocaol yng nghyswllt cerddoriaeth Gymreig y cyfnod. Mae'r darnau a gynhyrchwyd ac a gyhoeddwyd yn sgil eu cydweithio yn rhychwantu nifer o wahanol *genres*, yn cynnwys cerddoriaeth draddodiadol, cerddoriaeth glasurol a chaneuon celf, dramâu cerddorol a chantodau. Wrth gloi ei astudiaeth ddoethurol ar Gwynn Williams, noda David R. Jones fod y cerddor, drwy gyfrwng ei gwmni cyhoeddi a phrosiectau eraill, wedi llwyddo yn ei uchelgais i hyrwyddo cerddoriaeth a cherddorion Cymreig: 'Gwynn Williams's lifetime dedication and experience led to a higher profile of Wales and Welsh music nationally and internationally'.¹⁵⁷ Wrth synio am gyfraniad sylweddol Gwynn Williams i gerddoriaeth Gymreig, rhaid sicrhau cydnabyddiaeth deilwng hefyd i Gwynn Jones, a fu'n greiddiol i lwyddiant Cwmni Gwynn. Heb gymorth a chyfraniad helaeth Gwynn Jones i brosiectau Gwynn Williams, mae'n bur debygol na fyddai'r corff o waith a gyhoeddwyd gan y cwmni wedi bod mor swmpus. Ac heb geisiadau cyson Gwynn Williams am gyfieithiad, sgript neu ddarn gwreiddiol, diau na fyddai Gwynn Jones wedi gwneud cymaint o waith yn ymwneud â cherddoriaeth. Mae'r hyn a wnaeth y ddau ddyn dros gerddoriaeth Gymreig yn yr ugeinfed ganrif yn annatod gysylltiedig â'i gilydd, a'u cyfraniadau unigol mawrion, felly, yn ganlyniad perthynas broffesiynol doreithiog a chynhyrchiol eithriadol.

6

‘Mapio’r Cyfandir Gwynn’

Credai T. Gwynn Jones mai cerddoriaeth oedd y ‘gelfyddyd fwyaf cymodlawn a ddatblygodd dyn’.¹ Daw’r dyfyniad hwn o’r ysgrif ‘Popeth o’r Newydd?’ (1933), sy’n mynd i’r afael ag effaith newidiadau a datblygiadau cyfoes ar gymdeithas a chelfyddyd. Daw natur ‘[g]lomodlawn’ cerddoriaeth, yng ngolwg Gwynn Jones, o’r modd y mae’n medru codi uwchlaw amgylchiadau a chyd-destun ei chyfansoddi, gan gyflwyno profiad celfyddydol sy’n cyffwrdd â’r enaid mewn ffyrdd na ellir eu diffinio: dyma’r agwedd haniaethol, annifiniadwy a hollgynhwysol sy’n annatod gysylltiedig â cherddoriaeth, a cherddoriaeth offerynnol yn arbennig. Mewn cerdd Saesneg a ddyfynnir ar ddechrau’r gyfrol hon, ‘Music (To an Italian Pianist Playing Chopin)’, cais Gwynn Jones grisialu’r profiad o wrando ar berfformiad cerddorol:

And wave upon wave of music broke on the soul,
as ocean waves on the shore of a lonely land
that could know not what it meant,
though tears came into the eyes, with a feeling of sad content,
and the joy of weeping was known,
of weeping in silence, for nought, and for all.²

Mae modd synio am ddarlun teimladwy Gwynn Jones o ddehongliad y pianydd o un o ddarnau’r cyfansoddwr Chopin, a’r effaith a gaiff y perfformiad ar enaid dyn, fel portread o berthynas Gwynn Jones ei hun

---

â cherddoriaeth. Gwelwyd eisoes mor bwysig oedd cerddoriaeth iddo, a hynny o'i blentyndod yn canu yn y capel ac yn ceisio cyfansoddi, i atgofion am fiwsig tref Caernarfon fin nos, hyd ei henaint pan gafodd gryn bleser yn chwarae cerddoriaeth i'w wyrion.³ Chopin oedd un o hoff gyfansoddwyr Gwynn Jones, ac mae 'Music ...' yn arddangos yr ymdeimlad â'r gerddoriaeth honno a oedd yn deffro'r anniffinadwy yn y gwrandäwr.⁴

Mae disgrifiad Gwynn Jones o gerddoriaeth fel celfyddyd 'gymodlawn' yn addas iawn yma wrth gau pen y mwdwl ar gyfrol sydd wedi hoelio sylw ar ffrwyth y 'cymod' artistig rhwng geiriau a cherddoriaeth. Archwiliwyd nid yn unig ganlyniadau cyfuno llenyddiaeth a cherddoriaeth, ond yn ogystal sut y mae'r naill gelfyddyd yn cyfoethogi'r llall yn achos gwaith Gwynn Jones. Agorwyd y gyfrol â datganiad Alun Llywelyn-Williams 'nad oes obaith ... [d]arganfod dim newydd' i'w ddweud am Gwynn Jones a'i waith.⁵ Gobeithir yn wir ein bod wedi llwyddo i gynnig tystiolaeth i'r gwrthwyneb, gan ddangos bod modd gweld cyfraniad Gwynn Jones i ddiwylliant Cymru mewn goleuni newydd wrth ei archwilio o ogwydd cerddo-lenyddol. Cyflwynwyd i'r drafodaeth ddarnau newydd nas astudiwyd cyn hyn, megis cyfieithiadau o eiriau caneuon a dramâu anghyhoeddedig. Dangoswyd hefyd sut mae ymdriniaeth cerddo-lenyddol yn gallu cyfoethogi ein dealltwriaeth o rai o weithiau canonaid Gwynn Jones. Wrth graffu ar y berthynas rhwng y ddwy gelfyddyd yn ei waith, gwelwyd sut mae edrych ar gynnyrch y bardd o safbwynt cerddo-lenyddol yn cyfoethogi ac yn ychwanegu at y drafodaeth feirniadol ar ei gynnyrch sylweddol.

Mae modd gosod y rhan helaethaf o gynnyrch cerddo-lenyddol Gwynn Jones yn fras mewn dau grŵp, a'u gosod mewn dwy ardal yng Nghymru. Mae'r rhan fwyaf o ddarnau'r grŵp cyntaf yn perthyn i gyfnod Gwynn Jones yn ddarlithydd yng Ngholeg y Brifysgol yn Aberystwyth rhwng 1913 a 1937: cyfieithiadau a deunydd gwreiddiol *Welsh Festival Music* ar gais H. Walford Davies, pennaeth Adran Gerddoriaeth y coleg; cyfieithiadau ac ysgrifau *Cylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru* ar gyfer J. Lloyd Williams, a oedd yn darlithio yn yr Adran Fotaneg; a'r opera *Tir na n-Og*, y gerddoriaeth wedi'i chyfansoddi gan David de Lloyd, a oedd hefyd yn rhan o'r Adran

Gerddoriaeth yn Aberystwyth. Ymddengys fod Gwynn Jones wedi'i sbarduno i ehangu ei orwelion a chyfrannu nid yn unig at ddiwylliant llenyddol ond at ddiwylliant cerddorol Cymru gan dri o'i gyfoedion yn Aberystwyth. Dan ddyllanwad J. Lloyd Williams yr aeth Gwynn Jones i'r afael mewn difrif â cherddoriaeth draddodiadol, ac, yn yr un modd, ceisiadau Walford Davies ar gyfer cyhoeddiadau Cyngor Cerddoriaeth Cymru a oedd bennaf gyfrifol am lywio Gwynn Jones i fyd cyfieithu geiriau caneuon. Gwelsom gyfraniad sylweddol Gwynn Jones i lwyddiant prosiect Walford Davies o hyrwyddo cerddoriaeth Gymraeg ar lwyfan Prydeinig a rhyngwladol drwy gyfrwng *Welsh Festival Music*. Mae'r cyfieithiadau a'r gweithiau gwreiddiol ganddo sy'n ymddangos yn y gyfrol yn cyfrannu at y ddelwedd o Gymru a bortreadwyd gan y gyfrol ei hun. Wrth gyflwyno traddodiad barddonol, cerddorol a chrefyddol hynafol fel un sydd eto'n fyw ac yn datblygu, pwysleisir, er budd y rheiny a fynychodd y 'Welsh Week' yn arddangosfa'r ymerodraeth yn 1924, y Gymru barchus, ddiwylliedig: Cymru, Gwlad y Gân.

Rhoddodd ei gyfeillgarwch â de Lloyd, wedyn, fodd iddo barhau i ddatblygu prosiect a ddechreuwyd gyda David Evans yn 1910, a chyhoeddi'r 'Awdl Delynegol at Beroriaeth', 'Tir na n-Og', ynghyd â cherddoriaeth fel opera am y tro cyntaf yn 1930. Dangoswyd bod y gosodiad cerddorol deongliadol yn pwysleisio thema hiraeth, sy'n greiddiol i'r awdl hon, drwy gydol y cyfansoddiad, a hynny drwy gyfrwng techneg y *leitmotif*. Gwelwyd hefyd sut y mae'r gosodiad o eiriau Gwynn Jones gan de Lloyd yn amlgu'r berthynas agos rhwng delweddau'r gwahanol adrannau 'telynegol' sy'n ymddangos yn yr awdl. Drwy gyfrwng cyfeiriadaeth gerddorol, dadlennwyd agwedd ar y geiriau nas trafodwyd yn feirniadol cyn hyn, sef y gyfatebiaeth fydryddol a delweddol bwysig rhwng cân ffarwél a chân farwolaeth Osian. Gwelwyd ymhellach sut y mae darllen yn gyfochrog y penillion hynny sy'n cyfarch cymeriad Nia ar ddwy adeg wahanol yn cyfoethogi ein dealltwriaeth o gymeriad Osian a'i gyflwr meddyliol ar ddau bwynt allweddol yn ei hanes – sydd yn ei dro yn dyfnhau ing ei farwolaeth. Wrth graffu, felly, ar osodiadau cerddorol o waith Gwynn Jones, daw'n amlwg fod hynny'n fodd o ystyried y farddoniaeth 'wreiddiol' – yn ôl-dremiol, felly – o'r newydd.

Yr ail ran, neu gyfnod, os hoffer, a welir wrth ymdrin â gwaith Gwynn Jones sy'n ymwneud â cherddoriaeth yw'r blynyddoedd hynny o gydweithio â W. S. Gwynn Williams, sef 1937–49. Mae'n wir bod y ddau wedi dechrau cydweithio cyn i Gwmni Cyhoeddi Gwynn gael ei sefydlu, a hynny pan gyflogid Gwynn Williams gan y cyhoeddwyr Hughes a'i Fab yn Wrecsam. Yn sgil y berthynas rhwng Gwynn Williams a Gwynn Jones yn ystod y cyfnod hwnnw, cyhoeddwyd gweithiau megis *Old Welsh Folk-Songs* yn 1927, *Y Gainc Olaf* yn 1934 a chyhoeddiadau eraill gan Hughes a'i Fab. Dechreuodd y cydweithio o ddifrif, fodd bynnag, wedi i Gwynn Jones ymddeol o Aberystwyth, ac wrth i Gwynn Williams sefydlu ei gwmni cyhoeddi yn Llangollen yn 1937. Yn ystod y flwyddyn hon a thros yr wyth mlynedd dilynol, gwelir dwysáu pendant yn yr hyn a gynhyrchwyd yn sgil y cydweithio. Roedd y cwmni yn llafur cariad ar ran Gwynn Williams, yn wireddiad o freuddwyd gydol-oes i gyflenwi'r Gymru gerddorol â cherddoriaeth o bell ac agos, ac i rannu cerddoriaeth Gymreig â'r byd hefyd. Yn hyn o beth, sicraodd gyfieithiadau i eiriau'r holl ganeuon a gyhoeddwyd gan y cwmni, a'r rheiny bron i gyd hyd ganol y 1940au wedi'u cyfieithu gan Gwynn Jones. Gallwn ystyried y gweithgarwch hwn yng ngoleuni cyfieithu gweithredol, yn y modd y defnyddir y weithred o gyfieithu i gyflawni uchelgais ideolegol benodol. Wrth graffu ar rôl Gwynn Jones yn llwyddiant achos Gwynn Williams, gwelsom hyblygrwydd ei strategaethau fel cyfieithydd: yn amlach na pheidio y mae'n dewis cartrefoli, gan greu testun cydnaws â'r diwylliant Cymraeg i'r perfformiwr Cymraeg; ar adegau eraill y mae'n estroneiddio, gan bwysleisio, drwy gyfrwng enwau llefydd yn bennaf, mai cyfieithiad o destun o ddiwylliant arall ydyw'r testun targed, gan gynrychioli diwylliant cerddorol estron i gynulleidfa Gymreig.

Agwedd y mae'n rhaid sylwi arni yma yw maint cyfraniad Gwynn Jones yn y cyswllt hwn: ceir yng nghatalog Cwmni Cyhoeddi Gwynn dros 200 o ddarnau o waith gan Gwynn Jones, a'r rhan fwyaf o'r rheiny yn gyfieithiadau. Heb gymorth Gwynn Jones â'r cyfieithu, y cyfansoddi a'r cyfaddasu, diau na fyddai'r cwmni wedi cyhoeddi cymaint o ddarnau yn ei flynyddoedd cyntaf. Mae'r cyfraniad pwysig hwn i gerddoriaeth Gymraeg yn un a aeth yn angof, ac erbyn hyn, bychan

yw'r nifer sy'n sylweddoli mor weithgar ydoedd Gwynn Jones yn y maes hwn. Fel y trafodwyd, brysiog yw'r cyfeiriadau prin hynny at y corff hwn o waith mewn ysgrifau cofiannol a beirniadol.⁶ Oherwydd pwysigrwydd cyfraniad gwaith llenyddol Gwynn Jones, mae ei waith yn y byd cerddorol wedi cael ei wthio i'r cefndir ac, o ganlyniad, ni roddwyd sylw haeddiannol i'r darnau hynny sy'n gyfran helaeth o'i gynnwys yn y cyfnod cyfansoddi olaf.

Noda David Jenkins hoffter Gwynn Jones o blant ac o gyfansoddi cerddi ar eu cyfer. Mae ei gorff o waith cerddo-lenyddol hefyd yn cynnwys darnau i blant, a nifer fawr o'r rheiny wedi eu llunio ar y cyd â Gwynn Williams.⁷ Ceir darnau gwreiddiol yn *Cerddi Mebyd*, yn ogystal â gweithiau hirion: y ddrama gerddorol 'Gwlad yr Hud' a'r cantawd *Dewi Sant*. Mae'r cydweithio hwn â Gwynn Williams ar ddarnau ar gyfer plant yn ystod yr Ail Ryfel Byd yn enghraifft o sut y ceisiodd y ddau heddychwyr hyn, fe ellid dadlau, fynegi eu protest yn erbyn erchyllterau'r cyfnod drwy ymroi i lunio deunydd ar gyfer yr ifainc. Ceir yma, yn y delweddau syml o hyfrydwch byd natur sydd yn 'Afonig', 'Brooklet' a 'Glöyn Byw', 'Butterfly' – yn ogystal ag yn yr 'ergydion' ar ddiwedd 'Gwlad yr Hud' – ymgorfforiad o ymateb Gwynn Jones a Gwynn Williams fel ei gilydd i'r ail gyflafan fawr y bu'r ddau yn byw drwyddi.

Yn ogystal â gwaith ar gyfer plant, bu Gwynn Jones a Gwynn Williams yn cydweithio'n helaeth ym maes cerddoriaeth draddodiadol, a chyhoeddwyd nifer o wahanol gasgliadau o ganeuon gan Gwmni Gwynn, a Gwynn Jones yn gyfrifol am olygu a chyfieithu'r geiriau. Mae'r darnau hyn yn gyfran helaeth o'r gwaith a wnaeth Gwynn Jones yn y maes yn gyffredinol, ac maent yn cynrychioli cyfraniad sydd bron yr un mor bwysig, gellid dadlau, â'r gyfrol *Welsh Folklore and Folk-Custom* (1930). Roedd cyfraniad Gwynn Jones i'r mudiad cerddoriaeth draddodiadol yn hanner cyntaf yr ugeinfed ganrif yn rhan bwysig o waith llwyddiannus Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru. Drwy gyfrwng ei berthynas agos â dau ddyn a fu'n weithgar eithriadol yn y maes – Gwynn Williams a Lloyd Williams – a'i gyfieithiadau o ddegau o ganeuon traddodiadol Cymraeg i'r Saesneg, cyfrannodd Gwynn Jones yn helaeth at y gwaith o gyhoeddi, diweddarau a hybu'r diwylliant traddodiadol yng Nghymru. Er nad yw'r cyfieithiadau

a'r cyfansoddiadau a restrir uchod yn cael eu hystyried yn rhan o 'ganon' llenyddol Gwynn Jones, gwelir bod defnyddio'r darnau hyn fel modd i ddatblygu ein dealltwriaeth o themâu sy'n greiddiol i waith adnabyddus y bardd yn gyffredinol yn ddadlennol.

Wrth gydnabod y ffigyrau adnabyddus hyn yng nghyswllt gwaith cerddo-lenyddol Gwynn Jones, rhaid hefyd oedi ar ffigwr na chafodd fawr o sylw na chydabyddiaeth mewn trafodaethau beirniadol ar waith Gwynn Jones: ei wraig, Megan. Mae'n hysbys, wrth gwrs, fod Gwynn Jones yn newyddiadurwr, yn awdur, yn fardd, yn feirniad llenyddol ac eisteddfodol, yn ddarlithydd ac yn ffigwr cyhoeddus toreithiog ac adnabyddus. Mae'r nifer aruthrol o weithiau a briodolir iddo yn *Llyfryddiaeth Thomas Gwynn Jones* yn dyst i hynny.⁸ Yn ôl cofianwyr Gwynn Jones, David Jenkins ac Alan Llwyd ill dau, yr oedd drwy ei oes yn tueddu at orweithio, a hynny hyd waeledd yn aml iawn.⁹ Fel y nodwyd, roedd Gwynn Jones yn anhepgor i lwyddiant Cwmni Cyhoeddi Gwynn, a heb ei lafur diflino (na chafodd ei lawn gydnabod cyn hyn), ni fyddai Gwynn Williams wedi gallu cyhoeddi cynifer o weithiau. Felly hefyd, mae'n rhaid yma gydnabod y gwaith di-ganmolïaeth a diflino a wnaeth Megan Jane Jones, *née* Davies, i gynnal tŷ a theulu o bedwar o blant yng nghanol y prysurdeb hwn, a chynnal hefyd yr amodau i'w gŵr weithio'n gyson hyd flynyddoedd olaf ei oes. Noda David Jenkins fwy nag unwaith yn ei gofiant fod Megan yn gefn ac yn gynhafiaeth emosiynol i'w gŵr cymhleth, oriog, athrylithgar.¹⁰ Yn ddiau, chwaraeodd rôl anhepgor – er bod honno'n rôl gudd – yn holl lwyddiannau a chyhoeddiadau Gwynn Jones yn ystod eu blynyddoedd gyda'i gilydd.

Yn ei gyfrol *Llenyddiaeth Gymraeg: 1902–1936*, mae gan R. M. Jones bennod yn dwyn y teitl 'Mapio'r Cyfandir Gwynn', sy'n mynd i'r afael ag amlochredd cynhyrchion Gwynn Jones.¹¹ Buddiol fyddai 'mapio' yn y fan hon hefyd – mapio cwrs ymwneud Gwynn Jones â cherdoriaeth. Gwelir bod dau brif le ar 'fap' cerddo-lenyddol Gwynn Jones: Aberystwyth a Llangollen. Mae'r ddau le hyn yn cynrychioli dau brif gyfnod o ran cyswllt Gwynn Jones â cherdoriaeth: y cyfnod pryd y gwelir y bardd yn ymwneud â nifer o wahanol brosiectau cerddorol ar gais a than ddyllanwad nifer o wahanol gerddorion, sydd, yn fras, yn cyfateb i ddyddiadau Gwynn Jones yn darlithio yn

Aberystwyth, 1913–37; a'r cyfnod wedi iddo ymddeol, pan ymrôdd Gwynn Jones i gyfrannu at lwyddiant mentrau Gwynn Williams, sef Cwmni Cyhoeddi Gwynn ac Eisteddfod Ryngwladol Llangollen. Ceir, wrth reswm, rai gweithiau nad ydynt yn perthyn i gydweithio Gwynn Jones â'r ffigurau hyn, neu nad ydynt yn cwmpo'n daclus i'r cyfnodau a nodir uchod, megis y gyfrol *Emynau Mynyw*, a gyhoeddwyd yn 1938, ynghyd â chydweithio Gwynn Jones â Gwynn Williams cyn sefydlu Cwmni Cyhoeddi Gwynn. Er hyn, mae'r mapio hwn yn amlygu dau leoliad a dau gyfnod cynhyrchiol yng nghyswllt gwaith cerddo-lenyddol Gwynn Jones, sy'n ddefnyddiol wrth geisio gosod trefn ar y cyhoeddiadau ac wrth gynnig astudiaeth gynhwysfawr o'i waith.

Yn ogystal â nodi lleoliadau a ffigyrau pwysig yng ngwaith cerddo-lenyddol Gwynn Jones, dylid hefyd ystyried y corff o waith hwn yng ngoleuni gweithgarwch cyffredinol y bardd. Mae cyfodod y blynyddoedd cynhyrchiol cerddo-lenyddol â blynyddoedd cynhyrchu'r gweithiau llenyddol canonaidd yn cynnig modd arall o ymdrin â'r gwaith. Wrth ystyried cyfnodau cynhyrchiol Gwynn Jones o ran y ddwy agwedd hyn ar ei waith, cawn gipolwg ddadlennol ar nodweddion bywgraffyddol arwyddocaol: ei agwedd at ei waith sy'n ymwneud â cherddoriaeth, a'r effaith a gafodd y gwaith hwnnw ar y gweithiau adnabyddus a'i gwnaeth yn un o feirdd mawr yr ugeinfed ganrif. Gan gymryd y llenyddol a'r cerddo-lenyddol ynghyd, prin y ceir unrhyw flwyddyn yn ystod ei yrfa heb unrhyw gyhoeddiad, ac wrth graffu ymhellach, gwelir rhai patrymau yn codi.

Ar wahân i dri chyhoeddiad cynnar ('Yr Ornest' (1890), *The Boat's Return* (1904) a *King Arthur's Knights* (1908)),¹² mae gweithgarwch cerddo-lenyddol Gwynn Jones yn cychwyn yn y 1920au cynnar, â chyhoeddiadau yn *Cylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru*, emynau gwreiddiol a chyfieithiadau yn *A Student's Hymnal*¹³ a darnau gwreiddiol Saesneg ar gyfer cerddoriaeth a gyfansoddwyd gan y cerddor Robert Bryan (1858–1920), a fu'n gyfaill mawr i'r bardd yn ystod ei gyfnodau'n byw yng Nghaernarfon a'r Aifft, *Come My Love* ac *I Will Come To Thee*.¹⁴ Wedi i Gwynn Jones gyfansoddi dwy awdl arobryn a chyhoeddi ei gasgliad unigol cyntaf o farddoniaeth, *Ymadawiad Arthur a Chaniadau Ereill* (1910) – yn fyr, wedi iddo ymsefydlu fel

bardd a llenor – fe'i gwelir yn mynd i'r afael o ddirif â chyfansoddi a chyfieithu darnau cerddo-lenyddol.

Mae'r brif gyfrol gyntaf sy'n ymwneud â cherddoriaeth yng nghyswllt gwaith Gwynn Jones, *Welsh Festival Music* (1924), yn rhagflaenu un o gyhoeddiadau pwysicaf y bardd, *Detholiad o Ganiadau* (1926). Gwelir uchod yn y bennod ar y caneuon gwreiddiol sut yr oedd dau o gyfraniadau Gwynn Jones i *Welsh Festival Music* hefyd wedi eu cynnwys yn *Detholiad o Ganiadau* – sef y darnau gwreiddiol 'Eryri Wen' a 'Breuddwyd Dafydd Rhys'. Fel y trafodwyd eisoes, mae'r gyfrol gerddorol yn cynnwys nifer o gyfieithiadau gan Gwynn Jones – o'r Gymraeg i'r Saesneg (fel yn achos 'Thunder' a 'New Year's Eve'), o'r Almaeneg i'r Gymraeg ('Y Nefoedd Sy'n Datgan'), o Eidaleg i'r Gymraeg a'r Saesneg ('Lendid Tragwydd', 'Beauty Eternal'), i restru rhai enghreifftiau yn unig. Gwynn Jones yw'r cyfieithydd yn achos nifer o gyhoeddiadau *Cyfres y Werin* hefyd: *Faust*, *Dychweledigion*, *Awen y Gwyddydd* a *Blodau o Hen Ardd*, a gyhoeddwyd yn ystod y 1920au, a diddorol yw'r cyd-daro hwn rhwng y pwyslais ar gyfieithu yn ei waith llenyddol a'i waith cerddo-lenyddol. Derbyniodd ei gyfieithiadau ar gyfer *Cyfres y Werin* lawer o ganmoliaeth gan feirniaid, ac efallai mai llwyddiant y bardd yn yr achos hwn a ysgogodd Walford Davies i'w gomisiynu i gyfieithu cynifer o ddarnau ar gyfer ei brosiect yntau.¹⁵

Parhaodd Gwynn Jones i gyhoeddi'n doreithiog drwy gydol y 1920au a'r 1930au. Er enghraifft, cyfres Hughes a'i Fab, *Wrecsam* o gyfrolau unfurf, cain o'i weithiau, ac yn eu plith *Manion* (1932), *Cymeriadau* (1933) a *Caniadau* (1934, yn atgynhyrchiad o ddeunydd *Detholiad o Ganiadau*, ond gan ychwanegu'r gerdd 'Dirgelwch' ar ddiwedd y gyfrol). Yn 1934 dechreuodd Gwynn Jones gyfansoddi a chyhoeddi, dan y ffugenw 'Rhufawn', gerddi a fyddai'n ymddangos yn ddiweddarach yn *Y Dwymyn* (1944).¹⁶ Yng nghanol y prysurdeb llenyddol hwn, gwelir hefyd gyhoeddiadau cerddo-lenyddol y gellir eu cysylltu â Gwynn Jones, ond bod y rhan fwyaf o'r rhain yn osodiadau o farddoniaeth gyhoeddedig, neu'n ailgyhoeddiadau o ddarnau cerddorol yn cynnwys geiriau gan Gwynn Jones, gan adlewyrchu efallai newid yn ei flaenoriaethau o ran gwaith yn y cyfnod. Ymysg y gosodiadau o farddoniaeth gyhoeddedig yn y cyfnod hwn ceir 'Mab yr Ystorm' o *Manion*, y gerddoriaeth gan W. Bradwen Jones (1892–1970),

a gyhoeddwyd yn 1933; 'Ymadawiad Arthur' a 'Caledfwlch' yn 1930 a 1931, detholiadau o awdl arobryn 1902 a'r gerddoriaeth gan D. Vaughan Thomas; a gosodiadau J. Morgan Lloyd (1880–1960) yn 1930 o *Cerddi Gwion Bach* (y farddoniaeth wedi'i chyhoeddi gyntaf yn 1924). Gwelir ailgyhoeddiadau o 'New Year's Eve' yn 1937 (darn a gyhoeddwyd gyntaf yn *Welsh Festival Music* yn 1924); 'Pêr Fydd dy Gofio, Iesu Da' yn 1936 (1927 yn wreiddiol); ac 'Mae'r Nos yn Oer a Du', yn 1936 a 1937 (darn a ymddangosodd gyntaf yn 1923 yn *A Student's Hymnal*). Yr eithriadau i'r patrwm hwn o ailgyhoeddi yw'r cyfieithiadau gan Gwynn Jones sy'n ymddangos mewn cyfrolau a gyhoeddwyd gan y Cyngor Cerddoriaeth Cenedlaethol: y *New Song Book* (1929/30), *The Choral Festival Book of the Church in Wales* (1930) ac *A Third Book of Choral Songs for Male Voices* (1936) – cyfrolau sy'n cynnwys geiriau newydd gan Gwynn Jones ar gyfer alawon megis 'Lisa Lân', yn ogystal ag amryw gyfieithiadau o ddarnau â cherddoriaeth gan gyfansoddwyr Ewropeaidd adnabyddus megis Beethoven a Schubert.

Pwysleisiwyd sawl gwaith eisoes mor greiddiol oedd Gwynn Williams i gorff o waith cerddo-lenyddol Gwynn Jones, ac mor bwysig oedd Gwynn Jones yntau i lwyddiant Cwmni Cyhoeddi Gwynn a sefydlwyd yn 1937. Wrth graffu ar y blynyddoedd cynhyrchiol yng nghyswllt y gweithiau llenyddol canonaidd ar y naill llaw, a'r gweithiau cerddo-lenyddol ar y llall, gwelir bod y rhan helaethaf o'r corff olaf hwn o waith wedi'i chyfansoddi wrth i'r gwaith 'canonaidd' ddirwyn i ben. Er na chyhoeddwyd y gyfrol olaf, *Y Dwymyn*, tan 1944, lluniwyd y cerddi oll (ar wahan i 'Yn y Gwaed', a gyhoeddwyd yn 1939) ddeng mlynedd ynghynt, yn 1934 a 1935.¹⁷ Synnir am gerddi *Y Dwymyn* yn aml fel diwedd gyrfa Gwynn Jones,¹⁸ ond wrth gyfod cyfnod cyfansoddi'r cerddi hynny â chyhoeddiadau niferus Cwmni Gwynn, fe'n gwahoddir i ailystyried y safbwynt hwnnw. Cyfansoddwyd y cerddi dan y ffugenw 'Rhufawn' cyn sefydlu Cwmni Gwynn, ac felly gwelir bod un o brif gyfraniadau cerddo-lenyddol Gwynn Jones – y geiriau gwreiddiol ar gyfer caneuon, gweithiau llwyfan a'r cyfieithiadau o eiriau caneuon a gyhoeddwyd gan Gwmni Gwynn – yn dilyn yr hyn a ystyrir fel cyfraniad 'canonaidd' olaf y bardd. Diddorol yw sylw John Rowlands yn y cyswllt hwn: 'yr oedd cyfnod mwyaf toreithiog y bardd eisoes drosodd [pan gyfansoddwyd cerddi *Y Dwymyn*]'.¹⁹ Ond megis

dechrau yr oedd ei gyfnod mwyaf toreithiog yn achos cyfieithu geiriau caneuon.

Yr hyn a ddaw'n glir o fwrw golwg yn ôl dros yr astudiaeth hon yw'r amrywiaeth aruthrol sy'n perthyn i'r corff o waith a ddaw o dan yr ymbarél 'T. Gwynn Jones a cherddoriaeth'. Mae'r gyfrol hon yn pontio'r llenyddol a'r cerddorol mewn amryw ffyrdd newydd. Yn y bennod gyntaf, gwelwyd ymwneud Gwynn Jones â cherddoriaeth, gan gynnig darlleniad cerddo-lenyddol newydd o gerddoriaeth fel techneg yn ei farddoniaeth: *music in literature*, a defnyddio un o gategoriâu Scher. Gwelwyd sut y defnyddir sain, a cherddoriaeth, fel symbolau cynrychioladol o atgofion yn ei waith, gan ddangos bod defnydd Gwynn Jones o gerddoriaeth yn fwy na'r hyn a honna John Rowlands yn ei ysgrif 'Ein Llenorion Cerddorol', wrth ddweud mai 'digon cyffredinol yw'r disgrifiadau o fiwsig sydd ganddo yn ei gerddi'.²⁰

Music and literature, categori cyntaf Scher, yw prif ganolbwynt gweddill y gyfrol, wrth inni droi at archwilio'r gwahanol ffyrdd y mae gwaith Gwynn Jones yn gorgyffwrdd yn uniongyrchol â cherddoriaeth. Yn yr ail bennod, cyflwynwyd darlleniadau o osodiadau cerddorol deongliadol o rai o gerddi cyfrol *Caniadau*, gan ddangos y modd y gall darlleniad o'r fath gynnig gwedd wahanol ar weithiau cyfarwydd, a chyflwyno'r dull dadansoddi hwn i ymdriniaeth â gwaith bardd Cymraeg. Yn yr un modd, gwelsom sut y mae cysyniadau cerddo-lenyddol megis perfformadwyedd (*performativity*) yn gallu bod o gymorth ymarferol wrth fynd ati i archwilio'r gosodiadau cerddorol deongliadol hyn, fel yn achos y gosodiad dwbl o 'Y Fun Fud'. Yn y bedwaredd bennod, gwelwyd sut y mae craffu ar y deialogau rhwng gwahanol weithiau a'u cyd-destun hanesyddol a diwylliannol (syniadau *deep-structure* Lawrence Kramer) yn cynnig golwg ddyfnach ar weithiau ymddangosiadol syml a dibwys yng nghorff gwaith Gwynn Jones, megis y gweithiau i blant a gyhoeddwyd yn bennaf yn ystod blynyddoedd yr Ail Ryfel Byd.

Cyfieithiadau sydd dan sylw yn y drydedd a'r bumed bennod, a'r rheiny'n gyfieithiadau cerddo-lenyddol: cyfieithiadau gan Gwynn Jones o eiriau caneuon. Bu'r drydedd bennod yn gyfle i archwilio gwahanol enghreifftiau o gyfieithu cerddo-lenyddol gan Gwynn Jones, gan

gynnwys ei waith ar gyfrolau *Welsh Festival Music* ac *Emynau Mynyw*. Yn y bumed bennod, ffrwyth gwaith cydweithio y ddau Gwynn – Gwynn Jones a Gwynn Williams – oedd dan sylw. Gwelwyd sut y mae ymdrin â'r gweithiau hyn yn gofyn ystyriaeth fethodolegol ychwanegol, a hynny ar lefel *skopos*: wrth gynhyrchu cyfieithiadau i'w canu, mae ystyriaethau ychwanegol yn pwyso ar y cyfieithydd, fel yr amlinellir gan Peter Low yn theorï'r 'pentathlon'. Er hyn, mae'r ystyriaethau gwleidyddol sy'n gallu perthyn i gyfieithu llenyddol 'arferol' hefyd i'w gweld ar waith yng nghyd-destun cyfieithu cerddo-lenyddol. Gwelwyd sut y mae ystyried dylanwad gwahanol weithredwyr, yn ogystal â'u cymhellion, yn fodd o archwilio'r deialogau hynny sy'n bodoli rhwng gwaith unigol a'i gyd-destun. Wrth ymdrin â'r testunau hyn yn y gyfrol hon – sawl un am y tro cyntaf yn gyhoeddedig – mae'r penodau hyn yn cyfoethogi ac yn ehangu canon Gwynn Jones, gan ddangos bod i'r cyfieithiadau cerddo-lenyddol berthynas ehangach â'i waith, yn hytrach na'u bod yn ddarnau ynysig digyswllt.

Fel y nodwyd, mae yma *embarras de richesses*, a rhan o'r cyfoeth hwnnw, o edrych ar gorff o waith cerddo-lenyddol Gwynn Jones yn ei gyfanrwydd, yw'r modd y mae natur benodol yr ymwneud rhwng geiriau a cherddoriaeth yn amrywio o destun i destun: mae cerddoriaeth weithiau'n greiddiol i'r cyfansoddiad, gan ddylanwadu ar ffurf, natur neu gynnwys y gwaith, ac weithiau'n bresenoldeb cefndirol, cuddiedig. Yn y bôn, fodd bynnag, ni waeth pa mor ganolog neu mymlol yw'r gerddoriaeth i'r cyfansoddiadau, gwelir eu bod bob amser yn rhannu un rhinwedd hollbwysig: mae'r ymwneud â cherddoriaeth, yn ei hanfod, yn ymron i bob achos a drafodwyd yn yr astudiaeth hon, yn weithgaredd artistig sy'n tynnu ynghyd gysyniadau, ieithoedd, themâu a chenhedloedd. Wrth graffu ar berthynas gwaith T. Gwynn Jones â cherddoriaeth, gwelir yn eglur y 'gelfyddyd ... [g]lymodlawn' ar waith.²¹

Mae'r dudalen hon yn fwiadol wag

Nodiadau

1. T. Gwynn Jones a cherddoriaeth

- 1 Daw rhannau o'r cyflwyniad i'r maes cerddo-lenyddol yn y bennod hon o'r ysgrif ganlynol: Elen Ifan, 'Astudiaethau cerddo-lenyddol yng Nghymru: y diffyg a'r galw', *Gwerddon*, 33 (2021), 6–32.
  - 2 Alun Llywelyn-Williams, 'T. Gwynn Jones: Gorchest y Bardd', *The Transactions of the Honourable Society of the Cymmrodorion* (1971), 119.
  - 3 Nodyn ar orgraff: Tir na nÓg yw'r orgraff Wyddeleg safonol bellach, ac fe ddefnyddir y ffurf hon pan gyfeirir at y wlad yn y gyfrol hon. Dyfynnir teitl awdl T. Gwynn Jones fel yr ymddengys yn y gwahanol destunau cyhoeddedig ac anghyhoeddedig (ceir anghysondeb yn y cyswllt hwn yn yr amrywiol fersiynau). Wrth ddyfynnu o wahanol ffynonellau eilaidd, arddelir ffurf y teitl a ddefnyddir yn y testun hwnnw. Y ffurf a ddefnyddir yng nghyfrol *Caniadau* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1934) yw 'Tir na n-Og', a dyma a ddefnyddir wrth grybwyll yr awdl yn fwy cyffredinol yng nghwrs y gyfrol.
  - 4 Arthur ap Gwynn a Francis Wynn Jones, 'JONES, THOMAS GWYNN (1871–1949), bardd ac un o lenorion mwyaf amlochrog Cymru, newyddiadurwr, cofiannydd, darlithiwr, ysgolhaig, athro, cyfieithydd' (1970), *Y Bywgraffiadur Cymreig*, <https://bywgraffiadur.cymru/article/c2-JONE-GWY-1871> (cyrchwyd 18 Hydref 2024); Robert Rhys, 'T. Gwynn Jones and the Renaissance of Welsh Poetry', yn Geraint Evans a Helen Fulton (goln), *The Cambridge History of Welsh Literature* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), tt. 365–87.
  - 5 T. H. Parry-Williams, 'Y Bardd', *Y Llenor*, XXVIII/2 (Haf 1949), 67.
  - 6 Llŷr Gwyn Lewis, 'Rhagymadrodd', yn Llŷr Gwyn Lewis (gol.), *Cerddi T. Gwynn Jones* (Caernarfon: Barddas, 2022), t. 7.
  - 7 Gweler D. Hywel E. Roberts (gol.), *Llyfryddiaeth Thomas Gwynn Jones* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 1981), tt. 1–217.
  - 8 Roberts (gol.), *Llyfryddiaeth Thomas Gwynn Jones*, tt. 218–80.
  - 9 Gweler Ifan, 'Astudiaethau cerddo-lenyddol yng Nghymru: y diffyg a'r galw', am drosolwg o'r maes Cymraeg.
-

- 10 David Jenkins, *Thomas Gwynn Jones: Cofiant* (Dinbych: Gwasg Gee, 1973).
- 11 Derec Llwyd Morgan, *Barddoniaeth Thomas Gwynn Jones* (Llandysul: Gwasg Gomer, 1972).
- 12 Gwynn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri* (3): *Thomas Gwynn Jones* (Llandybie: Gwasg Christopher Davies, 1982), tt. 451–505.
- 13 R. M. Jones, *Llenyddiaeth Gymraeg 1902–1936* (Caernarfon: Barddas, 1987), t. 123.
- 14 Mae cynnwys y ddwy gyfrol yn debyg iawn, ond at bwrpas cysondeb, cyfeirir at a dyfynnir o gyfrol *Caniadau* (1934) drwy gydol y gyfrol hon, oni nodir yn wahanol.
- 15 Rhys, 'T. Gwynn Jones and the Renaissance of Welsh Poetry', t. 365.
- 16 Alun Llywelyn-Williams, *Y Nos, y Niwl a'r Ynys: Agweddau ar y Profiad Rhamantaidd Cymreig* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 1960), tt. 91–8, 112–15, 128–40, 152–6.
- 17 M. Wynn Thomas, 'Seisnigrwydd "Ymadawiad Arthur"', *Y Traethodydd*, CLXVII/702 (Gorffennaf 2012), 142–65; Jerry Hunter, 'Y Nos, y Niwl a'r Ynysig: Esthetig Fodernaidd T. Gwynn Jones', *Taliesin*, 98 (Haf 1997), 37–54.
- 18 Morgan, *Barddoniaeth Thomas Gwynn Jones*, t. 46.
- 19 H. Idris Bell, 'T. Gwynn Jones fel Cyfieithydd', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, t. 261.
- 20 T. Gwynn Jones, *Awen y Gwyddyl* (Caerdydd: Y Cwmni Cyhoeddi Addysgol, 1923); T. Gwynn Jones, *Dychweledigion* (Abertawe: Morgan a Higgs, 1921); T. Gwynn Jones, *Blodau o Hen Ardd: Epigrammau Groeg a Lladin* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1927); T. Gwynn Jones, *Faust* (Caerdydd: Y Cwmni Cyhoeddi Addysgol, 1922).
- 21 T. Gwynn Jones, *Manion* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1932), tt. 115–51.
- 22 Llŷr Gwyn Lewis, 'Cyfieithiadau T. Gwynn Jones a Tadhg Ó Donnchadha o farddoniaeth Gymraeg a Gwyddeleg', *Ysgrifau Beirniadol*, 33 (2014), 11–46.
- 23 Gweler Elen Ifan, 'Shaping musical performance culture in a minority language context: the Gwynn Publishing Company's Welsh and English song-translations', *Translation Studies*, 15/3 (2022), 275–89.
- 24 'Dinbych'/'Priodas Nofelwr Enwog', *Y Genedl Gymreig* (13 Mehefin 1899), 8; dyfynnwyd yn Alan Llwyd, *Byd Gwynn* (Caernarfon: Barddas, 2019), t. 110.
- 25 T. Gwynn Jones, *Lona* (Llanofor: Melin Bapur, 2024); T. Gwynn Jones, *Gorchest Gwilym Bevan* (Llanofor: Melin Bapur, 2024); T. Gwynn Jones, *The Great Deed of Gwilym Bevan*, cyf. Adam Pearce (Llanofor: Melin Bapur, 2024).
- 26 T. Gwynn Jones, *Enaid Lewys Meredydd* (Llanofor: Melin Bapur, 2024).
- 27 Llwyd, *Byd Gwynn*, t. 209.
- 28 Llwyd, *Byd Gwynn*, t. 250.

- 29 Llwyd, *Byd Gwynn*, tt. 251, 238.
- 30 T. Gwynn Jones, 'Y Gigfran', yn *Manion*, t. 123.
- 31 E. Wyn James, "'Byd Gwyn fydd Byd a Gano": W. S. Gwynn Williams, T. Gwynn Jones ac *Old Welsh Folk-Songs* (1927)', *Canu Gwerin*, 19 (1996), 75–89; Arthur ap Gwynn, 'T. Gwynn Jones a David de Lloyd', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, tt. 77–89.
- 32 John Roberts, 'Emynwyr Tref Caernarfon', *Bwletin Cymdeithas Emynau Cymru*, 2/5 (Rhagfyr 1982), 133–8; Elen Ifan, 'Cyfieithu Cymru yn "Welsh Week" Wembley: H. Walford Davies, T. Gwynn Jones, a *Welsh Festival Music* (1924)', *Llên Cymru*, 43 (2020), 34–63; Ifan, 'Shaping musical performance culture in a minority language context', 275–89; Elen Ifan, 'Rhwng y Rheol Uniaith a'r *Requiem*: Gweithrededd Cyfieithu'r Eisteddfod Genedlaethol', *Y Traethodydd*, CLXXVI/746 (Ebrill 2023), 112–28.
- 33 Lewis, 'Rhagymadrodd', tt. 32–3.
- 34 Ceir rhestr gyflawn o'r rhain, wedi'u casglu ynghyd yn gyhoeddedig am y tro cyntaf, fel atodiad i'r gyfrol hon.
- 35 Calvin S. Brown, *Music and Literature: A Comparison of the Arts* (Athens, GA: University of Georgia Press, 1948), t. xi.
- 36 Steven P. Scher awgrymodd y model teiran ar gyfer ymdrin â gweithiau cerddo-farddonol: 'music and literature, literature in music and music in literature'. Gweler Steven P. Scher, 'Melopoetics Revisited: Reflections on Theorizing Word and Music Studies', yn Walter Bernhart, Steven P. Scher a Werner Wolf (goln), *Word and Music Studies: Defining the Field (Proceedings of the First International Conference on Word and Music Studies at Graz, 1997)* (Amsterdam: Rodopi, 1999), tt. 18–19.
- 37 Er bod nifer fawr o'r rheiny sy'n gweithio yn y maes yn trafod enwau mawrion cerddoriaeth leisiol, yn benodol yng nghydestunau cerddoriaeth gelf ac opera (e.e., Beethoven, Schumann, Schubert, Wagner, Mahler, Britten), mae llawer yn y maes hefyd yn defnyddio astudiaethau achos llai cyfarwydd gan ymestyn ffiniau'r ddisgyblaeth, yn arbennig mewn blynyddoedd diweddar. Gweler, er enghraifft, Deborah Weigel, 'Musical and Verbal Counterpoint in Thirty Two Short Films About Glenn Gould', yn Suzanne M. Lodato a David Francis Urrows (goln), *Essays on Music and the Spoken Word and on Surveying the Field* (Amsterdam/NY: Rodopi, 2005), tt. 181–96; Joachim Grage, 'Intermedial Reference as Metareference: Hans Christian Andersen's Musical Novels', yn Walter Bernhart a Werner Wolf (goln), *Self-Reference in Literature and Music* (Amsterdam/NY: Rodopi, 2010), tt. 175–92; Margaret Miner, 'The Fragmentary and the Musical: Baudelaire's Bits and Pieces', yn Walter Bernhart ac Axel Englund (goln), *Acts of Incompletion: Fragments in Words and Music* (Leiden/Boston: Brill, 2021), tt. 67–81; Ingeborg Jandl, 'Old Style in Post-Communist Hip Hop: the Russian Band Vasya Oblomov and the

- Bosnian-Herzegovinian Band Dubioza Kolektiv', yn Walter Bernhart a Werner Wolf (goln), *'Make it Old': Retro Forms and Styles in Literature and Music* (Leiden/Boston: Brill, 2022), tt. 186–218.
- 38 Delia da Sousa Correa, 'Introduction', yn Delia da Sousa Correa (gol.), *The Edinburgh Companion to Literature and Music* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020), t. 3.
- 39 Walter Bernhart, 'Masterminding Word and Music Studies: A Tribute to Steven P. Scher', yn Werner Wolf (gol.), *Essays on Literature and Music (1985–2013) by Walter Bernhart* (Amsterdam: Brill/Rodopi, 2015), t. 281.
- 40 Steven Paul Scher, 'Comparing Poetry and Music: Beethoven's Goethe Lieder as Composed Reading [1986]', yn Walter Bernhart (gol.), *Essays on Literature and Music (1967–2004) by Steven Paul Scher* (Amsterdam: Brill/Rodopi, 2004), tt. 223–38.
- 41 Edward T. Cone, *The Composer's Voice* (Berkeley: University of California Press, 1974), t. 19.
- 42 Scher, 'Comparing Poetry and Music', t. 225.
- 43 Walter Bernhart, 'Setting a Poem: The Composer's Choice For or Against Interpretation [1988]', yn Wolf (gol.), *Essays on Literature and Music (1985–2013) by Walter Bernhart*, t. 71.
- 44 Philip Ross Bullock, 'Tchaikovsky's Songs: Music as Poetry', yn da Sousa Correa (gol.), *The Edinburgh Companion to Literature and Music*, t. 477.
- 45 William P. Dougherty, 'Longing for Longing: Song as Transmutation', yn David Francis Urrows (gol.), *Essays on Word/Music Adaptation and on Surveying the Field* (Amsterdam: Brill/Rodopi, 2008), t. 162.
- 46 Am drafodaeth ehangach gweler, er enghraifft, Bran Nicol, *The Cambridge Introduction to Postmodern Fiction* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009); Linda Hutcheon, *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction* (New York/London: Routledge, 1988).
- 47 Gweler Lawrence Kramer, *Music and Poetry: The Nineteenth Century and After* (Berkeley, LA/London: University of California Press, 1990); Lawrence Kramer, *Song Acts: Writings on Words and Music* (Amsterdam: Brill/Rodopi, 2017).
- 48 Kramer, *Music and Poetry*, t. 15.
- 49 Gweler Walter Bernhart, 'What can Music do to a Poem? New Intermedial Perspectives on Literary Studies [2008]', yn Wolf (gol.), *Essays on Literature and Music (1985–2013) by Walter Bernhart*, tt. 405–12.
- 50 Fel y dywed Nathan Waddell: 'Twenty-first-century musicoliterary criticism at its best is characterized by theoretically informed arbitrations between formalism and contextualism; at times, in fact, by wholesale questionings of the usefulness of just such an opposition.' Nathan Waddell, 'Modernism and Music: A Review of Recent Scholarship', *Modernist Cultures*, 12/2 (2017), 316–30 (318). Gweler hefyd Hayden White, 'Commentary: form, reference, and ideology in

- musical discourse', yn Steven Paul Scher (gol.), *Music and Text: Critical Inquiries* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), tt. 288–319.
- 51 Gweler, er enghraifft, Scher, 'Comparing Poetry and Music', tt. 223–38; Michael Halliwell, "'Es klang so alt, und war doch so neu": Retro Forms in *The Aspern Papers*, *Great Scott* and *The Ghosts of Versailles*', yn Wolf a Bernhart (goln), 'Make it Old': *Retro Forms and Styles in Literature and Music*, tt. 93–117; Alan Munton, 'Misreading Morrison, Mishearing Jazz: A Response to Toni Morrison's Jazz Critics', *Journal of American Studies*, 31/2 (1997), 235–51; Wendy Heller, 'Learning to Lament: Opera and the Gendering of Emotion in Sixteenth-Century Italy', yn da Sousa Correa (gol.), *The Edinburgh Companion to Literature and Music*, tt. 234–48; Lawrence Kramer, 'Modern Madrigalisms: Elliott Carter and the Aesthetics of Art Song [2014]', yn *Song Acts*, tt. 394–402; David Lewin, *Studies in Music with Text* (Oxford: Oxford University Press, 2006), tt. 109–33.
- 52 Peter Low, 'The Pentathlon Approach to Translating Songs', yn Dinda L. Gorrée (gol.), *Song and Significance: Virtues and Vices of Vocal Translation* (Amsterdam: Rodopi, 2005), tt. 192–9.
- 53 ap Gwynn, 'T. Gwynn Jones a David de Lloyd', t. 57.
- 54 Jenkins, *Cofiant*, t. 28.
- 55 T. Gwynn Jones, *Y Môr Canoldir a'r Aifft* (Caernarfon: Cwmnï'r Cyhoeddwr Cymreig, 1912), t. 93; T. Gwynn Jones, *Brithgofion* (Llandybie: Llyfrau'r Dryw, 1944), tt. 25–6, 30, 52, 59, 60.
- 56 ap Gwynn, 'T. Gwynn Jones a David de Lloyd', t. 57.
- 57 ap Gwynn, 'T. Gwynn Jones a David de Lloyd', t. 57.
- 58 Llyfrgell Prifysgol Aberystwyth [LIPA], Papurau TGJ ac Arthur ap Gwynn, Bocs 1, Nodiadau am ei hanes ef ei hun gan TGJ.
- 59 LIPA, Papurau TGJ ac Arthur ap Gwynn, Nodiadau am ei hanes ef ei hun gan TGJ.
- 60 Jones, *Brithgofion*, tt. 20–32.
- 61 Gweler, er enghraifft, T. Gwynn Jones, *Cymeriadau* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1933), tt. 40–1, 60–1, 79, 145.
- 62 LIPA, Papurau TGJ ac Arthur ap Gwynn, Nodiadau am ei hanes ef ei hun gan TGJ.
- 63 Gwelir y dechneg hon sy'n cyferbynnu sain a thawelwch mewn sawl man arall ganddo hefyd, er enghraifft wrth i'r adroddwr ddisgrifio'r ddwy olygfa ar ddechrau dau ganiad 'Anatiomaros'; rhwng tawelwch maes y gad wedi'r frwydr a seiniau bywyd y gorffennol yn 'Cynddilig'; ac yn 'Y Ffin', sy'n dechrau â'r pwyslais mai 'tir y distawrwydd' sydd yma, a seiniau 'ymryson y byd' yn y pellter. T. Gwynn Jones, 'Anatiomaros', yn *Caniadau*, tt. 79, 83; T. Gwynn Jones, 'Cynddilig' a 'Y Ffin', yn *Y Dwymyn* (Aberystwyth: Gwasg Aberystwyth, 1944), tt. 31–3, 81.
- 64 T. Gwynn Jones, 'Cairo', yn *Manion*, tt. 34–5.

- 65 T. Gwynn Jones, 'Music (To an Italian Pianist Playing Chopin)', *Western Mail* (31 July 1925), 6.
- 66 Gwynn Jones, 'Music (To an Italian Pianist Playing Chopin)', 6.
- 67 T. Gwynn Jones, 'Gwlad y Bryniau', yn *Caniadau*, t. 56.
- 68 R. I. Aaron, 'Nodiadau T. Gwynn Jones ar *Caniadau*', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, t. 305.
- 69 Gwynn Jones, 'Gwlad y Bryniau', tt. 56, 57.
- 70 T. Gwynn Jones, 'Penmon', yn *Caniadau*, t. 174.
- 71 T. Gwynn Jones, 'Y Gyneddf Goll', yn *Caniadau*, t. 115.
- 72 T. Gwynn Jones, 'Dafydd ab Edmwnd', yn *Manion*, tt. 38–9; T. Gwynn Jones, 'Nyth Wag', yn *Manion*, t. 45; T. Gwynn Jones, 'Y Nef a Fu', yn *Manion*, t. 21.
- 73 Gwynn Jones, 'Cynddilig', t. 31.
- 74 John Rowlands, 'Ein Llenorion Cerddorol', *Ysgrifau Beirniadol*, X (1977), 363.
- 75 T. Gwynn Jones, 'Alltudion', yn *Y Dwymyn*, tt. 22–3.
- 76 T. Gwynn Jones, 'Tir na n-Og', yn *Caniadau*, tt. 61, 66.
- 77 Gwynn Jones, 'Tir na n-Og', t. 66.
- 78 Gwynn Jones, 'Tir na n-Og', tt. 70–1.
- 79 Rowlands, 'Ein Llenorion Cerddorol', 357–72.
- 80 Rowlands, 'Ein Llenorion Cerddorol', 362.
- 81 Rowlands, 'Ein Llenorion Cerddorol', 362.
- 82 T. Gwynn Jones, 'Ymadawiad Arthur', yn *Caniadau*, t. 23.
- 83 T. Gwynn Jones, 'Gwlad Hud', yn *Caniadau*, t. 158.
- 84 Gwynn Jones, 'Gwlad Hud', tt. 163–4.
- 85 Gweler, er enghraifft, T. Gwynn Jones, 'Llwyddiant Rhodri Huws', *Yr Herald Cymraeg* (27 Awst 1907), 3; T. Gwynn Jones, 'Cariad a Chydymdeimlad', *Yr Herald Cymraeg* (12 Mawrth 1907), 3; T. Gwynn Jones, 'Cyfrinach Elin Morys', *Yr Herald Cymraeg* (20 Awst 1907), 3; T. Gwynn Jones, 'Dirgelwch', *Yr Herald Cymraeg* (9 Ebrill 1907), 3; T. Gwynn Jones, 'Gwen a Minnau', *Yr Herald Cymraeg* (12 Mawrth 1907), 2; T. Gwynn Jones, 'Yspryd Plas y Coed', *Yr Herald Cymraeg* (25 Rhagfyr 1906), 3.
- 86 T. Gwynn Jones, 'Merch y Tylwyth Teg', *Yr Herald Cymraeg* (9 Hydref 1906), 7; T. Gwynn Jones, 'Cerddor', *Y Cerddor Newydd*, 2 (1923), 59–61; T. Gwynn Jones, 'Y Telynor Brenhinol', *Papur Pawb* (4 Ebrill 1908), [tudalen y plant].
- 87 T. Gwynn Jones, *Gorchest Gwilym Bevan* (Gwrecsam: Hughes a'i Fab, 1900), tt. 11–19.
- 88 T. Gwynn Jones, *Lona* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1923), tt. 8–9.
- 89 Gwynn Jones, *Lona*, t. 190.
- 90 Gweler, er enghraifft, W. S. Gwynn Williams (gol.), *Tair Hen Gân Gymreig: Three Old Welsh Songs* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1942); W. S. Gwynn Williams (gol.), *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith*

- a *Chwarae: Old Welsh Songs of Work and Play* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1943); W. S. Gwynn Williams (gol.), *Hen Faledi Cymreig: Old Welsh Ballads* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1946).
- 91 Mark Shuttleworth a Moira Cowie, *Dictionary of Translation Studies* (arg. newydd; London/New York: Routledge, 2014), tt. 156–7.
- 92 J. Griffith Thomas (cerddoriaeth), Bryfdir (Cymraeg) a T. Gwynn Jones (Saesneg), *Dychweliad y Cwch: The Boat's Return* (Rhyl: A. Caradoc, 1904); John Henry (cerddoriaeth), Bryfdir (Cymraeg) a T. Gwynn Jones (Saesneg), *Marchogion Arthur: King Arthur's Knights* (Liverpool: D. R. Jones (Alaw Madog), 1908).
- 93 Jenkins, *Cofiant*, t. 286.
- 94 Rowlands, 'Ein Llenorion Cerddorol', 360; Llwyd, *Byd Gwynn*, tt. 410, 484.
- 95 T. Gwynn Jones, 'Am Rif y Saint y Sydd o'u Gwaeau'n Rhydd', yn H. Walford Davies (gol.), *A Student's Hymnal* (London: Oxford University Press, 1923), tt. 456–9; T. Gwynn Jones, 'Pob Peth a Wnaeth Ein Duw a'n Rhi', yn H. Walford Davies (gol.), *Musical Mission in Wales: Service Book (Bilingual)* (Aberystwyth: National Council of Music for Wales, 1922), tt. 16–17; T. Gwynn Jones, 'Mae'r Nos yn Ddu', yn Walford Davies (gol.), *A Student's Hymnal*, tt. 752–4.
- 96 Jenkins, *Cofiant*, t. 323.
- 97 T. Gwynn Jones, 'Credoau a Chyffesion Enwadol: ai Rhaid Wrthyn't', dyfynnwyd yn Jenkins, *Cofiant*, t. 141.
- 98 Glyn M. Ashton, 'Ein Didduw Brydyddion', *Diwinyddiaeth*, XXI (1970), 31–41; ap Gwynn, 'T. Gwynn Jones', tt. 55–6.
- 99 H. Walford Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (London: W. Paxton & Co., 1924).
- 100 Jenkins, *Cofiant*, t. 371.
- 101 James, 'Byd Gwyn fydd Byd a Gano', 76.
- 102 David R. Jones, 'Advocate of Change and Tradition: W. S. Gwynn Williams (1896–1978); His Contribution to Music in Wales to 1950' (traethawd PhD heb ei gyhoeddi, Prifysgol Cymru, Bangor, 2008), 96.
- 103 T. Gwynn Jones, dyfynnwyd yn Jenkins, *Cofiant*, tt. 16–17.
- 104 Llyfrgell Genedlaethol Cymru [LIGC], Papurau Thomas Gwynn Jones [TGJ] G6217B, Llythyr dyddiedig 26 Chwefror 1925 gan TGJ at W. S. Gwynn Williams [WSGW].
- 105 W. S. Gwynn Williams, *Welsh National Music and Dance* (London: Curwen, 1932), t. iv.
- 106 LIGC, Papurau TGJ B7, Llythyr dyddiedig 5 Ebrill 1932 gan W. Llywelyn Davies at TGJ.
- 107 Gwynn Jones, 'Tir na n-Og', t. 60.

2. Caniadau a cherddoriaeth

- 1 Mae'r deunydd ar *Welsh Festival Music* a drafodir ar ddiwedd y bennod hon wedi'i gyhoeddi'n rhannol ar ffurf ysgrif: Elen Ifan, 'Cyfieithu Cymru yn "Welsh Week" Wembley: H. Walford Davies, T. Gwynn Jones a *Welsh Festival Music* (1924)', *Llên Cymru*, 43 (2020), 34–63.
- 2 Gwynn ap Iwan [T. Gwynn Jones], 'Yr Ornest', *The Abergele and Pensarn Visitor* (31 Mai 1890), 3. Cyhoeddwyd y gwaith eto, gyda chywiriadau, yn rhifyn yr wythnos ganlynol: *The Abergele and Pensarn Visitor* (7 Mehefin 1890), 3. Cyhoeddwyd y geiriau eto yn *Baner ac Amserau Cymru* ym mis Awst yr un flwyddyn: *Baner ac Amserau Cymru* (27 Awst 1890), 11.
- 3 D. Hywel E. Roberts (gol.), *Llyfryddiaeth Thomas Gwynn Jones* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 1981), t. 347.
- 4 T. Gwynn Jones, dyfynnwyd yn Arthur ap Gwynn, 'Thomas Gwynn Jones: Dyddiau a Gweithiau Cynnar', yn Gwynn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri 3: Thomas Gwynn Jones* (Llandybie: Gwasg Christopher Davies, 1982), t. 49.
- 5 W. Beynon Davies, *Thomas Gwynn Jones* (Cardiff: University of Wales Press, 1970), t. 5.
- 6 'Ymryson y cedyrn – mae hir swm [sic] eu cadau ... Yn enyn [sic] yn wynias, wladgarol deg eirias' ('Gwalia'); 'Budd ein Gwalia, bedd i'n gelyn, / Ydyw'r nôd [sic] pes holltai'r nen ... "Môr o waed dros Gymru wen!"' ('Môr o Waed Dros Gymru Wen'). 'Gwalia' a 'Môr o Waed Dros Gymru Wen', yn Gwynvre ap Iwan (T. Gwynn Jones) a Gwilym Meredydd, *Dyddiau y Parch. Richard Owen gyda Chynhyrchion Buddugol Ereill* (Wyddgrug: J. Rees, 1891), tt. 25, 27.
- 7 Gwynn ap Iwan, 'Yr Ornest' (7 Mehefin 1890), 3.
- 8 Robert David Griffith, 'DAVIES, WILLIAM (1859–1907), cerddor' (1953), *Y Bywgraffiadur Cymreig*, <https://bywgraffiadur.cymru/article/c-DAVI-WIL-1859> (cyrchwyd 7 Mawrth 2024); William Davies, *Yr Ornest* (Llanerchymedd: J. & E. Jones, 1886).
- 9 David Jenkins, *Thomas Gwynn Jones: Cofiant* (Dinbych: Gwasg Gee, 1973), t. 286.
- 10 LIGC, Papurau TGJ G960, Llythyr dyddiedig 28 Mawrth 1916 gan W. Davies at TGJ.
- 11 LIGC, Llythyr dyddiedig 28 Mawrth 1916 gan W. Davies at TGJ.
- 12 Dewi Glan Peris, 'Bu Farw Dros Ei Wlad', dyfynnwyd yn LIGC, Llythyr dyddiedig 28 Mawrth 1916 gan W. Davies at TGJ.
- 13 Peris, 'Bu Farw Dros Ei Wlad'.
- 14 LIGC, Papurau TGJ G960, Llythyr dyddiedig 11 Ebrill 1916 gan W. Davies at TGJ.
- 15 LIGC, Llythyr dyddiedig 11 Ebrill 1916 gan W. Davies at TGJ.

- 16 LIGC, Papurau TGJ D293, 'Diary of a Pacifist'; Archifau a Chasgliadau Arbennig, Prifysgol Bangor, Llawysgrif Bangor, BMSS-19485, Llythyr dyddiedig 14 Rhagfyr 1915 gan TGJ at R. Silyn Roberts; Gwynn ap Gwilym, 'Rhagymadrodd', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, t. 35.
- 17 Er gwaethaf y cyfeiriad hwn at 'Bythod Cymru' yn y llythyr, nid oes unrhyw dystiolaeth i gefnogi bod y gwaith wedi cael ei gyhoeddi.
- 18 LIGC, Papurau TGJ G962, Nodyn gan T. Gwynn Jones ar lythyr, heb ddyddiad, gan W. Davies at TGJ.
- 19 John Eilian, 'Atgofion', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, t. 143.
- 20 D. Gwenallt Jones, 'Fy Marn ar Waith Fy Athro', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, t. 209.
- 21 Iorwerth C. Peate, 'Gwlad Hud', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, t. 297.
- 22 Saunders Lewis, dyfynnir yn Alan Llwyd, *Byd Gwynn* (Caernarfon: Barddas, 2019), t. 417.
- 23 Gweler Thomas Parry, 'Ymadawiad Arthur (1902; 1910; 1926)', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, t. 397.
- 24 Dylid nodi y dyfynnir y geiriau fel y maent yn ymddangos yng ngosodiad D. Vaughan Thomas, sydd yn amrywio ychydig ar y fersiwn a gyhoeddwyd yn *Caniadau* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1934). Mae'n hysbys bod T. Gwynn Jones wedi dal ati i addasu ei gerddi wedi eu cyhoeddi: gweler, er enghraifft, Parry, 'Ymadawiad Arthur (1902; 1910; 1926)', tt. 395-409.
- 25 T. Gwynn Jones, 'Ymadawiad Arthur', yn *Caniadau*, tt. 25-6.
- 26 D. Vaughan Thomas a T. Gwynn Jones, *Caledfwlch* (Swansea: Snell and Sons), t. 3, b. 8-9.
- 27 Thomas a Gwynn Jones, *Caledfwlch*, tt. 3-5, b. 1-30.
- 28 Thomas a Gwynn Jones, *Caledfwlch*, t. 6, b. 47-8.
- 29 Thomas a Gwynn Jones, *Caledfwlch*, tt. 5-6, b. 40-9.
- 30 'Recitative', yn Joyce Kennedy, Michael Kennedy a Tim Rutherford-Johnson (goln), *The Oxford Dictionary of Music* (6ed arg., 2012), <https://www-oxfordreference-com.abc.cardiff.ac.uk/view/10.1093/acref/9780199578108.001.0001/acref-9780199578108-e-7462> (cyrchwyd 28 Awst 2024).
- 31 Nicholas Temperley, 'Aria', yn Alison Latham (gol.), *The Oxford Companion to Music* (2001), <https://www-oxfordreference-com.abc.cardiff.ac.uk/view/10.1093/acref/9780199579037.001.0001/acref-9780199579037-e-376> (cyrchwyd 28 Awst 2024).
- 32 Thomas a Gwynn Jones, *Caledfwlch*, t. 6, b. 50-1.
- 33 Thomas a Gwynn Jones, *Caledfwlch*, t. 7, b. 68-73.
- 34 D. Vaughan Thomas a T. Gwynn Jones, *Ymadawiad Arthur* (Swansea: Snell and Sons, 1930), t. 3, b. 8-9, 11-12.
- 35 Thomas a Gwynn Jones, *Ymadawiad Arthur*, tt. 5-6, b. 54-9.
- 36 Thomas a Gwynn Jones, *Ymadawiad Arthur*, t. 5, b. 52.

- 37 Thomas a Gwynn Jones, *Ymadawiad Arthur*, t. 6, b. 60–2.
- 38 Gwynn Jones, 'Ymadawiad Arthur', t. 34.
- 39 Thomas a Gwynn Jones, *Ymadawiad Arthur*, t. 7, b. 88–95.
- 40 H. Meurig Evans, 'T. Gwynn Jones (1871–1949)', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, t. 369.
- 41 Evans, 'T. Gwynn Jones (1871–1949)', tt. 369–73.
- 42 R. M. Jones, *Llenyddiaeth Gymraeg 1902–1936* (Caernarfon: Barddas, 1987), t. 132; Stephen J. Williams, 'Y Gynghanedd a Chanu Rhydd T. Gwynn Jones', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, t. 280.
- 43 Derec Llwyd Morgan, *Barddoniaeth Thomas Gwynn Jones* (Llandysul: Gwasg Gomer, 1972), t. 31; Alun Llywelyn-Williams, *Y Nos, y Niwl a'r Ynys: Agweddau ar y Profiad Rhamantaidd Cymreig* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 1960), t. 131; Jones, *Llenyddiaeth Gymraeg 1902–1936*, tt. 123–40; W. Beynon Davies, 'Canu Thomas Gwynn Jones', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, tt. 225–41.
- 44 ap Gwilym, 'Rhagymadrodd', t. 28; Elen Ifan, 'T. Gwynn Jones' 'Tir na n-Og': The Irish Origins of a Welsh Classic', *Proceedings of the Harvard Celtic Colloquium*, 34 (2014), 87–111.
- 45 Gweler Ciarán Ó Duibhín, *Aoidhmín Mac Gréagóir: A Little-Known Gaelic Scholar* (1995/6), <http://www.smo.uhi.ac.uk/~oduibhin/daoine/aidhm2n.htm> (cyrchwyd 18 Hydref 2024).
- 46 LIGC, Papurau J. W. Jones 107, Llythyr dyddiedig 13 Hydref 1910 gan TGJ at J. W. Jones.
- 47 LIGC, Papurau TGJ E81, Drafft di-deitl.
- 48 LIGC, Drafft di-deitl.
- 49 LIGC, Drafft di-deitl.
- 50 T. Gwynn Jones, 'Hydref', yn *Caniadau*, t. 155.
- 51 Davies, 'Canu Thomas Gwynn Jones', t. 228
- 52 LIGC, Llythyr dyddiedig 13 Hydref 1910 gan TGJ at J. W. Jones.
- 53 Gweler Arthur ap Gwynn, 'T. Gwynn Jones a David de Lloyd', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, t. 82.
- 54 Noda Arthur ap Gwynn fod papurau Evans dan ofal llyfrgellydd Coleg Caerdydd a heb eu rhestru na'u trefnu (ap Gwynn, 'T. Gwynn Jones a David de Lloyd', t. 82). Fodd bynnag, ymddengys nad ydynt bellach ar gadw yno: pan holwyd, ni wyddai'r staff ddim yn eu cylch. Er bod papurau David Evans wedi'u cadw yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru, ni cheir yn eu mysg ddrafft o 'Tir na n-Og'.
- 55 LIGC, Papurau TGJ G962, Nodyn gan TGJ ar lythyr, heb ddyddiad, gan W. Davies at TGJ.
- 56 LIGC, Papurau TGJ C3, 'Tir na nOg' (Drafft).
- 57 Archifau a Chasgliadau Arbennig, Prifysgol Bangor, Llawysgrif Bangor, BMSS–19485, Llythyr dyddiedig 14 Rhagfyr 1915 gan TGJ at R. Silyn Roberts.
- 58 ap Gwynn, 'T. Gwynn Jones a David de Lloyd', tt. 82–3.

- 59 Gweler 'Y Gerddoriaeth Gymreig Newydd – "Pwyll a Rhiannon", "Tir na n-Og" – Awen Dafydd de Lloyd', *Y Genedl Gymreig* (25 Mai 1925), 6.
- 60 Gweler ap Gwynn, 'T. Gwynn Jones a David de Lloyd', t. 81.
- 61 'Y Gerddoriaeth Gymreig Newydd', 6.
- 62 'Y Gerddoriaeth Gymreig Newydd', 6.
- 63 Dyfynwyd yn LIPA, Papurau DdL, Bocs 22, Cyfres 3, *University College of Wales, Aberystwyth Professorship of Music: Application and Testimonials of David de Lloyd*.
- 64 Arwel Hughes, 'Correspondence/Gohebiaeth', *Welsh Music*, V/10 (Gaef 1978–9), 93.
- 65 Emrys Cleaver, *Musicians of Wales* (Ruthin: John Jones, 1968), t. 83.
- 66 Cleaver, *Musicians of Wales*, t. 83.
- 67 Tinopolis, *Y Stiwdio Gefn: Nia Ben Aur* (S4C, 16 Awst 2014); Eisteddfod Genedlaethol Cymru, 'Nia Ben Aur', *Eisteddfod Genedlaethol Cymru*, <https://eisteddfod.cymru/yrwyl/2024/rhaglen/nia-ben-aur> (cyrchwyd 8 Tachwedd 2024).
- 68 LIGC, Papurau TGJ GIII/10, Llythyr dyddiedig 28 Rhagfyr 1928 gan H. I. Bell at TGJ.
- 69 LIGC, Llythyr dyddiedig 28 Rhagfyr 1928 gan H. I. Bell at TGJ.
- 70 LIGC, Llythyr dyddiedig 28 Rhagfyr 1928 gan H. I. Bell at TGJ.
- 71 T. Gwynn Jones a David de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera in Three Acts* (Cardiff/London: Oxford University Press and the University of Wales Press Board for the National Council of Music, 1930), tt. 4, 6, 3.
- 72 LIGC, Llythyr dyddiedig 28 Rhagfyr 1928 gan H. I. Bell at TGJ; Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t. 12.
- 73 J. Morgan Lloyd, 'Tir na N-Og: an Opera in Three Acts: Adolygiad', *Y Cerddor*, ail gyfres, I/16 (Mehefin 1931), 510.
- 74 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t. 1, b. 1–2.
- 75 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t. 1, b. 3–12.
- 76 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t. 1.
- 77 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t. 2, b. 18–19.
- 78 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t. 3, b. 28–33.
- 79 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t. 3, b. 34–5.
- 80 John Hughes, 'Y Chwarae-gerdd Gymreig', *Cymru*, LXIX (Gorffennaf 1925), 2.
- 81 Arnold Whittall, 'Leitmotif', yn Nicholas Vazsonyi (gol.), *The Cambridge Wagner Encyclopedia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), t. 245.
- 82 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, tt. 7–8, b. 89–99.
- 83 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t. 8, b. 99–100.
- 84 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, tt. 24, b. 331–6.
- 85 T. Gwynn Jones, 'Tir na n-Og', yn *Caniadau*, t. 65.
- 86 Gwynn Jones, 'Tir na n-Og', t. 65.
- 87 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, tt. 23–4, b. 316–26.

- 88 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t. 19, b. 278; t. 20, b. 281–6.
- 89 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t. 17, b. 237–40; tt. 18–19, b. 265–70.
- 90 Gwynn Jones, ‘Tir na n-Og’, t. 66.
- 91 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t. 28, b. 60–5.
- 92 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t. 28, b. 68–9.
- 93 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t. 29, b. 70–3.
- 94 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t. 29.
- 95 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t. 55.
- 96 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t. 55.
- 97 Jones, *Llenyddiaeth Gymraeg 1902–1936*, t. 132.
- 98 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t. 16, b. 229–34.
- 99 Gwynn Jones, ‘Tir na n-Og’, tt. 63–4.
- 100 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, t. 18, b. 262–6.
- 101 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, t. 17, b. 233–5.
- 102 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, t. 16, b. 230–2.
- 103 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, tt. 18–19, b. 265–70.
- 104 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, t. 40, b. 252–3.
- 105 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, t. 41, b. 267–70.
- 106 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, t. 42, b. 280–90.
- 107 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, t. 40, b. 252, 256.
- 108 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, t. 40, b. 252.
- 109 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, t. 41, b. 265; t. 42, b. 289.
- 110 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, t. 39, b. 232–42.
- 111 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, t. 43, b. 304–8.
- 112 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, t. 43, b. 310–13.
- 113 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, t. 44, b. 315–16.
- 114 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, tt. 63–4, b. 281–3.
- 115 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, t. 40, b. 252–3.
- 116 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, tt. 18–19, b. 265–70.
- 117 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, tt. 63–4, b. 281–3; tt. 18–19, b. 265–70.
- 118 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, tt. 63–4, b. 278–89.
- 119 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, t. 63–4, b. 279–84.
- 120 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir na n-Og: An Opera*, t. 64, b. 290–1.
- 121 Gwynn Jones, ‘Tir na n-Og’, t. 69.
- 122 Gwynn Jones, ‘Tir na n-Og’, tt. 73–4.
- 123 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t. 42, b. 288–90.
- 124 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t. 65, b. 307–10.
- 125 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t. 16, b. 230–1.
- 126 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, tt. 18–19, b. 266–9.
- 127 Gwynn Jones a de Lloyd, *Tir Na N-Og: An Opera*, t.40–1, b. 252–9; t. 65, b. 301–8.

- 128 Llythyr, dyddiedig 3 Mai 1928, gan TGJ at John Davies, dyfynnwyd yn Jenkins, *Cofiant*, t. 289.
- 129 Gweler John Hughes, 'Y Caneuon', *Tir Newydd*, 16 (Mehefin 1939), 18.
- 130 ap Gwynn, 'T. Gwynn Jones a David de Lloyd', t. 83.
- 131 ap Gwynn, 'T. Gwynn Jones a David de Lloyd', t. 85.
- 132 David de Lloyd a T. Gwynn Jones, '1 – Y Fun Fud', yn David de Lloyd, *Englynion ar Gân* (Cardiff: Oxford University Press and the University of Wales Press Board for the National Council of Music, 1932), t. 1, b. 4–10.
- 133 de Lloyd a Gwynn Jones, '1 – Y Fun Fud', t. 3, b. 65–70.
- 134 de Lloyd a Gwynn Jones, '1 – Y Fun Fud', t. 2, b. 20, 26, 31, 33.
- 135 de Lloyd a Gwynn Jones, '1 – Y Fun Fud', t. 2, b. 32, 33, 37, 38, 45.
- 136 David de Lloyd a T. Gwynn Jones, '5 – Y Fun Fud', yn de Lloyd, *Englynion ar Gân*, t. 14, b. 14; t. 15, b. 29; t. 16, b. 44; t. 17, b. 73.
- 137 Tobias Janz, 'Performativity and the Musical Work of Art', yn Walter Bernhart (gol.), *Word and Music Studies: Essays on Performativity and on Surveying the Field* (Amsterdam: Brill: Rodopi, 2011), t. 5.
- 138 David Lewin, *Studies in Music with Text* (Oxford: Oxford University Press, 2006), tt. 103, 110.
- 139 ap Gwynn, 'T. Gwynn Jones a David de Lloyd', t. 86, n. 15.
- 140 de Lloyd a Gwynn Jones, '1 – Y Fun Fud', t. 1, b. 4–7; de Lloyd a Gwynn Jones, '5 – Y Fun Fud', t. 17, b. 73–6.
- 141 ap Gwynn, 'T. Gwynn Jones a David de Lloyd', t. 87.
- 142 ap Gwynn, 'T. Gwynn Jones a David de Lloyd', tt. 84–5.
- 143 LIPA, Papurau DdL, Bocs 9, Cyfres 1, 'Sketch of an Opera'.
- 144 Nodyn gan Arthur ap Gwynn ar LIPA, Papurau DdL, 'Sketch of an Opera'.
- 145 LIPA, Papurau DdL, Bocs 9, Cyfres 1, 'Celtic Music – Notes'.
- 146 LIPA, Papurau DdL, 'Celtic Music – Notes'.
- 147 LIPA, Papurau DdL, 'Celtic Music – Notes'.
- 148 T. Gwynn Jones, *Welsh Folklore and Folk-Custom* (London: W. Meuthen & Co. Ltd, 1930), t. xii.
- 149 LIPA, Papurau DdL, 'Celtic Music – Notes'.
- 150 Gwynn Jones, 'Broséliawnd', yn *Caniadau*, t. 75.
- 151 LIPA, Papurau DdL, 'Sketch of an Opera'.
- 152 LIPA, Papurau DdL, 'Sketch of an Opera'.
- 153 Gwynn Jones, 'Broséliawnd', t. 76.
- 154 Gwynn Jones, 'Broséliawnd', t. 76; LIPA, Papurau DdL, 'Sketch of an Opera'.
- 155 LIPA, Papurau DdL, 'Sketch of an Opera'.
- 156 Gwynn Jones, 'Broséliawnd', t. 77.
- 157 Gwynn Jones, 'Broséliawnd', t. 77; LIPA, Papurau DdL, 'Sketch of an Opera'.
- 158 Gwynn Jones, 'Broséliawnd', t. 77.

- 159 LIPA, Papurau DdL, 'Sketch of an Opera'; Gwynn Jones, 'Broséliâwnd', tt. 77, 78.
- 160 LIPA, Papurau DdL, 'Sketch of an Opera'.
- 161 Gwynn Jones, 'Broséliâwnd', t. 77.
- 162 Gwynn Jones, 'Tir na n-Og', t. 74.
- 163 LIPA, Papurau DdL, 'Sketch of an Opera'.
- 164 Gwynn Jones, 'Ymadawiad Arthur', tt. 29–30.
- 165 LIPA, Papurau DdL, 'Sketch of an Opera'.
- 166 Gwynn Jones, 'Broséliâwnd', t. 77.
- 167 Gwynn Jones, 'Tir na n-Og', t. 66.
- 168 Gwynn Jones, 'Broséliâwnd', t. 78.
- 169 Gwynn Jones, yn LIPA, Papurau DdL, 'Sketch of an Opera', 7.
- 170 H. Walford Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (London: W. Paxton, 1924), tt. 146–9, 168–72.
- 171 Gweler T. Gwynn Jones (gol.), *Ceiriog: Detholiad o'i Weithiau* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1933), t. 66.
- 172 Felicia Hemans, *The Poems of Felicia Hemans* (Edinburgh/London: William P. Nimmo, 1875). Gweler ymhellach Elizabeth Edwards, "'Lonely and Voiceless Your Halls Must Remain": Romantic-Era National Song and Felicia Hemans's *Welsh Melodies* (1822)', *Journal for Eighteenth-Century Studies*, 38/1 (2015), 83–97.
- 173 T. Gwynn Jones, 'Eryri Wen', yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music*, tt. 147–8.
- 174 Gwynn Jones, 'Eryri Wen', tt. 148–9.
- 175 Gwynn Jones, 'Eryri Wen', tt. 146–7.
- 176 LIGC, Papurau TGJ G996–1013, Llythyrau gan H. Walford Davies at TGJ; LIGC, Papurau TGJ G1871–97, Llythyrau gan E. J. Grutchfield at TGJ.
- 177 R. I. Aaron, 'Nodiadau T. Gwynn Jones ar *Caniadau*', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, tt. 307–8.
- 178 H. Walford Davies, 'Acknowledgements', yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music*, t. iv.
- 179 T. Gwynn Jones, 'Breuddwyd Dafydd Rhys', yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music*, tt. 168–70.
- 180 Gwynn Jones, 'Breuddwyd Dafydd Rhys', t. 172.
- 181 Gwynn Jones, 'Breuddwyd Dafydd Rhys', t. 172.
- 182 Gwynn Jones, 'Ymadawiad Arthur', t. 34; Gwynn Jones, 'Broséliâwnd', t. 78; T. Gwynn Jones, 'Rhos y Pererinion', yn *Caniadau*, t. 190.
- 183 Davies, 'Canu Thomas Gwynn Jones', t. 235.

3. *Cyfieithiadau T. Gwynn Jones o eiriau caneuon 1922–1938*

- 1 Mae'r deunydd ar *Welsh Festival Music* a drafodir yn y bennod hon wedi'i chyhoeddi'n rhannol ar ffurf ysgrif: Elen Ifan, 'Cyfieithu Cymru

- yn “Welsh Week” Wembley: H. Walford Davies, T. Gwynn Jones a *Welsh Festival Music* (1924), *Llên Cymru*, 43 (2020), 34–63. Cyhoeddwyd rhannau o’r ymdriniaeth â gweithredwyr cyfieithu eisoes yn: Elen Ifan, ‘Rhwng y Rheol Uniaith a’r *Requiem*: Gweithrededd Cyfieithu’r Eisteddfod Genedlaethol’, *Y Traethodydd*, CLXXVI/746 (Ebrill 2023), 112–28. Cyhoeddwyd rhannau o’r ymdriniaeth â chyfieithu gweithredol eisoes yn: Elen Ifan, ‘Shaping musical performance culture in a minority language context’, *Translation Studies*, 15/3 (2022), 275–89.
- 2 Gweler D. Hywel E. Roberts (gol.), *Llyfryddiaeth Thomas Gwynn Jones* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 1981).
  - 3 H. Idris Bell, ‘T. Gwynn Jones fel Cyfieithydd’, yn Gwynn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri 3: Thomas Gwynn Jones* (Llandybie: Gwasg Christopher Davies, 1982), tt. 258–69.
  - 4 W. Beynon Davies, *Thomas Gwynn Jones* (Cardiff: University of Wales Press, 1970), tt. 60–1.
  - 5 David Jenkins, *Thomas Gwynn Jones: Cofiant* (Dinbych: Gwasg Gee, 1973), t. 286; Alan Llwyd, *Byd Gwynn* (Caernarfon: Barddas, 2019), tt. 410, 484.
  - 6 D. Roy Saer, *Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru: Canrif Gron/The Welsh Folk-Song Society: A Whole Century* (Aberystwyth: Welsh Folk-Song Society), t. 23.
  - 7 Phyllis Kinney, *Welsh Traditional Music* (Cardiff: University of Wales Press in association with Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru, 2011), t. 203; Peredur I. Lynch, ‘Refferendwm 1979, Cerddi Ianws a Thopos “Y Cymry Taeog”’, *Ysgrifau Beirniadol*, 30 (2011), 95.
  - 8 Robert Alun Roberts, ‘Williams, John Lloyd (1854–1945), llysieuydd a cherddor’ (2001), *Y Bywgraffiadur Cymreig*, <https://bywgraffiadur.cymru/article/c2-WILL-LLO-1854> (cyrchwyd 22 Gorffennaf 2024).
  - 9 Jenkins, *Cofiant*, tt. 286–7.
  - 10 T. Gwynn Jones, *Welsh Folklore and Folk-Custom* (London: W. Meuthen & Co. Ltd, 1930), t. vi.
  - 11 Gwynn Jones, *Welsh Folklore and Folk-Custom*, tt. 49, 55.
  - 12 T. Gwynn Jones, *The Culture and Tradition of Wales* (Wrecsam: Hughes a’i Fab, 1927), t. 10.
  - 13 Gweler Roberts (gol.), *Llyfryddiaeth Thomas Gwynn Jones*, tt. 121, 122, 125, 127, 152, 153, 189, 215.
  - 14 T. Gwynn Jones, ‘Welsh Song Writing’, *CCAGC*, II/3 (1922), 142.
  - 15 Gwynn Jones, ‘Welsh Song Writing’, 139.
  - 16 Gwynn Jones, ‘Welsh Song Writing’, 139.
  - 17 J. Lloyd Williams, nodyn golygyddol ar ‘Bid Hir Oes i Fair. No. 3’, *CCAGC*, II/3 (1922), 159.
  - 18 Gweler Katharina Reiß a Hans J. Vermeer, *Towards a General Theory of Translational Action: Skopos Theory Explained*, cyf. Christiane Nord

- (London/New York: Routledge, 2013). Cyhoeddwyd y gyfrol hon yn 1984, er y cyflwynodd Vermeer y cysyniad o theori *skopos* mewn papurau a darlithoedd cyn hyn (gweler t. 211); Cyhoeddwyd y cyfieithiad Saesneg cyntaf o'r gyfrol yn 2013.
- 19 Celia Martín de León, 'Functionalism', yn Mona Baker a Gabriela Saldahna (goln), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies 3rd Edition* (London/New York: Routledge, 2019), t. 200.
  - 20 Gwynn Jones, 'Welsh Song Writing', 139.
  - 21 Gwynn Jones, 'Welsh Song Writing', 142.
  - 22 Gwynn Jones, 'Welsh Song Writing', 142.
  - 23 Gwynn Jones, 'Welsh Song Writing', 142.
  - 24 Gwynn Jones, 'Welsh Song Writing', 142.
  - 25 LIGC, Papurau TGJ G6217B, Llythyr dyddiedig 26 Chwefror 1925 gan TGJ at WSGW.
  - 26 Gwynn Jones, 'Welsh Song Writing', 140–1.
  - 27 T. Gwynn Jones, 'The Songstress' Conceit', *CCAGC*, II/3 (1922), 150.
  - 28 Gwynn Jones, 'The Songstress' Conceit', 150.
  - 29 Gwynn Jones, 'The Songstress' Conceit', 148.
  - 30 Gwynn Jones, 'The Songstress' Conceit', 148–9. Dengys ysgrif Gwynn Jones ei fod wedi gwneud peth ymchwil i wraidd yr enwau hyn, ac mae'n cynnig 'Bonny Kate' ar gyfer 'Bonicat' a 'The Hunt is Up' yn achos 'Antesup'. Gweler Gwynn Jones, 'Welsh Song Writing', 141.
  - 31 Gwynn Jones, 'The Songstress' Conceit', 148–9, 150–1.
  - 32 T. Gwynn Jones, 'You Gallants so Gay', *CCAGC*, II/3 (1922), 161.
  - 33 Gwynn Jones, 'You Gallants so Gay', 161.
  - 34 T. Gwynn Jones, 'My sweet little maid', *CCAGC*, II/ 3 (1922), 160.
  - 35 Gwynn Jones, 'My sweet little maid', 160.
  - 36 Gwynn Jones, 'My sweet little maid', 160.
  - 37 Gweler drafodaeth Susan Bassnett ar 'Specific Problems of Literary Translation', yn Susan Bassnett, *Translation Studies* (London/New York: Routledge, 2002), tt. 81–114.
  - 38 Harai Golomb, 'Music-Linked Translation [MLT] and Mozart's Operas: Theoretical, Textual and Practical Perspectives', yn Dinda L. Gorfée (gol.), *Song and Significance: Virtues and Vices of Vocal Translation* (Amsterdam: Rodopi, 2005), t. 132.
  - 39 Peter Low, 'The Pentathlon Approach to Translating Songs', yn Gorfée (gol.), *Song and Significance*, tt. 192–9.
  - 40 Low, 'The Pentathlon Approach to Translating Songs', t. 192.
  - 41 Low, 'The Pentathlon Approach to Translating Songs', t. 199.
  - 42 LIGC, Llythyr dyddiedig 26 Chwefror 1925 gan TGJ at WSGW.
  - 43 H. Walford Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (London: W. Paxton, 1924), clawr mewnol.
  - 44 Prin yw'r dystiolaeth dros y gwaddol y gobeithiwyd amdano. Ni ellir canfod tystiolaeth bod sefydliadau fel yr Eisteddfod Genedlaethol

- nac eisteddfodau lleol wedi defnyddio'r llyfr hwn ar gyfer darnau gosod, a hynny o ganlyniad i archwilio cynnwys rhaglenni'r cyfryw eisteddfodau a chyhoeddiadau megis Y *Cerddor Newydd* sy'n cynnwys adroddiadau o weithgarwch cerddorol Cymru yn y cyfnod. Er hyn, cyfeiria Walford Davies ei hun yn y *Welsh Outlook* yn 1925 at gyngerdd a roddwyd gan Undeb Corawl Coleg y Brifysgol, Aberystwyth lle y perfformiwyd gweithiau allan o'r 'Wembley Book': H. Walford Davies, 'The Musical Outlook', *The Welsh Outlook*, 12/10 (October 1925), 259.
- 45 David Ian Allsobrook, *Music for Wales: Walford Davies and the National Council of Music, 1918–1941* (Cardiff: University of Wales Press, 1992), t. 2.
  - 46 H. G. Ley, Davies, Sir (Henry) Walford (1869–1941)', *Oxford Dictionary of National Biography* (1959), <https://doi.org/10.1093/odnb/9780192683120.013.32738> (cyrchwyd 22 Gorffennaf 2024).
  - 47 Ni chyfieithwyd y *Messiah* i'r Gymraeg tan i T. H. Parry-Williams ymgymryd â'r dasg, a hynny yn 1954. Ceir manylion y gwaith cyfieithu yn LIGC, Papurau Syr T. H. Parry-Williams I163–8, Ffeil Y *Meseia* (Handel).
  - 48 Davies (gol.), *Welsh Festival Music*, t. vi.
  - 49 H. Walford Davies, 'Foreword', yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music*, t. ii.
  - 50 Davies, 'Foreword', t. iii.
  - 51 H. Walford Davies, 'Welsh Music at Wembley', *The Musical Times*, 65/973 (March 1924), 251.
  - 52 Piers Brendon, *The Decline and Fall of the British Empire* (London: Jonathan Cape, 2007), t. 331.
  - 53 Brendon, *The Decline and Fall of the British Empire*, t. 331.
  - 54 Jan Morris, *Farewell the Trumpets: An Imperial Retreat* (arg. newydd; London: Faber and Faber, 2012), t. 300.
  - 55 C., 'The Welsh Week at Wembley', *The Musical Times*, 65/977 (July 1924), 937.
  - 56 E. J. Grutchfield, 'Welsh Week of Festival Music at Wembley', *The Welsh Outlook*, 11/11 (November 1924), 308.
  - 57 C., 'The Welsh Week at Wembley', 936.
  - 58 C., 'The Welsh Week at Wembley', 937.
  - 59 Grutchfield, 'Welsh Week of Festival Music at Wembley', 308.
  - 60 C., 'The Welsh Week at Wembley', 937.
  - 61 Gwynvre ap Iwan (T. Gwynn Jones), 'Gwalia', 'Môr o Waed Dros Gymru Wen', yn Gwynvre ap Iwan (T. Gwynn Jones) a Gwilym Meredydd, *Dyddiau y Parch. Richard Owen gyda Chynhyrchion Buddugol Ereill* (Wyddgrug: J. Rees, 1891), tt. 25, 27.
  - 62 Gwynn ap Iwan (T. Gwynn Jones), 'Codwn Gledd er Cadw'n Gwlad', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, t. 460; Gwynn ap Iwan (T. Gwynn Jones), 'Cadlef Cymru Fydd', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, t. 459.
  - 63 T. Gwynn Jones, 'The Irish Coercion Act', yn Jenkins, *Cofiant*, t. 52.

- 64 LIGC, Papurau TGJ C14, Nodyn gan T. Gwynn Jones ar T. Gwynn Jones, 'Tir na n-Óg' mewn dyddiadur yn cynnwys cerddi gan y bardd.
- 65 LIGC, Papurau TGJ C14, Nodyn gan T. Gwynn Jones ar T. Gwynn Jones, 'Tir na n-Óg'.
- 66 LIGC, Llythyr dyddiedig 23 Mai 1937 gan TGJ at William Eames, dyfynnwyd yn Jenkins, *Cofiant*, t. 353.
- 67 Grutchfield, 'Welsh Week of Festival Music at Wembley', 309.
- 68 Llwyd, *Byd Gwynn*, t. 267.
- 69 Angharad Price, 'Cyfoeth Cyfieithu', *Taliesin*, 100 (Gaeaf 1997), 18.
- 70 Morris, *Farewell the Trumpets*, t. 300.
- 71 Gweler, er enghraifft, Albert Branchadell, 'Introduction', yn Albert Branchadell a Lovell Margaret West, *Less Translated Languages* (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co., 2005), tt. 1–23; Boris Buden, Stefan Nowotny, Sherry Simon, Ashok Bery a Michael Cronin, 'Cultural translation: An introduction to the problem, and Responses', *Translation Studies*, 2/2 (2009), 196–219; Brian James Baer, 'Nations and nation-building', yn Baker a Saldanha (goln), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies 3rd Edition*, tt. 361–5.
- 72 Helena Miguélez-Carballeira, Angharad Price a Judith Kaufmann, 'Introduction: Translation in Wales: History, theory and approaches', *Translation Studies*, 9/2 (2016), 129.
- 73 Maria Tymoczko, *Translation in a Postcolonial Context: Early Irish Literature in English Translation* (Manchester: St Jerome Publishing, 1999), t. 18.
- 74 Juan C. Sager, *Language Engineering and Translation: Consequences of Automation* (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co., 1994), t. 321.
- 75 John Milton a Paul Bandia, 'Introduction: Agents of Translation and Translation Studies', yn John Milton a Paul Bandia (goln), *Agents of Translation* (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co., 2009), t. 1.
- 76 Maria Tymoczko, 'Translation, Resistance, Activism: An Overview', yn Maria Tymoczko (gol.), *Translation, Resistance, Activism* (Amherst/Boston: University of Massachusetts Press, 2010), t. 14.
- 77 Gweler, er enghraifft, Georges L. Bastin, Álvaro Echeverri ac Ángela Campo, 'Translation and the Emancipation of Hispanic America', Brian James Baer a Pua'alaokalandi D. Aiu, 'Ne'e Papa I Ke Ō Mau: Language as an Indicator of Hawaiian Resistance and Power', a John Milton, 'The Resistant Political Translations of Monteiro Lobato', yn Tymoczko (gol.), *Translation, Resistance, Activism*, tt. 42–64, 89–107, 190–210.
- 78 Gweler, er enghraifft, Jane Aaron a Chris Williams (goln), *Postcolonial Wales* (Cardiff: University of Wales Press, 2005); Kirsti Bohata, *Postcolonialism Revisited: Writing Wales in English* (Cardiff: University of Wales Press, 2004); Grug Muse, 'Ōl-drefedigaethedd', *Porth Esboniadur*

- (2018), <https://wici.porth.ac.uk/index.php?title=%C3%94-drefedigaethedd> (cyrchwyd 4 Tachwedd 2024).
- 79 Tymoczko, 'Translation, Resistance, Activism', t. 18.
- 80 Tymoczko, 'Translation, Resistance, Activism', tt. 9–11.
- 81 Tymoczko, 'Translation, Resistance, Activism', t. 14.
- 82 Lisa Lewis, *Performing Wales: People, Memory and Place* (Cardiff: University of Wales Press, 2018), t. 8.
- 83 Gweler A. O. H. Jarman (gol.), *Llyfr Du Caerfyrddin* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 1982), t. 16.
- 84 T. Gwynn Jones, 'Majestas Dei', yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music*, tt. 98–104.
- 85 Cyhoeddwyd y ddau gywydd llawn fel gwaith Dafydd ap Gwilym yn Ifor Williams a Thomas Roberts (goln), *Dafydd ap Gwilym a'i Gyfoeswyr* (Bangor: Evan Thomas, 1914), tt. 78–80, 82–4. Mae'n bosibl mai dyma oedd ffynhonnell T. Gwynn Jones wrth gyfieithu. Priodolir 'Y Daran' bellach i Maredudd ap Rhys: gweler mai detholiad ydyw o 'Cywydd y Daran', yn Enid Roberts (gol.), *Gwaith Maredudd ap Rhys a'i Gyfoedion* (Aberystwyth: Prifysgol Cymru, 2003), tt. 83–5. Adnabu 'Y Deildy' fel 'Llys y Banhadlwyn', yn Helen Fulton (gol.), *Dafydd ap Gwilym Apocrypha* (Llandysul: Gomer, 1996), tt. 65–9. Gweler eto mai detholiad o'r cywydd hwy sydd yn *Welsh Festival Music*.
- 86 Ni roddir manylion cyfansoddwr ar y gwaith hwn yn *Welsh Festival Music*.
- 87 John A. Emerson, gyda Jane Bellingham a David Hiley, 'Plainchant: Style', yn Stanley Sadie (gol.), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians, Vol. 19* (London: Macmillan, 2001), t. 835.
- 88 T. Gwynn Jones (geiriau) a dienw (cerddoriaeth), 'Thunder', yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music*, tt. 105–10; Dienw (geiriau) a dienw (cerddoriaeth), 'Y Daran', yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music*, tt. 105–10.
- 89 Gwynn Jones a dienw, 'Thunder', tt. 107, 109–10; Dienw a dienw, 'Y Daran', tt. 107, 109–10.
- 90 Gwynn Jones a dienw, 'Thunder', tt. 109, 105.
- 91 T. Gwynn Jones (geiriau) a J. Lloyd Williams (cerddoriaeth), 'The Arbour', yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music*, t. 113.
- 92 Gwynn Jones a Lloyd Williams, 'The Arbour', tt. 111–12.
- 93 Gweler yn gyfoes â'r *Welsh Festival Music*, er enghraifft, Sigmund Spaeth, 'Translating to Music', *The Musical Quarterly*, 1/2 (April 1915), 291–8; A. H. Fox Strangways, 'Song-Translation', *Music & Letters*, 2/3 (July 1921), 211–24; Herbert F. Peyser, 'Some Observations on Translation', *The Musical Quarterly*, 8/3 (July 1922), 353–71. Mae Golomb a Low hefyd yn ymdrin ag odl mewn cyfieithu geiriau caneuon, yn ogystal â nifer fawr o feirniaid eraill.
- 94 Arthur Graham, 'A New Look at Recital Song Translation', *Translation Review*, 29 (1989), 31.

- 95 David Brown, 'Jones, Robert (fl. 1597–1615)', *Oxford Dictionary of National Biography* (2004), <https://www.oxforddnb.com/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-15077> (cyrchwyd 5 Ebrill 2024). Derbynnir y dyddiadau a gynigir yma.
- 96 Brown, 'Jones, Robert'. Mewn cyd-ddigwyddiad, mae T. Gwynn Jones hefyd wedi cyfieithu 'The Lady Oriana', cân gan John Wilbye sydd hefyd yn ymddangos yn y casgliad *The Triumphs of Oriana*; gweler W. S. Gwynn Williams (gol.), *Y Lanaf Oriana = The Lady Oriana* (London: Novello, 1924).
- 97 W. H. Grattan Flood, 'New Light on Late Tudor Composers: XXXV. Robert Jones', *The Musical Times*, 69/1029 (July 1928), 616; Brown, 'Jones, Robert'; Michael Kennedy a Joyce Bourne (goln), *Geiriadur Cerddoriaeth Rhydychen*, cyf. Delyth Prys (Pen-y-Groes: Curiad, 1998), t. 430.
- 98 Gweler Morrison Comegys Boyd, *Elizabethan Music and Music Criticism* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1962), t. 242, n. 33.
- 99 Davies (gol.), *Welsh Festival Music*, t. 97.
- 100 T. Gwynn Jones (geiriau), *tradd.* (cerddoriaeth), 'Cwyn y Crythor', yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music*, tt. 138, 139.
- 101 T. Gwynn Jones (geiriau), *tradd.* (cerddoriaeth), 'The Crowther's Lament', yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music*, tt. 139–40.
- 102 Gwynn Jones a *tradd.*, 'Cwyn y Crythor', t. 142.
- 103 Daniel Stephen, *The Empire of Progress: West Africans, Indians, and Britons at the British Empire Exhibition 1924–25* (New York: Palgrave Macmillan, 2013), t. 23.
- 104 Gwynn Jones a *tradd.*, 'Cwyn y Crythor', t. 143.
- 105 John Ceiriog Hughes (geiriau), *tradd.* a trefn. D. Christmas Williams (cerddoriaeth), 'Hun Gwenllian', yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music*, tt. 165–6.
- 106 Ceiriog a Williams, 'Hun Gwenllian', t. 161.
- 107 Ceiriog a Williams, 'Hun Gwenllian', tt. 164–5.
- 108 T. Gwynn Jones (geiriau), *tradd.* a trefn. D. Christmas Williams (cerddoriaeth), 'The Sleep of Princess Gwenllian', yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music*, t. 161.
- 109 Gwynn Jones a Williams, 'The Sleep of Princess Gwenllian', tt. 161, 164.
- 110 Gweler LIGC, Papurau TGJ G996–1013, G1871–97, llythyrau gan H. Walford Davies ac E. J. Grutchfield at TGJ.
- 111 T. G. Hunter, 'The Literary Nation: Textual Constructions of Welsh Nationhood c.1282 to 1997', *Proceedings of the Harvard Celtic Colloquium*, 18/19 (1998), 93.
- 112 Ceiriog a Williams, 'Hun Gwenllian', tt. 165–6; Gwynn Jones a Williams, 'The Sleep of Princess Gwenllian', tt. 165–6.

- 113 John Ceiriog Hughes (geiriau) a *tradd.* (cerddoriaeth), 'Nos Galan', yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music*, tt. 179–80.
- 114 Ceiriog a *tradd.*, 'Nos Galan', t. 181.
- 115 Ceiriog a *tradd.*, 'Nos Galan', tt. 182–3.
- 116 Ceiriog a *tradd.*, 'Nos Galan', t. 179.
- 117 T. Gwynn Jones (geiriau), *tradd.* (cerddoriaeth), 'New Year's Eve', yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music*, t. 179.
- 118 Ceiriog a *tradd.*, 'Nos Galan', tt. 179–80.
- 119 Gwynn Jones a *tradd.*, 'New Year's Eve', tt. 181–3.
- 120 Thomas Oliphant, 'New Year's Eve', yn John Thomas (gol.), *The Words of a Collection of Welsh Melodies Arranged by John Thomas* (London: Lamborn Cook, Addison and Co., 1860), t. 18.
- 121 'C.', 'The Welsh Week at Wembley', 936.
- 122 Gweler T. Gwynn Jones (Cymraeg a Saesneg) a Giovanni Pierluigi da Palestrina (cerddoriaeth), 'Beauty Eternal = Lendid Tragwydd', yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music*, t. 202.
- 123 Emrys (geiriau) a David Emlyn Evans (cerddoriaeth), 'O! Cenwch Fawl i Brynwr Byd', yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music*, t. 215.
- 124 T. Gwynn Jones (geiriau) a David Emlyn Evans (cerddoriaeth), 'O! Praise the Saviour of the World', yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music*, t. 215.
- 125 Gweler Davies (gol.), *Welsh Festival Book*, tt. 215–20.
- 126 Lawrence Venuti, 'Introduction', *The Translator*, 4/2 (1998), 138.
- 127 C. L. Graves, yn H. C. Colles, *Walford Davies: A Biography* (London/ New York/Toronto: Oxford University Press, 1943), t. 157.
- 128 Gweler, er enghraifft, Jones, *Llenyddiaeth Gymraeg 1902–1936*, t. 124; John Rowlands, 'Cynddilig', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, t. 434.
- 129 T. Gwynn Jones, 'Ystrad Fflur', yn *Caniadau* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1934), t. 192.
- 130 Gwynn Jones, 'Ystrad Fflur', t. 192.
- 131 Idris Lewis (cerddoriaeth) a T. Gwynn Jones (geiriau), *Ystrad Fflur: Strata Florida* (Caerdydd: University Council of Music and the University of Wales Press Board, 1944).
- 132 Lewis a Gwynn Jones, *Ystrad Fflur: Strata Florida*, t. 1.
- 133 Lewis a Gwynn Jones, *Ystrad Fflur: Strata Florida*, t. 1.
- 134 T. Gwynn Jones, 'Hydref', yn *Caniadau*, t. 175.
- 135 Lewis a Gwynn Jones, *Ystrad Fflur: Strata Florida*, tt. 1, 2.
- 136 Lewis a Gwynn Jones, *Ystrad Fflur: Strata Florida*, tt. 2–3.
- 137 T. Gwynn Jones, 'Pro Patria', *Y Beirniad*, III (1913), 1–7; Wilfred Owen, 'Dulce Et Decorum Est', *Poems* (London: Chatto & Windus, 1921), t. 15.
- 138 D. Miall Edwards, 'Dysgeidiaeth yr Athro T. Gwynn Jones', *Y Llenor*, XII/1 (Gwanwyn 1933), 11–22; Glyn M. Ashton, 'Ein Didduw Brydyddion', *Diwinyddiaeth*, XXI (1970), 31–41.

- 139 Pennar Davies, *Y Brenin Alltud* (Llandybie: Gwasg Christopher Davies, 1974), tt. 71–94; G. R. Tilsley, *Crefydd y Beirdd* (Abertawe: Tŷ John Penry, 1977).
- 140 Tilsley, *Crefydd y Beirdd*, t. 15.
- 141 T. Gwynn Jones, 'Y Trydydd', yn *Caniadau*, tt. 129–34; T. Gwynn Jones, *Beirniadaeth a Myfyrdod* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1935), t. 146.
- 142 T. Gwynn Jones, 'Cenedligrwydd (Ysgrif 1)', *Y Deyrnas*, I/6 (Mawrth 1917), 4.
- 143 T. Gwynn Jones, 'Tangnefedd', *Y Deyrnas*, I/4 (Ionawr 1917), 7–8.
- 144 T. Gwynn Jones, 'Lux Mundi', *Y Deyrnas*, I/5 (Chwefror 1917), 5.
- 145 Arthur ap Gwynn, 'T. Gwynn Jones a David de Lloyd', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, tt. 55–6.
- 146 Jenkins, *Cofiant*, t. 140.
- 147 LIGC, Papurau TGJ D293, Diary of a Pacifist.
- 148 LIGC, Papurau TGJ D349, 'Belief' (nodiadau darlith).
- 149 D. James Jones, 'Crefydd Cymru a'i Beirdd: 1900–1955', *Y Traethodydd*, XXVIII/497 (1960), 167.
- 150 Davies, *Y Brenin Alltud*, t. 77.
- 151 Jenkins, *Cofiant*, tt. 286, 316–21. Nid yw llythyrau Gwynn Jones at McGrath wedi goresi.
- 152 T. Gwynn Jones, 'Stori'r Emynau: "Pêr Fydd Dy Gofio, Iesu Da"', *Trysorfa y Plant*, LXXVII (1938), 145.
- 153 Gwynn Jones, 'Stori'r Emynau', 145.
- 154 Cynhwysir cyfieithiadau Saunders Lewis, 'Ave Maris Stella', 'Ave Verum Corpus', 'Tamtum Ergo' ac 'Ave Regina Caelorum', hefyd yn R. Geraint Gruffydd (gol.), *Cerddi Saunders Lewis* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 1992), tt. 60–3, 80–1.
- 155 Lawrence Kramer, *Music and Poetry: The Nineteenth Century and After* (Berkeley, LA/London: University of California Press, 1990), t. 5.
- 156 Ffransis, Archesgob Caerdydd, a Mihangel, Esgob Mynyw, 'Rhagair', yn John Barrett Davies (gol.), *Emynau Mynyw* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1938), t. 1.
- 157 Gweler Cardinal Bourne (gol.), *Daily Hymn Book* (London: Novello, 1931), tt. 42, 162.
- 158 Kenneth W. Osbeck, *101 Hymn Stories* (Grand Rapids, MI: Kregel, 1982), tt. 71–2.
- 159 Osbeck, *101 Hymn Stories*, t. 72; Frederick William Faber, 'Faith of our Fathers', yn Bourne (gol.), *Daily Hymn Book*, t. 256.
- 160 Faber, 'Faith of our Fathers', t. 256.
- 161 Faber, 'Faith of our Fathers', t. 256.
- 162 Faber, 'Faith of our Fathers', t. 256.
- 163 T. Gwynn Jones, 'Hen Ffydd ein Tadau', yn Davies (gol.), *Emynau Mynyw*, t. 34.

- 164 Gwynn Jones, 'Hen Ffydd ein Tadau', t. 34; Faber, 'Faith of our Fathers', t. 256.
- 165 Gwynn Jones, 'Hen Ffydd ein Tadau', t. 34; Faber, 'Faith of our Fathers', t. 256.
- 166 Roberts (gol.), *Llyfryddiaeth*, t. 41.
- 167 Adran y Gymraeg ac Astudiaethau Celtaidd, Prifysgol Aberystwyth, casgliad o lyfrau T. Gwynn Jones, copi personol T. Gwynn Jones o *Emynau Mynyw*. Diolchir i'r aelodau staff yno am y croeso ym mis Chwefror 2015.
- 168 Jenkins, *Cofiant*, t. 320.
- 169 T. Gwynn Jones, 'Safai'r Fam yn Drist gan Wylo', 'O Galon sant', 'Fy Nuw, yr wy'n dy garu Di', oll yn Davies (gol.), *Emynau Mynyw*, tt. 12, 26, 16.
- 170 Gwynn Jones, 'Safai'r Fam yn Drist gan Wylo', tt. 11–12; 'Stabat Mater', yn Bourne (gol.), *A Daily Hymn Book*, tt. 78–9; John Caldwell a Malcom Boyd, 'Stabat Mater Dolorosa', yn Stanley Sadie (gol.), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians: Volume 24: Sources of Instrumental Ensemble Music to Tait* (London: Macmillan, 2001), tt. 234–6.
- 171 'Jesu dulcis memoria', yn Bourne (gol.), *Daily Hymn Book*, t. 51; T. Gwynn Jones, 'Pêr Fydd dy Gofio, Iesu Da', yn *Llyfr Emynau y Methodistiaid Calфинаidd a Wesleiaidd* (Caernarfon: Llyfrfa'r Methodistiaid Calфинаidd; Bangor: Llyfrfa'r Methodistiaid Wesleiaidd, 1927), tt. 137–8.
- 172 Davies, *Y Brenin Alltud*, t. 92.
- 173 Davies, *Y Brenin Alltud*, t. 93.
- 174 T. Gwynn Jones, 'Emyn Gosber', *Y Goleuad* (31 Ionawr 1940), 1.
- 175 'Vox clara ecce intonat', *The Canterbury Dictionary of Hymnology*, <http://www.hymnology.co.uk/v/vox-clara-ecce-intonat> (cyrchwyd 10 Mehefin 2024); T. Gwynn Jones, 'Clywch ofnadwy lais yn galw', yn Davies (gol.), *Emynau Mynyw*, t. 5.
- 176 T. Gwynn Jones, 'Rho, Ysbryd Glân, y golau gwiw', yn Davies (gol.), *Emynau Mynyw*, t. 18; T. Gwynn Jones, 'Sagrafen ddwyfol lân', yn Davies (gol.), *Emynau Mynyw*, t. 22.
- 177 T. Gwynn Jones, 'Sïon, cwyd dy lais a chân', yn Davies (gol.), *Emynau Mynyw*, t. 23.
- 178 T. Gwynn Jones, 'Rho fendith, Geidwad', yn Davies (gol.), *Emynau Mynyw*, t. 39.
- 179 Gwynn Jones, 'Emyn Gosber', 1.
- 180 Gweler, er enghraifft, T. Gwynn Jones, 'Clywch ofnadwy lais yn galw', 'O tyrd, Greawdwr', 'O Fam trugaredd', 'Rho fendith, Geidwad', oll yn Davies (gol.), *Emynau Mynyw*, tt. 5, 17, 28, 39.
- 181 'Audi, benigne conditor', *The Canterbury Dictionary of Hymnology*, <http://www.hymnology.co.uk/a/audi-benigne-conditor> (cyrchwyd 10 Mehefin 2024).

- 182 T. Gwynn Jones, 'Ti Dad trugarog dynol-ryw', yn Davies (gol.), *Emynau Mynyw*, t. 10.
- 183 Gwynn Jones, 'Eryn Gosber', 1.
- 184 ap Gwynn, 'T. Gwynn Jones a David de Lloyd', t. 55.

4. T. Gwynn Jones a W. S. Gwynn Williams

- 1 Cyhoeddwyd rhannau o'r ymdriniaeth â 'Morfa Rhuddlan' yn y bennod hon eisoes yn: Elen Ifan, 'Shaping musical performance culture in a minority language context', *Translation Studies*, 15/3 (2022), 275–89.
- 2 Emrys Cleaver, *Musicians of Wales* (Ruthin: John Jones, 1968), t. 90.
- 3 David R. Jones, 'Cenedlaetholdeb, Canu Gwerin, a Cherddoriaeth Gelfyddydol Gymreig: Gweledigaeth Un Dyn', *Hanes Cerddoriaeth Cymru/Welsh Music History*, 7 (2007), 197–8.
- 4 David R. Jones, 'Advocate of Change and Tradition: W. S. Gwynn Williams (1896–1978); His Contribution to Music in Wales to 1950' (traethawd PhD heb ei gyhoeddi, Prifysgol Cymru, Bangor, 2008), 175.
- 5 Jones, 'Cenedlaetholdeb, Canu Gwerin, a Cherddoriaeth Gelfyddydol Gymreig', 182; Jones, 'Advocate of Change and Tradition', 437.
- 6 W. S. Gwynn Williams, Golygyddol, *Y Cerddor Newydd*, 1/9 (November, 1922), 233.
- 7 Jones, 'Cenedlaetholdeb, Canu Gwerin, a Cherddoriaeth Gelfyddydol Gymreig', 212.
- 8 LIGC, Papurau TGJ A1280, Llythyr dyddiedig 21 Mawrth 1942 gan WSGW at TGJ.
- 9 LIGC, Papurau TGJ G6187, Llythyr dyddiedig 18 Ionawr 1922 gan WSGW at TGJ.
- 10 LIGC, Papurau TGJ G6196, Llythyr dyddiedig 7 Ebrill 1923 gan WSGW at TGJ.
- 11 LIGC, Papurau TGJ G6197, Llythyr dyddiedig 17 Ebrill 1923 gan WSGW at TGJ.
- 12 LIGC, Papurau TGJ G6217A, Llythyr dyddiedig 24 Chwefror 1925 gan WSGW at TGJ.
- 13 LIGC, Llythyr dyddiedig 24 Chwefror 1925 gan WSGW at TGJ.
- 14 LIGC, Papurau TGJ G6217B, Llythyr dyddiedig 26 Chwefror 1925 gan TGJ at WSGW.
- 15 LIGC, Llythyr dyddiedig 26 Chwefror 1925 gan TGJ at WSGW.
- 16 D. Roy Saer, *Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru: Canrif Gron/The Welsh Folk-Song Society: A Whole Century* (Aberystwyth: Welsh Folk-Song Society, 2006), t. 26.
- 17 Jones, 'Advocate of Change and Tradition', 409–15, 315.
- 18 Jones, 'Advocate of Change and Tradition', 347.

- 19 E. Wyn James, “‘Byd Gwyn fydd Byd a Gano’”: W. S. Gwynn Williams, T. Gwynn Jones ac *Old Welsh Folk-Songs* (1927), *Canu Gwerin*, 19 (1996), 81; LIGC, Llythyr dyddiedig 26 Chwefror 1925 gan TGJ at WSGW.
- 20 James, ‘Byd Gwyn fydd Byd a Gano’, 83.
- 21 Gweler James, ‘Byd Gwyn fydd Byd a Gano’, 84; W. S. Gwynn Williams (gol.), *Old Welsh Folk-Songs* (London: Curwen, 1927), t. 24.
- 22 W. S. Gwynn Williams, nodyn ar ‘Yn Iach Lawenydd = Joy Forsakes Me’, yn Gwynn Williams (gol.), *Old Welsh Folk-Songs*, t. 24.
- 23 W. S. Gwynn Williams, ‘Foreword’, *Welsh National Music and Dance* (London: Curwen, 1932), t. viii.
- 24 Jones, ‘Advocate of Change and Tradition’, 401.
- 25 Peter Low, ‘The Pentathlon Approach to Translating Songs’, yn Dinda L. Gorlée (gol.), *Song and Significance: Virtues and Vices of Vocal Translation* (Amsterdam: Rodopi, 2005), tt. 192–9.
- 26 J. Frederic Staton (cerddoriaeth), R. L. Stevenson (Saesneg) a ‘G. J. W.’ (Cymraeg), *Youth and Love: Ieuencid a Serch* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938); Bryceson Treharne (cerddoriaeth), John Ceiriog Hughes (Cymraeg) a ‘G. J. W.’ (Saesneg), *O Ddydd i Ddydd: From Day to Day* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939). Mae cyfeiriadau penodol at y cyfieithiadau hyn ymysg yr ohebiaeth wrth W. S. Gwynn Williams at T. Gwynn Jones. Gweler LIGC, Papurau TGJ A112–3 ac A1192, Llythyrau dyddiedig 5 Mawrth 1938, 8 Mawrth 1938 a 17 Awst 1939, gan WSGW at TGJ.
- 27 ‘G. J. W.’ (geiriau) a *tradd.* a trefn. W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), ‘The Blackbird’, yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Tair Cainc Gymreig: Three Welsh Airs* (Llangollen: Cwmni Cyhoeddi Gwynn, 1941), t. 1; T. Gwynn Jones (geiriau), *tradd.* a trefn. W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), ‘The Mother and Her Babe’, yn Gwynn Williams (gol.), *Tair Cainc Gymreig: Three Welsh Airs*, t. 4.
- 28 Gweler Huw Meirion Edwards, ‘The Lyric Poets’, yn Hywel Teifi Edwards (gol.), *A Guide to Welsh Literature c.1800–1900* (Cardiff: University of Wales Press, 2000), t. 105.
- 29 T. Gwynn Jones, ‘Rhagair’, *Ceiriog: Detholiad o’i Weithiau* (Wrecsam: Hughes a’i Fab, 1933), t. v.
- 30 John Ceiriog Hughes, ‘Y Bardd a’r Cerddor’, *Gweithiau Ceiriog Cyf. II* (Wrexham: Hughes & Son, 1890), tt. 31–5, 27–8.
- 31 Edwards, ‘The Lyric Poets’, t. 114.
- 32 Edwards, ‘The Lyric Poets’, tt. 100–10.
- 33 Edwards, ‘The Lyric Poets’, tt. 101, 105.
- 34 Edwards, ‘The Lyric Poets’, t. 105.
- 35 Edwards, ‘The Lyric Poets’, t. 108.
- 36 Ieuan Glan Geirionydd (geiriau), *tradd.* a trefn. W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), ‘Morfa Rhuddlan’, yn Gwynn Williams (gol.), *Tair Cainc Gymreig: Three Welsh Airs*, t. 3.

- 37 Glan Geirionydd a *tradd.*, 'Morfa Rhuddlan', t. 3.
- 38 Glan Geirionydd a *tradd.*, 'Morfa Rhuddlan', t. 3.
- 39 Glan Geirionydd a *tradd.*, 'Morfa Rhuddlan', t. 3.
- 40 T. Gwynn Jones, 'Ymadawiad Arthur', yn *Caniadau* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1934), tt. 15–17.
- 41 Glan Geirionydd a *tradd.*, 'Morfa Rhuddlan', tt. 2–3.
- 42 T. Gwynn Jones (geiriau), *tradd.* a trefn. W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), 'Rhuddlan Marsh', yn Gwynn Williams (gol.), *Tair Cainc Gymreig: Three Welsh Airs*, tt. 2–3.
- 43 Gwynn Jones a *tradd.*, 'Rhuddlan Marsh', t. 3; Glan Geirionydd a *tradd.*, 'Morfa Rhuddlan', t. 3.
- 44 Gwynn Jones a *tradd.*, 'Rhuddlan Marsh', t. 3.
- 45 Edwards, 'The Lyric Poets', t. 108.
- 46 Gwynn Jones a *tradd.*, 'Rhuddlan Marsh', t. 3.
- 47 Glan Geirionydd a *tradd.*, 'Morfa Rhuddlan', t. 3.
- 48 Gwynn Jones a *tradd.*, 'Rhuddlan Marsh', t. 3.
- 49 Mynyddog (geiriau), *tradd.* a trefn. W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), 'Y Fam a'i Baban', yn Gwynn Williams (gol.), *Tair Cainc Gymreig: Three Welsh Airs*, t. 4.
- 50 Mynyddog a *tradd.*, 'Y Fam a'i Baban', t. 4.
- 51 T. Gwynn Jones (geiriau), *tradd.* a trefn. W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), 'The Mother and Her Babe', yn Gwynn Williams (gol.), *Tair Cainc Gymreig: Three Welsh Airs*, t. 4.
- 52 Mynyddog a *tradd.*, 'Y Fam a'i Baban', t. 4.
- 53 Gwynn Jones a *tradd.*, 'The Mother and Her Babe', t. 4.
- 54 John Thomas (Ieuan Ddu), *Y Caniedydd Cymreig: The Cambrian Minstrel; Being a Collection of the Melodies of Cambria, with Original Words in English and Welsh; together with Several Original Airs* (Merthyr Tydvil, 1845), 2. Dyma gasgliad cynnar pwysig, ond, er hyn, fel y noda amryw feirniaid, ceir nifer o wendidau ynddo yn achos y gerddoriaeth, a'r ffaith ei fod wedi cyfansoddi ei eiriau ei hun ar gyfer yr alawon yn hytrach na defnyddio'r geiriau traddodiadol (gweler Phyllis Kinney, *Welsh Traditional Music* (Cardiff: University of Wales Press in association with Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru, 2011), tt. 170–3; Meredydd Evans, 'Ieuan Ddu: Eisteddfodwr a Cherddor', *Taliesin*, 58 (1986), 69; Nigel Ruddock, 'Tair Cân Ieuan Ddu a'u Geiriau Gwreiddiol', *Canu Gwerin*, 28 (2005), 42).
- 55 Ieuan Ddu (geiriau), *tradd.* a trefn. W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), 'Bugeilio'r Defaid', yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae: Old Welsh Songs of Work and Play* (Llangollen: Cwmni Cyhoeddi Gwynn, 1943), t. 3.
- 56 Ddu a *tradd.*, 'Bugeilio'r Defaid', t. 3.
- 57 T. Gwynn Jones (geiriau), *tradd.* a trefn. W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), 'Shepherding the Sheep', yn Gwynn Williams (gol.),

Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae: Old Welsh Songs of Work and Play, t. 3.

- 58 Kinney, *Welsh Traditional Music*, t. 93.
- 59 Kinney, *Welsh Traditional Music*, t. 94.
- 60 Kinney, *Welsh Traditional Music*, t. 94.
- 61 Nodyn ar T. Gwynn Jones (geiriau), *tradd.* a trefn. W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), 'Cyfri'r Geifr', yn Gwynn Williams (gol.), *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae: Old Welsh Songs of Work and Play*, t. 7.
- 62 LIGC, Llawysgrif LIGC 13094E, Iolo Morganwg, Miscellanea, 'Naw Gafr Gorniog'.
- 63 Morganwg, 'Naw Gafr Gorniog'; Gwynn Jones a *tradd.*, 'Cyfri'r Geifr', t. 7.
- 64 Morganwg, 'Naw Gafr Gorniog'; T. Gwynn Jones (geiriau), *tradd.* a trefn. W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), 'Counting the Goats', yn Gwynn Williams (gol.), *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae: Old Welsh Songs of Work and Play*, t. 7.
- 65 Jones a *tradd.*, 'Counting the Goats', t. 7.
- 66 Gweler Kinney, *Welsh Traditional Music*, tt. 93–4.
- 67 Nodir yn *Caneuon Traddodiadol y Cymry* y daw'r fersiwn o'r gân a gyhoeddwyd yno o CCAGC, a dyna'r rheswm dros gynnwys y cyfeiriad hwnnw yn yr astudiaeth gyfharol hon.
- 68 J. Lloyd Williams, nodyn golygyddol ar 'Ton, Ton, Ton', CCAGC, III/1 (1930), 79.
- 69 *Tradd.* (geiriau a cherddoriaeth), 'Cân Crwtyn y Gwartheg', yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Caneuon Traddodiadol y Cymry* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1961), t. 80.
- 70 *Tradd.*, addas. T. Gwynn Jones (geiriau) a *tradd.* (cerddoriaeth), 'Cân Crwtyn y Gwartheg', yn Gwynn Williams (gol.), *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae: Old Welsh Songs of Work and Play*, t. 9.
- 71 Kinney, *Welsh Traditional Music*, t. 78.
- 72 Nodyn ar *tradd.* (Cymraeg), T. Gwynn Jones (Saesneg) a *tradd.* (cerddoriaeth), 'Carol yn 'Drws = Doorstep Carol', yn Gwynn Williams (gol.), *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae: Old Welsh Songs of Work and Play*, t. 11.
- 73 Kinney, *Welsh Traditional Music*, t. 88.
- 74 *Tradd.* (geiriau a cherddoriaeth), 'Carol yn 'Drws', yn Gwynn Williams (gol.), *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae: Old Welsh Songs of Work and Play*, t. 11.
- 75 *Tradd.*, 'Carol yn 'Drws', t. 11.
- 76 T. Gwynn Jones (geiriau) a *tradd.* (cerddoriaeth), 'Doorstep Carol', yn Gwynn Williams (gol.), *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae: Old Welsh Songs of Work and Play*, t. 11.
- 77 Gwynn Jones a *tradd.*, 'Doorstep Carol', t. 11.

- 78 LIGC, Papurau TGJ A1312, Llythyr dyddiedig 17 Ebrill 1943 gan WSGW at TGJ.
- 79 W. S. Gwynn Williams, 'Rhagair', yn W. S. Gwynn William (gol.), *Canu Haf: Summer Carols* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1944), t. 1.
- 80 Caniad Solomon: 2, 10–12.
- 81 Rhys Elis (geiriau) a *tradd.* (cerddoriaeth), 'Carol Mai', yn Gwynn Williams (gol.), *Canu Haf: Summer Carols*, t. 3.
- 82 Kinney, *Welsh Traditional Music*, t. 98.
- 83 T. Gwynn Jones a *tradd.* (cerddoriaeth), 'May Carol', yn Gwynn Williams (gol.), *Canu Haf: Summer Carols*, t. 3.
- 84 *Tradd.*, addas. T. Gwynn Jones (geiriau) a *tradd.* (cerddoriaeth), 'Wele Daeth Briallu Mair', yn Gwynn Williams (gol.), *Canu Haf: Summer Carols*, t. 7.
- 85 Gwynn Williams, 'Rhagair', *Canu Haf: Summer Carols*, t. 1.
- 86 LIGC, Llythyr dyddiedig 17 Ebrill 1943 gan WSGW at TGJ.
- 87 LIGC, Papurau TGJ A1335, Llythyr dyddiedig 1 Ionawr 1944 gan WSGW at TGJ.
- 88 T. Gwynn Jones (geiriau) a *tradd.* (cerddoriaeth), 'Croeso i Fai', yn Gwynn Williams (gol.), *Canu Haf: Summer Carols*, t. 9.
- 89 T. Gwynn Jones (geiriau) a *tradd.* (cerddoriaeth), 'Welcome to May', yn Gwynn Williams (gol.), *Canu Haf: Summer Carols*, t. 9.
- 90 Dafydd ap Gwilym, 'Mis Mai a Mis Tachwedd', yn Dafydd Johnston et al. (goln), *Cerddi Dafydd ap Gwilym* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 2011), tt. 144–6.
- 91 T. Gwynn Jones (geiriau) a *tradd.* (cerddoriaeth), 'Mwynder Mai', yn Gwynn Williams (gol.), *Canu Haf: Summer Carols*, t. 11.
- 92 T. Gwynn Jones, 'Hydref', yn *Caniadau*, tt. 175–6; T. Gwynn Jones, 'Crinddail', yn *Caniadau*, t. 193; T. Gwynn Jones, 'Gwenoliaid', yn *Caniadau*, t. 194.
- 93 LIGC, Papurau TGJ A1334, Llythyr dyddiedig 29 Rhagfyr 1943 gan WSGW at TGJ.
- 94 LIGC, Llythyr dyddiedig 1 Ionawr 1944 gan WSGW at TGJ.
- 95 Chwaraedy Cenedlaethol Cymru, 'Dibenion y Chwaraedy Cenedlaethol', dyfynnir yn O. Llew Owain, *Hanes y Ddrama yng Nghymru* (Lerpwl: cyhoeddwyd ar ran Cyngor yr Eisteddfod Genedlaethol gan Hugh Evans, 1948), t. 260.
- 96 David Jenkins, *Thomas Gwynn Jones: Cofiant* (Dinbych: Gwasg Gee, 1973), t. 325.
- 97 Ioan Williams, *Y Mudiad Drama yng Nghymru 1880–1940* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 2006), t. 163; Owain, *Hanes y Ddrama yng Nghymru*, t. 264.
- 98 Jones, 'Advocate of Change and Tradition', 326.
- 99 Jones, 'Advocate of Change and Tradition', 328.

- 100 'Nodiad', yn T. Gwynn Jones (geiriau) a W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), *Y Gainc Olaf* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1934), t. 5.
- 101 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Y Gainc Olaf*, t. 5.
- 102 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Y Gainc Olaf*, t. 16.
- 103 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Y Gainc Olaf*, t. 31.
- 104 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Y Gainc Olaf*, tt. 43–4.
- 105 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Y Gainc Olaf*, tt. 44–5.
- 106 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Y Gainc Olaf*, t. 44.
- 107 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Y Gainc Olaf*, t. 46.
- 108 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Y Gainc Olaf*, t. 46.
- 109 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Y Gainc Olaf*, t. 46.
- 110 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Y Gainc Olaf*, t. 21.
- 111 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Y Gainc Olaf*, tt. 15, 18, 22, 46.
- 112 Jones, 'Advocate of Change and Tradition', 330.
- 113 Arthur ap Gwynn, 'T. Gwynn Jones a David de Lloyd', yn Gwynn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri 3: Thomas Gwynn Jones* (Llandybie: Gwasg Christopher Davies, 1982), t. 55.
- 114 Gwynn Jones, *Welsh Folklore and Folk-Custom*, t. vi.
- 115 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Y Gainc Olaf*, t. 15.
- 116 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Y Gainc Olaf*, t. 16.
- 117 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Y Gainc Olaf*, t. 19.
- 118 W. J. Gruffydd, 'Adolygiad o *Y Gainc Olaf*', *Y Llenor*, 13 (1934), 191.
- 119 Gruffydd, 'Adolygiad o *Y Gainc Olaf*', 191.
- 120 O. Llew Owain, 'Y Ddrama Genedlaethol: Y Mudiad Newydd: Noson Fawr Llangollen', *Y Genedl Gymreig* (23 Ebrill 1943), 5.
- 121 Hazel Walford Davies, *Y Theatr Genedlaethol yng Nghymru* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 2007), t. 74.
- 122 Nisien (Thomas Owen Jones), dyfynnwyd yn Davies, *Y Theatr Genedlaethol yng Nghymru*, t. 74.
- 123 LIGC, Papurau TGJ GIII/6, T. Gwynn Jones, 'Y Canorion'.
- 124 LIGC, Gwynn Jones, 'Y Canorion'.
- 125 LIGC, Gwynn Jones, 'Y Canorion'.
- 126 LIGC, Gwynn Jones, 'Y Canorion'.
- 127 LIGC, Papurau TGJ G6286B, T. Gwynn Jones, 'Gwlad yr Hud'.
- 128 LIGC, Papurau TGJ A1210, Llythyr dyddiedig 21 Tachwedd 1939 gan WSGW at TGJ.
- 129 LIGC, Papurau TGJ A1285, Llythyr dyddiedig 18 Ebrill 1942 gan WSGW at TGJ.
- 130 LIGC, Papurau TGJ G6266, Llythyr dyddiedig 29 Ionawr 1941 gan WSGW at TGJ.
- 131 LIGC, Papurau TGJ A1204, Llythyr dyddiedig 9 Hydref 1939 gan WSGW at TGJ.
- 132 Gwawr Eleri Jones, 'Astudiaeth o Gyfraniad T. Gwynn Jones ac W. S. Gwynn Williams i Ddiwylliant Cymru a'r Bartneriaeth Rhwng y

- Ddau o Fewn eu Gweithiau ar y Cyd' (traethawd BA heb ei gyhoeddi, Prifysgol Bangor, Bangor, 2009), 65.
- 133 LIGC, Gwynn Jones, 'Gwlad yr Hud'.
- 134 LIGC, Gwynn Jones, 'Gwlad yr Hud'.
- 135 T. Gwynn Jones, 'Tir na n-Og', yn *Caniadau*, t. 65.
- 136 T. Gwynn Jones, 'Brosélfâwnd', yn *Caniadau*, t. 78.
- 137 LIGC, Gwynn Jones, 'Gwlad yr Hud'.
- 138 W. S. Gwynn Williams (gol.), *Tair Carol Newydd: Three New Carols* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939).
- 139 LIGC, Papurau TGJ C20, nodyn gan TGJ ar 'Lwlê, Lwlê'.
- 140 Gwynn Jones, 'Ymadawiad Arthur', t. 34.
- 141 LIGC, Papurau TGJ A1164, Llythyr dyddiedig 4 Chwefror 1939 gan WSWG at TGJ.
- 142 LIGC, Papurau TGJ A1178, Llythyr dyddiedig 12 Ebrill 1939 gan WSWG at TGJ.
- 143 LIGC, Llythyr dyddiedig 4 Chwefror 1939 gan WSWG at TGJ.
- 144 LIGC, Llythyr dyddiedig 21 Tachwedd 1939 gan WSWG at TGJ; LIGC, Llythyr dyddiedig 18 Ebrill 1942 gan WSWG at TGJ.
- 145 T. Gwynn Jones (geiriau) a W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), 'Clych Mebyn', yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Cerddi Mebyd: Childhood Songs* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939), t. 3.
- 146 Gwynn Jones a Gwynn Williams, 'Clych Mebyn', t. 3.
- 147 T. Gwynn Jones (geiriau) a W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), 'Snowdrops', yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Cerddi Mebyd: Childhood Songs* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939), t. 3.
- 148 Gwynn Jones a Gwynn Williams, 'Snowdrops', t. 3.
- 149 T. Gwynn Jones (geiriau) a W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), 'Glöyn Byw', 'Butterfly', 'Ehedydd Bach', 'Little Lark', yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Cerddi Mebyd: Childhood Songs*, tt. 4, 6.
- 150 Gwynn Jones a Gwynn Williams, 'Ehedydd Bach', 'Little Lark', t. 6, b. 3.
- 151 Gwynn Jones a Gwynn Williams, 'Ehedydd Bach', 'Little Lark', t. 6, b. 6-7.
- 152 Gwynn Jones a Gwynn Williams, 'Clych Mebyn', t. 2; T. Gwynn Jones (geiriau) a W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), 'Cloch Bugail', 'Shepherd Bells', yn Gwynn Williams (gol.), *Cerddi Mebyd: Childhood Songs*, t. 11.
- 153 Gwynn Jones a Gwynn Williams, 'Cloch Bugail', t. 11.
- 154 Gwynn Jones a Gwynn Williams, 'Shepherd Bells', t. 11
- 155 Jones, 'Advocate of Change and Tradition', 365-7.
- 156 LIGC, Papurau TGJ G6262, Llythyr dyddiedig 30 Awst 1937 gan WSWG at TGJ.
- 157 'A genir. Term sydd ag ystyron gwahanol iddo yn ôl y cyfnod ... O fodel Bach datblygodd cantata'r 19g a oedd fel arfer ar destun cysygreddig ac a oedd, mewn gwirionedd, yn oratorio fer ... Yn yr 20g

- daethpwyd i ddefnyddio'r term yn llawer iawn mwy llac. Disgrifir *Belshazzar's Feast* gan Walton a *Sancta Civitas* gan Vaughan Williams gan y cyfansoddwyr eu hunain fel oratorios, ond gellid eu disgrifio lawn cystal fel cantatau.' Michael Kennedy a Joyce Bourne (goln), *Geiriadur Cerddoriaeth Rhydychen*, cyf. Delyth Prys (Pen-y-Groes: Curiad, 1998), tt. 137–8.
- 158 T. Gwynn Jones (geiriau) a W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), *Dewi Sant: Saint David* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1942), t. 3. Dylid nodi y ceir dau gyhoeddiad o'r gwaith hwn gan Gwmni Cyhoeddi Gwynn, ac maent yn ymddangos yng nghatalog y cwmni fel 8002 ac 8002a. Mae'r holl ddyfyniadau yn y gyfrol hon o 8002 gan nad yw 8002a yn cynnwys y testun yn ei gyfanrwydd.
- 159 LIGC, Papurau TGJ G6265A, Llythyr dyddiedig 29 Chwefror 1938 gan WSGW at TGJ.
- 160 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Dewi Sant: Saint David*, t. 5.
- 161 Er enghraifft, Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Dewi Sant: Saint David*, t. 4, b. 3–15.
- 162 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Dewi Sant: Saint David*, tt. 8–9.
- 163 Er enghraifft, Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Dewi Sant: Saint David*, tt. 8–9, b. 1–6.
- 164 Er enghraifft, Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Dewi Sant: Saint David*, t. 10–11, b. 1–4.
- 165 LIGC, Llythyr dyddiedig 29 Chwefror 1938 gan WSGW at TGJ.
- 166 LIGC, Llythyr dyddiedig 29 Chwefror 1938 gan WSGW at TGJ.
- 167 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Dewi Sant: Saint David*, t. 17.
- 168 'Marw Dewi Sant' o *Lyfr yr Ancr*, yn John Morris-Jones (gol.), *Gwlad fy Nhadau: Rhodd Cymru i'w Byddin* (London: Hodder & Stoughton, 1915), tt. 29–31.
- 169 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Dewi Sant: Saint David*, t. 19.
- 170 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Dewi Sant: Saint David*, tt. 21–3.
- 171 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Dewi Sant: Saint David*, t. 24.
- 172 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Dewi Sant: Saint David*, t. 24.
- 173 Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Dewi Sant: Saint David*, t. 24.
- 174 'Nodiad', *Dewi Sant: Saint David*, t. 2.
- 175 LIGC, Papurau TGJ G6267, Llythyr dyddiedig 10 Ionawr 1942 gan WSGW at TGJ.
- 176 D. Ll. J., 'Llyfrau'r Dydd: Cantata', *Baner ac Amserau Cymru* (24 Chwefror 1943), 6.
- 177 LIGC, Papurau TJG A1262, Llythyr dyddiedig 4 Medi 1941 gan WSGW at TGJ.
- 178 Jones, 'Advocate of Change and Tradition', Atodiad I.
- 179 T. Gwynn Jones, *Cân y Nadolig* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1945), t. 1.

- 180 LIGC, Papurau TGJ C24, 'The Nativity: A Christmas Cantata/Cantata Nadolig'.
- 181 LIGC, Papurau TGJ A1274, Llythyr dyddiedig 31 Ionawr 1942 gan WSGW at TGJ.
- 182 LIGC, Papurau TGJ A1277, Llythyr dyddiedig 10 Mawrth 1942 gan WSGW at TGJ; LIGC, Papurau TGJ A129, Llythyr dyddiedig 23 Mai 1942 gan WSGW at TGJ.
- 183 Gwynn Jones, *Cân y Nadolig*, tt. 2–11.
- 184 'The Nativity: A Christmas Cantata/Cantata Nadolig'.
- 185 Harold Tudor, *Making the Nation Sing: The Birth of the Llangollen International Eisteddfod* (Birmingham: H. Tudor, 1937), t. 14.
- 186 LIGC, Papurau TGJ A1418, Llythyr dyddiedig 2 Tachwedd 1946 gan WSGW at TGJ; T. Gwynn Jones, dyfynnwyd yn Jenkins, *Cofiant*, t. 370.
- 187 Rhidian Griffiths, 'Music Publishing', yn Philip Henry Jones ac Eiluned Rees (goln), *A Nation and its Books: a History of the Book in Wales* (Aberystwyth: National Library of Wales, 1998), tt. 237–44; R. E. Griffith, 'Byd Gwyn(n) Fydd Byd a Gano', *Blodau'r Ffair*, 18 (1963), 38–9; Maxwell Fraser, 'The Gwynn Publishing Company', *Yr Enfys*, 42 (January/February 1959), 15; Arwel Hughes, 'W. S. Gwynn Williams: A Tribute', *Welsh Music*, VI/1 (1979), 11.
- 188 'Llangollen International Musical Eisteddfod, June 11th to June 15th, 1947: Souvenir Programme', *LIME Archive* (1947), <https://www.limearchive.org.uk/wp-content/uploads/2022/06/1947-programme-pub.pdf> (cyrchwyd 29 Hydref 2024).

5. *Cyfieithiadau T. Gwynn Jones ar gyfer Cwmni Cyhoeddi Gwynn 1937–1945*

- 1 Cyhoeddwyd rhannau o'r ymdriniaethau â chyfieithiadau unigol sy'n ymddangos yn y bennod hon eisoes yn: Elen Ifan, 'Shaping musical performance culture in a minority language context', *Translation Studies*, 15/3 (2022), 275–89.
- 2 Gwynn Williams, dyfynnir yn David R. Jones, 'Advocate of Change and Tradition: W. S. Gwynn Williams (1896–1978); His Contribution to Music in Wales to 1950' (traethawd PhD heb ei gyhoeddi, Prifysgol Cymru, Bangor, 2008), 345.
- 3 R. E. Griffith, 'Byd Gwyn(n) Fydd Byd a Gano', *Blodau'r Ffair*, 18 (1963), 39.
- 4 LIGC, Papurau TGJ G6274, Llythyr dyddiedig 2 Tachwedd 1942 gan WSGW at TGJ.
- 5 LIGC, Papurau TGJ A1131, Llythyr dyddiedig 17 Awst 1938 gan WSGW at TGJ.
- 6 Griffith, 'Byd Gwyn(n) Fydd Byd a Gano', 39.

- 7 Jones, 'Advocate of Change and Tradition', 436.
- 8 Jones, 'Advocate of Change and Tradition', 381.
- 9 David Jenkins, *Thomas Gwynn Jones: Cofiant* (Dinbych: Gwasg Gee, 1973), t. 354.
- 10 LIGC, Papurau TGJ C20, cofnodion ariannol.
- 11 LIGC, Papurau TGJ A1103, Llythyr dyddiedig 14 Ionawr 1938 gan WSGW at TGJ.
- 12 LIGC, Papurau TGJ A1104, Llythyr dyddiedig 18 Ionawr 1938 gan WSGW at TGJ.
- 13 LIGC, Papurau TGJ A1119, Llythyr dyddiedig 20 Ebrill 1938 gan WSGW at TGJ.
- 14 LIGC, Papurau TGJ A1120, Llythyr dyddiedig 23 Ebrill 1938 gan WSGW at TGJ.
- 15 LIGC, Papurau TGJ A1121, Llythyr dyddiedig 29 Ebrill 1938 gan WSGW at TGJ.
- 16 LIGC, Papurau TGJ G6287, Llythyr dyddiedig 5 Rhagfyr 1942 gan WSGW at TGJ.
- 17 LIGC, Papurau TGJ G6279, Llythyr dyddiedig 8 Rhagfyr 1942 gan WSGW at TGJ.
- 18 Gweler, er enghraifft, Sigmund Spaeth, 'Translating to Music', *The Musical Quarterly*, 1/2 (April 1915), 291–8; A. H. Fox Strangways, 'Song-Translation', *Music & Letters*, 2/3 (July 1921), 211–24; Arthur Graham, 'A New Look at Recital Song Translation', *Translation Review*, 29 (1989), 31–7; Harai Golomb, 'Music-Linked Translation [MLT] and Mozart's Operas: Theoretical, Textual and Practical Perspectives', yn Dinda L. Gorrée (gol.), *Song and Significance: Virtues and Vices of Vocal Translation* (Amsterdam: Rodopi, 2005), tt. 121–62; Peter Low, 'The Pentathlon Approach to Translating Songs', yn Gorrée (gol.), *Song and Significance: Virtues and Vices of Vocal Translation*, tt. 185–212. Gweler y drafodaeth yn y bennod flaenorol am fanylion pellach.
- 19 Low, 'The Pentathlon Approach to Translating Songs', t. 185.
- 20 LIGC, Papurau TGJ C20, geiriau 'Eldorado' i'w cyfieithu i'r Gymraeg.
- 21 LIGC, Papurau TGJ G6214, Llythyr dyddiedig 30 Medi 1924 gan WSGW at TGJ.
- 22 LIGC, Papurau TGJ A1133, Llythyr dyddiedig 22 Awst 1938 gan WSGW at TGJ.
- 23 LIGC, Papurau TGJ A1110, Llythyr dyddiedig 23 Chwefror 1938 gan WSGW at TGJ.
- 24 LIGC, Papurau TGJ A1165, Llythyr dyddiedig 6 Chwefror 1939 gan WSGW at TGJ.
- 25 R. M. Jones, *Llenyddiaeth Gymraeg 1902–1936* (Caernarfon: Barddas, 1987), t. 124.
- 26 Griffith, 'Byd Gwyn(n) fydd Byd a Gano', 39.

- 27 Maria Tymoczko, 'Translation, Resistance, Activism: An Overview', yn Maria Tymoczko (gol.), *Translation, Resistance, Activism* (Amherst/Boston: University of Massachusetts Press, 2010), t. 14.
- 28 Rhianedd Jewell, *Her a Hawl Cyfieithu Dramâu: Saunders Lewis, Samuel Beckett a Molière* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Caerdydd, 2017), tt. 103–4.
- 29 Jones, 'Advocate of Change and Tradition', 346–7.
- 30 W. S. Gwynn Williams, 'Rhagair', yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Cerddi Canu* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1942), t. iii.
- 31 Gwynn Williams, 'Rhagair', t. iii.
- 32 'Art Song', yn Don Michael Randel (gol.), *The Harvard Dictionary of Music* (4ydd arg.; Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 2003), t. 61.
- 33 Mila Milani, 'The role of translation in the history of publishing: Publishers and contemporary poetry translation in 1960s Italy', *Translation Studies*, 10/3 (2017), 299.
- 34 Gweler L. C. Martin (gol.), *The Poetical Works of Robert Herrick* (London: Clarendon Press, 1956), t. v.
- 35 Mansel Thomas (cerddoriaeth), Robert Herrick (Saesneg) a T. Gwynn Jones (Cymraeg), *Daffodils: Cennin Aur* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939), t. 2.
- 36 Thomas, Herrick a Gwynn Jones, *Daffodils: Cennin Aur*, t. 3.
- 37 Thomas, Herrick a Gwynn Jones, *Daffodils: Cennin Aur*, t. 2.
- 38 Thomas, Herrick a Gwynn Jones, *Daffodils: Cennin Aur*, t. 2.
- 39 Thomas, Herrick a Gwynn Jones, *Daffodils: Cennin Aur*, t. 4.
- 40 Thomas, Herrick a Gwynn Jones, *Daffodils: Cennin Aur*, t. 4.
- 41 Thomas, Herrick a Gwynn Jones, *Daffodils: Cennin Aur*, tt. 2, 3.
- 42 T. Gwynn Jones, 'Dere Di', 'Glân Nid yw Hon', yn Gwynn Williams (gol.), *Cerddi Canu*, tt. 12, 22.
- 43 Graham, 'A New Look at Recital Song Translation', 31.
- 44 R. Maldwyn Price (cerddoriaeth), Edgar Allan Poe (Saesneg) a T. Gwynn Jones (Cymraeg), *Eldorado* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1940), t. 4.
- 45 Gweler, er enghraifft, J. R. Hammond, *An Edgar Allan Poe Companion* (London: Macmillan, 1981), t. 43; Kenneth Silverman, *Edgar A. Poe: Mournful and Never-Ending Remembrance* (London: Harper Collins, 1992), tt. 402–3; Benjamin F. Fisher, *The Cambridge Introduction to Edgar Allan Poe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), t. 47.
- 46 T. Gwynn Jones, 'Eldorado', yn Gwynn Williams (gol.), *Cerddi Canu*, t. 20; Poe, 'Eldorado', yn G. R. Thompson (gol.), *The Selected Writings of Edgar Allan Poe* (New York/London: W. W. Norton & Company, 2004), t. 74.
- 47 Hammond, *An Edgar Allan Poe Companion*, tt. 161–2.
- 48 Gweler, er enghraifft, W. Beynon Davies, 'Canu Thomas Gwynn Jones', yn Gwynn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri 3: Thomas Gwynn Jones* (Llandybie: Gwasg Christopher Davies, 1982), t. 235.

- 49 Silverman, *Mournful and Never-Ending Remembrance*, t. 403. Noda Silverman (t. 239) fod hon yn dechneg a geir gan Poe hefyd yn ei gerdd gynharach 'The Raven' wrth i'r bardd ddatblygu a dyfnhau ystyr 'Nevermore' bob tro y'i hailadroddir. Cyfieithodd Gwynn Jones y gerdd honno hefyd, ond fel darn o farddoniaeth yn hytrach na geiriau cân. Arhosir yn bur ffyddlon i dechneg ailadrodd y gwreiddiol yn y cyfieithiad, gydag 'Ofer yw' yn cyfateb i 'Nevermore' Poe. Gweler Edgar Allan Poe, 'The Raven' yn Thompson (gol.), *The Selected Writings of Edgar Allan Poe*, tt. 58–61; T. Gwynn Jones, 'Y Gigfran', yn *Manion* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1932), tt. 120–8.
- 50 Poe, 'Eldorado', t. 74.
- 51 Gwynn Jones, 'Eldorado', t. 20; Poe, 'Eldorado', t. 74.
- 52 T. Gwynn Jones, 'John Morris-Jones', yn *Cymeriadau* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1933), t. 102; gweler, er enghraifft, Allan James, *John Morris-Jones* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 2011), t. 176; Arthur ap Gwynn, 'Thomas Gwynn Jones: Dyddiau a Gweithiau Cynnar', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, t. 49; Alun Llywelyn-Williams, 'T. Gwynn Jones: Gorchest y Bardd', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri* 3, t. 201; Jenkins, *Cofiant*, tt. 103, 128–9, 218; Jones, *Llenyddiaeth Gymraeg 1902–1936*, t. 17.
- 53 John Morris-Jones, *Caniadau* (Rhydychen: Fox Jones, 1907), tt. 161–95.
- 54 John Griffith Williams, *Omar: Ymgais i Orlhain y Ffordd y Daeth Penillion Omar Khayyâm i mewn i'r Iaith Gymraeg* (Dinbych: Gwasg Gee, 1981), tt. 15–16.
- 55 LIGC, Papurau TGJ A1105, Llythyr dyddiedig 28 Ionawr 1938 gan WSGW at TGJ.
- 56 Laurence Housman, 'Introduction', yn George F. Maine (gol.), *Rubâiyât of Omar Khayyâm: Rendered into English Verse by Edward Fitzgerald* (London: Collins, 1954), t. 38.
- 57 James, *John Morris-Jones*, tt. 170, 172.
- 58 Gweler Williams, *Omar*.
- 59 Haydn Morris (cerddoriaeth) ac Edward Fitzgerald (geiriau), 'Awake', yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Two Omar Lyrics: Dau Bennill Omar* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938), tt. 1–2.
- 60 Haydn Morris (cerddoriaeth) a T. Gwynn Jones (geiriau), 'Dihun', yn Gwynn Williams (gol.), *Two Omar Lyrics: Dau Bennill Omar*, tt. 1–2.
- 61 'I have a setting for ladies' voices, of the two enclosed stanzas from "Omar Khayyam". I shall be grateful if you will make me a translation. I have carefully marked the copy': LIGC, Llythyr dyddiedig 28 Ionawr 1938 gan WSGW at TGJ.
- 62 Morris a Fitzgerald, 'Awake', t. 2, b. 16.
- 63 Morris a Gwynn Jones, 'Dihun', t. 2, b. 16.

- 64 Haydn Morris (cerddoriaeth) ac Edward Fitzgerald (geiriau), 'Come, Fill the Cup', yn Gwynn Williams (gol.), *Two Omar Lyrics: Dau Bennill Omar*, t. 3.
- 65 Haydn Morris (cerddoriaeth) a T. Gwynn Jones (geiriau), 'Tyrd, Moes y Gwin', yn Gwynn Williams (gol.), *Two Omar Lyrics: Dau Bennill Omar*, t. 3.
- 66 LIGC, Llythyr dyddiedig 28 Ionawr 1938 gan WSGW at TGJ.
- 67 Housman, 'Introduction', t. 22.
- 68 Yn ogystal â'r darnau ar gyfer Cwmni Gwynn, cyfieithiad mwyaf adnabyddus Gwynn Jones o waith Shakespeare yw'r ddrama *Macbeth*, a gyhoeddwyd dan y teitl *Tragodia Macbeth* (Llundain: Gwasg Gymreig Foyle, 1942).
- 69 W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth) a William Shakespeare (geiriau), 'Spring', yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Two Shakespeare Lyrics: Dwy Delyneg gan Shakespeare* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938), t. 3.
- 70 Catherine M. McLay, 'The Dialogue of Spring and Winter: A Key to the Unity of *Love's Labour's Lost*', yn Felicia Hardison Londré (gol.), *Love's Labour's Lost: Critical Essays* (New York/London: Routledge, 2001), t. 214.
- 71 McLay, 'The Dialogue of Spring and Winter', t. 215.
- 72 Gwynn Williams a Shakespeare, 'Spring', t. 3.
- 73 Saunders Lewis, 'Cyfieithiadau'r Meistr (Colofn Llyfrau'r Dydd)', *Baner ac Amserau Cymru* (16 Rhagfyr 1942), 1.
- 74 Lewis, 'Cyfieithiadau'r Meistr', 1.
- 75 W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth) a T. Gwynn Jones (geiriau), 'Gwanwyn', yn Gwynn Williams (gol.), *Two Shakespeare Lyrics: Dwy Delyneg gan Shakespeare*, t. 3.
- 76 Gwynn Williams a Shakespeare, 'Spring', tt. 3–4; Gwynn Williams a Gwynn Jones, 'Gwanwyn', t. 3; Dafydd Davies ac Arthur Jones (goln), *Enwau Cynraeg ar Blanhigion = Welsh Names of Plants* (Cardiff: National Museum of Wales, 1995), t. 101.
- 77 McLay, 'The Dialogue of Spring and Winter', t. 214.
- 78 Davies a Jones (goln), *Enwau Cynraeg ar Blanhigion = Welsh Names of Plants*, t. 108.
- 79 Gwynn Williams a Gwynn Jones, 'Gwanwyn', t. 3.
- 80 Gwynn Williams a Shakespeare, 'Spring', t. 3.
- 81 W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth) a William Shakespeare (geiriau), 'Winter', yn Gwynn Williams (gol.), *Two Shakespeare Lyrics: Dwy Delyneg gan Shakespeare*, t. 5.
- 82 McLay, 'The Dialogue of Spring and Winter', t. 215.
- 83 Gwynn Williams a Shakespeare, 'Winter', t. 5.

- 84 Gwynn Williams a Shakespeare, 'Winter', tt. 5–6; W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth) a T. Gwynn Jones (geiriau), 'Gaeaf', yn Gwynn Williams (gol.), *Two Shakespeare Lyrics: Dwy Delyneg gan Shakespeare*, tt. 5–6.
- 85 Lewis, 'Cyfieithiadau'r Meistr', 1.
- 86 Gwynn Williams a Shakespeare, 'Winter', t. 5; Gwynn Williams a Gwynn Jones, 'Gaeaf', t. 5.
- 87 Gwynn Williams a Shakespeare, 'Winter', t. 6; Gwynn Williams a Gwynn Jones, 'Gaeaf', t. 6.
- 88 Gwynn Williams a Gwynn Jones, 'Gaeaf', t. 5.
- 89 William Shakespeare, *As You Like It*, yn gol. Michael Hattaway (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), V.iii.1–V.iv.182, tt. 185–96.
- 90 Thomas Morely (cerddoriaeth) a William Shakespeare (geiriau), 'It Was a Lover and His Lass', yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Three Old English Songs: Tair Hen Gân Seisnig* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939), t. 3.
- 91 Thomas Morely (cerddoriaeth) a T. Gwynn Jones (geiriau), 'Dôl Mab a Merch a Garai Gynt', yn Gwynn Williams (gol.), *Three Old English Songs: Tair Hen Gân Seisnig*, t. 3.
- 92 Shakespeare, *As You Like It*, V.iii.1–V.iv.182, tt. 185–96.
- 93 Morely a Shakespeare, 'It Was a Lover and His Lass', t. 3.
- 94 Morely a Gwynn Jones, 'Dôl Mab a Merch a Garai Gynt', t. 3.
- 95 Spaeth, 'Translating to Music', 296.
- 96 Low, 'The Pentathlon Approach to Translating Songs', t. 193.
- 97 Morely a Shakespeare, 'It Was a Lover and His Lass', t. 3; Morely a Gwynn Jones, 'Dôl Mab a Merch a Garai Gynt', t. 3.
- 98 Lawrence Venuti, *Rethinking Translation: Discourse, Subjectivity, Ideology* (London: Routledge, 1992), t. 5.
- 99 Heather Williams, 'Cartrefoli'r Chwyldro: Cyfieithu ar gyfer Cymry Uniaith yn y 1790au', *Ysgrifau Beirniadol*, 34 (2016), 60. Gweler hefyd Lawrence Venuti, 'Local Contingencies: Translation and National Identities', yn Sandra Bermann a Michael Wood (gol.), *Nation, Language and the Ethics of Translation* (Princeton: Princeton University Press, 2005), tt. 177–202.
- 100 Jewell, *Her a Hawl Cyfieithu Dramâu*, t. 104.
- 101 Deunydd blaen, W. S. Gwynn Williams (gol.), *Famous Songs & Duets: Caneuon a Deuawdau Enwog* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1944); Deunydd blaen, W. S. Gwynn Williams (gol.), *Hoff Ganeuon Ewrob: Favourite Songs of Europe* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1945).
- 102 Deunydd blaen, W. S. Gwynn Williams (gol.), *Songs of the Old Masters: Caneuon yr Hen Feistri* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1943), t. 1.

- 103 Deunydd blaen, Gwynn Williams (gol.), *Songs of the Old Masters: Caneuon yr Hen Feistri*.
- 104 Thomas Campion (cerddoriaeth) a T. Gwynn Jones (geiriau), 'Heb Amynedd, Doeth Ni Bydd', yn Gwynn Williams (gol.), *Songs of the Old Masters: Caneuon yr Hen Feistri*, t. 9.
- 105 Jean Baptiste Lully (cerddoriaeth) a T. Gwynn Jones (geiriau), 'Goedwig Ddu', yn Gwynn Williams (gol.), *Famous Songs & Duets: Caneuon a Deuawdau Enwog*, t. 3.
- 106 Charles François Gounod (cerddoriaeth) a T. Gwynn Jones (geiriau), 'Os Bydd Mwynhad', yn Gwynn Williams (gol.), *Hoff Caneuon Ewrob: Favourite Songs of Europe*, tt. 7, 6.
- 107 Franz Josef Haydn (cerddoriaeth) ac Anne Hunter (geiriau), 'My Mother Bids me Bind my Hair', yn Gwynn Williams (gol.), *Famous Songs & Duets: Caneuon a Deuawdau Enwog*, t. 2.
- 108 Gweler Caroline Grigson, *The Life and Poems of Anne Hunter: Haydn's Tuneful Voice* (Liverpool: Liverpool University Press, 2009), tt. 49–51, 117–18; Bruce Alan Brown, 'Favart, Charles-Simon', *Grove Music Online* (2011), <https://doi-org.abc.cardiff.ac.uk/10.1093/omo/9781561592630.013.90000380269> (cyrchwyd 14 Gorffennaf 2024); Charles Dibdin, *Annette and Lubin: a comic opera, in one act. As it is performed at the Theatre-Royal in Covent Garden (1778)*, *Eighteenth Century Collections Online*, https://link.gale.com/apps/doc/CW0110152553/ECCO?u=ucw_itc&sid=bookmark-ECCO&xid=d0803601&pg=2 (cyrchwyd 14 Gorffennaf 2024).
- 109 Franz Josef Haydn (cerddoriaeth) a T. Gwynn Jones (geiriau), 'Mae 'Mam am imi rwydo 'ngwallt', yn Gwynn Williams (gol.), *Famous Songs & Duets: Caneuon a Deuawdau Enwog*, t. 2; Haydn a Hunter, 'My Mother Bids me Bind my Hair', t. 2.
- 110 Haydn a Gwynn Jones, 'Mae 'Mam am imi rwydo 'ngwallt', t. 2, Haydn a Hunter, 'My Mother Bids me Bind my Hair', t. 2.
- 111 Henry Purcell (cerddoriaeth) a dienw (geiriau), 'Sound the Trumpet', yn Gwynn Williams (gol.), *Famous Songs & Duets: Caneuon a Deuawdau Enwog*, tt. 6–7; Henry Purcell (cerddoriaeth) a T. Gwynn Jones (geiriau), 'Cân yr Utgorn', yn Gwynn Williams (gol.), *Famous Songs & Duets: Caneuon a Deuawdau Enwog*, tt. 6–7; 'Hautboy (i)', *Grove Music Online* (2001), <https://www-oxfordmusiconline-com.abc.cardiff.ac.uk/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000012578> (cyrchwyd 26 Gorffennaf 2024).
- 112 Purcell a Gwynn Jones, 'Cân yr Utgorn', t. 7.
- 113 Thomas Morley (cerddoriaeth a geiriau), 'Now is the Month of Maying', yn Gwynn Williams (gol.), *Songs of the Old Masters: Caneuon yr Hen Feistri*, t. 3; Thomas Morely (cerddoriaeth) a T. Gwynn Jones (geiriau), 'Daeth Eto Fis y Blodau', yn Gwynn Williams (gol.), *Songs of the Old Masters: Caneuon yr Hen Feistri*, t. 3.

- 114 Thomas Ford (cerddoriaeth) a dienw (geiriau), 'There is a Lady Sweet and Kind', yn Gwynn Williams (gol.), *Songs of the Old Masters: Caneuon yr Hen Feistri*, t. 5; Thomas Ford (cerddoriaeth) a T. Gwynn Jones (Cymraeg), 'Mae Benyw Annwyl Lân ei Phryd' yn Gwynn Williams (gol.), *Songs of the Old Masters: Caneuon yr Hen Feistri*, t. 5.
- 115 Ford a dienw, 'There is a Lady Sweet and Kind', t. 5; Ford a Gwynn Jones, 'Mae Benyw Annwyl Lân ei Phryd', t. 5.
- 116 Ford a dienw, 'There is a Lady Sweet and Kind', t. 4, b. 1.
- 117 Heinrich Heine, 'Die Lotosblume ängstigt', *The LiederNet Archive*, https://www.lieder.net/lieder/get_text.html?TextId=7604 (cyrchwyd 5 Tachwedd 2024); Robert A. Schumann (cerddoriaeth) a T. Gwynn Jones (geiriau), 'The Lotus Flower', 'Y Lili Ddŵr', yn Gwynn Williams (gol.), *Famous Songs & Duets: Caneuon a Deuawdau Enwog*, t. 3.
- 118 Philippe Quinault, 'Bois épais', *The LiederNet Archive*, https://www.lieder.net/lieder/get_text.html?TextId=21397 (cyrchwyd 5 Tachwedd 2024); Jean Baptiste Lully (cerddoriaeth) a T. Gwynn Jones (geiriau), 'Sunless Woods', yn Gwynn Williams (gol.), *Famous Songs & Duets: Caneuon a Deuawdau Enwog*, t. 2.
- 119 Alexandre-Onésime Pradère-Niquet, 'Si le bonheur à sourire t'invite', *The LiederNet Archive*, https://www.lieder.net/lieder/get_text.html?TextId=12979 (cyrchwyd 5 Tachwedd 2024); Charles Gounod (cerddoriaeth) a T. Gwynn Jones (geiriau), 'Os Bydd Mwynhad', yn Gwynn Williams (gol.), *Hoff Ganeuon Ewrob: Favourite Songs of Europe*, t. 7.
- 120 Johannes Brahms (cerddoriaeth) a T. Gwynn Jones (geiriau), 'Cradle-Song', yn Gwynn Williams (gol.), *Songs of the Old Masters: Caneuon yr Hen Feistri*, t. 15; tradd. (pennill 1), Georg Scherer (pennill 2), 'Guten Abend, gut' nacht', *The LiederNet Archive* [ar-lein] https://www.lieder.net/lieder/get_text.html?TextId=19669&RF=1 (cyrchwyd 5 Tachwedd 2024).
- 121 Yn llythrennol, mae ystyr y llinellau fel a ganlyn: 'Yr un sy'n ffyddlon i ti, ochneidiaf o hyd, Atal [dy] greulondeb sydd mor llym.' Cyfieithiad gan yr awdur presennol, â chymorth y testun ffynhonnell a'r cyfieithiad llythrennol a ymddengys yn John Glenn Paton (gol.), *26 Italian Songs and Arias* (Van Nuys, CA: Alfred Publishing, 1991), t. 128.
- 122 Giuseppe Giordani (cerddoriaeth) a T. Gwynn Jones (geiriau), 'F'annwyl wyt ti', yn Gwynn Williams (gol.), *Hoff Ganeuon Ewrob: Favourite Songs of Europe*, tt. 4–5.
- 123 Giuseppe Giordani (cerddoriaeth) a T. Gwynn Jones (geiriau), 'Dear Love of Mine', yn Gwynn Williams (gol.), *Hoff Ganeuon Ewrob: Favourite Songs of Europe*, tt. 4–5; dienw, 'Caro Mio Ben', yn Paton (gol.), *26 Italian Songs and Arias*, tt. 129–30.
- 124 Giordani a Gwynn Jones, 'F'annwyl wyt ti', 'Dear Love of Mine', tt. 4–5.
- 125 Gyda diolch i Dr Mandi Morse, Prifysgol Aberystwyth, am drafodaeth fuddiol parthed y pwnc hwn.

- 126 Nike K. Pokom, 'Directionality', yn Luc van Doorslaer ac Yves Gamber (goln), *The Handbook of Translation Studies Vol. 2* (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Co., 2011), t. 38.
- 127 Gweler Matthias Apfelthaler, 'Directionality', yn Mona Baker a Gabriela Saldanha (goln), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies 3rd Edition* (London/New York: Routledge, 2019), tt. 152–6.
- 128 Allison Beeby Lonsdale, 'Directionality', yn Mona Baker a Gabriela Saldanha (goln), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies 2nd Edition* (London/New York: Routledge, 2009), t. 84.
- 129 Williams 'Cartrefoli'r Chwyldro', 60.
- 130 Griffith, 'Byd Gwyn(n) fydd Byd a Gano', 39.
- 131 Maria Tymoczko, *Enlarging Translation, Empowering Translators* (London/New York: Routledge, 2007), t. 215.
- 132 W. H. Reed (cerddoriaeth), Bernard Moore (Saesneg) a T. Gwynn Jones (Cymraeg), *In the Kittereen: Yn y Wagen Do* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938), tt. 1, 4; am wybodaeth bellach ynghylch nodweddion tafodiaith Cernyw, gweler Martyn F. Wakelin, *Language and History in Cornwall* (Leicester: Leicester University Press, 1975), a K. C. Phillippis, *A Glossary of the Cornish Dialect* (Padstow: Tabb House, 1993).
- 133 Reed, Moore a Gwynn Jones, *In The Kittereen: Yn y Wagen Do*, tt. 1, 4.
- 134 Reed, Moore a Gwynn Jones, *In The Kittereen: Yn y Wagen Do*, t. 2.
- 135 *tradd.* (cerddoriaeth a geiriau), 'Barbara Allen', yn Gwynn Williams (gol.), *Three Old English Songs: Tair Hen Gân Seisnig*, t. 1.
- 136 *tradd.*, 'Barbara Allen', t. 1.
- 137 *tradd.* (cerddoriaeth) a T. Gwynn Jones, 'Mali Elin', yn Gwynn Williams (gol.), *Three Old English Songs: Tair Hen Gân Seisnig*, t. 1; *tradd.*, 'Barbara Allen', t. 1.
- 138 *tradd.* a Gwynn Jones, 'Mali Elin', t. 1.
- 139 LIGC, Papurau TGJ A1120, Llythyr dyddiedig 15 Awst 1938 gan WSGW at TGJ.
- 140 Gweler y testun llawn yn Walter Scott, *The Poetical Works of Sir Walter Scott, Complete In One Volume. With Introductions and Notes* (Edinburgh: Robert Cadell, 1841), t. 669.
- 141 Vincent Thomas (cerddoriaeth), Walter Scott (Saesneg) a T. Gwynn Jones (Cymraeg), *MacRimmon's Lament: Cwyn Mab Criman: Cumha Mhic Criomainn* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938), tt. 1–2.
- 142 Gweler *The Weekly Repertory*, 120.
- 143 Thomas, Scott a Gwynn Jones, *MacRimmon's Lament: Cwyn Mab Criman: Cumha Mhic Criomainn*, t. 1.
- 144 Thomas, Scott a Gwynn Jones, *MacRimmon's Lament: Cwyn Mab Criman: Cumha Mhic Criomainn*, tt. 1–2.

- 145 Dymunir diolch i Margaret Harrison am ddarparu cyfieithiad o'r Aeleg gwreiddiol i'r awdur presennol, ac i Dr Aled Llion Jones, Prifysgol Bangor yntau am ei gymorth yn y cyswllt hwn.
- 146 Thomas, Scott a Gwynn Jones, *MacRimmon's Lament: Cwyn Mab Criman: Cunha Mhic Criomainn*, t. 4.
- 147 Thomas, Scott a Gwynn Jones, *MacRimmon's Lament: Cwyn Mab Criman: Cunha Mhic Criomainn*, tt. 2–3. Dyma enghraifft o'r testun ffynhonnell: 'Tha osag nam beann gu fann ag imeachd, / Gach sruthan 's gach allt gu mall le bruthach'. Cyfieithiad llythrennol i'r Saesneg: 'The mountain wind is moving weakly / Every brook and every stream slowly [moving] downhill' (cyf. Margaret Harrison mewn e-bost at yr awdur presennol, 17 Mai 2016).
- 148 Lewis, 'Cyfieithiadau T. Gwynn Jones a Tadhg Ó Donnchadha o Farddoniaeth Gymraeg a Gwyddeleg', 21.
- 149 Gweler Gerard Murphy, 'Osborn Joseph Bergin 1873–1950', *Studies: An Irish Quarterly Review*, 39/156 (December 1950), 385–94.
- 150 LIGC, Papurau TGJ A1109, Llythyr dyddiedig 21 Chwefror 1938 gan WSGW at TGJ.
- 151 LIGC, Papurau TGJ A1122, Llythyr dyddiedig 3 Mai 1938 gan WSGW at TGJ; *tradd.*, trefn. Vincent O'Brien (cerddoriaeth), Osborn Bergin (Gwyddeleg) a T. Gwynn Jones (Cymraeg a Saesneg), *Cân yr Hau: Sowing Song (An Síol-Amhrán)* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).
- 152 O'Brien, Bergin a Gwynn Jones, *Cân yr Hau: Sowing Song (An Síol-Amhrán)*, tt. 4, 3. 'Ach sgraididh an síol ó mhaidin go hoidhche, / 'S tiocfaidh an toradh í nÉirinn lá'.
- 153 *toreth*, *Geiriadur Prifysgol Cymru*, <http://geiriadur.ac.uk/gpc/gpc.html> (cyrchwyd 18 Hydref 2024).
- 154 Gwynn Jones, Bergin a *tradd.*, *Cân yr Hau: Sowing Song (An Síol-Amhrán)*, t. 4.
- 155 Gweler *braenar*, *Geiriadur Prifysgol Cymru*, <http://geiriadur.ac.uk/gpc/gpc.html> (cyrchwyd 18 Hydref 2024).
- 156 Gweler Jenkins, *Thomas Gwynn Jones*; Alan Llwyd, *Byd Gwynn* (Caernarfon: Barddas, 2019); ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*.
- 157 Jones, 'Advocate of Change and Tradition', 444.

6. 'Mapio'r Cyfandir Gwynn'

- 1 T. Gwynn Jones, 'Popeth o'r Newydd?', yn *Astudiaethau* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1936), t. 177.
- 2 T. Gwynn Jones, 'Music (To an Italian Pianist Playing Chopin)', *Western Mail* (31 July 1925), 6.

- 3 LIPA, Papurau TGJ ac Arthur ap Gwynn, Bocs 1, Nodiadau am ei hanes ef ei hun gan TGJ; David Jenkins, *Thomas Gwynn Jones: Cofiant* (Dinbych: Gwasg Gee, 1973), t. 28.
- 4 Arthur ap Gwynn, 'T. Gwynn Jones a David de Lloyd', yn Gwynn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri 3: Thomas Gwynn Jones* (Llandybie: Gwasg Christopher Davies, 1982), t. 57.
- 5 Alun Llywelyn-Williams, 'T. Gwynn Jones: Gorchest y Bardd', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, t. 199.
- 6 Er enghraifft: 'r[h]estr cyhoeddiadau'r Cwmni [Cwmni Cyhoeddi Gwynn] lle nodir dros 120 o eitemau y bu Gwynn Jones yn gyfrifol am gyfieithu neu gyfaddasu cerddi [sic] i gyfansoddwyr Cymreig ac yn bennaf at wasanaeth W. S. Gwynn Williams ei hun'; Jenkins, *Cofiant*, t. 370.
- 7 Jenkins, *Cofiant*, t. 28.
- 8 Gweler D. Hywel E. Roberts (gol.), *Llyfryddiaeth Thomas Gwynn Jones* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 1981).
- 9 Jenkins, *Cofiant*, t. 164; Alan Llwyd, *Byd Gwynn* (Caernarfon: Barddas, 2019), t. 459.
- 10 Jenkins, *Cofiant*, tt. 157, 164–5.
- 11 R. M. Jones, *Llenyddiaeth Gymraeg 1902–1936* (Caernarfon: Barddas, 1987), tt. 115–22.
- 12 Gwynn ap Iwan [T. Gwynn Jones], 'Yr Ornest', *The Abergele and Pensarn Visitor* (31 Mai 1890), 3; J. Griffith Thomas (cerddoriaeth), Bryfdir (Cymraeg) a T. Gwynn Jones (Saesneg), *Dychweliad y Cwch: The Boat's Return* (Rhyl: A. Caradoc, 1904); John Henry (cerddoriaeth), Bryfdir (Cymraeg) a T. Gwynn Jones (Saesneg), *Marchogion Arthur: King Arthur's Knights* (Liverpool: D. R. Jones (Alaw Madog), 1908).
- 13 T. Gwynn Jones, 'A Dorrodd y Wawr?', 'Am rîf y Saint y sydd o'u Gwaeau'n Rhydd', 'Mae'r nos yn ddu', 'Mae'r nos yn oer a du', 'Oh! Look at the Sky', 'Pob Peth a Wnaeth ein Duw a'n Rhi', 'The Night is dark and cold', oll yn H. Walford Davies (gol.), *A Students' Hymnal* (London: Oxford University Press and the University of Wales Press Board for the National Council of Music, 1923), tt. 741–6, 456–9, 101–4, 752–3, 741–6, 650–2, 752–3.
- 14 Gweler, er enghraifft, Jenkins, *Cofiant*, tt. 106, 155, 159, 172; Robert Bryan (cerddoriaeth a geiriau Cymraeg), a 'Le Gallois' (T. Gwynn Jones) (Saesneg), *Come my Love: Tyrð Fy Mun* (London: Joseph Williams, 1921); Robert Bryan (cerddoriaeth a geiriau Cymraeg) a 'Le Gallois' (T. Gwynn Jones) (Saesneg), *I Will Come To Thee: Dof yn Ôl* (London: Joseph Williams, 1921).
- 15 Saunders Lewis, 'Trosi "Faust" i'r Gymraeg – "Campwaith Ddiamheuol" Yr Athro T. Gwynn Jones', *Baner ac Amserau Cymru* (30 Awst 1923), 5; Glyn M. Ashton, 'Adolygiad: *Awen y Gwyddyll*', *Y Drysorfa*, XCV (1924), 30; H. Idris Bell, 'Greek Gems in a Welsh Setting',

- Y Cerddor Newydd*, VII (1928), 8–91; H. Idris Bell, 'T. Gwynn Jones fel Cyfieithydd', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, tt. 258–69.
- 16 Jenkins, *Cofiant*, tt. 310–48.
- 17 Arthur ap Gwynn, 'Rhagair', yn T. Gwynn Jones, *Y Dwymyn* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 1972), t. i.
- 18 Gweler, er enghraifft, E. Tegla Davies, 'Y Dwymyn: Hanes Llyfr', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, t. 327.
- 19 John Rowlands, 'Cynddilig', yn ap Gwilym (gol.), *Cyfres y Meistri*, t. 421.
- 20 John Rowlands, 'Ein Llenorion Cerddorol', *Ysgrifau Beirniadol*, X (1977), 362.
- 21 Gwynn Jones, 'Popeth o'r Newydd?', t. 177.

Mae'r dudalen hon yn fwrriadol wag

Llyfryddiaeth ddethol

Testunau cynradd

- Davies, H. Walford (gol.), *Welsh Festival Music* (London: W. Paxton & Co., 1924).
- Davies, John Barrett (gol.), *Emynau Mynyw* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1938).
- Jones, T. Gwynn, *Detholiad o Ganiadau* (Y Drenewydd: Gwasg Gregynog, 1926).
- , *Welsh Folklore and Folk-Custom* (London: W. Meuthen & Co. Ltd, 1930).
- , *Manion* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1932).
- , *Caniadau* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1934).
- , *Y Dwymyn* (Aberystwyth: Gwasg Aberystwyth, 1944).
- , a de Lloyd, David, *Tir Na N-Og: An Opera in Three Acts* (Cardiff/ London: Oxford University Press and the University of Wales Press Board for the National Council of Music, 1930).
- , a Williams, W. S. Gwynn, *Y Gainc Olaf* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1934).
- Lewis, Llŷr Gwyn (gol.), *Cerddi T. Gwynn Jones* (Caernarfon: Barddas, 2022).
- Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Papurau Thomas Gwynn Jones.
- Llyfrgell Prifysgol Aberystwyth, Papurau David de Lloyd, Box 9 (series 1), 'Celtic Music – Notes', 'Fairy Music', 'Sketch of an Opera'.
- Thomas, D. Vaughan, a Jones, T. Gwynn, *Ymadawiad Arthur* (Swansea: Snell and Sons, 1930).
- , a Jones, T. Gwynn, *Caledfwlch* (Swansea: Snell and Sons, 1931).
-

- Williams, W. S. Gwynn (gol.), *Old Welsh Folk-Songs* (London: Curwen, 1927).
- (gol.), *Cerddi Canu* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1942).
  - (gol.), *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae: Old Welsh Songs of Work and Play* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1943).
  - (gol.), *Songs of the Old Masters: Caneuon yr Hen Feistri* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1943).
  - (gol.), *Canu Haf: Summer Carols* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1944).
  - (gol.), *Famous Songs & Duets: Caneuon a Deuawdau Enwog* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1944).
  - (gol.), *Hoff Ganeuon Ewrob: Favourite Songs of Europe* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1945).
  - (gol.), *Hen Faledi Cymreig: Old Welsh Ballads* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1946).
  - , a Jones, T. Gwynn, *Dewi Sant: Saint David* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1942).

Testunau eilaidd

- Aaron, Jane, a Williams, Chris (goln), *Postcolonial Wales* (Cardiff: University of Wales Press, 2005).
- Allsobrook, David Ian, *Music for Wales: Walford Davies and the National Council of Music, 1918–1941* (Cardiff: University of Wales Press, 1992).
- ap Gwilym, Gwynn (gol.), *Cyfres y Meistri 3: Thomas Gwynn Jones* (Llandybie: Gwasg Christopher Davies, 1982).
- Ashton, Glyn M., 'Ein Didduw Brydyddion', *Diwinyddiaeth*, XXI (1970), 31–41.
- Baker, Mona, a Saldahna, Gabriela (goln), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies 3rd Edition* (London/New York: Routledge, 2019).
- Bassnett, Susan, *Translation Studies* (London/New York: Routledge, 2002).
- Bernhart, Walter, Scher, Steven P., a Wolf, Werner (goln), *Word and Music Studies: Defining the Field (Proceedings of the First International*

- Conference on Word and Music Studies at Graz, 1997* (Amsterdam: Rodopi, 1999).
- Bohata, Kirsti, *Postcolonialism Revisited: Writing Wales in English* (Cardiff: University of Wales Press, 2004).
- Branchadell, Albert, a West, Lovell Margaret (goln), *Less Translated Languages*, (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co., 2005).
- Brendon, Piers, *The Decline and Fall of the British Empire* (London: Jonathan Cape, 2007).
- Brown, Calvin S., *Music and Literature: A Comparison of the Arts* (Athens, GA: University of Georgia Press, 1948).
- Cleaver, Emrys, *Musicians of Wales* (Ruthin: John Jones, 1968).
- Colles, H. C., *Walford Davies: A Biography* (London/New York/Toronto: Oxford University Press, 1943).
- da Sousa Correa (gol.), *The Edinburgh Companion to Literature and Music* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020).
- Davies, Hazel Walford, *Y Theatr Genedlaethol yng Nghymru* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 2007).
- Davies, Pennar, *Y Brenin Alltud* (Llandybie: Gwasg Christopher Davies, 1974).
- Davies, W. Beynon, *Thomas Gwynn Jones* (Cardiff: University of Wales Press, 1970).
- Edwards, Huw Meirion, 'The Lyric Poets', yn Hywel Teifi Edwards (gol.), *A Guide to Welsh Literature c.1800–1900* (Cardiff: University of Wales Press, 2000), tt. 97–125.
- Gorlée, Dinda L. (gol.), *Song and Significance: Virtues and Vices of Vocal Translation* (Amsterdam: Rodopi, 2005).
- Griffith, R. E., 'Byd Gwyn(n) Fydd Byd a Gano', *Blodau'r Ffair*, 18 (1963), 37–9.
- Hunter, Jerry, 'Y Nos, y Niwl a'r Ynysig: Esthetig Fodernaidd T. Gwynn Jones', *Taliesin*, 98 (Haf 1997), 37–54.
- James, Allan, *John Morris-Jones* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 2011).
- James, E. Wyn, "'Byd Gwyn fydd Byd a Gano": W. S. Gwynn Williams, T. Gwynn Jones ac *Old Welsh Folk-Songs* (1927)', *Canu Gwerin*, 19 (1996), 75–89.

- Janz, Tobias, 'Performativity and the Musical Work of Art', yn Walter Bernhart (gol.), *Word and Music Studies: Essays on Performativity and on Surveying the Field* (Amsterdam: Brill/Rodopi, 2011), tt. 1–15.
- Jenkins, David, *Thomas Gwynn Jones: Cofiant* (Dinbych: Gwasg Gee, 1973).
- Jewell, Rhianedd, *Her a Hawl Cyfieithu Dramâu: Saunders Lewis, Samuel Beckett a Molière* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Caerdydd, 2017).
- Jones, David R., 'Cenedlaetholdeb, Canu Gwerin, a Cherddoriaeth Gelfyddydol Gymreig: Gweledigaeth Un Dyn', *Hanes Cerddoriaeth Cymru/Welsh Music History*, 7 (2007), 192–224.
- , 'Advocate of Change and Tradition: W. S. Gwynn Williams (1896–1978); His Contribution to Music in Wales to 1950' (traethawd PhD heb ei gyhoeddi, Prifysgol Cymru, Bangor, 2008).
- Jones, R. M., *Llenyddiaeth Gymraeg 1902–1936* (Caernarfon: Barddas, 1987).
- Kennedy, Michael, a Bourne, Joyce (goln), *Geiriadur Cerddoriaeth Rhydychen*, cyf. Delyth Prys (Pen-y-Groes: Curiad, 1998).
- Kinney, Phyllis, *Welsh Traditional Music* (Cardiff: University of Wales Press in association with Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru, 2011).
- Kramer, Lawrence, *Music and Poetry: The Nineteenth Century and After* (Berkeley, LA/London: University of California Press, 1990).
- , *Song Acts: Writings on Words and Music* (Amsterdam: Brill/Rodopi, 2017).
- Lewin, David, *Studies in Music With Text* (Oxford: Oxford University Press, 2006).
- Lewis, Lisa, *Performing Wales: People, Memory and Place* (Cardiff: University of Wales Press, 2018).
- Lewis, Llŷr Gwyn, 'Cyfieithiadau T. Gwynn Jones a Tadgh Ó Donnchadha o farddoniaeth Gymraeg a Gwyddeleg', *Ysgrifau Beirniadol*, 33 (2014), 11–46.
- Llwyd, Alan, *Byd Gwynn* (Caernarfon: Barddas, 2019).
- Llywelyn-Williams, Alun, *Y Nos, y Niwl a'r Ynys: Agweddau ar y Profiad Rhamantaidd Cymreig* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 1960).
- McLay, Catherine M., 'The Dialogue of Spring and Winter: A Key to the Unity of *Love's Labour's Lost*', yn Felicia Hardison Londré (gol.),

- Love's Labour's Lost: Critical Essays* (New York/London: Routledge, 2001), tt. 213–24.
- Miguélez-Carballeira, Helena, Price, Angharad a Kaufmann, Judith, 'Introduction: Translation in Wales: History, Theory and Approaches', *Translation Studies*, 9/2 (2016), 125–36.
- Milton, John, a Bandia, Paul (goln), *Agents of Translation* (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co., 2009).
- Morgan, Derec Llwyd, *Barddoniaeth Thomas Gwynn Jones* (Llandysul: Gwasg Gomer, 1972).
- Morris, Jan, *Farewell the Trumpets: An Imperial Retreat* (arg. newydd; London: Faber and Faber, 2012).
- Price, Angharad, 'Cyfoeth Cyfieithu', *Taliesin*, 100 (Gaeaf 1997), 11–39.
- Reiß, Katharina, a Vermeer, Hans J., *Towards a General Theory of Translational Action: Skopos Theory Explained*, cyf. Christiane Nord (London/New York: Routledge, 2013).
- Rhys, Robert, 'T. Gwynn Jones and the Renaissance of Welsh Poetry', yn Geraint Evans a Helen Fulton (goln), *The Cambridge History of Welsh Literature* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), tt. 365–87.
- Roberts, D. Hywel E. (gol.), *Llyfryddiaeth Thomas Gwynn Jones* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 1981).
- Rowlands, John, 'Ein Llenorion Cerddorol', *Ysgrifau Beirniadol*, X (1977), 357–78.
- Scher, Steven Paul, 'Comparing Poetry and Music: Beethoven's Goethe Lieder as Composed Reading [1986]', yn Walter Bernhart (gol.), *Essays on Literature and Music (1967–2004) by Steven Paul Scher* (Amsterdam: Brill/Rodopi, 2004), tt. 223–38.
- Shuttleworth, Mark, a Cowie, Moira, *Dictionary of Translation Studies* (London/New York: Routledge, 2014, arg. newydd).
- Thomas, M. Wynn, 'Seisnigrwydd "Ymadawiad Arthur"', *Y Traethodydd*, CLXVII/702 (Gorffennaf 2012), 142–65.
- Tilsley, G. R., *Crefydd y Beirdd* (Abertawe: Tŷ John Penry, 1977).
- Tudor, Harold, *Making the Nation Sing: The Birth of the Llangollen International Eisteddfod* (Birmingham: H. Tudor, 1937).
- Tymoczko, Maria, *Enlarging Translation, Empowering Translators* (London/New York: Routledge, 2007).

- (gol.), *Translation, Resistance, Activism* (Amherst/Boston: University of Massachusetts Press, 2010).
- Urrows, David Francis (gol.), *Essays on Word/Music Adaptation and on Surveying the Field* (Amsterdam: Brill/Rodopi, 2008).
- Venuti, Lawrence, *Rethinking Translation: Discourse, Subjectivity, Ideology* (London: Routledge, 1992).
- , ‘Local Contingencies: Translation and National Identities’, yn Sandra Bermann a Michael Wood (goln), *Nation, Language and the Ethics of Translation* (Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2005), tt. 177–202.
- White, Hayden, ‘Commentary: form, reference, and ideology in musical discourse’, yn Steven Paul Scher (gol.), *Music and Text: Critical Inquiries* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), tt. 288–319.
- Williams, Heather, ‘Cartrefoli’r Chwyldro: Cyfieithu ar gyfer Cymry Uniaith yn y 1790au’, *Ysgrifau Beirniadol*, 34 (2016), 45–66.
- Williams, Ioan, *Y Mudiad Drama yng Nghymru 1880–1940* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 2006).
- Williams, W. S. Gwynn, *Welsh National Music and Dance* (London: Curwen, 1932).
- Wolf, Werner (gol.), *Essays on Literature and Music (1985–2013) by Walter Bernhart* (Amsterdam: Brill/Rodopi, 2015).

Atodiad: Rhestr o Eiriau Caneuon gan T. Gwynn Jones

Rhestrir y caneuon yn ôl y categorïau canlynol:

- Geiriau caneuon Cymraeg (gwreiddiol)
- Geiriau caneuon Saesneg (gwreiddiol)
- Addasiadau Saesneg o'i waith Cymraeg ei hun (gwreiddiol a chfaddasiadau)
- Cyfieithiadau o eiriau caneuon i'r Gymraeg
- Cyfieithiadau o eiriau caneuon i'r Saesneg
- Cyfaddasiadau (Cymraeg a Saesneg)¹

Wrth lunio'r rhestr hon, defnyddiwyd D. Hywel E. Roberts (gol.), *Llyfryddiaeth Thomas Gwynn Jones* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 1981) fel man cychwyn, sy'n cynnwys cofnod o nifer fawr o'r gweithiau isod. Cafwyd hyd i enghreifftiau ychwanegol o eiriau caneuon gan T. Gwynn Jones drwy ymchwil unigol, ac fe nodir y cyfan isod.

Nodir y cyhoeddiad cyntaf yn gyntaf bob tro, ac yna unrhyw ailgyhoeddiadau i ddilyn. Wrth gyfeirio at gyfrol sydd eisoes wedi ymddangos yn y rhestr, ni chynhwysir yr holl fanylion cyhoeddi, ond nodir y flwyddyn gyhoeddi bob tro. Nodir manylion y cyfansoddwr ac awdur y testun ffynhonnell pan fo'n hysbys.

---

1 Ar adegau, mae'r cyhoeddiadau gwreiddiol yn nodi bod T. Gwynn Jones yn gyfrifol am 'gyfaddasiad' o'r testun ffynhonnell. Fe'u cynhwyswyd ar wahân er eglurder.

Geiriau caneuon Cymraeg (gwreiddiol)

'Yr Ornest', Mr Willie Davies (cerddoriaeth), *The Abergele and Pensarn Visitor* (31 Mai 1890), 3; a chywiriad, *The Abergele and Pensarn Visitor* (7 Mehefin 1890), 3.

Ailgyhoeddwyd: *Baner ac Amserau Cymru* (27 Awst 1890), 11.

'Y Canorion', drama gerddorol anghyhoeddedig (1912). LIGC, Papurau Thomas Gwynn Jones GIII/6.

'Cân y Medd' (ar y gainc 'Lili Lon'), *Western Mail* (1 Mai 1919), 8. Ailgyhoeddwyd: *Y Cerddor Newydd*, II (1923), 142; *Manion* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1932), tt. 46–7; *Cerddi Ysgol Llanycrwys (I Ddathlu Gŵyl Ddewi 1901–20)* (Llandysul: J. D. Lewis a'i Feibion, Gwasg Gomer, 1934), t. 87; *Planet*, 1 (1970), 43–5.

'A Dorrodd y Wawr?', yn H. Walford Davies (gol.), *A Students' Hymnal* (London: Oxford University Press and the University of Wales Press Board for the National Council of Music, 1923), tt. 741–6.

Ailgyhoeddwyd: H. Walford Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (London: W. Paxton & Co., 1924), tt. 176–8.

'Angof ac Atgof'/'Atgof ac Angof', David de Lloyd (cerddoriaeth), yn *First Festival of Orchestral Music by Welsh Composers* (Aberystwyth: University College of Wales, 1923), t. 3.

Ailgyhoeddwyd: (Cardiff: Oxford University Press and the University of Wales Press Board for the National Council of Music, 1929).

'Y Fun Fud', David de Lloyd (cerddoriaeth), yn *First Festival of Orchestral Music by Welsh Composers* (1923), t. 4.

Ailgyhoeddwyd: *Englynion ar Gân (Chwech o Ganeuon)* (Cardiff: Oxford University Press and the University of Wales Press Board for the National Council of Music, 1932), tt. 1–3, 14–17. Sylwer: ceir dau osodiad o'r gerdd yn y gyfrol hon.

'Mae'r Nos yn Oer a Du', yn Davies (gol.), *A Students' Hymnal* (1923), tt. 752–3.

Ailgyhoeddwyd: *Dwy Garol Ceinciau Werin* (Cardiff: University of Wales Press Board, 1936); John Hughes (cerddoriaeth) (Cardiff: University Council of Music and the University of Wales Press Board, 1937).

'Breuddwyd Dafydd Rhys', yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), tt. 167–72.

Ailgyhoeddwyd: T. Gwynn Jones, *Detholiad o Ganiadau* (Y Drenewydd: Gwasg Gregynog, 1926), tt. 159–60; T. Gwynn Jones, *Caniadau* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1934), tt. 197–8.

'Cwyn y Crythor', yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), tt. 137–45.

'Eryri Wen', yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), tt. 146–9.

Ailgyhoeddwyd: *Detholiad o Ganiadau* (1926), t. 158; Y Cerddor, ail gyfres, III (1933), atodiad, 1–3; *Caniadau* (1934), t. 196; Granville Bantock (gol.), *Songs of Wales*, 2nd Collection (London: Paxton, 1971), t. 32.

Gwenllian: Chwaraegerdd mewn Tair Act, David de Lloyd (cerddoriaeth), y geiriau gyda T. Williams ('Eurwedd') (Aberystwyth: The National Council of Music, 1925).

'Tylwyth Teg', W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth) (London: J. Curwen and Sons, 1926).

Ailgyhoeddwyd: W. S. Gwynn Williams (gol.), *Tair Telyneg Gymraeg: Three Welsh Lyrics* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1950), tt. 3–6.

'Adar Bach', Annie Watts (cerddoriaeth), yn *Alawon Gwion Bach* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1927), t. 6.

Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: T. Gwynn Jones, *Llyfr Gwion Bach* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1924), t. 4.

'Laned yw Goleuni Dydd', David de Lloyd (cerddoriaeth), yn *Dydd a Nos: Cantawd i Leisiau Plant* (Aberystwyth, s.n., 1927), tt. 2–5.

'Y Nos', Annie Watts (cerddoriaeth), yn *Alawon Gwion Bach* (1927), tt. 4–5.
Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *Llyfr Gwion Bach* (1924), t. 8.

'Oen Bach', Annie Watts (cerddoriaeth), yn *Alawon Gwion Bach* (1927), t. 7.
Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *Y Winllan*, LXXVII (1924), 61; *Llyfr Gwion Bach* (1924), t. 10; *Baner ac Amserau Cymru* (18 Tachwedd 1925), 8.

'Pero', Annie Watts (cerddoriaeth), yn *Alawon Gwion Bach* (1927), t. 3.
Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *Llyfr Gwion Bach* (1924), t. 2.

'Siân Elin', Annie Watts (cerddoriaeth), yn *Alawon Gwion Bach* (1927), t. 4.
Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *Llyfr Gwion Bach* (1924), t. 18.

'Sut i Synnu', Annie Watts (cerddoriaeth), yn *Alawon Gwion Bach* (1927), tt. 2–3.
Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *Llyfr Gwion Bach* (1924), t. 1.

'Adar Bach', J. Morgan Lloyd (cerddoriaeth), yn *Caneuon Gwion Bach* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1928), tt. 10–12.
Ailgyhoeddwyd: *Yr Athro*, IV (1931), 76–8; cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *Llyfr Gwion Bach* (1924), t. 4.

'Nyth y Dryw Bach', J. Morgan Lloyd (cerddoriaeth), yn *Caneuon Gwion Bach* (1928), tt. 6–7.
Ailgyhoeddwyd: *Yr Athro*, III (1930), 215–16; cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *Llyfr Gwion Bach* (1924), t. 9.

'Pero', J. Morgan Lloyd (cerddoriaeth), yn *Caneuon Gwion Bach* (1928), tt. 4–5.
Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *Llyfr Gwion Bach* (1924), t. 2.

'Siân Elin', J. Morgan Lloyd (cerddoriaeth), yn *Caneuon Gwion Bach* (1928), tt. 8–9.
Ailgyhoeddwyd: *Yr Athro*, III (1930), 142–3; cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *Llyfr Gwion Bach* (1924), t. 18.

'Sut i Synnu', J. Morgan Lloyd (cerddoriaeth), yn *Caneuon Gwion Bach* (1928), tt. 1–3.

Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *Llyfr Gwion Bach* (1924), t. 1.

'Gwlad y Tylwyth Teg', D. Tawe-Jones (cerddoriaeth), Robert Thomas (geiriau Saesneg), *Gwlad y Tylwyth Teg: Fairyland* (Liverpool: J. H. Roberts Music Publishing Co., 1929).

Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: T. Gwynn Jones, *Ymadawiad Arthur a Chaniadau Ereill* (Caernarfon: Cwmni y Cyhoeddwr Cymreig, 1910), tt. 39–40; Annie Ffoulkes (gol.), *Telyn y Dydd, sef Detholiad o Delynegion a Sonedau o Waith rhai o Feirdd Cymraeg y Chwarter Canrif Daiwethaf* (Caerdydd: William Lewis Printers Ltd, 1918), t. 67. Ailgyhoeddwyd: *Manion* (1932), tt. 37–8.

'Lisa Lân', yn *New Song Book: Llyfr Canu Newydd, for schools and general use, Part I* (Cardiff: Oxford University Press and the University of Wales Press Board for the National Council of Music, 1929), tt. 48–9.

'Morfa Rhuddlan', yn *New Song Book: Llyfr Canu Newydd, for schools and for general use, Part II* (Cardiff: Oxford University Press and the University of Wales Press Board for the National Council of Music, 1929/30), tt. 50–1.

Ailgyhoeddwyd: David Evans (gol.), *Llyfr Canu Myfyrwyr Prifysgol Cymru: The University of Wales Students' Song Book* (London: Oxford University Press, 1937), tt. 97–8.

'Cywydd allan o awdl "Ymadawiad Arthur"', yn *Aelwyd y Delyn, sef Llwllyfr ar Ganu Gyda'r Tannau* (Carmarthen: J. R. Lewis, 1930), tt. 30–1.

Tir Na N-og: An Opera in Three Acts (libreto Cymraeg), David de Lloyd (cerddoriaeth) (Cardiff/London: Oxford University Press and the University of Wales Press Board for the National Council of Music, 1930, 1932).

'Ymadawiad Arthur', D. Vaughan Thomas (cerddoriaeth) (Swansea: Snell and Sons, 1930).

Cyhoeddwyd yr awdl gyfan 'Ymadawiad Arthur' ynghynt: *Ymadawiad Arthur a Chaniadau Ereill* (1910), tt. 3–21; *Detholiad o Ganiadau* (1926), tt. 1–19. Ailgyhoeddwyd: *Caniadau* (1934), tt. 15–34.

'Caledfwlch', D. Vaughan Thomas (cerddoriaeth) (Swansea: Snell and Sons, 1931).

Cyhoeddwyd yr awdl gyfan 'Ymadawiad Arthur' ynghynt fel yn achos **'Ymadawiad Arthur'** uchod.

'Dirgelwch', David de Lloyd (cerddoriaeth), yn *Englynon ar Gân* (*Chwech o Ganeuon*) (1932), tt. 18–20.

Ailgyhoeddwyd: *Caniadau* (1934), t. 211.

'Yno', David de Lloyd (cerddoriaeth), yn *Englynon ar Gân* (*Chwech o Ganeuon*) (1932), 4–5.

Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *Western Mail* (29 Medi 1923), 6; *Detholiad o Ganiadau* (1926), t. 164.

Ailgyhoeddwyd: *Caniadau* (1934), t. 203.

'Mab yr Ystorm', W. Bradwen Jones (cerddoriaeth) (Swansea: Snell and Sons, 1933).

Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *Ymadawiad Arthur a Chaniadau Ereill*, t. 33; Ffoulkes (gol.), *Telyn y Dydd*, tt. 82–3; *Manion* (1932), tt. 15–16.

Ailgyhoeddwyd: T. H. Parry-Williams (gol.), *Elfennau Barddoniaeth* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru 1935), tt. 123–4.

'Y Bore Glas', yn *Y Gainc Olaf* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1934), t. 27.

'Cwynfan Prydain', yn *Y Gainc Olaf* (1934), t. 44.

'Y Glomen', yn *Y Gainc Olaf* (1934), t. 33.

'Modryb Neli', yn *Y Gainc Olaf* (1934), t. 42.

'Suo-Gân', yn *Y Gainc Olaf* (1934), tt. 12–13.

'Breuddwyd y Telynor', W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth) (Wrexham: Hughes & Son and the Educational Publishing Co., 1935).

'Deryn Bach Syw', yn E. T. Davies (gol.), *Hwiangerddi, Cyfres 1* (Wrexham: Hughes & Son, 1935), t. 5.

'Gwenoliaid', Hugh Hughes (cerddoriaeth) (Wrexham: Hughes & Son, 1935).

Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *Western Mail* (25 Mehefin 1921), 6; *Y Cymro* (22 Tachwedd 1922), 11; *Y Genedl Gymreig* (10 Gorffennaf 1923), 3; *Detholiad o Ganiadau* (1926), t. 157; D. J. Williams (gol.), *Llyfrau Ysgrifennu Cymraeg, Llyfr IV* (Aberystwyth: Gwasg Aberystwyth, 1930), t. 47; *Manion* (1932), t. 69; *Caniadau* (1934), t. 194; Parry-Williams (gol.), *Elfennau Barddoniaeth*, tt. 55–6; *Barddoniaeth y Plant, Llyfr II* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1935), t. 11. Ailgyhoeddwyd: *Cymru'r Plant, LV* (1946), 135.

'Lle Bach Tlws', Oliver Edwards (cerddoriaeth) (Cardiff: University Council of Music and the University of Wales Press Board, 1937).

Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: T. Gwynn Jones, *Llyfr Nia Fach* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1929), t. 29; D. J. Williams (gol.), *Llyfrau Ysgrifennu Cymraeg, Llyfr III* (Aberystwyth, 1930), t. 8; *Beirdd Ein Canrif: Detholiad o Farddoniaeth i'r Ysgolion, Llyfr I* (Aberystwyth: Gwasg Aberystwyth, 1934), 65; *Y Tyst* (27 Medi 1934), 1.

'Crinddail', Hugh Hughes (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *Western Mail* (28 Hydref 1922), 6; *Baner ac Amserau Cymru* (2 Hydref 1924), 5; *Baner ac Amserau Cymru* (18 Tachwedd 1925), 8; *Y Winllan, LXXIX* (1926), 236; *Detholiad o Ganiadau* (1926), t. 156; *Caniadau* (1934), t. 193; *Barddoniaeth y Plant, Llyfr II* (1935), t. 12.

'Crinddail Hydref', T. Hopkin Evans (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt fel yn achos **'Crinddail'** uchod.

'Afonig', W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Cerddi Mebyd: Childhood Songs* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939), tt. 8–9.

Ailgyhoeddwyd: T. Gwynn Jones, *Cerddi Canu* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1942), tt. 7–8.

'Bywyd', Mansel Thomas (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939).

Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *Detholiad o Ganiadau* (1926), t. 168; *Manion* (1932), t. 105; *Caniadau* (1934), tt. 208–9.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 45; *Y Tyst* (5 Tachwedd 1942), 1; *Newydd a Hen: Detholion o Lenyddiaeth Gymraeg, Rhyddiaith a Barddoniaeth* (Aberystwyth: Cwmni Urdd Gobaith Cymru, 1954), t. 172.

'Cloch Bugail', W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Cerddi Mebyd: Childhood Songs* (1939), tt. 10–11.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 8.

'Clych Mebyn', W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Cerddi Mebyd: Childhood Songs* (1939), tt. 2–3.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 5.

'Ehedydd Bach', W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Cerddi Mebyd: Childhood Songs* (1939), tt. 6–7.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), tt. 6–7; *Y Tyst* (27 Ebrill 1950), 1.

'Emyn Gosber', yn J. T. Rees (gol.), *Iesu Biai'r Gân* (Tonypandy: Evans and Short, 1939), t. 79.

Ailgyhoeddwyd: *Y Goleuad* (31 Ionawr 1940), 1; *Yr Eurgrawn*, CXXXII/4 (Ebrill 1940), 120; *Yr Eurgrawn*, CXXXIX (1947), 101; Rhaglen Gwasanaeth Angladd T. Gwynn Jones, 3 Mawrth 1949 (argraffwyd yn breifat); *Y Cymro* (18 Mawrth 1949), 16; *Y Tyst* (24 Mawrth 1949), 1; *Yr Eurgrawn* CXLI/7 (Gorffennaf 1949), 176; *Emynau Llwllyfr Moliant* (Abertawe: Undeb Bedyddwyr Cymru a Mynwy, 1952), tt. 44–5; *Y Llwllyfr Moliant Newydd* (Abertawe: Undeb Bedyddwyr Cymru a Mynwy, 1955), t. 69;

Y Caniedydd (Abertawe: Undeb yr Annibynwyr Cymraeg, 1960), t. 69; *Yr Eurgrawn*, 162 (haf 1970), 84; *Y Goleuad* (2 Chwefror 1972), 1.

'Ewyllys Da', W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Tair Carol Newydd: Three New Carols* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939), t. 1.

Ailgyhoeddwyd: *Yr Efrdydd* (3edd gyfres), VII/3 (1942), 6; *Y Tyst* (9 Ebrill 1942), 1; *Cerddi Canu* (1942), tt. 26–7; *Baner ac Amserau Cymru* (22 Rhagfyr 1943), 1.

'Glöyn Byw', W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Cerddi Mebyd: Childhood Songs* (1939), tt. 4–5. *Cerddi Canu* (1942), t. 6.

'Gwlad yr Hud', drama gerddorol anghyhoeddedig (1939). LIGC, Papurau Thomas Gwynn Jones, G6286B.

'Ystrad Fflur', Jennie Jones (cerddoriaeth), *Yr Athro*, XIV (1941), 140. Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *The Welsh Gazette* (19 Mehefin 1919), 3; *Detholiad o Ganiadau* (1926), t. 155; *Caniadau* (1934), t. 192; *Barddoniaeth y Plant, Llyfr III* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1935), t. 37.

Ailgyhoeddwyd: W. J. Gruffydd (gol.), *Y Flodeugerdd Gymraeg* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 1959), tt. 119–20; H. Meurig Evans (gol.), *Cerddi Diweddar Cymru* (Llandybie: Llyfrau'r Dryw, 1962), t. 54; Thomas Parry (gol.), *The Oxford Book of Welsh Verse* (Oxford: Oxford University Press, 1962), tt. 419–20.

'Ar Hyd y Nos', *Dwy Gân Genedlaethol Gymreig: Two Welsh National Songs, Set II* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1942), tt. 6–7

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 55; *20 Alaw Gymreig: 20 Welsh Melodies* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1950), tt. 6–7; *Y Tyst* (8 Gorffennaf 1948), 1.

'Clychau Aberdyfi', yn *Dwy Gân Genedlaethol Gymreig: Two Welsh National Songs, Set II* (1942), tt. 8–9.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), tt. 55–6.

'Deuwn Gyda'n Gilydd', yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *12 Rounds: 12 Tŷn Gron* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1942), t. 1.

Dewi Sant, W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1942).

'Mentra, Gwen', yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Tair Cŵn Gymreig: Three Welsh Songs* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1942), tt. 1–2.

'Pan Fyddo'r Wybren Lafan', yn Gwynn Williams (gol.), *12 Rounds: 12 Tŷn Gron* (1942), t. 3.

'Codiad yr Ehedydd', yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Ceinciau'r Cymry: Melodies of the Welsh* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1943), t. 3.

'Hob y Deri Dando', yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Difyr-Gerddi Cymreig: Popular Welsh Songs* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1943), tt. 10–11.

'Croeso i Fai', yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Canu Haf: Summer Carols* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1944), tt. 8–9.

'Mwynder Mai', yn Gwynn Williams (gol.), *Canu Haf: Summer Carols* (1944), tt. 10–11.

'Ystrad Fflur', Idris Lewis (cerddoriaeth) (Cardiff: University Council of Music and the University of Wales Press Board, 1944).

Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *The Welsh Gazette* (19 Mehefin 1919), 3; *Detholiad o Ganiadau* (1926), t. 155; *Caniadau* (1934), t. 192; *Barddoniaeth y Plant, Llyfr III* (1935), t. 37.

Ailgyhoeddwyd: Gruffydd (gol.), *Y Flodeugerdd Gymraeg*, tt. 119–20; Evans (gol.), *Cerddi Diweddar Cymru*, t. 54; Parry (gol.), *The Oxford Book of Welsh Verse* (1962), tt. 419–20.

'Tra Fo Byd', David de Lloyd (cerddoriaeth), yn *Y Llynyn Arian: I Gyfarch Urdd Gobaith Cymru* (Lerpwl: Gwasg y Brython, 1947), tt. 136–9.

'Drwy Ffydd', A. W. Dryhurst Roberts (cerddoriaeth), yn *Detholiad (Yr Unfed ar Hugain) o gynnwys Llyfr Emynau a Thonau Eglwysi'r Methodistiaid Calфинаidd a Wesleiaid* (Caernarfon: Llyfrfa'r Methodistiaid Calфинаidd; Bangor: Llyfrfa'r Methodistiaid Wesleiaid, 1947–8), t. 10.

'Gwlad y Tylwyth Teg', J. Morgan Lloyd (cerddoriaeth) (Cardiff: Hughes a'i Fab, 1951).

Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *Ymadawiad Arthur a Chaniadau Eraill*, tt. 39–40; Ffoulkes (gol.), *Telyn y Dydd*, t. 67, *Manion* (1932), tt. 37–8.

'Ebrill', Islwyn Morgan (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1952).

'Cân Osian', W. Bradwen Jones (cerddoriaeth), *Two Songs for Tenor (Dwy Gân i Denor)* (Swansea: Snell and Sons, 1955), tt. 2–8.

Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: Annie Ffoulkes (gol.), *Telyn y Dydd, sef Detholiad o Delynegion a Sonedau o Waith rhai o Feirdd Cymraeg y Chwarter Canrif Ddiwethaf* (1918), t. 50. Cyhoeddwyd yr awdl gyfan 'Tir na n-Og' ynghynt: *The Welsh Outlook*, III (1916), 92–5; (Caerdydd: Welsh Outlook Press, 1916); *Detholiad o Ganiadau* (1926), tt. 45–60; *Tir na n-Og: An Opera* (1930); *Caniadau* (1934), tt. 60–74.

'Lle Bach Tlws', Catherine Evans (cerddoriaeth), *Yr Athro*, cyfres newydd, X (1959–60), 344.

Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: T. Gwynn Jones, *Llyfr Nia Fach* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1929), t. 29; D. J. Williams (gol.), *Llyfrau Ysgrifennu Cymraeg, Llyfr III* (Aberystwyth, 1930), 8; *Beirdd Ein Canrif: Detholiad o Farddoniaeth i'r Ysgolion, Llyfr I* (Aberystwyth: Gwasg Aberystwyth, 1934), 65; *Y Tyst* (27 Medi 1934), 1.

'Cân Ossian', Arwel Hughes (cerddoriaeth) (Cardiff: Aureus, 1993).
Cyhoeddwyd yr awdl gyfan 'Tir na n-Og' ynghynt: *The Welsh Outlook*, III (1916), 92–5; (1916); *Detholiad o Ganiadau* (1926), tt. 45–60; *Tir na n-Og: An Opera* (1930); *Caniadau* (1934), tt. 60–74.

'Rhos y Pererinion', Meirion Williams (cerddoriaeth), yn *Adlewych* (Penygroes: Cwmni Cyhoeddi Gwynn, 1993), tt. 15–18.
Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *The Western Mail* (24 Mehefin 1919), 6; *Detholiad o Ganiadau* (1926), t. 154; *Y Ddraig Goch* (Medi 1926), 6; *Yr Herald Cymraeg* (28 Medi 1926); *Caniadau* (1934), t. 190.

'Rhos y Pererinion', Dilys Elwyn-Edwards (cerddoriaeth), yn *Pum Cân Fyfyriol* (Caernarfon: Curiad, 1997), tt. 21–3.
Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt fel **'Rhos y Pererinion'** uchod.

'Ynys Afallon', Dilys Elwyn-Edwards (cerddoriaeth), yn *Pum Cân Fyfyriol*, tt. 27–31.
Cyhoeddwyd yr awdl gyfan 'Ymadawiad Arthur' ynghynt: *Ymadawiad Arthur a Chaniadau Eraill* (1910), tt. 3–21; *Detholiad o Ganiadau* (1926), tt. 1–19; *Caniadau* (1934), tt. 15–34.

'Cantata Nadolig', Papurau Thomas Gwynn Jones, C24, Llyfrgell Genedlaethol Cymru. Dyddiad anhysbys.

'Clychau'r Grug', LIGC, Papurau Thomas Gwynn Jones, C20. Dyddiad anhysbys.

'Dafydd y Garreg Wen', yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Tair Hen Gainc Gymreig: Three Old Welsh Airs* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., d.d.).
Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 56.

'Haf Hirfelyn', yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Tair Hen Gainc Gymreig: Three Old Welsh Airs* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., d.d.).
Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 57; *Y Tyst* (23 Awst 1945), 1.

Geiriau caneuon Saesneg (gwreiddiol)

'Come my Love', Robert Bryan (cerddoriaeth) (London: Joseph Williams, 1921).

'I Will Come to Thee', Robert Bryan (cerddoriaeth) (London: Joseph Williams, 1921).

'Oh! Look at the Sky', yn Davies (gol.), *A Students' Hymnal* (1923), tt. 741–6. Ailgyhoeddwyd: Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), tt. 176–8.

'Philis was a Faire Maide' (ail bennill), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Three Elizabethan Songs* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938), tt. 6–7.

Addasiadau Saesneg o'i waith Cymraeg ei hun (gwreiddiol a chyfaddasiadau)

'The Night is Dark and Cold' ('Mae'r Nos yn Oer a Du'), yn Davies (gol.), *A Students' Hymnal* (1923), tt. 752–3.

Ailgyhoeddwyd: *Dwy Garol Ceinciau Werin* (1936); John Hughes (cerddoriaeth) (1937).

'The Crowther's Lament' ('Cwyn y Crythor'), yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), tt. 137–45.

'The Dream of Dafydd Rhys' ('Breuddwud Dafydd Rhys'), yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), tt. 167–72.

'Fairies' ('Tylwyth Teg'), W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth) (1926). Ailgyhoeddwyd: *Y Cerddor Newydd*, V (1926), 23.

'Lisabeth' ('Lisa Lân'), yn *New Song Book: Llyfr Canu Newydd Part I* (1929), tt. 48–9.

'The Marsh of Rhuddlan' ('Morfa Rhuddlan'), yn *New Song Book: Llyfr Canu Newydd, Part II* (1929/30), tt. 50–1.

Ailgyhoeddwyd: Evans (gol.), *Llyfr Canu Myfyrwyr Prifysgol Cymru: The University of Wales Students' Song-Book* (1937), tt. 97–8.

Tir Na N-Og: An Opera in Three Acts (libreto Saesneg), David de Lloyd (cerddoriaeth) (1930, 1932).

'The Harpist's Dream' ('Breuddwyd y Telynor'), W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth) (1935).

'Swallows' ('Gwenoliaid'), Hugh Hughes (cerddoriaeth) (1935).

'One Sweet Spot' ('Lle Bach Tlws'), Oliver Edwards (cerddoriaeth) (1937).

'Autumn Leaves' ('Crinddail'), Hugh Hughes (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

'Lullaby' ('Lwli-bei' (cyfaddasiad)), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Chwe Chân Werin Gymreig: Six Welsh Folk-Songs* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938), t. 2.

'Brooklet' ('Afonig'), W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Cerddi Mebyd: Childhood Songs* (1939), tt. 8–9.

'Butterfly' ('Glöyn Byw'), W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Cerddi Mebyd: Childhood Songs* (1939), tt. 4–5.

'Life' ('Bywyd'), Mansel Thomas (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939).

Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *The Welsh Outlook*, II (1915), 298; A. G. Prys-Jones (gol.), *Welsh poets: a representative English selection from contemporary writers* (London: Erskine Macdonald, 1917), t. 39. Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), tt. 45–6.

'Little Lark' ('Ehedydd Bach'), W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Cerddi Mebyd: Childhood Songs* (1939), tt. 6–7.

'Shepherd Bells' ('Clychau'r Bugail'), W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Cerddi Mebyd: Childhood Songs* (1939), tt. 10–11.

'Snowdrops' ('Clych Mebyn'), W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Cerddi Mebyd: Childhood Songs* (1939), tt. 1–2.

'All Through the Night' ('Ar Hyd y Nos'), *Dwy Gân Genedlaethol Gymreig: Two Welsh National Songs, Set II* (1942), tt. 6–7.
Ailgyhoeddwyd: *20 Alaw Gymreig: 20 Welsh Melodies* (1950), tt. 6–7.

'Lazy Robin' ('Robin Ddiog' (cyfaddasiad)), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Tair Hen Gân Gymreig: Three Old Welsh Songs* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1942), t. 1.
Ailgyhoeddwyd: W. S. Gwynn Williams (gol.), *Caneuon Traddodiadol y Cymry* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1961), t. 85.

'Lift up your Heart' ('Cwyd dy Galon' (cyfaddasiad)), yn Gwynn Williams (gol.), *Tair Cân Gymreig: Three Welsh Songs* (1942), tt. 3–4.
Ailgyhoeddwyd: Gwynn Williams (gol.), *Caneuon Traddodiadol y Cymry* (1961), t. 81.

Saint David, W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth) (1942).

'The Rampart' ('Y Gadlys' (cyfaddasiad)), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Tair Hen Gân Gymreig: Three Old Welsh Songs* (1942), tt. 2–3.
Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), tt. 59–60.

'There Were in That Land' ('Roedd yn y Wlad Honno' (cyfaddasiad)), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Clychau'r Nadolig: Christmas Bells* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1942), tt. 2–3.
Ailgyhoeddwyd: Gwynn Williams (gol.), *20 Alaw Gymreig: 20 Welsh Melodies* (1950), tt. 26–7; *Carolau Nadolig* (Aberystwyth: Cwmni Urdd

Gobaith Cymru 1950), t. 22; Gwynn Williams (gol.), *Caneuon Traddodiadol y Cymry* (1961), t. 85.

'Venture, Gwen' ('Mentra, Gwen'), yn Gwynn Williams (gol.), *Tair Cân Gymreig: Three Welsh Songs* (1942), tt. 1–2.

'The Cowboy's Song' ('Cân Crwtyn y Gwartheg' (cyfaddasiad)), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1943), tt. 8–9.

'Doorstep carol' ('Carol yn 'Drws' (cyfaddasiad)), yn Gwynn Williams (gol.), *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae: Old Welsh Songs of Work and Play* (1943), tt. 10–11.

'The Dove' ('Y Glomen' (cyfaddasiad)), yn Gwynn Williams (gol.), *Ceinciau'r Cymry: Melodies of the Welsh* (1943), t. 11.

'Driving the Oxen' ('Gyrru'r Ychen' (cyfaddasiad)), yn Gwynn Williams (gol.), *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae: Old Welsh Songs of Work and Play* (1943), tt. 4–5.

Ailgyhoeddwyd: Gwynn Williams (gol.), *20 Alaw Gymreig: 20 Welsh Melodies* (1950), tt. 16–17.

'Fountain Hollow' ('Pant y Pistyll' (cyfaddasiad)), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Ceinciau'r Cymry: Melodies of the Welsh* (1943), t. 9.

'Hob y Deri Dando' ('Hob y Deri Dando'), yn Gwynn Williams (gol.), *Difyr-Gerddi Cymreig: Popular Welsh Songs* (1943), tt. 10–11.

'Miggildie Maggildie' ('Migldi Magldi' (cyfaddasiad)), yn Gwynn Williams (gol.), *Ceinciau'r Cymry: Melodies of the Welsh* (1943), t. 7.

'Rising of the Lark' ('Codiad yr Hedydd'), yn Gwynn Williams (gol.), *Ceinciau'r Cymry: Melodies of the Welsh* (1943), t. 3.

'Now the Golden Primrose Springs' ('Wele Daeth Briallu Mair' (cyfaddasiad)), yn Gwynn Williams (gol.), *Canu Haf: Summer Carols* (1944), tt. 6–7.

'Strata Florida' ('Ystrad Fflur'), Idris Lewis (cerddoriaeth) (1944).

'Sweetness of May' ('Mwynder Mai'), yn Gwynn Williams (gol.), *Canu Haf: Summer Carols* (1944), tt. 10–11.

'Welcome to May' ('Croeso i Fai'), yn Gwynn Williams (gol.), *Canu Haf: Summer Carols* (1944), tt. 8–9.

'Morgan Jones' ('Morgan Jones' (cyfaddasiad)), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Hen Faledi Cymreig: Old Welsh Ballads* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1946), tt. 6–7.

Ailgyhoeddwyd: W. S. Gwynn Williams (gol.), *Caneuon Traddodiadol y Cymry, Llyfr II* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1963), 157.

'April' ('Ebrill'), Islwyn Morgan (cerddoriaeth) (1952).

'The Song of Ossian', Arwel Hughes (cerddoriaeth), (1993).
Cyhoeddwyd y geiriau ynghynt: *Tir na n-Og: An Opera* (1930).

'Golden Summer' ('Haf Hirfelyn'), yn Gwynn Williams (gol.), *Tair Hen Gainc Gymreig: Three Old Welsh Airs* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., d.d.).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), tt. 57–8.

'The Nativity: A Christmas Cantata', LIGC, Papurau Thomas Gwynn Jones, C24. Dyddiad anhysbys.

Cyfieithiadau o eiriau caneuon i'r Gymraeg

'Am Rif y Saint y sydd o'u Gwaeau'n Rhydd' (cyf. Esgob W. Walsham How, 'For all the Saints who from their Labours Rest'), *Music in Wales: Casgliad Cyntaf o Donau a Hymnau* (Aberystwyth: National Council of Music for the University of Wales, 1921), tt. 74–6.

Ailgyhoeddwyd: Davies (gol.), *A Students' Hymnal* (1923), tt. 456–9; *Llyfr Emynuau y Methodistiaid Calфинаidd a Wesleiaidd* (Caernarfon: Llyfrfa'r Methodistiaid Calфинаidd; Bangor: Llyfrfa'r Methodistiaid Wesleiaidd, 1927), tt. 81–2; *Emynau Llwllyfr Moliant* (1952), t. 179; D. J. Rowlands a J. Henry Thomas (goln), *Emynau Hen a Newydd* (Bangor: 'Y Pwyllgor', 1954), t. 110; *Y Llwllyfr Moliant Newydd* (1955), tt. 304–5.

'Pob Peth a Wnaeth ein Duw a'n Rhi' (cyf. emyn gan St Ffransis o Assisi), *Music in Wales: Casgliad Cyntaf o Donau a Hymnau* (1921), tt. 32–3.

Ailgyhoeddwyd: *The Choral Festival Book of the Church in Wales: I* (Aberystwyth: National Council of Music, 1922), t. 37; *Musical Mission in Wales, Service Book (Bilingual)* (Aberystwyth: National Council of Music, 1922), tt. 16–17; Davies (gol.), *A Students' Hymnal* (1923), tt. 650–2; *Llyfr Gwyl Gorawl Esgobaeth Llandaf 1938* (Llandaf: Esgobaeth Llandaf, 1938), tt. 24–5; *Llyfr Emynuau y Methodistiaid Calфинаidd a Wesleiaidd* (1927), tt. 78–9; *Emynau Llwllyfr Moliant* (1952), t. 181; *Y Llwllyfr Moliant Newydd* (1955), t. 308.

'Mae'r Nos yn Ddu' (cyf. Arthur L. Salmon, 'The Night is Dark'), yn *A Students' Hymnal* (1923), tt. 101–4.

Ailgyhoeddwyd: *Choral Festival Book of the Church in Wales: V* (Aberystwyth: National Council of Music, 1930), tt. 50–1; *Carolau Nadolig* (1950), t. 14; John Hughes (cerddoriaeth) (s.l.: s.n., 1935).

'Wrth Fynd i'm Gwely Bach fy Hun' (cyf. Richard Edwards, 'In Going to my Lonely Bed') (London: Novello, 1923).

'Byw yn y Coed 'Roedd Robin Hwd' (cyf. 'In Sherwood Lived Stout Robin Hood'), Robert Jones (cerddoriaeth), yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), tt. 122–4.

'Da Bych Di Byth' (cyf. 'Farewell, Dear Love'), Robert Jones (cerddoriaeth), yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), tt. 125–8.

'Dal Obaith Mwyn' (cyf. 'Joy in Thy Hope'), Robert Jones (cerddoriaeth), yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), tt. 129–31.

Ailgyhoeddwyd: *New Song Book: Llyfr Canu Newydd, Part I* (1929), tt. 40–1; *Y Cerddor*, ail gyfres, III (1933), atodiad, 1–3.

'Fwynaf Wen' (cyf. 'Sweet Kate'), Robert Jones (cerddoriaeth), yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), tt. 116–17.

Ailgyhoeddwyd: W. S. Gwynn Williams (gol.), *Caneuon y Cymry: Songs of the Welsh 1600–1933* (Wrexham: Hughes & Son, 1933), tt. 6–7.

'Y Lanaf Oriana' (cyf. John Wilbye, 'The Lady Oriana') (London: Novello, 1924).

'Lendid Tragwydd' (cyf. o'r Eidaleg), Giovanni Pierluigi da Palestrina (cerddoriaeth), yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), tt. 202–7.

Ailgyhoeddwyd: (London: Paxton, 1925); *Festivals of Orchestral and Choral Music* (Aberystwyth: University College of Wales, 1925–6), t. 21.

'Y Nefoedd sy'n Datgan' (cyf. C. F. Gellert, 'Die Ehre Göttes'), Ludwig van Beethoven (cerddoriaeth), *Fifth Aberystwyth Musical Festival: Hymn Sheet for Hymn Festival (Gymanfa Ganu), on Sunday, June 22, 1924 [rhaglen]* (1924).

Ailgyhoeddwyd: Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), tt. 186–7; *Llyfr Emynau y Methodistiaid Calfnaid a Wesleaid* (1927), t. 531; *Y Cerddor*, ail gyfres, IV (1934), atodiad, 1–3; *Emynau Llawlyfr Moliant* (1952), t. 278; *Y Llawlyfr Moliant Newydd* (1955), tt. 494–5.

'O, Dere Di' (cyf. 'Sweet Come Away, My Darling'), Robert Jones (cerddoriaeth), yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), tt. 118–21.

Ailgyhoeddwyd: *Y Cerddor*, ail gyfres, V (1935), atodiad, 1–4.

'O Dirion Iesu' (cyf. 'O Bone Jesu'), Giovanni Pierluigi da Palestrina (cerddoriaeth), yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), tt. 201.

'Yn Iach, Fwyn Amarillis' (cyf. John Wilbye), John Wilbye (cerddoriaeth),
'Adieu, sweet Amarillis' (London: Novello, 1924).

'Eiddot Bopeth Glân a Byw' (cyf. T. Moore, 'All Things Fair and Bright'), David de Lloyd (cerddoriaeth), yn *Dydd a Nos: Cantawd i Leisiau Plant* (1927), tt. 53–7.

'Pêr Fydd Dy Gofio, Iesu da' (cyf. St Bernard, 'Jesu Dulcis Memoria'), yn *Llyfr Emynau y Methodistiaid Calфинаidd a Welseidd* (1927), tt. 137–8. Ailgyhoeddwyd: *Y Gorlan*, XXXI, 4 (1936), 6; *Emynau Mynyw* (Wrecsam: Hughes a'i Fab, 1938), t. 9; *Casgliad Catholig o Emynau Cymraeg* (Rhosllannerchrugog: Y Cylch Catholig, 1959), t. 12.

'Ti, Dduw Unig Ddoeth, y Goleuni a'th Gêl' (cyf. emyn gan W. Chalmers Smith), yn *Llyfr Emynau y Methodistiaid Calфинаidd a Welseidd* (1927), t. 112.

Ailgyhoeddwyd: *Detholiad (Yr Unfed ar Hugain) o gynnwys Llyfr Emynau a Thonau Eglwysi'r Methodistiaid Calфинаidd a Welseidd* (1945–6), t. 23; *Yr Eurgrawn*, CXXVI (1934), 133.

'Hawddamor It' (cyf. 'Farewell Dear Love') Robert Jones (cerddoriaeth), yn H. Walford Davies (gol.), *Choral Songs for Men's Voices* (Oxford: Oxford University Press and the University of Wales Press Board for the National Council of Music, 1930).

Ailgyhoeddwyd: *Y Cerddor*, ail gyfres, I (1930), atodiad.

'Suo-gân y Ffrwd' (cyf. Wilhelm Müller, 'Des Baches Wiegenlied'), Franz Schubert (cerddoriaeth), yn *New Song Book: Llyfr Canu Newydd, for schools and for general use, Part III* (Cardiff: Oxford University Press and the University of Wales Press Board for the National Council of Music, 1932), tt. 28–9.

Y Lloer: Cantata wedi ei darparu a'i threfnu i leisiau trebl o geinciau Henry Purcell (cyf. Charles Williams, 'The Moon'), W. Gillies Whittaker (cerddoriaeth) (1932) [anghyhoeddedig]. LIGC, Papurau TGJ C22.

‘O Arglwydd Da Pawb a’th Fawrha’ (cyf. emyn gan M. F. Bell), yn *The Choral Festival Book of the Church in Wales No. 14* (Cardiff: National Council of Music, 1934), t. 60.

Ailgyhoeddwyd: *Emynau Llwllyfr Moliant* (1952), t. 226; *Y Llwllyfr Moliant Newydd* (1955), t. 398.

‘O Bob Rhyw Fan ar Dir a Môr’ (cyf. Isaac Watts, ‘From All that Dwell Below the Skies’), T. A. Walmisley (cerddoriaeth), yn *The Choral Festival Book of the Church in Wales No. 14* (1934), tt. 46–51.

Ailgyhoeddwyd: *Y Cerddor*, ail gyfres, V (1935), 2–3.

‘Coventry Carol’ (cyf. i’r Gymraeg o *tradd.*) (Cardiff: Oxford University Press and the University of Wales Press Board, 1935).

Ailgyhoeddwyd: *Y Cerddor*, ail gyfres, V (1935), 5–6; *Carolau Nadolig* (1950), t. 10.

‘Ei Ofid Ef’ (cyf. Siôn Gwynedd, ‘My Love Mourneth’), Siôn Gwynedd (cerddoriaeth), *Y Cerddor*, ail gyfres, V (1935), 119–20.

‘Awen Deg, Hun Di’ (cyf. Robert Jones, ‘Go to bed, Sweet Muse’), Robert Jones (cerddoriaeth), yn H. Walford Davies (gol.), *A Third Book of Choral Songs for Male Voices* (Cardiff: National Council of Music and the University of Wales Press Board, 1936), t. 3.

‘Bwrw Dy Faich ar yr Arglwydd’ (cyf. ‘Cast thy Burden upon the Lord’), *Y Cerddor*, VI (1936), atodiad, 1–2.

‘Ddigymar Ddawn y Gân’ (cyf. Fr. Von Schober, ‘An Die Musik’), Franz Schubert (cerddoriaeth), yn *A Third Book of Choral Songs for Male Voices* (1936), tt. 6–7.

Ailgyhoeddwyd: (Cardiff: University Council of Music and the University of Wales Press Board, 1937).

‘Min y Graig Wen’ (cyf. geiriau traddodiadol Gwyddeleg), yn *Two Old Songs of the Irish Gaels* (Wrexham/Cardiff: Hughes a’i Fab, 1937), tt. 4–5.

'Tros Ben y Bryn' (cyf. geiriau traddodiadol Gwyddeleg), *Two Old Songs of the Irish Gaels* (1937), tt. 6–7.

'Argo' (cyf. A. M. Paterson, 'Argo'), R. Maldwyn Price (cerddoriaeth), yn *Caneuon Heddiw: Songs of Today Rhan I: Part I* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938), tt. 10–11.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 52.

'Ar yr Allor Lân ei Llund' (cyf. St Thomas Aquinas, 'Ecce Panis'), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 24.

'Bedd ar y Lan' (cyf. Mona Douglas, 'Buried Ashore'), Ernest L. M. Pritchard (cerddoriaeth), (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 44.

'Beth Fynnwn I O'th Garu Di' (cyf. 'What If I Seek for Love of Thee'), Robert Jones (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Three Elizabethan Songs* (1938), tt. 4–5.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 13.

'Ble Caiff y Carwr Fedd' (cyf. Sir Walter Scott, 'Where Shall the Lover Rest'), Hugh Hughes (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), tt. 31–2.

'Cân, Fy Nhafod, Fawl y Ceidwad' (cyf. St Thomas Aquinas, 'Pange, Lingua'), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 19.

Ailgyhoeddwyd: *Casgliad Catholig o Emynau Cymraeg* (1959), t. 24.

'Cân yr Hau' (cyf. Osborn Bergin, 'An Siól-Amhrán') (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

'Clywch Ofnadwy Lais yn Galw' (cyf. emyn Lladin), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 5.

Ailgyhoeddwyd: **'Clywch yr Eglur Lais yn Galw'**, yn *Emynau'r Eglwys* (Caerdydd: Western Mail and Echo cyf., 1941), t. 5; **'Dacw Lais yn Galw'n Eglur'**, cyf. emyn Lladin, yn *Casgliad Catholig o Emynau Cymraeg* (1959), t. 3.

'Y Crwydryn' (cyf. Edward Shenton, 'The Tramp'), Edgar Moy (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), tt. 8–9.

'Cwyn Mab Criman' (cyf. 'Cumha Mhic Criomainn') (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

'Dere Di' (cyf. 'Come Again'), John Dowland (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Three Elizabethan Songs* (1938), tt. 2–3.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 12.

'Dihun' (cyf. Edward Fitzgerald, 'Awake', o Berseg Omar Khayyaam), Haydn Morris (cerddoriaeth), yn *Two Omar Lyrics: Dau Bennill Omar* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938), tt. 1–2.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 11.

'Di, Rosyn, Dos' (cyf. Edmund Waller, 'Go, Lovely Rose'), Meirion Williams (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 30.

'Dowch, O Ffyddloniaid' (cyf. 'Adeste, Fideles'), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 7.

Ailgyhoeddwyd: *Casgliad Catholig o Emynau Cymraeg* (1959), t. 10.

'Y Dyn a'r Lorri' (cyf. Edward Shenton, 'The Lorry Driver'), Alec Rowley (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 43.

'Y Ddoli Fach Dlysa'n y Byd' (cyf. Charles Kingsley, 'The Prettiest Doll in the World'), Hugh Hughes (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), tt. 40–1.

'Dduw Trugaredd a Thosturi' (cyf. emyn Lladin), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 35.

'Enaid fy Mhrynwr, Pura 'Nghalon I' (cyf. 'Anima Christi'), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 20.

Ailgyhoeddwyd: *Casgliad Catholig o Emynau Cymraeg* (1959), t. 29.

'Frenin Bach, Mor Fwyn a Gaed' (cyf. 'Little King, So Fair and Sweet'), yn *Emynau Mynyw* (1938), tt. 36–7.

'Fy Nuw, Yr Wy'n Dy Garu Di' (cyf. emyn gan St Francis Xavier), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 16.

'Gaeaf' (cyf. William Shakespeare, 'Winter'), W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Two Shakespeare Lyrics: Dwy Delyneg Shakespeare* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938), tt. 5–6.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 42.

'Geneth Lân oedd Gwenno' (cyf. 'Phyllis was a faire maide'), Giles Earle (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Three Elizabethan Songs* (1938), tt. 6–7.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), 14.

'Glân Nid yw Hon' (cyf. Hartley Coleridge, 'She is not Fair'), Oliver Edwards (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 22.

'Gwanwyn' (cyf. William Shakespeare, 'Spring'), W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Two Shakespeare Lyrics: Dwy Delyneg Shakespeare* (1938), tt. 3–4.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 41; *Y Tyst* (25 Ebrill 1946), 1.

'Hen Ffydd ein Tadau! Byw yw Hi' (cyf. Frederick William Faber, 'Faith of our Fathers'), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 34.

Ailgyhoeddwyd: *Casgliad Catholig o Emynau Cymraeg* (1959), t. 45.

'I Galon Dirion Iesu' (cyf. emyn Lladin), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 25.

'Iesu, fy Iôr, o'r Diwedd Daeth yr Awr' (cyf. emyn Lladin), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 37.

'Iesu, fu Marw er fy Mwyn' (cyf. emyn Lladin), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 15.

Ailgyhoeddwyd: *Casgliad Catholig o Emynau Cymraeg* (1959), t. 13.

'Lân Galon Iesu, Ffynnon Pob Trugaredd' (cyf. emyn Lladin), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 27.

'Lleud Fai' (cyf. Thomas Moore, 'May Moon'), John Brydson (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 32.

'Mae ar fy Nghlin' (cyf. Richard Rowlands, 'Upon my Lap'), Hugh Hughes (cerddoriaeth), yn *Caneuon Heddiw: Songs of Today Rhan I: Part I* (1938), tt. 18–19.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 53.

'Mae'n Nosi' (cyf. 'La Nuit Vient'), W. H. Reed (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 22.

'Merch y Pennaeth' (cyf. A. G. Prys-Jones, 'The Chieftain's Daughter'), Haydn Morris (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), tt. 42–3.

'O Buraf a Grëwyd, Bêr Forwyn a Mam' (cyf. A. E. Tozer, 'Ave Maria! Thou Virgin and Mother'), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 32.

Ailgyhoeddwyd: *Casgliad Catholig o Emynau Cymraeg* (1959), t. 35.

'O Ddewi Sanctaidd, Gelwi'n Gwlad yn Gyson' (cyf. emyn Lladin), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 38.

Ailgyhoeddwyd: *Casgliad Catholig o Emynau Cymraeg* (1959), t. 39.

'O Fair, Tro D'Olwg Isod' (cyf. emyn Lladin), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 29.

'O Fam Trugaredd, Beunydd Byth' (cyf. emyn Lladin), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 28.

'O Galon Sant' (cyf. Francis Stanfield, 'O Sacred Heart'), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 26.

'O Iesu Tirion, Cofia' (cyf. emyn Lladin), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 21.
Ailgyhoeddwyd: *Casgliad Catholig o Emynau Cymraeg* (1959), t. 30.

'O Tyrd, Greawdwr, Ysbryd Glan' (cyf. emyn Lladin), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 17.

'Rho Fendith, Geidwad, Cyn ein Mynd' (cyf. emyn Lladin), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 39.

'Rho, Ysbryd Glân, y Golau Gwiw' (cyf. Pab Innocent III, 'Veni Sancte Spiritus'), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 18.

'Y Rhosyn' (cyf. Gretchen Warren, 'The Rose-bud'), Mervyn Roberts (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 21.

'Safai'r Fam yn Drist gan Wylo' (cyf. 'Stabat Mater'), yn *Emynau Mynyw* (1938), tt. 11–12.

Ailgyhoeddwyd: *Casgliad Catholig o Emynau Cymraeg* (1959), t. 20.

'Sagrafen Ddwylfôn Lân' (cyf. Francis Stanfield, 'Sweet Sacrament Divine'), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 22.

‘Sion, Cwyd dy Lais a Chân’ (cyf. St Thomas Aquinas, ‘Lauda Sion Salvatorem’), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 23.

Ailgyhoeddwyd: **‘Seion, Cwyd dy Lais a Chân’**, yn *Casgliad Catholig o Emynau Cymraeg* (1959), t. 26.

‘Stori Wanwyn’ (cyf. Cheter Dod (Vincent Thomas), ‘A Springtime Story’), Vincent Thomas (cerddoriaeth), yn *Caneuon Heddiw: Songs of Today Rhan I: Part I* (1938), tt. 2–3.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), tt. 50–1.

‘Ti Dad Trugarog Dynol-ryw’ (cyf. emyn Lladin), yn *Emynau Mynyw* (1938), t. 10.

Ailgyhoeddwyd: *Casgliad Catholig o Emynau Cymraeg* (1959), t. 14.

‘Tyrd, Moes y Gwin’ (cyf. Edward Fitzgerald, ‘Come, Fill the Cup’ o Berseg Omar Khayaam), Haydn Morris (cerddoriaeth), yn *Two Omar Lyrics: Dau Bennill Omar* (1938), tt. 3–4.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 12.

‘Yn y Wagen Do’ (cyf. Bernard Moore, ‘In the Kittereen’), W. H. Reed (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), tt. 10–11.

‘A Hyn a Fydd!’ (cyf. J. Addington Symmonds, ‘These Things Shall Be!’), John Hughes (cerddoriaeth) (Cardiff: University Council of Music and the University of Wales Press Board, 1939).

‘Cân Gobaith’ (cyf. A. H. Clough, ‘Song of Hope’), R. Maldwyn Price (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 19.

‘Ceisiaid’ (cyf. Howell Davies, ‘Questers’), Leigh Henry (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 46.

'Cennin Aur' (cyf. Robert Herrick, 'Daffodils'), Mansel Thomas (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 24.

'Clych Ieuenctid' (cyf. Chester Dod (Vincent Thomas), 'Bells of Youth'), Vincent Thomas (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), tt. 18–19.

'Coelcerthi' (cyf. Felicia Hemans, 'Mountain Fires'), R. Maldwyn Price (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 34.

'Delyn y Bryniog Dir' (cyf. Felicia Hemans, 'Harp of the Mountainland'), R. Maldwyn Price (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), tt. 25–6.

'De Profundis' (cyf. Caroline Southey, 'De Profundis'), Vincent Thomas (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), tt. 38–9.

'Di Wiber Fraith' (cyf. William Shakespeare, 'You Spotted Snakes'), H. C. L. Stocks (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 9.

'Ddi Mab a Merch a Garai Gynt' (cyf. 'It was a Lover and his Lass'), Thomas Morely (cerddoriaeth), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Three Old English Songs: Tair Hen Gân Seisnig* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939), tt. 2–3.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 36.

'Dyddiau Ebrill' (cyf. Chester Dod (Vincent Thomas), 'April Days'), Vincent Thomas (cerddoriaeth), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Tair Cân Wanwyn: Three Spring Songs* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939), tt. 1–2.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 47.

'Emyn Diolch' (cyf. G. E. L. Cotton, 'Thanksgiving Hymn'), Oliver Edwards (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939). Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 42.

'Er Mor Oer Fo D'olwg' (cyf. 'Though your Strangeness'), Robert Jones (cerddoriaeth) (Cardiff: University Council of Music and the University of Wales Press Board, 1939).

'Galarnad' (cyf. Sir Walter Scott, 'Coronach'), Mansel Thomas (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939). Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 33.

'Gardd-gân' (cyf. Norman Ingram, 'Garden Idyll'), Vincent Thomas (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939). Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 25.

'Gweddi' (cyf. J. Newton, 'A Prayer'), W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Tair Cân Wanwyn: Three Spring Songs* (1939), tt. 5–6. Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 48.

'Lili'r Garawys' (cyf. L. Graham Robertson, 'Daffadowndilly'), Leslie Walters (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Tair Cân Wanwyn: Three Spring Songs* (1939), tt. 3–4. Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 47.

'Lwlê, Iwlê' (cyf. 'Lullay, Lullay'), Oliver Edwards (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Tair Carol Newydd: Three New Carols* (1939), t. 4. Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), tt. 28–9.

'Mali Elin' (cyf. 'Barbara Allen'), yn Gwynn Williams (gol.), *Three Old English Songs: Tair Hen Gân Seisnig* (1939), t. 1. Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 35.

'Mi Wn Mai Byw Fy Mhrynwyr I' (cyf. 'Ich Weiss, Dass Mein Erlöser Lebt'), J. S. Bach (cerddoriaeth) (Cardiff: University Council of Music and the University of Wales Press Board, 1939).

'Roedd Ffermwr yn Byw' (cyf. 'A Farmer he Lived'), yn Gwynn Williams (gol.), *Three Old English Songs: Tair Hen Gân Seisnig* (1939), t. 4. Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), tt. 37–8.

'Yr Arddwr Llawn' (cyf. Robert Burns, 'The Merry Ploughman'), John Brydson (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1940). Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 39; (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1948).

'Brain Owain' (cyf. Leigh Henry, 'The Ravens of Owain'), Bryceson Treharne (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1940). Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 40.

'Cân y Gwynt' (cyf. Edward Shenton, 'Song of the Wind'), Alec Rowley (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1940). Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 49.

'Yr Ehedydd' (cyf. James Hogg, 'The Skylark'), W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1940). Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), tt. 48–9.

'Eldorado' (cyf. Edgar Allan Poe, 'Eldorado'), R. Maldwyn Price (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1940). Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 20.

'Anodd yw Mynd' (cyf. 'Loth to Depart'), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *12 Rounds: 12 Tôn Gron* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1942), t. 4.

'Caeth gan y Byd' (cyf. 'Slaves to the World'), Edmund Nelham (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *12 Rounds: 12 Tôn Gron* (1942), t. 4.

'Y Clychau' (cyf. 'The Bells'), Samuel Arnold (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *12 Rounds: 12 Tôn Gron* (1942), t. 3.

'Dos at dy Siani' (cyf. 'Go to Jane Glover'), yn Gwynn Williams (gol.), *12 Rounds: 12 Tôn Gron* (1942), t. 1.

'Hir Hun y Dewr' (cyf. W. Collins, 'How Sleep the Brave'), R. Maldwyn Price (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1942).

'Yr Hydd a Gâr y Coedydd' (cyf. 'The hart, he loves the high wood'), yn Gwynn Williams (gol.), *12 Rounds: 12 Tôn Gron* (1942), t. 2.

'I Ti bo'r Glod' (cyf. 'We Thank Thee, Lord'), yn Gwynn Williams (gol.), *12 Rounds: 12 Tôn Gron* (1942), t. 2.

'O, Fy Mun' (cyf. 'O, My Love'), yn Gwynn Williams (gol.), *12 Rounds: 12 Tôn Gron* (1942), t. 1.

'O'r Doeth nid oedd ond Saith' (cyf. 'The Wise Men were but Seven'), yn Gwynn Williams (gol.), *12 Rounds: 12 Tôn Gron* (1942), t. 3.

'Tu Hwnt i'r Sêr, fy Enaid' (cyf. Henry Vaughan, 'My Soul, There is a Country'), Mervyn Roberts (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1942).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 29; *Y Tyst* (28 Rhagfyr 1944), 1.

'Tyrd Dilyn' (cyf. 'Come Follow'), yn Gwynn Williams (gol.), *12 Rounds: 12 Tôn Gron* (1942), t. 2.

'Yma yr Hun' (cyf. 'Under this Stone'), Henry Purcell (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *12 Rounds: 12 Tôn Gron* (1942), t. 4.

'Atgof' (cyf. P. B. Shelley, 'Rememberance'), W. Matthews Williams (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1943).

'Bodlonrwydd' (cyf. Johannes Miller, 'Die Zufriedenheit'), Wolfgang A. Mozart (cerddoriaeth), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Chwe Chân Glasurol: Six Classical Songs* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1943), tt. 12–13.

'Cân y Crud' (cyf. Matthias Claudius, 'Schlafe, Schlafe, Holder, Süsßer Knabe'), Franz Schubert (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Chwe Chân Glasurol: Six Classical Songs* (1943), tt. 14–15.

'Crinllys' (cyf. P. B. Shelley, 'The Violet'), Becket Williams (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1943).

'Daeth Eto Fis y Blodau' (cyf. 'Now is the Month of Maying'), Thomas Morely (cerddoriaeth), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Songs of the Old Masters: Caneuon yr Hen Feistri* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1943), tt. 1–2.

'Dos i'th Wâl, Bydd Wych' (cyf. Robert Jones, 'Go to Bed, Sweet Muse'), Robert Jones (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Songs of the Old Masters: Caneuon yr Hen Feistri* (1943), tt. 5–6.

'Y Gof' (cyf. Ludwig Uhland, 'Der Schmied'), Johannes Brahms (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Chwe Chân Glasurol: Six Classical Songs* (1943), tt. 4–5.

'Gogoniant Duw' (cyf. C. F. Gellert, 'Die Ehre Göttes'), Ludwig van Beethoven (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Chwe Chân Glasurol: Six Classical Songs* (1943), tt. 1–2.

'Heb Amynedd, Doeth Ni Bydd' (cyf. Thomas Campion, 'Wise men Patience Never Want'), Thomas Campion (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Songs of the Old Masters: Caneuon yr Hen Feistri* (1943), tt. 7–8.

'Lle Cerddi Di' (cyf. Alexander Pope, 'Where'er you Walk'), G. F. Handel (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Chwe Chân Glasurol: Six Classical Songs* (1943), tt. 6–8.

'Mae Benyw Annwyl Lân ei Phryd' (cyf. Thomas Ford, 'There is a Lady Sweet and Kind'), Thomas Ford (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Songs of the Old Masters: Caneuon yr Hen Feistri* (1943), tt. 3–4.

'O Gorffwys yn Nuw' (cyf. 'O Rest in the Lord'), Felix Mendelssohn-Bartholdy (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Chwe Chân Glasur: Six Classical Songs* (1943), tt. 9–11.

'Rwyf Megis Glân Flodeuyn' (cyf. Heinrich Heine, 'Du Bist Wie eine Blume'), Robert Schumann (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Songs of the Old Masters: Caneuon yr Hen Feistri* (1943), tt. 11–12.

'Rhosyn yn y Grug' (cyf. Johann Wolfgang von Goethe, 'Heiden Röslein'), Franz Schubert (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Songs of the Old Masters: Caneuon yr Hen Feistri* (1943), tt. 9–10.

'Sigl-gân' (cyf. 'Wiegenlied'), Johannes Brahms (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Songs of the Old Masters: Caneuon yr Hen Feistri* (1943), tt. 13–14.

'Wele Fi o'th Gofio Di' (cyf. P. B. Shelley, 'I Arise from Dreams of Thee'), H. C. L. Stocks (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1943).

'Cân yr Utgorn' (cyf. 'Sound the Trumpet'), Henry Purcell (cerddoriaeth), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Famous Songs & Duets: Caneuon a Deuawdau Enwog* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1944), tt. 6–8.

'Cenwch i Dduw'r Cynhaeaf' (cyf. J. S. B. Monsell, 'Sing to the Lord of Harvest'), R. Maldwyn Price (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1944).

'Goedwig Ddu' (cyf. Phillippe Quinalt, 'Bois Épais'), Jean-Baptiste Lully (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Famous Songs & Duets: Caneuon a Deuawdau Enwog* (1944), tt. 2–3.

'Y Lili Ddŵr' (cyf. Heinrich Heine, 'Die Lotosblume'), Robert Schumann (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Famous Songs & Duets: Caneuon a Deuawdau Enwog* (1944), tt. 3–4.

'Mae 'Mam am imi Rwymo 'Ngwallt' (cyf. Anne Hume, 'My Mother Bids me Bind my Hair'), Franz Josef Haydn (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Famous Songs & Duets: Caneuon a Deuawdau Enwog* (1944), tt. 1–2.

'O Hyfryd Hedd' (cyf. Thomas Morell, 'O Lovely Peace'), G. F. Handel (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Famous Songs & Duets: Caneuon a Deuawdau Enwog* (1944), tt. 4–6.

'Clarinda' (cyf. 'Clarinda'), Thomas Augustine Arne (cerddoriaeth), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Song-Classics for Children: Clasuron Cân i Blant* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1945), t. 3.

'Chwyth, Chwyth, Aeafol Chwa' (cyf. William Shakespeare, 'Blow, Blow, Thou Winter Wind'), Thomas Augustine Arne (cerddoriaeth), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Hoff Ganeuon Ewrob: Favourite Songs of Europe* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1945), tt. 2–3.

'Doed Doethion â'u Dysgeidiaeth' (cyf. 'The Wise May Bring Their Learning'), R. Maldwyn Price (cerddoriaeth), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Pum Deuawd Gysygregid: Five Sacred Duets* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1945), tt. 4–5.

'F'Annwyl Wyt Ti' (cyf. 'Caro Mio Ben'), Giuseppe Giordani (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Hoff Ganeuon Ewrob: Favourite Songs of Europe* (1945), tt. 4–5.

'Fe Ddysgais Hyn Wrth Groesi'r Ddôl' (cyf. Lucy Larcom, 'I Learned it in the Meadow Path'), R. Maldwyn Price (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Pum Deuawd Gysygregid: Five Sacred Duets* (1945), tt. 6–7.

'Hela'r Blaidd' (cyf. 'Chase of the Wolf'), Ludwig van Beethoven (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Song-Classics for Children: Clasuron Cân i Blant* (1945), t. 5.

'Hen Wlad y Mynyddoedd' (cyf. William Smyth, 'Sweet Land of the Mountain'), Franz Josef Haydn (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Song-Classics for Children: Clasuron Cân i Blant* (1945), t. 9.

'Huw cyn' (cyf. Wilhelm von Zuccamaglio, 'Sandmännchen'), Johannes Brahms (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Song-Classics for Children: Clasuron Cân i Blant* (1945), t. 7.

'Laudate Dominum' (cyf. St Ffransis o Assisi), Oliver Edwards (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1945).

'Mor Dirion Dy Drigfannau' (cyf. John Milton, 'How Lovely Are Thy Dwellings'), R. Maldwyn Price (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Pum Deuawd Gysygregid: Five Sacred Duets* (1945), tt. 8–10.

'Y Mudo' (cyf. Wilhelm Muller, 'Das Wandern'), Franz Schubert (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Song-Classics for Children: Clasuron Cân i Blant* (1945), t. 15.

Ailgyhoeddwyd: W. S. Gwynn Williams (gol.), *Two Classical Songs: Dwy Gân Glasurol* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1954), tt. 3–4.

'O Frawd o Ddyn' (cyf. J. G. Whittier, 'O Brother Man'), R. Maldwyn Price (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Pum Deuawd Gysygregid: Five Sacred Duets* (1945), tt. 11–12.

'Oenyn Bach' (cyf. William Blake, 'Little Lamb'), R. Maldwyn Price (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Pum Deuawd Gysygregid: Five Sacred Duets* (1945), tt. 2–3.

'Os Bydd Mwynhad' (cyf. J. Barbier ac M. Carré), Charles François Gounod (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Hoff Ganeuon Ewrob: Favourite Songs of Europe* (1945), tt. 6–7.

'Ynys Wen' (cyf. John Dryden, 'Fairest Isle'), Henry Purcell (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Song-Classics for Children: Clasuron Cân i Blant* (1945), t. 13.

Ailgyhoeddwyd: Gwynn Williams (gol.), *Two Classical Songs: Dwy Gân Glasurol* (1954), tt. 1–2.

'Aeth Gaeaf yn ei Dro' (cyf. 'The Winter it is Past'), Oliver Edwards (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1946).

'Hai, Noni No' (cyf. 'Hey, Nonny No'), Bryceson Treharne (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1946).

'Cyn Gwawr' (cyf. Norman Ingram, 'Before Dawn'), Vincent Thomas (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1948).

'Mae dy Ddelw Annwyl' (cyf. Josef Freiherr von Eichendorff, 'Dein Bildnis Winderselig'), Robert Schumann (cerddoriaeth), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Five Famous Songs: Pum Cân Enwog* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1956), tt. 14–16.

'Pa Beth yw Dydd' (cyf. 'What is a Day'), Philip Rosseter (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Five Famous Songs: Pum Cân Enwog* (1956), tt. 2–3.

'Cân y Bugail' (cyf. Richard Crashaw, 'The Shepherd's Song'), Hugh Hughes (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1957).

'Bili a Mi' (cyf. James Hogg, 'Billy and Me'), John Brydson (cerddoriaeth), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Four Two-Part Songs: Pedair Cân Dwy-Ran* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1959), tt. 4–5.

'Cân dy Gorn, Heliwr' (cyf. William Cornish, 'Blow thy Horn, Hunter'), John Brydson (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Four Two-Part Songs: Pedair Cân Dwy-Ran* (1959), tt. 2–3.

'Milwyr Ydym, Dri' (cyf. Ravenscroft, 'We Be Soldiers Three'), John Brydson (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Four Two-Part Songs: Pedair Cân Dwy-Ran* (1959), t. 1.

'Y Tri Marchog' (cyf. 'The Three Knights'), John Brydson (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Four Two-Part Songs: Pedair Cân Dwy-Ran* (1959), t. 6.

'Hirddydd Haf' (cyf. J. R. Lowell, 'Day in June'), Bryceson Treharne (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1970).

'Cân Solveig' (cyf. pennill cyntaf Henrik Ibsen, 'Solveigs Sang') (anghyhoeddedig), LIGC, Papurau TGJ A1377a. Dyddiad anhysbys.

cyf. Martin Armstrog, **'Explorers'**, Sidney Birkenshaw (cerddoriaeth) (anghyhoeddedig), Archifdy Prifysgol Bangor, Casgliad Bangor 16669. Dyddiad anhysbys.

cyf. Thomas Heywood, **'Pack, Clouds, Away'** (anghyhoeddedig), LIGC, Papurau TGJ C20. Dyddiad anhysbys.

cyf. William Shakespeare, **'A Sea Dirge'** (anghyhoeddedig), LIGC, Papurau TGJ C20. Dyddiad anhysbys.

'Dagonet', cyf. Ernest Rhys, 'Dagonet's Love Song' (anghyhoeddedig), LIGC, Papurau TGJ C20. Dyddiad anhysbys.

'Emyn i Ddiana', cyf. Ben Jonson, 'Hymn to Diana' gan Ben Jonson, Hugh Hughes (cerddoriaeth) (s.l.: s.n.). Dyddiad anhysbys.

Cyfieithiadau o eiriau caneuon i'r Saesneg

'The Boat's Return' (cyf. Bryfdir, 'Dychweliad y Cwch'), J. Griffith Thomas (cerddoriaeth) (Rhyf: A. Caradoc, 1904).

'King Arthur's Knights' (cyf. Bryfdir, 'Marchogion Arthur'), John Henry (cerddoriaeth) (Liverpool: D. R. Jones (Alaw Madog), 1908).
Ailgyhoeddwyd: (Swansea: Snell Co., 1920).

'I'll Name you the Day' (cyf. Jonathan Hughes, 'Penodwch chwi'r dydd'), *Cylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru* [CCAGC], II/3 (1922), 142.

'I Wandered, Half Weeping' (cyf. 'Fel yr oeddwn ar foreuddydd'), CCAGC, II/3 (1922), 192–3.

'Joy Forsakes Me, Sorrow Takes Me' (cyf. Huw Morris, 'Yn Iach Lawenydd, Croeso i Gerydd'), CCAGC, II/3 (1922), 172.
Ailgyhoeddwyd: W. S. Gwynn Williams (gol.), *Old Welsh Folk-Songs* (London: Curwen, 1927), tt. 24–5; **'Innocence'**, yn Gwynn Williams (gol.), *Caneuon Traddodiadol y Cymry* (1961), t. 88.

'Let Mary Live Long or Well Met' (cyf. 'Bid Hir oes i Fair'), CCAGC, II/3 (1922), 142.

Ailgyhoeddwyd: Gwynn Williams (gol.), *Caneuon Traddodiadol y Cymry* (1961), t. 86.

'My Love is the Fairest' (cyf. 'Mae 'nghariad i'n Fenws'), CCAGC, II/3 (1922), 31–2.

'My Sweet Little Maid' (cyf. 'Fy annwyl Chwaer fwys'), CCAGC, II/3 (1922), 160.

'The Songstress' Conceit' (cyf. 'Myfyrdod neu ddeusyfiad cantores'), CCAGC, II/3 (1922), 150–1.

'You Gallants so Gay' (cyf. John Williams, 'Pob Cymro pur Mwyn'), CCAGC, II/3 (1922), 161.

'The Arbour' (cyf. 'Y Deildy'), J. Lloyd Williams (cerddoriaeth), yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), tt. 111–15.

Ailgyhoeddwyd: *Sixth Festival of Orchestral and Choral Music* (Aberystwyth: University College of Wales, 1924–5), t. 9.

'Beauty Eternal' (cyf. o'r Eidaleg), Giovanni Pierluigi da Palestrina (cerddoriaeth), yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), tt. 202–7.

Ailgyhoeddwyd: (London: Paxton, 1925); *Festivals of Orchestral and Choral Music* (1925–6), t. 21.

'Glorious Lord, Hail to Thee' (cyf. 'Gogoneddawc Arglwydd, Hanpych Gwell'), yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), tt. 98–104.

Ailgyhoeddwyd: *Sixth Festival of Orchestral and Choral Music* (1924–5), t. 7.

'New Year's Eve' (cyf. John Ceiriog Hughes, 'Nos Galan'), Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), tt. 179–83.

Ailgyhoeddwyd: (London: Paxton, 1924); *New Song Book: Llyfr Canu Newydd Part II* (1929/30), tt. 20–1; *Y Cerddor*, ail gyfres, III (1933), atodiad; H. Walford Davies (gol.), *A Second book of Choral Songs for Male Voices, specially for use in the mining areas and for general use elsewhere* (Cardiff: Oxford University Press and the University of Wales Press Board for the National Council of Music, 1934), tt. 26–7; Evans (gol.), *Llyfr Canu Myfyrwyr Prifysgol Cymru: The University of Wales Students' Song Book* (1937), tt. 104–5.

'O God, Grant Me Thy Spirit' (cyf. Dafydd William, 'O Dduw, Rho Im Dy Ysbryd'), yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), t. 219.

Ailgyhoeddwyd: *Fifth Aberystwyth Musical Festival: Hymn Sheet for Hymn Festival (Gymanfa Ganu) on Sunday, June 22, 1924* [rhaglen], 219; *Choral Festival Book of the Church in Wales* (1930), tt. 42–3; *Y Cerddor*, ail gyfres, V (1935).

‘O! Praise the Saviour of the World’ (cyf. Emrys, ‘O! Cenwch Fawl i Brynwr byd’), yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), t. 215.

Ailgyhoeddwyd: *Fifth Aberystwyth Music Festival: Hymn Sheet for Hymn Festival (Gymanfa Ganu), on Sunday, June 22, 1924* [rhaglen], 1.

‘The Sleep of Princess Gwennllian’ (cyf. John Ceiriog Hughes), ‘Hun Gwennllian’, yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), tt. 161–6.

Ailgyhoeddwyd: **‘Gwennllian’s Repose’**, yn *New Song Book: Llyfr Canu Newydd, Part I* (1929), tt. 38–40; Evans (gol.), *Llyfr Canu Myfyrywyr Prifysgol Cymru: The University of Wales Students’ Song Book* (1937), tt. 61–2.

‘Thunder’ (cyf. ‘Y Daran’), yn Davies (gol.), *Welsh Festival Music* (1924), tt. 105–10.

Ailgyhoeddwyd: *Sixth Festival of Orchestral and Choral Music* (1924–5), t. 8.

‘I am Singing, Lightly Winging’ (cyf. Huw Morus, ‘Yr Wyf Mor Llawen â’r Fwyalchen’), CCAGC, II/4 (1925), 251–2.

‘The Sailor’s Babe’ (cyf. R. Silyn Roberts, ‘Huna Dlws Dy Fam’), David de Lloyd (cerddoriaeth) (Aberystwyth: s.n., 1925).

‘Nature Murmurs’ (cyf. J. D. Davis, ‘Murmur Anian’), Morgan E. Phillips (cerddoriaeth) (Swansea: Snell, 1927).

‘The Banks of Conway’ (cyf. John Jones, ‘Ceinion Conwy’) (Cardiff: Oxford University Press and the University of Wales Press Board for the National Council of Music, 1934).

Ailgyhoeddwyd: Davies (gol.), *A Second Book of Choral Songs for Male Voices* (1934), tt. 11–13; *Y Cerddor*, ail gyfres, IV (1934), 2–7.

‘O Blackbird Blithe’ (cyf. ‘Aderyn Du sy’n rhodio’r gwledydd’) (Cardiff: Oxford University Press and the University of Wales Press Board for the National Council of Music, 1934).

Ailgyhoeddwyd: *Y Cerddor*, ail gyfres, IV (1934), atodiad, 3–7.

'Summer Rose' (cyf. John Ceiriog Hughes, 'Rhosyn yr Haf'), W. S. Gwynn Williams (cerddoriaeth) (Wrexham/Cardiff: Hughes and Son, 1936).

'To Music' (cyf. Fr. Von Schober, 'An Die Musik'), Franz Schubert (cerddoriaeth), yn *A Third Book of Choral Songs for Male Voices* (Cardiff: Oxford University Press and the University of Wales Press Board for the National Council of Music, 1936), tt. 6–7.

Ailgyhoeddwyd: (Cardiff: University Council of Music and the University of Wales Press Board, 1937).

'Gentle Maid' (cyf. 'Fenyw Fwyn'), yn Gwynn Williams (gol.), *Chwe Chân Werin Gymreig: Six Welsh Folk-Songs* (1938), t. 6.

'Gleaning' (cyf. 'Lloffa'), yn Gwynn Williams (gol.), *Chwe Chân Werin Gymreig: Six Welsh Folk-Songs* (1938), t. 4.

'The Grey Cuckoo' (cyf. 'Y Gog Lwydlas'), yn Gwynn Williams (gol.), *Chwe Chân Werin Gymreig: Six Welsh Folk-Songs* (1938), tt. 7–8.

Ailgyhoeddwyd: Gwynn Williams (gol.), *Caneuon Traddodiadol y Cymry* (1961), t. 87.

'Love's Voyage' (cyf. T. Hopkin Evans, 'Mordaith Cariad'), T. Hopkin Evans (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

'My Land' (cyf. Dewi Havhesp, 'Fy Ngwlad'), W. Matthews Williams (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

'Night Cometh' (cyf. 'La Nuit Vient'), W. H. Reed (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

'The Open Way' (cyf. 'Y Briffordd Rydd') (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 15.

'Peace' (cyf. Eifion Wyn, 'Tangnefedd'), Oliver Edwards (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

'Sobering Song' (cyf. 'Cân Sobri'), yn Gwynn Williams (gol.), *Chwe Chân Werin Gymreig: Six Welsh Folk-Songs* (1938), t. 5.

'Sowing Song' (cyf. Osborn Bergin, 'An Síol-Amhrán') (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1938).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), tt. 17–18.

'Thee We Praise' (cyf. Eifion Wyn, 'Molwn Di'), yn *Caneuon Heddiw: Songs of Today Rhan I: Part I* (1938), t. 20.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 54; *Ceinion y Cysegr: Gems of the Sanctuary* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1944), t. 7; *20 Alaw Gymreig: 20 Welsh Melodies* (1950), tt. 24–5.

'Wee Wee Pup' (cyf. 'Pry Bach Bach'), yn Gwynn Williams (gol.), *Chwe Chân Werin Gymreig: Six Welsh Folk-Songs* (1938), t. 3.

Ailgyhoeddwyd: Gwynn Williams (gol.), *Caneuon Traddodiadol y Cymry* (1961), *Llyfr II* (1963), t. 159.

'From Day to Day' (cyf. John Ceiriog Hughes, 'O Ddydd i Ddydd'), William Davies (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1939).

'Now Dawns the Holy Winter Day' (cyf. Dafydd Ddu Eryri, 'At Dymor Gaeaf Dyma'r Wŷl'), yn Gwynn Williams (gol.), *Tair Carol Newydd: Three New Carols* (1939), tt. 2–3.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), tt. 27–8.

'The Blackbird' (cyf. 'Y Fwyalchen'), yn W. S. Gwynn Williams (gol.), *Tair Cainc Gymreig: Three Welsh Airs* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1941), t. 1.

'The Mother and Her Babe' (cyf. Mynyddog, 'Y Fam a'i Baban'), yn Gwynn Williams (gol.), *Tair Cainc Gymreig: Three Welsh Airs* (1941), tt. 3–4.

'Rhuddlan Marsh' (cyf. Ieuan Glan Geirionydd, 'Morfa Rhuddlan'), yn Gwynn Williams (gol.), *Tair Cainc Gymreig: Three Welsh Airs* (1941), tt. 2–3.

'Holy Babe, as Lord we Hail Thee' (cyf. Fardd Du Môn, 'Henffych Iti, Faban Sanctaidd'), yn Gwynn Williams (gol.), *Clychau'r Nadolig: Christmas Bells* (1942), tt. 8–9.

'Lullaby' (cyf. Robert Bryan, 'Suo-Gân'), yn Gwynn Williams (gol.), *Tair Hen Gân Gymreig: Three Old Welsh Songs* (1942), tt. 3–4.

'Now Sing we the Praises' (cyf. Rhys Prichard, 'Rhown Foliant o'r Mwyaf'), yn Gwynn Williams (gol.), *Clychau'r Nadolig: Christmas Bells* (1942), tt. 12–13.

'Now To Bethlem' (cyf. Rhys Prichard, 'Awn i Fethlem'), yn Gwynn Williams (gol.), *Clychau'r Nadolig: Christmas Bells* (1942), tt. 4–5.
Ailgyhoeddwyd: Gwynn Williams (gol.), *Caneuon Traddodiadol y Cymry* (1961), t. 87.

'O Let us Awake' (cyf. Twm o'r Nant, 'Blant Adda 'Mbartowch'), yn Gwynn Williams (gol.), *Clychau'r Nadolig: Christmas Bells* (1942), tt. 14–15.
Ailgyhoeddwyd: Gwynn Williams (gol.), *Caneuon Traddodiadol y Cymry* (1961), t. 86.

'O Let us Remember' (cyf. Rhys Prichard, 'Clywch Adrodd Mawr Gariad'), yn Gwynn Williams (gol.), *Clychau'r Nadolig: Christmas Bells* (1942), tt. 10–11.

'This is the Hallowed Morning' (cyf. Eos Iâl, 'Ar Gyfer Heddiw'r Bore'), yn Gwynn Williams (gol.), *Clychau'r Nadolig: Christmas Bells* (1942), tt. 6–7.

'Watching the Wheat' (cyf. Wil Hopcyn, 'Bugeilio'r Gwenith Gwyn'), yn Gwynn Williams (gol.), *Tair Cân Gymreig: Three Welsh Songs* (1942), tt. 2–3.
Ailgyhoeddwyd: W. S. Gwynn Williams (gol.), *Dwy Gân Werin Gymreig: Two Welsh Folk Songs* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1946), tt. 2–3; *Y Delyn (The Welsh Music Review)*, I/1 (Gwanwyn 1947), 17–20; *20 Alaw Gymreig: 20 Welsh Melodies* (1950), tt. 4–5.

'The Blacksmith' (cyf. Ludwig Uhland, 'Der Schmied'), Johannes Brahms (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Chwe Chân Glasurol: Six Classical Songs* (1943), tt. 4–5.

'Captain Morgan' (cyf. John Ceiriog Hughes, 'Capten Morgan', yn Gwynn Williams (gol.), *Difyr-Gerddi Cymreig: Popular Welsh Songs* (1943), tt. 4–5.

'Contentment' (cyf. Johannes Miller, 'Die Zufriedenheit'), Wolfgang A. Mozart (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Chwe Chân Glasurol: Six Classical Songs* (1943), tt. 12–13.

'Cradle Song' (cyf. Matthias Claudius, 'Schlafe, Schlafe, Holder, Süsßer Knabe'), Franz Schubert (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Chwe Chân Glasurol: Six Classical Songs* (1943), tt. 14–15.

'Cradle-song' (cyf. 'Wiegenlied'), Johannes Brahms (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Songs of the Old Masters: Caneuon yr Hen Feistri* (1943), tt. 13–14.

'The Glory of God' (cyf. C. F. Gellert, 'Die Ehre Göttes'), Ludwig van Beethoven (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Chwe Chân Glasurol: Six Classical Songs* (1943), tt. 1–2.

'The Hall of Ifor Hael' (cyf. Ieuan Brydydd Hir, 'Llys Ifor Hael'), David de Lloyd (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1943).

'Lily White' (cyf. Alun, 'Lili Lon'), yn Gwynn Williams (gol.), *Difyr-Gerddi Cymreig: Popular Welsh Songs* (1943), tt. 12–13.

'My Granny's Staff' (cyf. Glan Padarn, 'Hen Ffon fy Nain'), yn Gwynn Williams (gol.), *Difyr-Gerddi Cymreig: Popular Welsh Songs* (1943), tt. 8–9.

'Rose Upon the Heath' (cyf. Johann Wolfgang von Goethe, 'Heiden Röslein'), Franz Schubert (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Songs of the Old Masters: Caneuon yr Hen Feistri* (1943), tt. 9–10.

'Shepherding the Sheep' (cyf. Ieuan Ddu, 'Bugeilio'r Defaid'), yn Gwynn Williams (gol.), *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae: Old Welsh Songs of Work and Play* (1943), tt. 2–3.

'Thou Art So Like a Flower' (cyf. Heinrich Heine, 'Du Bist Wie eine Blume'), Robert Schumann (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Songs of the Old Masters: Caneuon yr Hen Feistri* (1943), tt. 11–12.

'The Earth is Reviving' (cyf. John Howel, 'Mae'r Ddaear yn Glasu'), yn Gwynn Williams (gol.), *Canu Haf: Summer Carols* (1944), tt. 4–5.

'The Lotus Flower' (cyf. Heinrich Heine, 'Die Lotosblume'), Robert Schumann (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Famous Songs & Duets: Caneuon a Deuawdau Enwog* (1944), tt. 3–4.

'May Carol' (cyf. Rhys Ellis, 'Carol Mai'), yn Gwynn Williams (gol.), *Canu Haf: Summer Carols* (1944), tt. 2–3.

Ailgyhoeddwyd: **'Fairest May'**, yn Gwynn Williams (gol.), *Caneuon Traddodiadol y Cymry, Llyfr II* (1963), t. 161.

'Song of Summer' (cyf. Twm o'r Nant, 'Hagfan'), yn Gwynn Williams (gol.), *Canu Haf: Summer Carols* (1944), tt. 14–15.

'Summer Days' (cyf. Edward Samiwel, 'Hinou Ha'), yn Gwynn Williams (gol.), *Canu Haf: Summer Carols* (1944), tt. 12–13.

Ailgyhoeddwyd: **'Gentle May'**, yn Gwynn Williams (gol.), *Caneuon Traddodiadol y Cymry* (1961), t. 88.

'Sunless Woods' (cyfeithiad o Phillippe Quinault, 'Bois Épais'), Jean-Baptiste Lully (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Famous Songs & Duets: Caneuon a Deuawdau Enwog* (1944), tt. 2–3.

'The Bard' (cyf. R. Williams Parry, 'Y Bardd'), Mansel Thomas (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1945).

'Dear Love of Mine' (cyf. 'Caro Mio Ben'), Giuseppe Giordani (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Hoff Ganeuon Ewrob: Favourite Songs of Europe* (1945), tt. 4–5.

'Laudate Dominum' (cyf. St Ffransis o Assisi), Oliver Edwards (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1945).

'Sandman' (cyf. Wilhelm von Zuccamaglio, 'Sandmädchen'), Johannes Brahms (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Song-Classics for Children: Clasuron Cân i Blant* (1945), t. 7.

'To Wander' (cyf. Wilhelm Muller, 'Das Wandern'), Franz Schubert (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Song-Classics for Children: Clasuron Cân i Blant* (1945), t. 15.

Ailgyhoeddwyd: Gwynn Williams (gol.), *Two Classical Songs: Dwy Gân Glasurol* (1954), tt. 3–4.

'Bonny Blue Bird of Skerries' (cyf. 'Deryn y Bwn o'r Banna') (London: Oxford University Press, 1948).

'O Come Hallowed Kingdom, Thy Promise Fulfill' (cyf. 'Efengyl Tangnefedd, Ehed Dros y Byd'), yn Gwynn Williams (gol.), *20 Alaw Gymreig: 20 Welsh Melodies* (1950), tt. 20–1.

Ailgyhoeddwyd: W. S. Gwynn Williams (gol.), *Four Festival Hymns: Pedwar Emyn yr Ŵyl* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1957).

'Thy Dear and Wondrous Image' (cyf. Josef Freiherr von Eichendorff, 'Dein Bildnis Winderselig'), Robert Schumann (cerddoriaeth), yn Gwynn Williams (gol.), *Five Famous Songs: Pum Cân Enwog* (1956), tt. 14–16.

'Monday, Tuesday, Wednesday' (cyf. 'Dydd Llun, Dydd Mawrth, Dydd Mercher'), yn Gwynn Williams (gol.), *Caneuon Traddodiadol y Cymry* (1961), t. 87.

'Boiling Broth' (cyf. 'Sospan Fach') (anghyhoeddedig), LIGC, Papurau
Thomas Gwynn Jones G6280B. Dyddiad anhysbys.

Cyfaddasiadau (Cymraeg a Saesneg)

Cadwyn o Geinciau Gwerin (cyfaddasiadau), David de Lloyd (cerddoriaeth) (Cardiff: The National Council of Music and the Press Board of the University of Wales, 1926).

'Penwaig Nefyn' (Lady Nairne, 'Caller Herrin' (cyfaddasiad)), yn *New Song Book: Llyfr Canu Newydd, Part I* (1929), t. 8.

Ailgyhoeddwyd: *Llyfrau Darllen Prifysgol Cymru: Y Pedwerydd Llyfr* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 1933), tt. 28–9; Evans (gol.), *Llyfr Canu Myfyrwyr Prifysgol Cymru: The University of Wales Students' Song Book* (1937), tt. 14–15.

'Yr Hen Ŵr Mwyn' (cyfaddasiad), yn Gwynn Jones a Gwynn Williams, *Y Gainc Olaf* (1934), t. 36.

'Cyn Cysgu' ('Before Sleeping' (cyfaddasiad)), Mervyn Roberts (cerddoriaeth), yn *Caneuon Heddiw: Songs of Today, Rhan I: Part I* (1938), tt. 6–7.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 51.

'Lwli-bei' (cyfaddasiad), yn Gwynn Williams (gol.), *Chwe Chân Werin Gymreig: Six Welsh Folk-Songs* (1938), t. 2.

'Y Bumed Gerdd' (Taliesin, 'Yrymes Detbrawt' (addasiad)), Vincent Thomas (cerddoriaeth) (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., 1940).

'Cwyd dy Galon' (cyfaddasiad), yn Gwynn Williams (gol.), *Tair Cân Gymreig: Three Welsh Songs* (1942), tt. 3–4.

Ailgyhoeddwyd: Gwynn Williams (gol.), *Caneuon Traddodiadol y Cymry* (1961), t. 13.

'Y Gadlys' (cyfaddasiad), yn Gwynn Williams (gol.), *Tair Hen Gân Gymreig: Three Old Welsh Songs* (1942), t. 2–3.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), tt. 59–60.

'Robin Ddiog' (cyfaddasiad), yn Gwynn Williams (gol.), *Tair Hen Gân Gymreig: Three Old Welsh Songs* (1942), t. 1.

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 59; Gwynn Williams (gol.), *Caneuon Traddodiadol y Cymry* (1961), t. 52.

'Roedd yn y Wlad Honno' (cyfaddasiad), yn Gwynn Williams (gol.), *Clychau'r Nadolig: Christmas Bells* (1942), tt. 2–3.

Ailgyhoeddwyd: Gwynn Williams (gol.), *20 Alaw Gymreig: 20 Welsh Melodies* (1950), tt. 26–7; *Carolau Nadolig* (1950), t. 22; Gwynn Williams (gol.), *Caneuon Traddodiadol y Cymry* (1961), t. 85.

'Cân Crwtyn y Gwartheg' (cyfaddasiad), yn Gwynn Williams (gol.), *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae: Old Welsh Songs of Work and Play* (1943), tt. 8–9.

'Carol yn 'Drws' (cyfaddasiad), yn Gwynn Williams (gol.), *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae: Old Welsh Songs of Work and Play* (1943), tt. 10–11.

'Counting the Goats' ('Cyfri'r Geifr' (cyfaddasiad)), yn Gwynn Williams (gol.), *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae: Old Welsh Songs of Work and Play* (1943), tt. 6–7.

'Y Glomen' (cyfaddasiad), yn Gwynn Williams (gol.), *Ceinciau'r Cymry: Melodies of the Welsh* (1943), t. 11.

'Gyrru'r Ychen' (cyfaddasiad), yn Gwynn Williams (gol.), *Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a Chwarae: Old Welsh Songs of Work and Play* (1943), tt. 4–5.

Ailgyhoeddwyd: Gwynn Williams (gol.), *20 Alaw Gymreig: 20 Welsh Melodies* (1950), tt. 16–17.

'Migldi Magldi' (cyfaddasiad), yn Gwynn Williams (gol.), *Ceinciau'r Cymry: Melodies of the Welsh* (1943), t. 7.

'Pant y Pistyll' (cyfaddasiad), yn Gwynn Williams (gol.), *Ceinciau'r Cymry: Melodies of the Welsh* (1943), t. 9.

'Wele Daeth Briallu Mair' (cyfaddasiad), yn Gwynn Williams (gol.), *Canu Haf: Summer Carols* (1944), tt. 6–7.

'Morgan Jones' (cyfaddasiad), yn Gwynn Williams (gol.), *Hen Faledi Cymreig: Old Welsh Ballads* (1946), tt. 6–7.

Ailgyhoeddwyd: Gwynn Williams (gol.), *Caneuon Traddodiadol y Cymry, Llyfr II* (1963), t. 113.

'Ble Ti'n Mynd' (cyfaddasiad) (London: Oxford University Press, 1948).

'Cysga Di, fy Mhlentyn Tlws' (cyfaddasiad) (London: Oxford University Press, 1948).

'Ŵyres Ned Puw' (cyfaddasiad), yn Gwynn Williams (gol.), *Tair Hen Gainc Gymreig: Three Old Welsh Airs* (Llangollen: The Gwynn Publishing Co., d.d.).

Ailgyhoeddwyd: *Cerddi Canu* (1942), t. 58.

Mynegai

A

- Aberystwyth 14, 23, 27, 34, 43–4,
57, 60, 65, 69, 76, 100, 106,
142, 176–7, 178, 180–1
- Aifft, yr 14, 15–16, 181
- Almaeneg, yr iaith 22, 76, 92, 93,
143, 164, 165, 166, 172, 182
- Arddangosfa'r Ymerodraeth
Brydeinig, Wembley (1924)
gw. Wembley
- ap Gwilym, Dafydd 17, 35, 77, 85,
94, 121, 126, 157, 205n85
- ap Gwilym, Gwynn 2, 40
- ap Gwynn, Arthur 6, 13–15, 42, 43,
57, 59–60, 61, 97
- astudiaethau cerddo-lenyddol 2,
7–13, 35, 51, 52, 56–7, 68, 176,
184–5, 187n1, 189–90n37
- darlleniad strwythurol-ddofn
(*deep-structure*) 11, 68, 85,
95, 130, 139, 149, 184; *gw.*
hefyd Kramer, Lawrence
- gosodiad cerddorol deongliadol
(*composed reading*) 9–10, 11,
12, 13, 21, 31, 35, 58, 145, 159,
177, 184; *gw. hefyd* Scher,
Steven P.
- perfformadwyedd (*performativity*)
58, 184

B

- Baner ac Amserau Cymru* 79, 136,
194n2
- Beethoven, Ludwig van 77, 92, 183,
189n37
- Bell, H. Idris 4, 23, 44–5, 67, 109,
163
- Bernhart, Walter 10
- Brown, Calvin S. 8
- Bryan, Robert 181

C

- Caernarfon 6, 15–16, 176
- Campion, Thomas 162
- Ceiriog (John Ceiriog Hughes) 25,
64, 66, 88, 89–91, 112
- 'Hun Gwenllian' *gw.* 'Hun
Gwenllian – Gwenllian's
Repose'
- 'Nos Galan' *gw.* 'Nos Galan –
New Year's Eve'
- Celtigrwydd 3, 4, 16, 61, 170–1, 173
- cerdd dant 36
- Cerddor Newydd*, Y 25, 106, 107,
203n44
- cerddoriaeth draddodiadol 6, 7,
11, 15, 21, 22, 25–7, 64–6, 68–76,
87–9, 91, 92, 105, 108, 109–27,
141, 167–74, 176, 179

- cerddoriaeth gelf 11, 21, 35–9,
57–60, 105, 140–1, 149–67
- Cleaver, Emrys 44, 105
- Cwmni Cyhoeddi Gwynn 13, 22,
24–7, 68, 69, 103, 106, 107, 108,
109–10, 111–12, 115, 119, 127–8,
131, 133, 136, 138, 139–50,
153–4, 155, 161–2, 167, 169–70,
171, 173–4, 178–80, 181, 183
- Cwmni Chwaraedy Cenedlaethol
Cymru 121–2, 125
- cyfieithu 7, 12–13, 68, 70–1, 74–5,
81–4, 85–6, 144–5
- cartrefoli 99, 113–14, 151, 157–8,
160–1, 162–4, 166–7, 168–9, 178
- cyfieithu gweithredol (*activist
translation*) 13, 82–4, 86, 91,
93, 139, 148, 153, 157–8, 168,
178
- directionality* 166
- estroneiddio 113, 167–8, 173, 178
- gweithrededd (*agency*) 12, 59, 75,
82–4, 94, 149–50, 153, 161
- îr Gymraeg 4, 6, 12, 13, 22–3, 24,
25, 27, 67–8, 76, 87, 92–3,
99–102, 129–30, 142–3, 146–7,
149, 150–60, 161, 162–5, 166,
167, 168–71, 172–3, 178, 182,
183
- îr Saesneg 12, 13, 21–2, 22–3, 24,
25, 26–7, 33–4, 45–6, 67–8,
69–75, 76, 81, 84, 85–7, 89–91,
94–5, 108, 109–10, 111–19,
131–3, 143, 147–8, 149, 161,
162, 164, 165, 166, 167, 168,
171, 172–3, 182
- theori pentathlon 12–13, 75–6,
85, 111, 154, 160, 165, 185; *gw.
hefyd* Low, Peter
- theori skopos 22, 70–1, 74–6, 108,
110, 113, 116, 145, 159, 166–7,
168, 185
- Cylchgrawn Cymdeithas Alawon
Gwerin Cymru* 26, 65, 68, 70–4,
75, 109, 117, 127, 176, 181
- Cymdeithas Alawon Gwerin
Cymru 12, 68, 105, 179
- cynganedd 39, 43, 45, 51–2, 55, 60,
71, 73–4, 86–7, 114, 119, 151,
159, 160, 162–3, 166, 169
- Cyngor Cerddoriaeth Cenedlaethol
23, 24, 76, 78, 81, 83–4, 93, 177,
183
- Ch**
- chwedl Oisín a Niamh (hanes Tír
na nÓg) 40, 46–7
- D**
- Davies, H. Walford 23, 24, 64–5,
76–8, 81, 82, 83–4, 85, 87, 88,
89–90, 91, 92, 93, 103, 148, 176–7,
182
- The New Song Book* 24, 183
- A Student's Hymnal* 23, 181, 183
- Welsh Festival Music* 12, 24, 64–6,
76–95, 103, 148, 151, 162,
176–7, 182, 183, 185
- 'Beauty Eternal – Lendid
Tragywydd' 92, 182
- 'Cwyn y Crythor – The
Crowther's Lament' 88–9
- 'Y Daran – Thunder' 85–6,
151, 182, 205n85
- 'Y Deildy – The Arbour' 85,
86, 151
- 'Die Ehre Gottes (Y Nefoedd
Sy'n Datgan Clod y
Goruchaf)' 92, 182
- 'Hun Gwenllian – Gwenllian's
Repose' 89–90
- 'Nos Galan – New Year's Eve'
89, 90–1, 182, 183
- 'O! Cenwch fawl i Brynwr byd
– O! Praise the Saviour of
the World' 92
- Davies, W. Beynon 32, 41, 66, 67
- Davies, Willie (Abergele) 31, 32–4,
42, 103

de Lloyd, David 6, 12, 27, 28, 39,
43–4, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 54,
56–7, 59–60, 61, 62, 176, 177
Chwech o Englynion ar Gân 57–60
Gwenllian 28, 43, 47
Tir na n-Og: An Opera 28, 39,
43–57, 176, 177

E

Eidaleg, yr iaith 22, 76, 92, 172, 182
Eisteddfod Genedlaethol, yr 3, 21,
23, 37, 44, 112
Eisteddfod Ryngwladol Llangollen
105, 137–8, 181
Elwyn-Edwards, Dilys 21, 36
Evans, David 28, 39, 41–2, 43, 177,
196n54

F

Fitzgerald, Edward 153–5

Ff

Ffrangeg, yr iaith 22, 162, 172

G

Gaeleg yr Alban 169, 171
Goethe, Johann Wolfgang von 4, 22
goetheiaeth T. Gwynn Jones a W. S.
Gwynn Williams 25, 72, 106–8,
119–21, 127–8, 130–1, 133–5,
136–7, 140–7, 154, 169, 171–2
Gounod, Charles 161, 162
Grutchfield, E. J. 65, 78, 80, 89
Gwyddeleg *gw.* Wyddeleg, yr iaith
Gwynn Jones, T.
‘Afonig’ *gw.* ‘Afonig – Brooklet’
‘The Arbour’ *gw.* ‘Y Deildy – The
Arbour’
Awen y Gwyddyl 4, 170, 182
‘Beauty Eternal’ *gw.* ‘Beauty
Eternal – Lendid Tragwydd’
Beirniadaeth a Myfyrdod 96
‘The Blackbird’ *gw.* ‘Y Fwyalchen
– The Blackbird’
Blodau o Hen Ardd 4, 182
Brethyn Cartref: Ystraeon Cymreig 5

Brithgofion 14, 15, 69
‘Brooklet’ *gw.* ‘Afonig – Brooklet’
‘Butterfly’ *gw.* ‘Glöyn Byw –
Butterfly’
‘Cân Crwtyn y Gwartheg’ *gw.*
‘Cân Crwtyn y Gwartheg –
The Cowboy’s Song’
‘Cân yr Hau’ *gw.* *Cân yr Hau:*
Sowing Song (An Siól-Amhrán)
‘Cân yr Utgorn’ *gw.* ‘Sound the
Trumpet – Cân yr Utgorn’
Caniadau 2, 3, 12, 28, 31, 34, 35,
39, 41, 55, 60, 61, 62, 64, 65,
66, 76, 129, 152, 153, 182, 184
‘Anatiomaros’ 3, 62, 191n63
‘Argoed’ 3
‘Breuddwyd Dafydd Rhys’
12, 64, 65–6, 76, 88, 182
‘Broséliáwnd’ 3, 12, 31,
60–4, 66, 129
‘Crinddail’ 121
‘Dirgelwch’ 12, 57, 60, 182
‘Eryri Wen’ 12, 64–6, 76, 88,
182
‘Gwenllian’s Repose’
gw. ‘Hun Gwenllian –
Gwenllian’s Repose’
‘Gwenoliaid’ 22, 121
‘Gwlad y Bryniau’ 3,
16–17, 62, 80
‘Gwlad Hud’ 18–19
‘Y Gyneddf Goll’ 17
‘Hydref’ 41, 121
‘Madog’ 1, 3, 34, 62, 63–4
‘Penmon’ 17
‘Rhos y Pererinion’ 21, 28,
66, 94, 129
‘Tir na n-Og’ 1, 3, 12, 17–18,
28, 31, 35, 39–57, 60, 62,
63–4, 79, 129, 177, 187n3
‘Ymadawiad Arthur’ 1, 3,
18–19, 21, 35, 36–8, 40, 42,
62, 63, 66, 113, 130, 183
‘Yno’ 57, 60
‘Ystrad Fflur’ 21, 22, 28,
94–5, 129

- 'Y Canorion' 27, 126–7
Cerddi Canu 23, 147–61, 169, 171
 'Cennin Aur' 150–1, 160
 'Cwyn Mab Criman'
gw. MacRimmon's Lament:
Cwyn Mab Criman:
Cumha Mhic Criomainn
 'Dere Di' 151
 'Dihun' *gw. Two Omar*
Lyrics: Dau Bennill Omar
 'Dôl Mab a Merch a Garai
 Gynt' 159–60
 'Eldorado' 151–2
 'Gaeaf' 158–9
 'Glân nid yw hon' 151
 'Gwanwyn' 156–8
 'Sowing Song' *gw. Cân*
yr Hau: Sowing Song (An
Siól-Amhrán)
 'Tyrd, Moes y Gwin' *gw.*
Two Omar Lyrics: Dau
Bennill Omar
Cerddi Gwion Bach 183
 'Cloch Bugail' *gw. 'Cloch Bugail*
 – Shepherd Bells'
 'Clych Mebyn' *gw. 'Clych Mebyn*
 – Snowdrops'
 'Counting the Goats' *gw. 'Cyfri'r*
 Geifr – Counting the Goats'
 'Cradle-Song', *gw. 'Cradle-Song*
 – Sigl-gân'
 'The Crowther's Lament'
gw. 'Cwyn y Crythor – The
 Crowther's Lament'
Cymeriadau 15, 182
 'Daeth Eto Fis y Blodau' *gw.*
 'Now is the Month of Maying'
 – Daeth Eto Fis y Blodau'
 'Dear Love of Mine'
gw. 'F'annwyl Wyt Ti –
 Dear Love of Mine'
Detholiad o Ganiadau 3, 35, 44,
 60, 64, 65, 182
 'Doorstep Carol' *gw. 'Carol yn*
 'Drws – Doorstep Carol'
Y Dwymyn 3, 17, 101, 182, 183
- 'Alltudion' 17
 'Cynddilig' 3, 17, 191n63
 'Ofn' 101
 'Y Ffin' 191n63
Dychweledigion 4, 182
Dyddiau y Parch. Richard Owen
gyda Chynhyrchion Buddugol
Ereill 31–2
 'Ehedydd Bach' *gw. 'Ehedydd*
 Bach – Little Lark'
 ei agwedd at Brydeindod 24,
 79–80, 88–9, 93
 ei agwedd at grefydd 23–4,
 96–8, 100–2, 124
 ei agwedd at ryfel 33–4, 94–5,
 96–7, 127–30, 133, 179
 'Emyn Gosber' 98, 101–2
Emynau Mynyw 12, 95–103, 181,
 185
 'Clywch ofnadwy lais yn
 galw' 101
 'Hen Ffydd ein tadau'
 99–100
 'Rho, Ysbryd Glân, y golau
 gwiw' 102
 'Sagrafen ddwyfol lân' 102
 'Sion, cwyd dy lais a chân'
 102
 'Ti Dad trugarog dynol-ryw'
 102
Enaid Lewys Meredith 5
Faust (y ddrama) 4, 182
 'F'annwyl Wyt Ti' *gw. 'F'annwyl*
 Wyt Ti – Dear Love of Mine'
 fel awdur geiriau caneuon 7,
 20–2, 31–2, 34–5, 64–6, 130–7,
 177–9, 181–3
 fel awdur rhyddiaith 4, 5–6, 19–20
 fel cyfieithydd 4, 7, 11, 12–13,
 21–7, 32–4, 44–6, 66, 68–103,
 106–19, 129–33, 137–8, 139–
 74, 176–7, 178–9, 182–5
 fel dramodydd 27–8, 121–30, 139
 'Y Fun Fud' 57–60, 184
Y Gaïnc Olaf 13, 27, 121–25, 178

- 'Glöyn Byw' *gw.* 'Glöyn Byw – Butterfly'
- 'Goedwig Ddu' *gw.* 'Sunless Woods – Goedwig Ddu'
Gorchest Gwilym Bevan 5, 19
- 'Gwlad yr Hud' 13, 27, 127, 128–30, 133, 179
- Gwedi Brad a Gofid* 5
- 'Heb Amynedd, Doeth Ni Bydd' *gw.* 'Wise Men Patience Never Want – Heb Amynedd, Doeth Ni Bydd'
- 'I'll name you the day' 70, 71–2, 75
John Homer 5
- 'Lendid Tragwydd' *gw.* 'Beauty Eternal – Lendid Tragwydd'
- 'Y Lili Ddŵr' *gw.* 'The Lotus Flower – Y Lili Ddŵr'
- 'Little Lark' *gw.* 'Ehedydd Bach – Little Lark'
Lona 5, 20
- 'The Lotus Flower' *gw.* 'The Lotus Flower – Y Lili Ddŵr'
- 'Mae Benyw Annwyl Lân ei Phryd' *gw.* 'There is a Lady Sweet and Kind – Mae Benyw Annwyl Lân ei Phryd'
- 'Mali Elin' *gw.* 'Barbara Allen – Mali Elin'
- 'Mae 'Mam am imi Rwymo 'Ngwallt' *gw.* 'My Mother Bids Me Bind My Hair – Mae 'Mam am imi Rwymo 'Ngwallt'
Manion 4, 96, 182
- 'Cairo' 15
- 'Dafydd ab Edmwnd' 17
- 'Mab yr Ystorm' 182
- 'Y Nef a Fu' 17
- 'Nyth Wag' 17
- Y Môr Canoldir a'r Aifft* 14
- 'The Mother and her Babe' *gw.* 'Y Fam a'i Baban – The Mother and her Babe'
- 'Music (To an Italian Pianist Playing Chopin)' 16–17, 175–6
- 'My sweet little maid' 74
- 'Y Nefoedd Sy'n Datgan Clod y Goruchaf' *gw.* 'Die Ehre Göttes (Y Nefoedd Sy'n Datgan Clod y Goruchaf)'
- 'New Year's Eve' *gw.* 'Nos Galan – New Year's Eve'
- 'O! Praise the Saviour of the World' *gw.* 'O! Cenwch fawl i Brynwr byd – O! Praise the Saviour of the World'
- 'Os Bydd Mwynhad' *gw.* 'Os Bydd Mwynhad – If You Are Glad'
- 'Pro Patria' 95
- 'Rhuddlan Marsh' *gw.* 'Morfa Rhuddlan – Rhuddlan Marsh'
- 'Shepherd Bells' *gw.* 'Cloch Bugail – Shepherd Bells'
- 'Shepherding the Sheep' *gw.* 'Bugeilio'r Defaid – Shepherding the Sheep'
- 'Sigl-gân', *gw.* 'Cradle-Song – Sigl-gân'
- 'Sketch of an Opera' 60–4
- 'Snowdrops' *gw.* 'Clych Mebyn – Snowdrops'
- 'The Songstress' Conceit' 72–3, 75
- 'Sunless Woods' *gw.* 'Sunless Woods – Goedwig Ddu'
- 'Thunder', *gw.* 'Y Daran – Thunder'
Welsh Folklore and Folk-Custom 26, 61, 69, 124, 179
- Ymadawiad Arthur a Chaniadau Ereill* 181
- 'Yn y Wagen Do' *gw.* *In The Kittereen: Yn y Wagen Do*
- 'You gallants so gay' 73, 74

H

- Haydn, Joseph 161, 163
- Herald Cymraeg, Yr* 5, 6, 128
- Hughes, Arwel 36, 39, 44
- Hughes, Hugh 35, 142
- Hughes a'i Fab, Wrecsam 26, 60, 98, 106, 108, 109, 121, 141–2, 178, 182
- Hunter, Jerry 3, 90

I

Iwerddon 18, 39, 48–9, 50, 53,
79–80, 167, 172–3

J

James, E. Wyn 6, 25, 109
Jenkins, David 2, 3, 13, 23, 24, 26,
32, 67, 69, 97, 100, 122, 174, 179,
180
Jewell, Rhiannedd 148, 160
Jones, David R. 25, 106, 110, 122,
124, 136, 141, 148, 174
Jones, Megan 5, 180
Jones, R. M. 3, 4, 5, 39, 51, 147, 180
Jones, Robert 77, 87, 162
Jones, W. Bradwen 39, 182–3

K

Khayyám, Omar 147, 153–5
Kinney, Phyllis 69, 116, 118
Kramer, Lawrence 10–11, 68, 85,
98, 184
gw. hefyd darlleniad strwythurol-
ddofn (*deep-structure*)

L

Ladin, yr iaith 22, 76, 92, 95, 99,
101, 164
leitmotif 47–51, 177
Lewis, Idris 21, 35, 94, 103
Lewis, Lisa 84
Lewis, Llŷr Gwyn 1, 4, 7, 170
Lewis, Saunders 35, 98, 156, 158
Lloyd, J. Morgan 35, 46, 183
Low, Peter 13, 75, 85, 111, 144, 145,
154, 160, 165, 185
gw. hefyd theori pentathlon
Lully, Jean-Baptiste 162

Ll

Lladin *gw.* Ladin, yr iaith
Llangollen 68, 105, 106, 122, 125,
137, 178, 180, 181
Llwyd, Alan 5, 6, 23, 67, 80, 174,
180

Llyfryddiaeth Thomas Gwynn Jones 1,
2, 5, 21, 70, 100, 180
Llywelyn-Williams, Alun 1, 3, 6, 176

M

Moderniaeth 3
Morgan, Derec Llwyd 2, 3, 17
Morganwg, Iolo 116
Morris, Haydn 154
Morris-Jones, John 153–4
musico-literary studies gw. astudiaethau
cerddo-lenyddol

O

ôl-drefedigaethedd 83
opera 7, 12, 27, 34, 37–8, 39–57,
60–4, 161, 162, 163, 176, 177
Owen, Morfudd Llwyn 92

P

Palestrina, Giovanni Pierluigi da
77, 92
Papur Pawb 5, 6, 128
Parry-Williams, T. H. 1, 3, 203n47
Price, Angharad 81
Price, R. Maldwyn 152
Poe, Edgar Allan 6, 150, 152
'Eldorado' 144, 151–2
gw. hefyd 'Eldorado' [*Cerddi*
Canu]
'The Raven' 6, 221n49
Purcell, Henry 27, 161, 163

R

Rowlands, John 18, 19, 20, 23, 183,
184

Rh

Rhamantiaeth 3

S

Scher, Steven P. 8, 9–10, 184, 189n36
gw. hefyd gosodiad cerddorol
deongliadol (*composed reading*)
Scott, Walter 25, 169–70, 172

Shakespeare, William 4, 25, 37, 87,
155–60, 222n68

T

Thomas, D. Vaughan 21, 28, 36–8,
39, 43, 183

Caledfwlch 21, 28, 36–8

Ymadawiad Arthur 21, 38

Tymoczko, Maria 82–4, 148, 168

V

Venuti, Lawrence 93, 160

W

Welsh Outlook, The 42, 78, 80,
203n44

Wembley 12, 24, 76, 77–8, 84, 91

Williams, Heather 160, 167

Williams, J. Lloyd 65, 68–9, 70, 109,
176, 177, 179

Williams, Meirion 21, 36

Williams, W. S. Gwynn 6, 13, 22,
24–5, 27–8, 70, 72, 103, 105–8,
109–10, 111, 116, 119–21, 122,
124, 127–8, 130–8, 139–41, 141–7,
148–50, 151, 153–5, 157–8, 159,
161–2, 164, 167, 169, 171–2,
173–4, 178–9, 180, 181, 183, 185

*Cân yr Hau: Sowing Song (An Siol-
Amhrán)* 171–4

Cân y Nadolig 136–7

Canu Haf: Summer Carols 22,
119–21, 137

‘Carol Mai – May Carol’ 119

‘Croeso i Fai – Welcome to
May’ 120, 121

‘Mwynder Mai – Sweetness
of May’ 120–1

‘Wele Daeth Briallu Mair – Now
the Golden Primrose Springs’
119–20

Cerddi Mebyd: Childhood Songs
22, 128, 130–3, 179

‘Afonig – Brooklet’ 179

‘Cloch Bugail – Shepherd
Bells’ 132–3

‘Clych Mebyn – Snowdrops’
131–2

‘Ehedydd Bach – Little Lark’
132

‘Glöyn Byw – Butterfly’
132, 179

*Chwe Chân Glasurol: Six Classical
Songs* 161

Clychau’r Nadolig 119

Dewi Sant: Saint David 13, 27,
127, 128, 133–6, 179, 217n158

*Famous Songs and Duets: Caneuon
a Deuaudau Enwog* 161, 162

‘The Lotus Flower – Y Lili
Ddŵr’ 164

‘My Mother Bids Me Bind
My Hair – Mae ‘Mam
am imi Rwymo ‘Ngwall’
163

‘Sound the Trumpet – Cân
yr Utgorn’ 163–4

‘Sunless Woods – Goedwig
Ddu’ 162, 165

*Hen Ganeuon Cymreig Gwaith a
Chwarae: Old Welsh Songs of
Work and Play* 26, 115–18

‘Bugeilio’r Defaid –
Shepherding the Sheep’
115–16

‘Cân Crwtyn y Gwartheg –
The Cowboy’s Song’ 110,
117–18

‘Carol yn ‘Drws – Doorstep
Carol’ 118–19

‘Cyfri’r Geifr – Counting
the Goats’ 116–17

*Hoff Ganeuon Ewrob: Favourite
Songs of Europe* 161

‘F’annwyl Wyt Ti – Dear
Love of Mine’ 165

‘Os Bydd Mwynhad – If
You Are Glad’ 162–3, 165

In The Kittereen: Yn y Wagen Do 168

*MacRimmon’s Lament: Cwyn Mab
Criman: Cwnha Mhic Criomainn*
169–71

Old Welsh Folk-Songs 6, 109, 178
Song-Classics for Children:
Clasuron Cân i Blant 128, 161
Songs of the Old Masters: Caneuon
yr Hen Feistri 161, 162, 164
‘Cradle-Song – Sigl-gân’ 165
‘Now is the Month of
    Maying – Daeth Eto Fis
    y Blodau’ 164
‘There is a Lady Sweet and
    Kind – Mae Benyw
    Annwyl Lân ei Phryd’
    164
‘Wise Men Patience Never
    Want – Heb Amynedd,
    Doeth Ni Bydd’ 162
Tair Cainc Gymreig: Three Welsh
Airs 111–15
‘Y Fam a’i Baban – The
    Mother and her Babe’
    111, 112, 114–15

‘Y Fwyalchen – The
    Blackbird’ 111, 112
‘Morfa Rhuddlan –
    Rhuddlan Marsh’ 111,
    112–14
Three Old English Songs: Tair Hen
Gân Seisnig 168–9
‘Barbara Allen – Mali Elin’
    168–9
Two Omar Lyrics: Dau Bennill Omar
    153–5
‘Awake – Dihun’ 154, 155
‘Come, Fill the Cup – Tyrd,
    Moes y Gwin’ 154–5
Welsh National Music and Dance
    27, 109, 110
word and music studies gw.
    astudiaethau cerddo-lenyddol
Wyddeleg, yr iaith 4, 22, 40, 61, 82,
    147, 171–2, 187n3

Y Gelfyddyd Gymodlawn

Mae'r gyfrol hon yn mynd i'r afael â gwaith T. Gwynn Jones (1871-1949), un o brif feirdd Cymraeg yr ugeinfed ganrif, gan ganolbwyntio'n benodol ar berthynas ei waith â cherddoriaeth. Roedd T. Gwynn Jones yn fardd dylanwadol a thoreithiog, a derbyniodd gryn sylw beirniadol a bywgraffyddol - ond dyma'r drafodaeth gyntaf ar ei waith mewn cyd-destun cerddorol. Fel yr astudiaeth gyntaf o'i math ym maes llenyddiaeth Gymraeg, mae'r llyfr yn gyflwyniad cyffrous i astudiaethau cerddo-lenyddol. Mae'n craffu ar ddylanwad cerddoriaeth ar waith T. Gwynn Jones: cefndir cerddorol rhai o gerddi *Caniadau*; y rhai cannoedd o gyfieithiadau o eiriau caneuon; ymwneud y bardd â cherddoriaeth draddodiadol; a'r cydweithio helaeth fu rhyngddo a W. S. Gwynn Williams, sylfaenydd Cwmni Cyhoeddi Gwynn. Mae'r gyfrol yn ymdrin â thestunau cyfarwydd ac anghyfarwydd, ac yn cynnig gwedd gwbl newydd ar waith un o feirdd pwysical Cymru'r ugeinfed ganrif.

Mae **Elen Ifan** yn Ddarlithydd yn Ysgol y Gymraeg, Prifysgol Caerdydd. Cwblhaodd ei PhD ar T. Gwynn Jones a cherddoriaeth yn Adran y Gymraeg, Prifysgol Bangor.

Lluniau'r clawr:

T. Gwynn Jones (1871-1949) © Tibbut Archive / Alamy

Hen nodiant © New Africa / Shutterstock

Gwasg Prifysgol Cymru
University of Wales Press